www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.ir

بل هو قرآن مجید
فی لوح محفوظ
«سورهٔ بروج»

تفسیر فارسی
قرآن مجید

حجة التفاسیر

«٤»

تألیف
سید عبد الحجة بلاغی

بسم الله الرحمن الرحیم

حجة التفاسير و بلاغ الاكسير : يا من لا يحضره المفسر و التفسير

نويسنده:

عبدالحجه بلاغى

ناشر چاپي:

مجهول (بي جا ، بي نا)

ناشر ديجيتالي:

مركز تحقيقات رايانه‌اي قائميه اصفهان

فهرست

فهرست ----- ۵

حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر : یا من لا یحضره المفسر و التفسیر جلد ۴ ----- ۳۸

مشخصات کتاب ----- ۳۸

اشاره ----- ۳۸

سورة الحجر ----- ۴۰

اشاره ----- ۴۰

سوره الحجر (۱۵): آیات ۱ تا ۱۵ ----- ۴۱

اشاره ----- ۴۱

قرآن ----- ۴۱

سوره الحجر (۱۵): آیات ۱۶ تا ۲۵ ----- ۴۲

اشاره ----- ۴۲

مظاهر قدرت ما ----- ۴۲

سوره الحجر (۱۵): آیات ۲۶ تا ۵۰ ----- ۴۳

اشاره ----- ۴۳

از آفرینش انسان تا عاقبت او ----- ۴۳

سوره الحجر (۱۵): آیات ۵۱ تا ۶۰ ----- ۴۵

اشاره ----- ۴۵

ملائکهٔ مهمانان ابراهیم ----- ۴۵

سوره الحجر (۱۵): آیات ۶۱ تا ۷۷ ----- ۴۶

اشاره ----- ۴۶

رفتن مهمانان ابراهیم به نزد لوط پیامبر ----- ۴۶

سوره الحجر (۱۵): آیات ۷۸ تا ۷۹ ----- ۴۷

اشاره ----- ۴۷

أصحاب ایکه (قوم شعیب) ----- ۴۷

سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۰ تا ۸۴ ---- ۴۸
اشاره ---- ۴۸
أصحاب حجر (بر وزن فکر) (قوم صالح پیامبر) ---- ۴۸
سوره الحجر (۱۵): آیات ۸۵ تا ۹۳ ---- ۴۸
مقدّمه ---- ۴۸
انعکاس ثروت کافران و گرسنگی و برهنگی مسلمانان در ضمیر مسلمانان ---- ۴۸
سوره الحجر (۱۵): آیه ۹۴ ---- ۴۹
مقدّمه ---- ۴۹
أمر خدا به پیامبر (ص) که دعوت به اسلام را آشکار کند ---- ۵۰
سوره الحجر (۱۵): آیات ۹۵ تا ۹۹ ---- ۵۰
مقدّمه ---- ۵۰
۱ - خلاصهٔ وقائع دنبالهٔ جریان آشکار شدن دعوت، بقرار ذیل است: ---- ۵۰
- ۲ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به أمر خدا قیام کرد ---- ۵۱
کفایت کردن خدا أمر مستهزءین را ---- ۵۱
ذیول ---- ۵۲
تعرف برخی لغات قرآنی این سوره ---- ۵۲
مقتسمین ---- ۵۴
تعلیقه آیهٔ ۳۸... أَغْوَيْتَنِي... ---- ۵۵
سورة النّحل ---- ۵۶
اشاره ---- ۵۶
سوره النحل (۱۶): آیات ۱ تا ۲۳ ---- ۵۷
مقدّمه ---- ۵۷
شتاب کفار مکه برای نزول عذاب و جواب به آنها ---- ۵۷
سوره النحل (۱۶): آیات ۲۴ تا ۲۹ ---- ۶۰
مقدّمه ---- ۶۰
گفتار مشرکین قریش دربارهٔ قرآن ---- ۶۰

سوره النحل (۱۶): آیات ۳۰ تا ۳۲ ---- ۶۲
اشاره ---- ۶۲
گفتار متقیان یعنی پرهیزکاران از شرک دربارهٔ قرآن ---- ۶۲
سوره النحل (۱۶): آیات ۳۳ تا ۳۴ ---- ۶۲
اشاره ---- ۶۲
تهدید خدا به کفار مکه ---- ۶۲
سوره النحل (۱۶): آیات ۳۵ تا ۴۰ ---- ۶۳
اشاره ---- ۶۳
اعتقاد کفار مکه به: جبر و انکار معاد، و رد بر آنها ---- ۶۳
سوره النحل (۱۶): آیات ۴۱ تا ۴۲ ---- ۶۴
مقدّمه ---- ۶۴
هجرت مسلمانان به حبشه ---- ۶۴
سوره النحل (۱۶): آیات ۴۳ تا ۴۷ ---- ۶۵
مقدّمه ---- ۶۵
رد بر مشرکین مکه که گفتند: پیک خدا باید از ملائکه باشد ---- ۶۵
سوره النحل (۱۶): آیات ۴۸ تا ۵۱ ---- ۶۶
مقدّمه ---- ۶۶
دلیل ظلی بر یکتائی خدا ---- ۶۷
سوره النحل (۱۶): آیه ۵۲ ---- ۶۸
اشاره ---- ۶۸
دلیل ملکی و تصرفی بر یکتائی خدا ---- ۶۸
دلیل بقاء بر یکتائی خدا ---- ۶۸
سوره النحل (۱۶): آیات ۵۳ تا ۵۵ ---- ۶۸
اشاره ---- ۶۸
دلیل فطری بر یکتائی خدا ---- ۶۸
سوره النحل (۱۶): آیات ۵۶ تا ۶۴ ---- ۶۸

مقدّمه ---------- ۶۸
شریعت ساختگی بت پرستان مکه و رد بر آنان ---------- ۷۰
سوره النحل (۱۶): آیات ۶۵ تا ۷۳ ---------- ۷۲
اشاره ---------- ۷۲
کارهای خدا و قدرت نماییهای او ---------- ۷۲
سوره النحل (۱۶): آیه ۷۴ ---------- ۷۴
مقدّمه ---------- ۷۴
مثل زدن کفار برای پرستش بتان و رد شدن مثلهای آنان ---------- ۷۵
سوره النحل (۱۶): آیه ۷۵ ---------- ۷۵
اشاره ---------- ۷۵
مثلی که خدا برای ابطال بت پرستی زده ---------- ۷۵
(تذکر) ---------- ۷۵
سوره النحل (۱۶): آیه ۷۶ ---------- ۷۶
مقدّمه ---------- ۷۶
مثلی که خدا برای کافر و مسلمان زده ---------- ۷۶
سوره النحل (۱۶): آیه ۷۷ ---------- ۷۶
مقدّمه ---------- ۷۶
قیامت و توانائی خدا ---------- ۷۶
سوره النحل (۱۶): آیات ۷۸ تا ۸۳ ---------- ۷۷
اشاره ---------- ۷۷
دلائل توانائی خدا ---------- ۷۷
سوره النحل (۱۶): آیات ۸۴ تا ۸۹ ---------- ۷۸
اشاره ---------- ۷۸
بعض از وقائع قیامت و نمونه ای از عظمت پیامبر (ص) و اهمیت و بزرگی قرآن مجید ---------- ۷۸
سوره النحل (۱۶): آیه ۹۰ ---------- ۸۰
اشاره ---------- ۸۰

آیهٔ جامع آسایش دنیا و آخرت ---------- ۸۰
سوره النحل (۱۶): آیات ۹۱ تا ۹۳ ---------- ۸۰
مقدّمه ---------- ۸۰
لزوم وفاء به عهد ---------- ۸۱
سوره النحل (۱۶): آیات ۹۴ تا ۹۷ ---------- ۸۱
اشاره ---------- ۸۱
لزوم وفاء به قسم و وسیلهٔ خیانت و مکر نساختن آن ---------- ۸۱
سوره النحل (۱۶): آیات ۹۸ تا ۱۰۰ ---------- ۸۲
اشاره ---------- ۸۲
قبل از خواندن قرآن استعاذه کنید یعنی «أعوذ بالله من الشیطان الرجیم» بگویید ---------- ۸۲
سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۵ ---------- ۸۲
مقدّمه ---------- ۸۲
تذکر ---------- ۸۳
رد بر اتهامات أهل کتاب ---------- ۸۴
سوره النحل (۱۶): آیات ۱۰۶ تا ۱۱۱ ---------- ۸۵
مقدّمه ---------- ۸۵
۱ - مرتد ---------- ۸۵
۲ - مکره ---------- ۸۶
سوره النحل (۱۶): آیات ۱۱۲ تا ۱۲۴ ---------- ۸۶
مقدّمه ---------- ۸۶
اشاره به واقعهٔ تاریخی و اندرز به مشرکین مکه و رفع و دفع شبهات آنان ---------- ۸۷
سوره النحل (۱۶): آیه ۱۲۵ ---------- ۸۹
اشاره ---------- ۸۹
فرمان خدا به پیامبر (ص) ---------- ۸۹
سوره النحل (۱۶): آیات ۱۲۶ تا ۱۲۸ ---------- ۹۰
مقدّمه ---------- ۹۰

حمزه و سائر کشتگان مسلمانان در جنگ أحد ---- ۹۰
تعالیق ---- ۹۱
سوره بنی اسرائیل «الاسراء» ---- ۹۳
اشاره ---- ۹۳
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱ ---- ۹۴
مقدّمه ---- ۹۴
اسراء از مکه تا بیت المقدس و معراج... ---- ۹۷
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲ تا ۳ ---- ۹۷
اشاره ---- ۹۷
اعطاء توراة و أمر به یکتاپرستی ---- ۹۷
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴ تا ۸ ---- ۹۷
مقدّمه ---- ۹۷
دو طغیان بنی اسرائیل و دو کیفر کاری به ایشان ---- ۹۸
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹ تا ۱۰ ---- ۹۹
اشاره ---- ۹۹
۱ - ۳ قرآن و ۳ کار او ---- ۹۹
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۱ ---- ۱۰۰
اشاره ---- ۱۰۰
۴ و ۵ نفرین و خوی آدمی ---- ۱۰۰
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۲ ---- ۱۰۰
اشاره ---- ۱۰۰
۶ و ۷ شب و روز ---- ۱۰۰
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۳ تا ۱۴ ---- ۱۰۰
مقدّمه ---- ۱۰۰
۸ - ۱۰ نامهٔ عمل ---- ۱۰۱
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۵ ---- ۱۰۱

اشاره ---------- ۱۰۱
۱۴-۱۱ هدایت و ضلالت ---------- ۱۰۱
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۶ تا ۲۲ ---------- ۱۰۲
اشاره ---------- ۱۰۲
۱۵ تهدید و ارشاد ---------- ۱۰۲
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۳ ---------- ۱۰۳
اشاره ---------- ۱۰۳
۱ یکتاپرست باش ---------- ۱۰۳
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۳ تا ۲۵ ---------- ۱۰۳
اشاره ---------- ۱۰۳
۲ و ۳ به پدر و مادر نیکی کن ---------- ۱۰۳
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۲۶ تا ۲۷ ---------- ۱۰۳
اشاره ---------- ۱۰۳
۴ - ۶ از خویشان و بینوا و رهگذر دستگیری کن ---------- ۱۰۳
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۸ ---------- ۱۰۵
اشاره ---------- ۱۰۵
۸ اگر مالت نیست دعاء خیر کن ---------- ۱۰۵
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۲۹ ---------- ۱۰۵
اشاره ---------- ۱۰۵
نه امساک کن، نه اسراف ---------- ۱۰۵
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۰ ---------- ۱۰۵
اشاره ---------- ۱۰۵
«رزق را روزی رسان پر می دهد» ---------- ۱۰۵
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۱ ---------- ۱۰۵
اشاره ---------- ۱۰۵
فرزندان خود را مکشید از ترس فقر ---------- ۱۰۵

سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۲ ---- ۱۰۷
اشاره ---- ۱۰۷
به زنا نزدیک مشوید ---- ۱۰۷
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۳ ---- ۱۰۷
اشاره ---- ۱۰۷
۱۳ مکشید مگر به حق ---- ۱۰۷
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۴ ---- ۱۰۷
اشاره ---- ۱۰۷
۱۴ به مال یتیم نزدیک مشوید ---- ۱۰۷
۱۵ به عهد خود وفاء کنید ---- ۱۰۹
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۵ ---- ۱۰۹
اشاره ---- ۱۰۹
۱۶ در کیل و وزن، عدالت را رعایت کنید ---- ۱۰۹
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۶ ---- ۱۰۹
اشاره ---- ۱۰۹
۱۷ گوش و چشم و دل مسئولند ---- ۱۰۹
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۳۷ ---- ۱۰۹
اشاره ---- ۱۰۹
۱۸ در راه رفتن تکبر مکن و مخرام ---- ۱۰۹
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۳۸ تا ۴۳ ---- ۱۰۹
اشاره ---- ۱۱۰
اوامر و نواهی مذکوره از «حکمت» است ---- ۱۱۰
بازگشت به یکتاپرستی، زیرا توحید أصل همهٔ أحکام است ---- ۱۱۱
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۴۴ ---- ۱۱۱
مقدّمه ---- ۱۱۱
تسبیح کردن موجودات، خدا را ---- ۱۱۲

سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۵ تا ۴۸ ---- ۱۱۳
اشاره ---- ۱۱۳
قرآن ---- ۱۱۳
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۴۹ تا ۵۴ ---- ۱۱۳
اشاره ---- ۱۱۳
انکار مشرکین مکه از زنده شدن پس از مرگ و طرز جواب به آنها ---- ۱۱۳
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۵۵ ---- ۱۱۴
مقدّمه ---- ۱۱۴
استبعاد مشرکین قریش دربارهٔ نبوت پیامبر (ص) و رد بر آنها ---- ۱۱۴
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۶ تا ۵۸ ---- ۱۱۵
مقدّمه ---- ۱۱۵
پیام برای مشرکین قریش ---- ۱۱۵
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۵۹ تا ۶۰ ---- ۱۱۶
مقدّمه ---- ۱۱۶
تقاضای مشرکین مکه معجزات مقترحهٔ خود را ---- ۱۱۶
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۶۰ ---- ۱۱۷
مقدّمه ---- ۱۱۷
خواب دیدن پیامبر (ص) و تعبیر آن ---- ۱۱۷
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۱ تا ۶۵ ---- ۱۱۷
اشاره ---- ۱۱۷
سرکشی ابلیس از سجده بر آدم (ع) ---- ۱۱۷
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۶۶ تا ۶۹ ---- ۱۱۸
اشاره ---- ۱۱۸
یکتاپرستی در سرشت آدمی است که در موقع اضطرار خود را نشان می دهد ---- ۱۱۸
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۰ ---- ۱۱۹
اشاره ---- ۱۱۹

شخصیت دادن خدا به بنی آدم ---------- ۱۱۹
تحقیق ---------- ۱۱۹
تحقیق دیگر ---------- ۱۲۰
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۱ تا ۷۲ ---------- ۱۲۱
اشاره ---------- ۱۲۱
احضار گروهی از مردم را با پیشوای آن گروهها ---------- ۱۲۱
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۳ تا ۷۵ ---------- ۱۲۱
مقدّمه ---------- ۱۲۱
عصمت پیامبر (ص) ---------- ۱۲۱
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۷۶ تا ۷۷ ---------- ۱۲۲
مقدّمه ---------- ۱۲۲
توطئه برای کوتاه کردن دست پیامبر (ص) از شهر مدینه و از أنصار ---------- ۱۲۲
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۸ ---------- ۱۲۳
مقدّمه ---------- ۱۲۳
وجوب نمازهای پنج گانهٔ شبانه روزی ---------- ۱۲۳
وجوب بیدار شدن پیامبر (ص) از خواب شبانه برای خواندن قرآن ---------- ۱۲۳
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۷۹ ---------- ۱۲۴
مقدّمه ---------- ۱۲۴
مقام محمود ---------- ۱۲۴
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۰ ---------- ۱۲۴
مقدّمه ---------- ۱۲۴
از کلمات تعلیمیه ---------- ۱۲۴
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۱ ---------- ۱۲۵
مقدّمه ---------- ۱۲۵
پیامبر (ص) این آیه را می خواند و بتها فرومی ریخت ---------- ۱۲۵
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۸۲ ---------- ۱۲۵

اشاره ---------- ۱۲۵
قرآن ---------- ۱۲۵
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۳ تا ۸۴ ---------- ۱۲۵
مقدّمه ---------- ۱۲۵
نیت ---------- ۱۲۶
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۸۵ تا ۸۹ ---------- ۱۲۶
مقدّمه ---------- ۱۲۶
سؤال مشرکین از پیامبر (ص) دربارهٔ روح ---------- ۱۲۷
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۰ تا ۹۳ ---------- ۱۲۸
مقدّمه ---------- ۱۲۸
بهانه جوئی مشرکین مکه ---------- ۱۲۹
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۴ تا ۹۵ ---------- ۱۳۰
مقدّمه ---------- ۱۳۰
شبههٔ مشرکین مکه ---------- ۱۳۰
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۹۶ ---------- ۱۳۰
مقدّمه ---------- ۱۳۰
خدا گواه پیامبری پیامبر است ---------- ۱۳۰
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۹۷ تا ۹۹ ---------- ۱۳۱
اشاره ---------- ۱۳۱
قیامت ---------- ۱۳۱
سوره الإسراء (۱۷): آیه ۱۰۰ ---------- ۱۳۱
مقدّمه ---------- ۱۳۱
توصیف بخل مشرکین ---------- ۱۳۱
سوره الإسراء (۱۷): آیات ۱۰۱ تا ۱۱۱ ---------- ۱۳۲
اشاره ---------- ۱۳۲
خلاصهٔ سوره و سخن و ختم کلام ---------- ۱۳۲

تعالیق ---------- ۱۳۴
وَ مٰا کُنّٰا مُعَذِّبِینَ حَتّٰی نَبْعَثَ رَسُولاً (آیهٔ ۱۵) ---------- ۱۳۴
وَ قَضیٰ رَبُّکَ أَلاّٰ تَعْبُدُوا إِلاّٰ إِیّٰاهُ ... (آیهٔ ۲۳ ببعد) ---------- ۱۳۴
... إِذاً لَابْتَغَوْا إِلیٰ ذِی اَلْعَرْشِ سَبِیلاً (آیهٔ ۴۲) ---------- ۱۳۵
... اَلشَّجَرَةَ اَلْمَلْعُونَةَ فِی اَلْقُرْآنِ (آیهٔ ۶۰) ---------- ۱۳۵
معاویه: ---------- ۱۳۵
یزید: ---------- ۱۳۷
فَمٰا یَزِیدُهُمْ إِلاّٰ طُغْیٰاناً کَبِیراً (آیهٔ ۶۰) ---------- ۱۴۲
قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلیٰ شٰاکِلَتِهِ (آیهٔ ۸۴) ---------- ۱۴۲
وَ لَقَدْ آتَیْنٰا مُوسیٰ تِسْعَ آیٰاتٍ بَیِّنٰاتٍ (آیهٔ ۱۰۱) ---------- ۱۴۲
سورهٔ الکهف ---------- ۱۴۳
اشاره ---------- ۱۴۳
سوره الکهف (۱۸): آیات ۱ تا ۸ ---------- ۱۴۴
مقدّمه ---------- ۱۴۴
الف: ---------- ۱۴۴
ب: ---------- ۱۴۴
ج: ---------- ۱۴۴
د: ---------- ۱۴۵
ه: ---------- ۱۴۵
و: ---------- ۱۴۶
قرآنی مطابق فطرت و پیامبری مستقیم ---------- ۱۴۶
سوره الکهف (۱۸): آیه ۹ ---------- ۱۴۷
مقدّمه ---------- ۱۴۷
الف: ---------- ۱۴۷
ب: ---------- ۱۴۸
پیش در آمد واقعه ---------- ۱۴۸

سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۰ تا ۱۲ ---- ۱۴۸
اشاره ---- ۱۴۸
مجمل واقعه ---- ۱۴۸
سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۳ تا ۱۶ ---- ۱۴۹
مفصّل واقعه (آیات ۱۳-۱۶) ---- ۱۴۹
اشاره ---- ۱۴۹
جهت فرار أصحاب کهف و دعاء آنها بدرگاه الهی و به خواب رفتن آنها در عهد پادشاهی دقیانوس ---- ۱۴۹
سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۷ ---- ۱۵۰
اشاره ---- ۱۵۰
جغرافیای کهف ---- ۱۵۰
سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۸ ---- ۱۵۱
اشاره ---- ۱۵۱
وضع طبیعی بدن أصحاب کهف ---- ۱۵۱
سوره الکهف (۱۸): آیات ۱۹ تا ۲۰ ---- ۱۵۱
اشاره ---- ۱۵۱
بیدار شدن أصحاب کهف در عهد پادشاهی دقیوس ---- ۱۵۱
سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۱ ---- ۱۵۳
اشاره ---- ۱۵۳
از پرده در افتادن راز نهفتهٔ أصحاب کهف ---- ۱۵۳
حیرت أهل شهر و چگونگی پایان کار أصحاب کهف ---- ۱۵۴
سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۲ ---- ۱۵۵
اشاره ---- ۱۵۵
تعداد أصحاب کهف ---- ۱۵۵
سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۳ تا ۲۴ ---- ۱۵۶
مقدّمه ---- ۱۵۶
پیشنهاد کردن مسلمانان اسلام را به مسیحیان نجران ---- ۱۵۶

سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۵ ---- ۱۵۷
مقدّمه ---- ۱۵۷
سالهای خواب أصحاب کهف ---- ۱۵۷
سوره الکهف (۱۸): آیه ۲۶ ---- ۱۵۸
مقدّمه ---- ۱۵۸
جواب صواب به دسته ئی از أهل کتاب ---- ۱۵۸
سوره الکهف (۱۸): آیات ۲۷ تا ۳۱ ---- ۱۵۸
مقدّمه ---- ۱۵۸
طرح طرد فقراء مسلمانان از طرف عده ای از توانگران مشرکین مکه ---- ۱۵۸
سوره الکهف (۱۸): آیات ۳۲ تا ۴۴ ---- ۱۶۰
مقدّمه ---- ۱۶۰
بیان سرگذشت أخوین «دو برادر» برای توانگران بی ایمان ---- ۱۶۰
سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۵ ---- ۱۶۲
مقدّمه ---- ۱۶۲
مثل دیگر برای توانگران بی ایمان ---- ۱۶۲
سوره الکهف (۱۸): آیه ۴۶ ---- ۱۶۳
مقدّمه ---- ۱۶۳
باقیات صالحات ---- ۱۶۳
سوره الکهف (۱۸): آیات ۴۷ تا ۴۹ ---- ۱۶۳
اشاره ---- ۱۶۳
قیامت و برهنگی و تنهائی ---- ۱۶۳
سوره الکهف (۱۸): آیات ۵۰ تا ۵۱ ---- ۱۶۴
مقدّمه ---- ۱۶۴
شیطان پرستان ---- ۱۶۴
سوره الکهف (۱۸): آیات ۵۲ تا ۵۹ ---- ۱۶۴
اشاره ---- ۱۶۴

دنبالهٔ سخن و تهدید شیطان پرستان و متمردان دیگر ---- ۱۶۴
سوره الکهف (۱۸): آیات ۶۰ تا ۸۲ ---- ۱۶۶
مقدّمه ---- ۱۶۶
الف: ---- ۱۶۶
ب: ---- ۱۶۶
ج: ---- ۱۶۶
د: ---- ۱۶۶
ه: ---- ۱۶۷
و: ---- ۱۶۷
ز: ---- ۱۶۷
ح: ---- ۱۶۸
ط: ---- ۱۶۹
ی: ---- ۱۶۹
ک: ---- ۱۶۹
ل: ---- ۱۶۹
م: ---- ۱۶۹
ن: ---- ۱۷۱
ملاقات موسی و خضر ---- ۱۷۱
سوره الکهف (۱۸): آیات ۸۳ تا ۹۸ ---- ۱۷۵
اشاره ---- ۱۷۵
جواب از سؤال ذو القرنین «کوروش» ---- ۱۷۵
سوره الکهف (۱۸): آیات ۹۹ تا ۱۰۸ ---- ۱۷۷
مقدّمه ---- ۱۷۷
دنبالهٔ حادثهٔ یأجوج و مأجوج ---- ۱۷۸
شورش یأجوج و مأجوج و عکس العمل کارهای دنیوی در قیامت ---- ۱۷۹
سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۰۹ ---- ۱۸۰

اشاره ---------- ۱۸۰
جواب سؤال از شمارهٔ مخلوقات ---------- ۱۸۰
سوره الکهف (۱۸): آیه ۱۱۰ ---------- ۱۸۱
اشاره ---------- ۱۸۱
خلاصهٔ کلام و رجوع به مطلب آغاز سوره ---------- ۱۸۱
تعالیق ---------- ۱۸۱
(۱) ---------- ۱۸۱
(۲) ---------- ۱۸۲
(۳) ---------- ۱۸۲
سورهٔ مریم ---------- ۱۸۳
اشاره ---------- ۱۸۳
سوره مریم (۱۹): آیه ۱ ---------- ۱۸۴
سوره مریم (۱۹): آیات ۲ تا ۱۵ ---------- ۱۸۴
اشاره ---------- ۱۸۴
زکریا و یحیی ---------- ۱۸۴
سوره مریم (۱۹): آیات ۱۶ تا ۳۶ ---------- ۱۸۶
اشاره ---------- ۱۸۶
مریم و عیسی ---------- ۱۸۶
سوره مریم (۱۹): آیات ۳۷ تا ۴۰ ---------- ۱۸۸
اشاره ---------- ۱۸۸
اختلاف دربارهٔ عیسی ---------- ۱۸۸
سوره مریم (۱۹): آیات ۴۱ تا ۵۰ ---------- ۱۸۹
اشاره ---------- ۱۸۹
آخرین ملاقات شیخ الأنبیاء ابراهیم با معلم خود و وداع با او در هنگام تبعید ابراهیم از سرزمین کلده ---------- ۱۸۹
سوره مریم (۱۹): آیات ۵۱ تا ۵۳ ---------- ۱۹۰
اشاره ---------- ۱۹۰

موسی ---------- ۱۹۰
سوره مریم (۱۹): آیات ۵۴ تا ۵۵ ---------- ۱۹۱
اشاره ---------- ۱۹۱
اسماعیل ---------- ۱۹۱
سوره مریم (۱۹): آیات ۵۶ تا ۵۷ ---------- ۱۹۱
مقدّمه ---------- ۱۹۱
الف: ---------- ۱۹۱
ب: ---------- ۱۹۱
ج: ---------- ۱۹۱
د: ---------- ۱۹۳
ه: ---------- ۱۹۳
و: ---------- ۱۹۳
ز: ---------- ۱۹۳
ح: ---------- ۱۹۳
ادریس از عهد ما قبل طوفان ---------- ۱۹۳
سوره مریم (۱۹): آیه ۵۸ ---------- ۱۹۳
اشاره ---------- ۱۹۳
قهرمانهای آیات مذکوره ---------- ۱۹۴
سوره مریم (۱۹): آیات ۵۹ تا ۶۳ ---------- ۱۹۵
اشاره ---------- ۱۹۵
فرزندان ناخلف و خلف ---------- ۱۹۵
سوره مریم (۱۹): آیه ۶۴ ---------- ۱۹۶
مقدّمه ---------- ۱۹۶
مذاکرهٔ پیامبر (ص) با جبرئیل ---------- ۱۹۶
سوره مریم (۱۹): آیات ۶۴ تا ۶۵ ---------- ۱۹۷
مقدّمه ---------- ۱۹۷

قدرت پروردگار ---------- ۱۹۸
سوره مریم (۱۹): آیات ۶۶ تا ۷۰ ---------- ۱۹۸
مقدّمه ---------- ۱۹۸
رد بر أبی و بر منکرین زنده شدن پس از مرگ ---------- ۱۹۸
سوره مریم (۱۹): آیات ۷۱ تا ۷۲ ---------- ۱۹۹
اشاره ---------- ۱۹۹
تمام مردم به جهنم می روند ---------- ۱۹۹
سوره مریم (۱۹): آیات ۷۳ تا ۷۶ ---------- ۱۹۹
مقدّمه ---------- ۱۹۹
ناز کردن کفار به مال و جمال ---------- ۱۹۹
سوره مریم (۱۹): آیات ۷۷ تا ۸۰ ---------- ۲۰۰
مقدّمه ---------- ۲۰۰
استهزاء به معاد و حوالهٔ پرداخت طلب به آن روز ---------- ۲۰۱
سوره مریم (۱۹): آیات ۸۱ تا ۸۷ ---------- ۲۰۱
اشاره ---------- ۲۰۱
شفاعت بتها پذیرفته نیست ---------- ۲۰۱
سوره مریم (۱۹): آیات ۸۸ تا ۹۲ ---------- ۲۰۲
اشاره ---------- ۲۰۲
خدا فرزند ندارد ---------- ۲۰۲
سوره مریم (۱۹): آیات ۹۳ تا ۹۶ ---------- ۲۰۲
مقدّمه ---------- ۲۰۲
الف: ---------- ۲۰۲
ب: ---------- ۲۰۳
ج: ---------- ۲۰۳
د: ---------- ۲۰۳
همه بنده اند ---------- ۲۰۳

سوره مریم (۱۹): آیات ۹۷ تا ۹۸ ---- ۲۰۴
اشاره ---- ۲۰۴
ختم کلام ---- ۲۰۴
تعالیق ---- ۲۰۴
رحمان ---- ۲۰۴
کهیعص ---- ۲۰۴
فَأَجَاءَهَا اَلْمَخَاضُ إِلَىٰ جِذْعِ اَلنَّخْلَةِ (آیهٔ ۲۵) ---- ۲۰۵
غایب شدگان ---- ۲۰۶
سَيَجْعَلُ لَهُمُ اَلرَّحْمَٰنُ وُدًّا (آیهٔ ۹۶) ---- ۲۰۶
سورهٔ طه ---- ۲۰۷
اشاره ---- ۲۰۷
سوره طه (۲۰): آیه ۱ ---- ۲۰۸
سوره طه (۲۰): آیات ۲ تا ۴ ---- ۲۰۸
اشاره ---- ۲۰۸
قرآن ---- ۲۰۸
سوره طه (۲۰): آیات ۵ تا ۸ ---- ۲۰۸
اشاره ---- ۲۰۸
بخشایشگر ---- ۲۰۸
سوره طه (۲۰): آیات ۹ تا ۳۶ ---- ۲۰۹
اشاره ---- ۲۰۹
پیامبر شدن موسی ---- ۲۰۹
بقیهٔ سرگذشت پیامبر شدن موسی ---- ۲۱۰
سوره طه (۲۰): آیات ۳۷ تا ۴۰ ---- ۲۱۰
اشاره ---- ۲۱۰
قسم خدا دربارهٔ نجات دادن موسی ---- ۲۱۰
سوره طه (۲۰): آیات ۴۲ تا ۵۳ ---- ۲۱۲

اشاره ---------- ۲۱۲
مأمور شدن موسی و هارون برای دعوت فرعون و قوم ---------- ۲۱۲
سوره طه (۲۰): آیات ۵۳ تا ۵۵ ---------- ۲۱۳
اشاره ---------- ۲۱۳
حاشیه کردن خدا سخن موسی را ---------- ۲۱۳
سوره طه (۲۰): آیات ۵۶ تا ۶۲ ---------- ۲۱۴
اشاره ---------- ۲۱۴
تکذیب فرعون از موسی و دعوت ساحران برای معارضه با موسی ---------- ۲۱۴
سوره طه (۲۰): آیات ۶۳ تا ۶۴ ---------- ۲۱۵
اشاره ---------- ۲۱۵
اعلام تشکیل جلسه و رسمیت یافتن آن از طرف فرعون ---------- ۲۱۵
سوره طه (۲۰): آیات ۶۵ تا ۶۹ ---------- ۲۱۵
اشاره ---------- ۲۱۵
شروع ساحران به عمل ---------- ۲۱۵
سوره طه (۲۰): آیات ۷۰ تا ۷۱ ---------- ۲۱۶
اشاره ---------- ۲۱۶
ایمان آوردن ساحران و حکم فرعون به اعدام آنان ---------- ۲۱۶
سوره طه (۲۰): آیات ۷۲ تا ۷۳ ---------- ۲۱۶
اشاره ---------- ۲۱۶
پاسخ گفتن ساحران به فرعون ---------- ۲۱۶
سوره طه (۲۰): آیات ۷۴ تا ۷۶ ---------- ۲۱۶
اشاره ---------- ۲۱۶
حاشیه کردن خدا سخن ساحرانی را که ایمان آوردند ---------- ۲۱۶
سوره طه (۲۰): آیات ۷۷ تا ۷۹ ---------- ۲۱۸
اشاره ---------- ۲۱۸
خروج موسی با بنی اسرائیل از مصر ---------- ۲۱۸

سوره طه (۲۰): آیات ۸۰ تا ۸۲ ---- ۲۱۹
اشاره ---- ۲۱۹
خطاب به بنی اسرائیل ---- ۲۱۹
سوره طه (۲۰): آیات ۸۳ تا ۸۴ ---- ۲۲۰
اشاره ---- ۲۲۰
عزیمت موسی با هفتاد نفر از مشایخ بنی اسرائیل به طور برای دریافت توراة ---- ۲۲۰
سوره طه (۲۰): آیه ۸۵ ---- ۲۲۰
اشاره ---- ۲۲۰
توقف موسی در طور و کارشکنی سامری زرگر ---- ۲۲۰
سوره طه (۲۰): آیات ۸۶ تا ۸۸ ---- ۲۲۰
اشاره ---- ۲۲۰
مراجعت موسی از طور و رسیدگی به کار سامری زرگر و تحقیقات از قوم ---- ۲۲۰
سوره طه (۲۰): آیات ۸۹ تا ۹۱ ---- ۲۲۱
اشاره ---- ۲۲۱
حاشیه کردن خدا این واقعه را ---- ۲۲۱
سوره طه (۲۰): آیات ۹۲ تا ۹۴ ---- ۲۲۲
اشاره ---- ۲۲۲
تحقیقات موسی از هارون ---- ۲۲۲
سوره طه (۲۰): آیات ۹۵ تا ۹۸ ---- ۲۲۲
اشاره ---- ۲۲۲
تحقیقات موسی از سامری و محکوم شدن سامری ---- ۲۲۲
سوره طه (۲۰): آیات ۹۹ تا ۱۰۴ ---- ۲۲۵
اشاره ---- ۲۲۵
سخن خدا با پیامبر (ص) دربارهٔ قرآن ---- ۲۲۵
سوره طه (۲۰): آیات ۱۰۵ تا ۱۱۲ ---- ۲۲۶
مقدّمه ---- ۲۲۶

روز قیامت ---------- ۲۲۶
سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۳ تا ۱۱۴ ---------- ۲۲۷
اشاره ---------- ۲۲۷
قرآن ---------- ۲۲۷
سوره طه (۲۰): آیات ۱۱۵ تا ۱۲۷ ---------- ۲۲۸
اشاره ---------- ۲۲۸
خلاصه ای از سرگذشت آدم أبو البشر جد آدمیان ---------- ۲۲۸
سوره طه (۲۰): آیات ۱۲۸ تا ۱۲۹ ---------- ۲۳۰
اشاره ---------- ۲۳۰
تذکر به عبرتها و اندرزها برای کفار قریش و بقیهٔ سکنهٔ شهر مکه ---------- ۲۳۰
سوره طه (۲۰): آیات ۱۳۰ تا ۱۳۲ ---------- ۲۳۰
اشاره ---------- ۲۳۰
استظهار کفار مکه به ثروت و مال و تحقیر کردن فقراء مسلمانان ---------- ۲۳۰
سوره طه (۲۰): آیات ۱۳۳ تا ۱۳۵ ---------- ۲۳۱
اشاره ---------- ۲۳۱
بهانه جوئی مشرکین مکه برای درخواست عذاب ---------- ۲۳۱
تعالیق ---------- ۲۳۱
آدم (ع) و حواء (ع) ---------- ۲۳۱
فرزند خلف ---------- ۲۳۲
فرزند ناخلف ---------- ۲۳۲
سورهٔ الانبیاء ---------- ۲۳۳
اشاره ---------- ۲۳۳
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱ تا ۲ ---------- ۲۳۴
اشاره ---------- ۲۳۴
مشرکین مکه ---------- ۲۳۴
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۳ ---------- ۲۳۴

مقدّمه ---------- ۲۳۴
مذاکرات سری انجمن مشرکین قریش ---------- ۲۳۴
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۴ تا ۵ ---------- ۲۳۵
اشاره ---------- ۲۳۵
فاش شدن مذاکرات انجمن ---------- ۲۳۵
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۶ ---------- ۲۳۵
اشاره ---------- ۲۳۵
رد بر قطعنامهٔ انجمن مشرکین ---------- ۲۳۵
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۷ تا ۹ ---------- ۲۳۵
اشاره ---------- ۲۳۵
رد بر مذاکرهٔ دیگر مشرکین که در انجمن سری ایشان شده ---------- ۲۳۵
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰ ---------- ۲۳۷
اشاره ---------- ۲۳۷
موقعیت و شخصیت خود را دریابید ---------- ۲۳۷
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۱ تا ۱۵ ---------- ۲۳۷
اشاره ---------- ۲۳۷
انذار و تهدید به مشرکین مکه ---------- ۲۳۷
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۶ تا ۱۸ ---------- ۲۳۸
مقدّمه ---------- ۲۳۸
برهان حکمت ---------- ۲۳۸
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۹ تا ۲۰ ---------- ۲۳۸
اشاره ---------- ۲۳۸
برهان ملکیت ---------- ۲۳۸
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۲۱ تا ۲۲ ---------- ۲۳۹
اشاره ---------- ۲۳۹
برهان تمانع ---------- ۲۳۹

سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲۳ ---- ۲۳۹
اشاره ---- ۲۳۹
برهان مسئولیت ---- ۲۳۹
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۲۴ ---- ۲۴۰
اشاره ---- ۲۴۰
مطالبهٔ دلیل از «لا خدا» ---- ۲۴۰
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۲۴ تا ۲۵ ---- ۲۴۰
اشاره ---- ۲۴۰
برهان اجماع یعنی اجماع پیامبران از آدم تا خاتم ---- ۲۴۰
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۲۶ تا ۲۹ ---- ۲۴۱
اشاره ---- ۲۴۱
رد بر فرشته پرستان ---- ۲۴۱
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۰ تا ۴۳ ---- ۲۴۱
اشاره ---- ۲۴۱
برهان قدرت ---- ۲۴۱
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۴ تا ۳۵ ---- ۲۴۴
اشاره ---- ۲۴۴
آرزو کردن مشرکین مکه مردن پیامبر (ص) را ---- ۲۴۴
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۳۶ تا ۴۷ ---- ۲۴۴
اشاره ---- ۲۴۴
استهزاء کفار مکه پیامبر (ص) را ---- ۲۴۴
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۴۸ تا ۴۹ ---- ۲۴۶
اشاره ---- ۲۴۶
موسی (ع) و هارون (ع) و توراهٔ ---- ۲۴۶
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۵۰ ---- ۲۴۶
اشاره ---- ۲۴۶

قرآن ---------- ۲۴۶
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۵۱ تا ۷۳ ---------- ۲۴۷
اشاره ---------- ۲۴۷
ابراهیم (ع) ---------- ۲۴۷
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۷۴ تا ۷۵ ---------- ۲۵۰
اشاره ---------- ۲۵۰
لوط (ع) ---------- ۲۵۰
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۷۶ تا ۷۷ ---------- ۲۵۰
اشاره ---------- ۲۵۰
نوح (ع) ---------- ۲۵۰
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۷۸ تا ۸۲ ---------- ۲۵۰
مقدّمه ---------- ۲۵۰
داود (ع) و سلیمان (ع) ---------- ۲۵۱
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۸۳ تا ۸۴ ---------- ۲۵۲
اشاره ---------- ۲۵۲
أیوب (ع) ---------- ۲۵۲
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۸۵ تا ۸۶ ---------- ۲۵۳
اشاره ---------- ۲۵۳
اسماعیل (ع)، ادریس (ع) و ذو الکفل (ع) ---------- ۲۵۳
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۸۷ تا ۸۸ ---------- ۲۵۳
اشاره ---------- ۲۵۳
یونس «ذو النون» (ع) ---------- ۲۵۳
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۸۹ تا ۹۰ ---------- ۲۵۴
اشاره ---------- ۲۵۴
زکریا (ع)، یحیی (ع) و زن زکریا ---------- ۲۵۴
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۹۱ ---------- ۲۵۴

اشاره ---------- ۲۵۴
مریم (ع) ---------- ۲۵۴
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۹۲ تا ۹۷ ---------- ۲۵۴
مقدّمه ---------- ۲۵۴
راه ---------- ۲۵۵
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۹۸ تا ۱۰۰ ---------- ۲۵۵
اشاره ---------- ۲۵۵
پرستندگان و پرستش شدگان تحویل جهنم می شوند ---------- ۲۵۵
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۰۱ تا ۱۰۳ ---------- ۲۵۶
اشاره ---------- ۲۵۶
نیکوان ---------- ۲۵۶
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۴ ---------- ۲۵۶
اشاره ---------- ۲۵۶
در هم پیچیده شدن آسمان ---------- ۲۵۶
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۰۴ ---------- ۲۵۷
مقدّمه ---------- ۲۵۷
ظهور مهدی (ع) از نسل فاطمه (ع) ---------- ۲۵۷
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۰۶ تا ۱۰۹ ---------- ۲۵۷
اشاره ---------- ۲۵۷
قرآن و پیامبر (ص) ---------- ۲۵۷
سوره الأنبیاء (۲۱): آیات ۱۱۰ تا ۱۱۱ ---------- ۲۵۷
مقدّمه ---------- ۲۵۷
رجوع به مطلب أول سوره و خلاصهٔ کلام ---------- ۲۵۹
سوره الأنبیاء (۲۱): آیه ۱۱۲ ---------- ۲۵۹
اشاره ---------- ۲۵۹
درخواست پیامبر (ص) از خدا ---------- ۲۵۹

تعالیق ---------- ۲۵۹
فجاجا سبلا ---------- ۲۵۹
تذکر ---------- ۲۵۹
سورة الحج ---------- ۲۶۱
اشاره ---------- ۲۶۱
سوره الحج (۲۲): آیات ۱ تا ۲ ---------- ۲۶۲
اشاره ---------- ۲۶۲
زلزلهٔ مقارن قیام قیامت ---------- ۲۶۲
سوره الحج (۲۲): آیات ۳ تا ۴ ---------- ۲۶۲
مقدّمه ---------- ۲۶۲
جدال جاهلان مکه دربارهٔ قیامت ---------- ۲۶۲
سوره الحج (۲۲): آیه ۵ ---------- ۲۶۳
اشاره ---------- ۲۶۳
دلیل از وجود خود انسان برای اثبات قیامت ---------- ۲۶۳
دلیل از زمین که مادر آدمی و خانهٔ زندگانی او است برای اثبات قیامت ---------- ۲۶۳
سوره الحج (۲۲): آیات ۶ تا ۷ ---------- ۲۶۴
اشاره ---------- ۲۶۴
نتیجه ---------- ۲۶۴
سوره الحج (۲۲): آیات ۸ تا ۱۰ ---------- ۲۶۴
اشاره ---------- ۲۶۴
بعض أصناف مردم یعنی أتباع پیشوایان گمراه ---------- ۲۶۴
سوره الحج (۲۲): آیات ۱۱ تا ۱۴ ---------- ۲۶۵
مقدّمه ---------- ۲۶۵
بندگی یک جانبه ---------- ۲۶۵
سوره الحج (۲۲): آیه ۱۵ ---------- ۲۶۶
مقدّمه ---------- ۲۶۶

خدا یار پیامبر است ---------- ۲۶۶
سوره الحج (۲۲): آیه ۱۶ ---------- ۲۶۷
اشاره ---------- ۲۶۷
نزول قرآن دلیل نصرت پیامبر است ---------- ۲۶۷
سوره الحج (۲۲): آیات ۱۷ تا ۲۴ ---------- ۲۶۷
اشاره ---------- ۲۶۷
گروه مؤمنان و گروههای مذاهب پنجگانه ---------- ۲۶۷
سوره الحج (۲۲): آیه ۲۵ ---------- ۲۶۸
مقدّمه ---------- ۲۶۸
جلوگیری کافران مکه از انجام عمرهٔ مسلمانان ---------- ۲۶۸
سوره الحج (۲۲): آیه ۲۶ ---------- ۲۶۸
مقدّمه ---------- ۲۶۸
تجدید بناء کعبه بدست ابراهیم (ع) پس از خرابی ---------- ۲۶۹
سوره الحج (۲۲): آیات ۲۷ تا ۳۷ ---------- ۲۶۹
اشاره ---------- ۲۶۹
اعلام وجوب حج و ذکر فواید آن ---------- ۲۶۹
قدمت تاریخ قربانی ---------- ۲۷۱
سوره الحج (۲۲): آیات ۳۸ تا ۴۱ ---------- ۲۷۳
مقدّمه ---------- ۲۷۳
فرمان جنگ ---------- ۲۷۳
سوره الحج (۲۲): آیات ۴۲ تا ۵۱ ---------- ۲۷۴
اشاره ---------- ۲۷۴
تسلیت دادن خدا پیامبر (ص) را ---------- ۲۷۴
سوره الحج (۲۲): آیات ۵۲ تا ۵۷ ---------- ۲۷۶
مقدّمه ---------- ۲۷۶
شیطان و القاء موانع در کار پیامبران ---------- ۲۷۶

سوره الحج (۲۲): آیات ۵۸ تا ۶۰ ---- ۲۷۷
مقدّمه ---- ۲۷۷
سؤال از پیامبر (ص) ---- ۲۷۷
سوره الحج (۲۲): آیات ۶۰ تا ۶۶ ---- ۲۷۸
مقدّمه ---- ۲۷۸
کارزار در ماههای حرام ---- ۲۷۸
سوره الحج (۲۲): آیات ۶۷ تا ۷۰ ---- ۲۷۹
مقدّمه ---- ۲۷۹
عدم اختصاص شریعت به موسی (ع) و یهودان ---- ۲۷۹
سوره الحج (۲۲): آیات ۷۱ تا ۷۲ ---- ۲۸۰
اشاره ---- ۲۸۰
عبدهٔ بت «بت پرستان» ---- ۲۸۰
سوره الحج (۲۲): آیات ۷۳ تا ۷۶ ---- ۲۸۰
اشاره ---- ۲۸۰
مقایسهٔ خدایان مشرکان با خدای مؤمنان ---- ۲۸۰
سوره الحج (۲۲): آیات ۷۷ تا ۷۸ ---- ۲۸۱
اشاره ---- ۲۸۱
خلاصهٔ کلام و ختم سوره ---- ۲۸۱
تعالیق ---- ۲۸۲
الصابئه ---- ۲۸۲
یادی از... ---- ۲۸۲
سورهٔ المؤمنون ---- ۲۸۳
اشاره ---- ۲۸۳
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱ تا ۱۱ ---- ۲۸۴
اشاره ---- ۲۸۴
أوصاف مؤمنان ---- ۲۸۴

سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۲ تا ۱۶ ---- ۲۸۴
اشاره ---- ۲۸۴
انسان از آغاز تا انجام ---- ۲۸۴
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۷ تا ۲۲ ---- ۲۸۵
اشاره ---- ۲۸۵
بدائع آفرینش ---- ۲۸۵
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۲۳ تا ۳۰ ---- ۲۸۵
اشاره ---- ۲۸۵
نوح و سرانجام قوم او ---- ۲۸۵
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۳۱ تا ۴۱ ---- ۲۸۷
اشاره ---- ۲۸۷
صالح، پیامبر قوم ثمود و سرانجام آن قوم ---- ۲۸۷
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۲ تا ۴۴ ---- ۲۸۸
اشاره ---- ۲۸۸
امتهای دیگر ---- ۲۸۸
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۴۵ تا ۴۹ ---- ۲۸۹
اشاره ---- ۲۸۹
موسی و هارون و سرانجام فرعون و قوم او ---- ۲۸۹
سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۵۰ ---- ۲۸۹
اشاره ---- ۲۸۹
عیسی پسر مریم و مریم ---- ۲۸۹
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۵۱ تا ۶۱ ---- ۲۹۰
اشاره ---- ۲۹۰
فرمان خدا بعموم پیامبران ---- ۲۹۰
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۶۲ تا ۷۴ ---- ۲۹۱
اشاره ---- ۲۹۱

کفار مکیان ---------- ۲۹۱
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۵ تا ۷۷ ---------- ۲۹۲
مقدّمه ---------- ۲۹۲
نفرین پیامبر (ص) و درخواست أبو سفیان ---------- ۲۹۳
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۷۸ تا ۸۰ ---------- ۲۹۳
اشاره ---------- ۲۹۳
کلماتی دربارهٔ مبدأ المبادئ ---------- ۲۹۳
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۸۱ تا ۹۰ ---------- ۲۹۴
اشاره ---------- ۲۹۴
دنبالهٔ سخن دربارهٔ معاد ---------- ۲۹۴
سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۱ ---------- ۲۹۵
اشاره ---------- ۲۹۵
دلیل بر اینکه خدا فرزند ندارد ---------- ۲۹۵
دلیل عدم تفرقهٔ بین مخلوقات بر یکتائی خدا ---------- ۲۹۵
دلیل عدم نزاع و جدال در خلقت بر یکتائی خدا ---------- ۲۹۶
دلیل کمال تام مندرج در معنی «الله» بر یکتائی او ---------- ۲۹۶
سوره المؤمنون (۲۳): آیه ۹۲ ---------- ۲۹۷
اشاره ---------- ۲۹۷
دلیل علم مطلق بر یکتائی خدا ---------- ۲۹۷
با ملاحظهٔ دلائل مذکوره، شرک، محکوم به بطلان است ---------- ۲۹۷
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۳ تا ۹۸ ---------- ۲۹۸
اشاره ---------- ۲۹۸
کلمات خدا با پیامبرش ---------- ۲۹۸
سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۹۹ تا ۱۱۴ ---------- ۲۹۸
اشاره ---------- ۲۹۸
سرانجام کفار و کفر به خدا ---------- ۲۹۸

سوره المؤمنون (۲۳): آیات ۱۱۵ تا ۱۱۸ ---- ۳۰۰
اشاره ---- ۳۰۰
خلاصهٔ کلام و ختم سوره ---- ۳۰۰
تعالیق ---- ۳۰۱
اشاره ---- ۳۰۱
مغز انسان ---- ۳۰۱
مثل نوار ضبط صوت ---- ۳۰۲
درخت زیتون ---- ۳۰۳
میوهٔ زیتون ---- ۳۰۴
روغن مایع زیتون ---- ۳۰۴
میوهٔ زیتون ---- ۳۰۴
روغن زیتون ---- ۳۰۵
«تنّور» ---- ۳۰۵
رساله در چگونگی و خواص «نحل» (زنبور عسل) و رساله در فواید سرما ---- ۳۰۶
اشاره ---- ۳۰۶
رساله در چگونگی و خواص نحل ---- ۳۰۷
اشاره ---- ۳۰۷
عسل ---- ۳۰۷
زهر زنبور عسل ---- ۳۰۸
طول عمر ---- ۳۰۸
زحمت زنبور عسل ---- ۳۰۹
گرده افشانی ---- ۳۰۹
استفاده از زنبور عسل در جنگ ---- ۳۱۰
تجدید جوانی ---- ۳۱۰
رساله در فواید سرما ---- ۳۱۳
اشاره ---- ۳۱۳

سرما در خدمت جراحان ---------- ۳۱۳

أسماء السّور ---------- ۳۱۵

فهرس مطالب عمدهٔ «مقدمه» و «تعالیق» و «حواشی» ---------- ۳۱۶

درباره مرکز ---------- ۳۳۴

حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر : یا من لا یحضره المفسر و التفسیر جلد 4

مشخصات کتاب

عنوان و نام پدیدآور :حجه التفاسیر و بلاغ الاکسیر : یا من لا یحضره المفسر و التفسیر/تالیف عبدالحجه بلاغی

مشخصات نشر : قم: [بی نا]، 13.(چاپخانه قم)

مشخصات ظاهری : 10ج.

وضعیت فهرست نویسی : در انتظار فهرستنویسی (اطلاعات ثبت)

یادداشت : فهرست نویسی بر اساس جلد سوم' چهارم و پنجم.

یادداشت : عنوان روی جلد: تفسیر فارسی قرآن مجید حجه التفاسیر

شماره کتابشناسی ملی : 2067256

نام کامل تفسیر، «حجة التفاسیر و بلاغ الاکسیر» یا «تفسیر من لا یحضره المفسر و التفسیر» با نام خلاصه حجة التفاسیر در 10 مجلد به زبان فارسی از تفاسیر قرن چهاردهم شیعه دوازده امامی محسوب می گردد که توسط سید عبد الحجه مراغی تالیف شده است.

ص: 1

اشاره

الصورة

ص: 2

سورة الحجر

اشاره

الصورة

ص: 3

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الحجر (15): آيات 1 تا 15

اشاره

1 - 15 الر ... مَسْحُورُونَ

قرآن

الر (رمز است).

آن كه (در علم مكنون مخزون ماست) آيات كتاب (يعنى لوح محفوظ) و قرآن روشن كنندۀ حق از باطل است(1).

كافران مكه بسيار آرزو خواهند كرد كه كاش مسلمان بودند.

اى پيامبر! (اكنون از ايمان) اين كافران (يعنى مشركين مكه نوميد باش و آنها) را واگذار تا بخورند و از لذات خود برخوردار گردند و آرزو، ايشان را مشغول كند، پس البته (عاقبت كردار خود را) خواهند دانست. و (أهل) هيچ شهرى را هلاك نكرديم مگر و اينكه براى آن شهر وقتى معين بود، هيچ أمتى بر وقت مقرر خود پيشى نمى گيرند و تأخير نمى كنند.

و (كافران مكه) گفتند: اى آنكه قرآن بر او فرود آمده! البته پرى اى (2) با تو است (و تو با آوردن چنين قرآنى كه ما را از آوردن مانندش عاجز ساخته از پرى الهام مى گيرى) چرا فرشتگان را پيش ما نمى آورى ؟ (تا به رسالت تو از خدا، شهادت بدهند) اگر از راستگويانى.

(اى پيامبر! در جوابشان بگو: خدا مى فرمايد: ما) فرشتگان را نمى فرستيم - مگر به حق (يعنى نزول فرشته براى مردم عادى يا براى عذاب است يا

1- رجوع به جلد پنجم همين تفسير در سورۀ نمل ص 76.

2- رجوع به جلد هفتم همين تفسير در سورۀ قلم ص 77.

برای قبض روح) و (در هر دو صورت) آن هنگام از مهلت دادگان نباشند (که به دنیا برگردند و به تکالیف خود عمل کنند).

البته ما، خودمان قرآن را نازل کردیم و البته ما، برای قرآن حافظ (و پشتیبان) هستیم.

و ای پیامبر! قسم است که از پیش (از) تو در طوائف پیشینیان (پیامبرانی) فرستادیم، و نمی آمد به ایشان هیچ پیامبری مگر اینکه به او استهزاء می کردند، عهد تو نیز چنین است.

(ما برای اتمام حجت)، قرآن را در دلهای مجرمین (از أهل مکه) درمی آوریم، (ولی) به قرآن نمی گروند و علی التحقیق سنت طوائف پیشینیان گذشته است (که هرکه از ایشان هلاك شده بترك قبول حق و تکذیب رسل بوده).

و اگر ما، دری از آسمان بر این کافران (و بهانه جویان) باز کنیم و در نتیجه دائم الاوقات در آن در، بالا روند (و پائین آیند و فرشتگان و سایر عجائب قدرت ما را مشاهده کنند) می گویند: جز این نیست که چشمهای ما بسته شده است (و غیر از چشم بندی هیچ حقیقتی در کار نیست) بلکه ما قومی هستیم سحرشدگان (که چیزهای نادیدنی می بینیم).

سوره الحجر (15): آیات 16 تا 25

اشاره

16-25 وَ لَقَدْ جَعَلْنٰا ... عَلِيمٌ

مظاهر قدرت ما

و قسم است که ما در آسمان (همین آسمان نزدیك) بروج (یعنی ستارگان نورانی) (2) آفریدیم و آسمان را برای تماشاکنندگان زینت دادیم و (مرز آسمان نزدیك یعنی آسمان اول را بوسیلهٔ فرشتگان مسلح) از تجاوز هر شیطان رانده شده جلوگیری کردیم (3) مگر اینکه شیطانی دزدکی چیزی (از آن طرف مرز) بشنود، پس شعلهٔ آتشین آشکارا وی را تعقیب می کند (و می سوزاند).

و زمین را ما گسترش دادیم و در آن لنگرها انداختیم و در زمین از هرگونه چیز سنجیده شده (از گل و گیاه و درخت، برطبق عیار معین) رویانیدیم. و در

زمین وسائل زندگانی شما (بنی نوع بشر) را و حیواناتی را که شما قدرت روزی دادن آنها را ندارید؛ آفریدیم.

و نیست هیچ چیزی (از معقولات و محسوسات) مگر اینکه نزد ماست خزانه های آن. و ما فرود نمی آوریم هر چیزی را مگر به اندازهٔ مقرر (نزد خودمان).

و بادهای ابرخیز باران دار را (ما) فرستادیم، در نتیجه از ابر، باران باریدیم پس شما را از آن آب سیراب کردیم و شما (بنی نوع بشر) قدرت اندوخته کردن آب را ندارید.

و البته ما، همین ما، زنده می کنیم و می میرانیم و ما وارث هستیم (همه کس و همه چیز را).

و قسم است که ما تمام شما (بنی نوع بشر) را که از پیش (تاکنون به دنیا) آمده اید می دانیم و قسم است که تمام آنها را که بعد از این (به دنیا) خواهند آمد می دانیم.

و ای پیامبر! البته پروردگار تو همان غیب مطلق تمام مردم را در روز قیامت جمع می کند، چه البته آن غیب مطلق کارهایش از روی اساس است (که برای عدالت قیامت دارد) و داناست (که همهٔ مردگان و محلشان را می داند).

سوره الحجر (15): آیات 26 تا 50

اشاره

26-50 وَ لَقَدْ خَلَقْنَا ... اَلْأَلِيمُ

از آفرینش انسان تا عاقبت او

و قسم است که (ما) آدم را از گل خشك شده ای که با زدن انگشت برآن آواز می داد و آن گل از لای سیاه شدهٔ بوگرفته بود(1) آفریدیم. و جان(2)

1- یا لجن که تمثال انسان از آن ساخته شده بود (تفسیر تبیان بنقل تفسیر کاشفی).

2- «جان»، بقول «حسن» و «قتاده» همان ابلیس است و بقول ابن عباس «جان» پدر جن است. همان گونه که آدم پدر بشر است (تفسیر مجمع البیان). «جان»، پدر «جن» و «ابلیس» است. ب.

را از پیش (از آدم) از آتش افروخته آفریدیم.

و ای پیامبر! (یاد کن از) هنگامی که پروردگار تو به فرشتگان گفت که:

البته من بشری را از گل خشك شده ای که با زدن انگشت برآن آواز می دهد و آن گل از لای سیاه شدهٔ بوگرفته است آفریننده ام - پس چون شکـل آن را درست کردم و از دم خود(1) در آن دمیدم بلافاصـله برای او سـجده کنان بیفتید. پس فرشتگان همگی به هیئت دسته جمعی سجده کردند مگر ابلیس که از شرکت با سجده کنندگان سرباززد.

پروردگار فرمود: ای ابلیس! تو را چه شد که با سجده کنندگان شرکت نکردی ؟ ابلیس جواب داد: برای من روا نبود که برای بشری که او را از گل خشك شده ای که با زدن انگشت برآن آواز می دهد و آن گل از لای سیاه شدهٔ بوگرفته است، آفریده ای؛ سجده کنم.

پروردگار فرمود: پس، از صفوف فرشتگان بیرون برو پس البته تو رانده شده ای و البته بر تو است لعنت تا روز قیامت.

ابلیس گفت: پروردگارا! پس مهلت بده مرا تا روزی که مردم برای رستاخیز برانگیخته می شوند.

پروردگار فرمود: پس البته تو از مهلت داده شدگانی (ولی) تا روز و وقت مقرر (و معین نزد ما).

ابلیس گفت: پروردگارا! بسبب اینکه مرا گمراه کردی قسم است که البته البته من باطل را در زمین برای بشر آرایش می دهم و قسم است که البته البته تمام آنها را گمراه می سازم مگر بندگان تو را آنهم بندگانی که از شرك رسته و بی غل وغش از

1- و نفخت فیه من روحی: دمیـدن خدا در اسـکلت آدم، نظیر فوت کردن آدمی در هیزم و زغال و آتش است. در کتاب جنة المأوی (ص 333) بقلم آیة اللّه شیخ محمد حسین کاشف الغطاء نوشته شده که: «أحییت النار بروحی، أی بنفخی».

کار درآمده اند.

پروردگار فرمود: این پیشنهاد، راهی است که بر من سزاوار است که رعایت کنم، و قابل انحراف نیست.

البته بندگان من، نیست تو را بر آنها تسلطی مگر آن کس که متابعت تو کند از گمراهان (گمراهانی که بسوء اختیار خودشان از تو پیروی کرده اند که تو به آنان مسلط توانی شد) و البته جهنم وعده گاه گمراهان است، همگی. برای جهنم است، هفت در، برای هر دری است، از گمراهان حصهٔ جدا کرده شده (4).

البته متقیان (یعنی پرهیزکاران از شرك و معاصی) در جنات (5) (یعنی در بهشتهای) دارای چشمه های جاری (از آب و شیر و شراب و عسل) هستند (فرشتگان به متقیان می گویند:) وارد بهشت ها شوید با سلامتی (از آفات و مکاره و مضرات) ایمنان (از اخراج و زوال).

و هرگونه کینه ای را از سینه های بهشتیان کنده ایم (تا به درجات یکدیگر حسد نبرند)، همه با هم (در دوستی مثل) برادرند (و) بر تختها روبروی یکدیگر نشسته اند، در بهشت ها به ایشان رنجی نمی رسد، و نیستند آنان از بهشت ها بیرون رانده شدگان (جاوید در بهشت ها هستند).

ای پیامبر! بندگان مرا خبر بده که البته من، خودم (بدون شرکت دیگری(1) آمرزنده ام و مهربانم و (نیز خبر بده که:) البته عذاب من همان که وعده داده ام، عذابی دردناك است.

سوره الحجر (15): آیات 51 تا 60

اشاره

51-60 وَ نَبِّئْهُمْ ... اَلْغٰابِرِينَ

ملائکهٔ مهمانان ابراهیم

و ای پیامبر! به بندگان من از ضیف (یعنی مهمانان(2) ابراهیم خبر بده.

هنگامی که بر او وارد شدند پس به او تحیت گفتند.

1- برخلاف مسیحیان که برای گناه بخشی در دام کشیشان اند. ب.

2- الضیف للمفرد و الجمع (منجد).

ابراهیم گفت: البته ما از شما ترسانیم (زیرا ناشناس هستید).

مهمانان گفتند: مترس، البته ما تو را به پسری دانا مژده می دهیم.

ابراهیم گفت: آیا مژده بمن دادید؟ بااینکه پیری مرا دریافته است، پس به چه نوع مرا مژده می دهید؟ مهمانان گفتند: البته به راستی تو را مژده دادیم پس تو از نومیدان مباش.

ابراهیم گفت: و چه کس از رحمت پروردگارش نومید می شود، مگر گمراهان ؟ ابراهیم دیگرباره گفت: ای فرستادگان! مأموریت مهم شما چیست ؟ (6).

مهمانان گفتند: البته ما فرستاده شده ایم بسوی گروه مجرمین (یعنی قوم لوط که ایشان را هلاك کنیم) مگر خاندان لوط که البته ما همهٔ ایشان را نجات دهنده ایم مگر زن لوط را که دانسته ایم(1) که او در عداد باقی ماندگان در شهر (و معذبین) است.

سوره الحجر (15): آیات 61 تا 77

اشاره

61-77 فَلَمَّا جٰاءَ ... لِلْمُؤْمِنِينَ

رفتن مهمانان ابراهیم به نزد لوط پیامبر

پس (از آن) چون فرستادگان خدا (یعنی ملائکه که مهمانان ابراهیم بودند) به نزد خاندان لوط آمدند، لوط گفت: البته شما گروهی ناشناس هستید (و از شما ترس دارم).

فرستادگان گفتند: (از ما مترس) بلکه به نزد تو آمده ایم با عذابی که قوم، دربارهٔ آن شك می کردند. و به نزد تو آورده ایم عذاب را، و البته ما راستگویانیم. پس پاسی که از شب گذشت خاندان خود را حرکت بده و خودت هم بدنبال آنها برو و احدی از شما به عقب سر خود (یعنی به شهر) نگاه نکند و به آنجا که أمر داده می شوید بروید.

و (برای تأیید گفتار فرستادگان) آن پیشامد را به لوط خبر دادیم که: صبحگاهان بیخ و بنیاد این قوم بریده و کنده شده است.

1- تفسیر مجمع البیان.

و أهل شـهر (چون فرسـتادگان را دیدنـد) (به خانـهٔ لوط) آمدنـد که یکـدیگر را مژده می دادند (زیرا مردم شـهر باین تازه واردین طمع کرده بودند).

لوط گفت: البته این گروه، مهمانان من اند، پس مرا رسوا مکنید و از خدا بترسید و مرا سربه زیر و خوار مسازید.

أهل شهر گفتند: ای لوط! آیا تو را از حمایت غریبان (و پذیرائی از ایشان) نهی نکردیم ؟ (7).

لوط گفت: (ای رؤساء قوم! دست از مهمانان من برداریـد و اگر دست بردار نیستیـد) اینها دختران من اند آنها را تزویج کنید اگر سـر تزویج دارید (8).

ای پیامبر! قسم بجان تو که این کافران در گمراهی (و مستی غفلت) خود سرگردان می شدند (9).

پس در هنگـام طلوع آفتـاب، «صـیحه» (یعنی نعرهٔ هولناك هلاك کننـده) قوم لوط را فراگرفت پس زبر آن شهرسـتانها را زیر آن شهرسـتانها سـاختیم (یعنی زیر و زبر کردیم) و بر آنها (که از شـهر غایب بودند(1) سنگی از سجیل (10) باریدیم، البته در سـرگذشت قوم لوط است نشانه ها برای مردم با فطانت (برای عبرت گرفتن). و البته شـهرهای ویران شـدهٔ قوم لوط در مسـیر کاروانهای مکه به شام پابرجاست (11). البته در شهرهای قوم لوط است نشانه (از قدرت ما) برای مردمی که (به خدا و رسول او) ایمان دارند.

سوره الحجر (15): آیات 78 تا 79

اشاره

78 و 79 وَ إِنْ كٰانَ ... مُبِينٍ

أصحاب ایکه (قوم شعیب)

و البته أصحاب أیکه (12) ظالمین (یعنی مشـرکین) بودند، پس (ما) از ایشان انتقام کشـیدیم. و البته آثار هر دو (یعنی شهرهای قوم لوط و أصحاب أیکه یا أیکه و مدین(2) در شاهراه آشکار است (که کاروانهای قریش بر آنجا می گذرند و می بینند).

1- یا بر آنها و بر أهل شهر.

2- تفسیر کاشفی.

سوره الحجر (15): آیات 80 تا 84

اشاره

80-84 وَ لَقَدْ كَذَّبَ ... يَكْسِبُونَ

أصحاب حجر (بر وزن فكر) (قوم صالح پيامبر)

و قسم است كه أصحاب حجر، پيامبران را تكذيب كردند (13) و (ما) معجزات (و دلالت) خودمان را به أصحاب حجر داديم، پس أصحاب حجر از آن معجزات (و دلالات) رو گردان شدند.

و أصحاب حجر در داخل كوهها خانه ها مى تراشيدند و با فراغت خاطر در آنها زندگانى مى كردند (چون صالح - پيامبرشان - آن قوم را به خداى يكتا دعوت كرد و تمرد كردند) در نتيجه، «صيحه» (يعنى نعره اى هولناك) بامدادان آنها را فراگرفت (و هلاك شدند). على هذا آنچه بدست مى آوردند (از: خانه هاى سنگى و مال و اولاد و انواع لذات كه فراهم آورده بودند دردى از ايشان مداوا نكرد و) بى نيازشان نساخت (و از عذابشان جلوگيرى ننمود).

سوره الحجر (15): آیات 85 تا 93

مقدّمه

هفت كاروان از بصرى (بر وزن دنيا) و أذرعات (بفتح همزه و سكون ذال و كسر راء - معجم البلدان) براى يهودان بنى قريظه و بنى النضير آنهم در يك روز وارد «مدينه» شد و بارهاى آنها انواع جامه ها و عطريات و جواهر و مال التجاره اى كه از راه دريا مى رسيد، بود. مسلمانان كه اينها را ديدند گفتند: كاش اين أموال از ما بود كه موجب نيروى ما بود و در نتيجه در راه خدا خرج مى كرديم. آيه آمد كه: هفت آيه به شما داده ايم كه براى شما به از اين هفت كاروان است (كتاب اسباب النزول از واحدى به ترجمه).

85-93 وَ مٰا خَلَقْنَا ... يَعْمَلُونَ

انعكاس ثروت كافران و گرسنگى و برهنگى مسلمانان در ضمير مسلمانان

و اى پيامبر! (ما) آسمانها و زمين را و آنچه ميان آنهاست نيافريديم مگر به حق [و حكمت نه به بازيچه، و قوانين و نظامات حكمت، اقتضاى وجود روز جزاء

(یعنی قیـامت) را دارد] و البته قیامت آمـدنی است، بنابراین ای پیامبر! (از چشم داشت به ثروت کافران) درگـذر درگذشـتنی نیکو (یعنی با رضایت خاطر نه با سوءظن به خدا(1) چه البته پروردگار تو، آن غیب مطلق (بی شرکت دیگری) آفریننده و داناست.

و ای پیامبر! قسم است که (ما) هفت آیه را از آنکه در نماز دوبار خوانده می شود (یعنی سورهٔ حمد که مشـتمل است بر هفت آیه) (14) و قرآن بزرگ را به تو ارزانی داشتیم (این کجـا و ثروت کافران کجا). ای پیامبر! البته البته چشـمانت را بسوی اموالی که ما بعضـی از أصـناف مشرکین قریش و یهودیان و نصاری و مجوس (15) را به آن بهره داده ایم، مدوز (و خیره مکن) و بر (فقر و درویشی) مسلمانان اندوه مخور (16) و نسـبت به مسـلمانان «خفض جناح» کن (یعنی بال خود را همچون مرغ که به زمین می خواهـد به نشـیند، فراگیر و متواضع و رفیق باش) و (به آنان) بگو:

(من بازرگان نیستم) البته من، خود من، بیم دهنده ام آشکارا.

ای پیـامبر! (اگر این کفـار ثروتمنـد عنود ایمـان نیاورنـد، عـذابی بر ایشـان می فرستیم) همان گونه که بر مقتسـمین (از ثروتمنـدان قریش) فرسـتادیم همانها که قرآن را پاره پاره کردند (یعنی: دسـته ئی سحر و دسته ئی افسانه و دسته ئی دروغ و دسته ئی اخبار کاهنان و... گفتند) پس (ای پیامبر!) قسم به پروردگارت که البته البته از آنان، همگیشان، دربارهٔ کرداری که می کردند پرسش (و بازخواست) می کنیم (17).

سوره الحجر (15): آیه 94

مقدّمه

تا سه سال پس از بعثت پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم دعوت به اسلام، علنی نبود و در خفاء، انجام می شد و نماز را در دره های مکه به جامی آوردنـد تا اینکه جماعتی از مردان و زنان مکه اسـلام آوردند و موضوع اسـلام در مکه فاش شد و دهان به دهان گردید، آنگاه خدا این آیه را نازل فرمود: «فَاصْدَعْ بِمٰا تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ اَلْمُشْرِکِینَ » (2) و نیز

1- به در می گویند که دیوار بشنود.

2- سورهٔ حجر آیهٔ 94.

«وَ أَنْذِرْ عَشِيرَتَكَ اَلْأَقْرَبِينَ ، وَ اِخْفِضْ جَنٰاحَكَ لِمَنِ اِتَّبَعَكَ مِنَ اَلْمُؤْمِنِينَ » (1) «وَ قُلْ إِنِّي أَنَا اَلنَّذِيرُ اَلْمُبِينُ » (2) (سیرهٔ ابن هشام ج 1 و 2 ص 246 و 262 و 263 به ترجمه).

94 فَاصْدَعْ بِمٰا تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ اَلْمُشْرِكِينَ

أمر خدا به پیامبر (ص) که دعوت به اسلام را آشکار کند

ای پیامبر! پس (هم اکنون) آنچه را به تو أمر داده می شود (به بانگ بلند) آشکار کن (حق را که اسلام است اعلام و اجراء کن و کفر را که باطل است در هم بشکن) و از مشرکین اعراض کن (و از آنان فاصله بگیر).

سوره الحجر (15): آیات 95 تا 99

مقدّمه

1 - خلاصهٔ وقائع دنبالهٔ جریان آشکار شدن دعوت، بقرار ذیل است:

1 - موضوع مذکور در آیات اولیهٔ سورهٔ «ص» است.

2 - داستان مقتسمین است که در همین سورهٔ «حجر» و در جلد هفتم همین تفسیر در سورهٔ «مدثر» ص 121 و 122 مذکور است.

3 - مفاوضات و مذاکرات و سؤال و جوابهای قریش است مستقلا و یا به تعلیمات یهود.

4 - وقائع آزار کفار قریش است نسبت به مسلمانان.

5 - هجرت اول مسلمانان است به حبشه.

6 - تهیهٔ صحیفهٔ کفار بر ضد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و زندانی شدن بنی هاشم و بنی مطلب با أبو طالب و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در شعب مکه است (شعب بکسر شین و سکون عین، درهٔ میان دو کوه است).

1- سورهٔ شعراء آیات 214 و 215.

2- در سیرهٔ ابن هشام آیهٔ: «وَ قُلْ إِنِّي أَنَا اَلنَّذِيرُ اَلْمُبِينُ » را ذکر کرده است و ظاهرا اشتباه شده است.

7 – خبر دادن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است از خوردن موریانه آن صحیفه را و خروج آن جماعت است از شعب.

8 – داستان معراج پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم است.

9 – واقعهٔ مستهزءین مذکور در همین سوره است (که خواهد آمد).

10 – واقعهٔ وفات خدیجه و بعد وفات أبو طالب و تنها ماندن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و شدت فشار مشرکین مکه است.

(رجوع به جلد دوم مقدمهٔ همین تفسیر ص 972-975).

2 - پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به أمر خدا قیام کرد

و برای رضای خدا از صبر نسبت به آزار قوم قریش و از نصیحت به آنان کوتاهی ننمود، بااینکه او را تکذیب کردند و آزارها رسانیدند و استهزاءها کردند.

بزرگان مستهزءین پنج نفر بودند (18) که آنان مردمانی سالخورده و از أشراف قوم پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به شمار می رفتند و چون کار استهزاء آنها و شرارتشان بالا گرفت و از حد گذشت، آیه آمد که: «فَاصْدَعْ بِمٰا تُؤْمَرُ وَ أَعْرِضْ عَنِ اَلْمُشْرِكِينَ (1)إِنّٰا كَفَيْنٰاكَ اَلْمُسْتَهْزِئِينَ ، اَلَّذِينَ يَجْعَلُونَ مَعَ اَللّٰهِ إِلٰهاً آخَرَ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ » .

(به خلاصه و ترجمه از سیرهٔ ابن هشام ج 1 و 2 ص 408-415).

95-99 إِنّٰا كَفَيْنٰاكَ ... اَلْيَقِينُ

کفایت کردن خدا أمر مستهزءین را

ای پیامبر! البته ما (شر) مستهزءین به تو (و استهزاء آنها) را کفایت کردیم (و آنها را به هلاکت رسانیدیم).(2) کسانی که با خدا معبود دیگری را شریك

1- سیرهٔ ابن هشام در نقل آیهٔ: «فَاصْدَعْ ... اَلْمُشْرِكِينَ » اشتباه کرده است زیرا این آیه چند سال پیش از واقعهٔ مستهزءین نازل شده است.

2- مفسرین، این آیه را تتمهٔ آیهٔ ما قبل گرفته اند و لیکن محرر این تفسیر جملهٔ مستأنفه گرفتم و حق با من است زیرا مطلب مستهزءین خاتمه شد و اکنون آیه، اولتیماتوم است نسبت به دیگران.

می کنند، پس البته عواقب شوم کار خود را خواهند دانست.

و ای پیامبر! قسم است که (ما) می دانیم که البته تو سینه ات (یعنی دلت) از سخنانی که کفار می گویند، تنگ می شود، پس (برای کشف همّ و غم، با ما هم کلام شو و بگو: «سبحان اللّه و الحمد للّه» یعنی) تسبیح کن تسبیحی مقترن به حمد پروردگارت، و از سجده کنان (یعنی نمازگزاران) باش (که نماز، زنگ غم را از لوح سینه می زداید) (19) و به پرست پروردگارت را تا روزی که مرگت فرارسد.

«پایان»

ذیول

تعرف برخی لغات قرآنی این سوره

(1) حجر (بر وزن فکر) اسم شهر قوم ثمود است و آنها را (أصحاب الحجر) گفته اند زیرا سکنهٔ آن شهر بودند، همان طور که اعراب را که در صحراها سکونت دارند (أصحاب الصحاری) می گویند. و «قتاده» گفته است که: حجر اسم وادی ای است که قوم ثمود در آنجا سکونت داشته اند (تفسیر مجمع البیان به ترجمه).

(2) القمی عن الباقر علیه السّلام «البروج»: الکواکب (تفسیر صافی).

(3) این پاسداران و این تیر برای این است که شیاطین از مرز آسمان نزدیك به سایر آسمانهای شش گانهٔ دیگر نروند (محرر این تفسیر).

(4) جهنم دارای هفت طبقه است و هر طبقه دری دارد و گمراهان به هفت دسته تقسیم می شوند و جای هر دسته ئی در یکی از این طبقات است، ولی بهشت ها هریك در عرض یکدیگر است (تفسیر مجمع البیان دراین باره از حضرت أمیر المؤمنین علیه السّلام روایتی نقل کرده است).

(5) در کتاب مفردات راغب در لغت «جن» می نویسد: «جنت» را جنت گفته اند یا ازآن جهت که مانند جنت (یعنی باغ دنیا) است - گرچه این کجا و آن کجا - و یا چون

وضع نعمتهای بهشت از ما پوشیده است. چه خدا فرموده: «فَلاٰ تَعْلَمُ نَفْسٌ مٰا أَخْفِيَ لَهُمْ مِنْ قُرَّةِ أَعْيُنٍ » . و ابن عباس (رض) گفته که: خدا در قرآن، «جنات» به لفظ جمع فرموده زیرا بهشت، هفت تاست:

1 - جنة الفردوس 2 - عدن 3 - جنة النعيم 4 - دار الخلد 5 - جنة المأوى 6 - دارالسلام 7 - علّيّين (ه).

(6) و (7) و (8) تفسیر مجمع البیان.

(9) تفاسیر، خطاب کننده را خدا و مخاطب را پیامبر صلّی اللّه علیه و آله گفته اند. و بقولی خطاب کننده فرستادگان نزد لوطاند، و مخاطب، لوط علیه السّلام است و «قاضی» در تفسیر بیضاوی گرچه هر دو را نقل کرده است و لیکن همان قول اول را اختیار کرده.

(10) «سجیل» در جلد أول مقدمهٔ همین تفسیر ص 209 دیده شود.

(11) اسامی شهرهای ویران شدهٔ قوم لوط در جلد أول مقدمهٔ همین تفسیر ص 207-209 دیده شود.

(12) «أیکه»: در جلد أول مقدمهٔ همین تفسیر ص 267 و 268 و جلد ششم همین تفسیر ذیل سورهٔ «ق» ص 214-216 دیده شود.

(13) چون قوم ثمود، پیامبر خود صالح را تکذیب کردند و تکذیب وی در حکم تکذیب جمیع پیامبران است؛ لذا قرآن کریم، لفظ «پیامبران» فرموده است نه پیامبر. و «جبائی» گفته که: خدا غیر از صالح، پیامبران دیگر هم برای قوم ثمود فرستاده است (تفسیر مجمع البیان).

(14) محرر این تفسیر گوید: اهمیت سورهٔ حمد «فاتحة الکتاب» برای این است که: فشردهٔ مطالب قرآن در آن است لذا همسنگ و هم ترازوی قرآن به شمار رفته در عین اینکه خودش هم جزء قرآن است.

و ضمنا برای وجه تسمیهٔ این سوره به «سبع من المثانی» وجوهی در تفاسیر و از جمله در تفسیر مجمع البیان ذکر شده است که تمام آنها جالب نظر است از قبیل اینکه:

این سبع (یعنی هفت) از مثانی (یعنی دوبار) در نمازها خوانده می شود - و یا اینکه سوره

دونیم است: نیمی راجع به خـدا و نیمی راجع به بنـده است - و یا اینکه نیمی از سوره، سـتایش است و نیمی دیگر دعاء است - و یا اینکه سـوره دوبـار شـرف نزول یـافته - و یـا اینکه کلمـات سـوره، «دو» به «دو» است چـون «اللّه - اللّه» و «الرحمن - الرحمن» و «الرحیم - الرحیم» و «ایاك - ایاك» و «الصـراط - الصـراط» - و یا اینکه در این سوره، مردم دو دسته شده اند: «أهل نعمت» «و غیر أهل نعمت»، و غیر أهل نعمت هم دو دسته شده اند:

«مغضوبین» و «ضالین».

و قولی هم هست که: «مثـانی» بمعنی قرآن است که یعنی: به تو هفت آیه از قرآن داده ایم که سورهٔ حمـد است بـا بقیـهٔ قرآن و این وجه با مورد نظر ما که در اول شمارهٔ 14 ذکر شد؛ مطابقت دارد. (15) و (16) تفسیر کاشفی.

(17) گرچه این سوره مکی است و لیکن «حسن» گفته که آیات 85-93 مکی نیست. و محرر این تفسیر گوید: حق با «حسن» است زیرا «مقتسمین» پس از هجرت پیامبر به مدینه، به کیفر رسیده اند.

مقتسمین

در سیرهٔ ابن هشام (ج 1 و 2 ص 270 تا 272 به ترجمه و خلاصه) می نویسد:

در موسم حج که مردم عرب، به مکه می آمدند و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله آزادی موقت در تبلیغ و ملاقات با قبائل عرب داشت، آنان را به اسـلام و قرآن دعوت می کرد، لـذا بنظر کفار قریش اقـدامی مهم برای جلوگیری از این کار لازم بود، ازاین جهت چند تن از کفار قریش در مکه در حضور ولید بن مغیره که مردی سالخورده و متنفذ و ثروتمند بود انجمن کردند که راهی بیابند.

ولید گفت: همگی یك رأی را پیروی کنید و متحد الکلمه باشـید، آنگاه برحسب دسـتور ولید هرکسـی پیشنهادی داد: یکی گفت متفقا می گوئیم: محمّـد، کاهن است - دیگری گفت می گوئیم: محمّد، مجنون است - دیگری گفت می گوئیم: محمّد، شاعر است - دیگری گفت می گوئیم: محمّـد، ساحر است. و لیکن ولیـد این آراء را بالتمام با اسـتدلال رد کرد و عاقبت ناچار شـد که سـحر را انتخاب کند لذا مقرر گردید که در هریك از

مسیرهای قبائل حاج، یك نفر از کفار بنشیند و رهگذران را آگاه کند و چنین بگوید:

ساحری بنام محمّد پیدا شده و گفتارها آورده که سحر است و آن گفتارها، پسر را از پدر و برادر را از برادر و شوهر را از زن و شیوخ قبائل و ایل را از ایل جدا می کند، بنابراین گوش به گفتار او ندهید و قرآن را مشنوید. و همین عمل را کردند (و لیکن همین عمل آوازهٔ پیامبر و قرآن را در بلاد عرب منتشر ساخت).

و خدا ولید را تهدید فرمود (بشرح مذکور در سورهٔ «مدثر» - جلد هفتم همین تفسیر).

و خدا دربارهٔ عده ای که این پیشنهادها را دربارهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله کردند فرمود:

«كَمٰا أَنْزَلْنٰا عَلَى اَلْمُقْتَسِمِينَ ... يَعْمَلُونَ » (ه).

گویند: مقتسمین دوازده نفر بوده اند (تفسیر کاشفی).

(18) اسامی مستهزءین را در جلد دوم مقدمهٔ همین تفسیر ص 978-981 به بینید.

(19) تفسیر صافی.

تعلیقه آیهٔ 38... أَغْوَيْتَنِي...

أبو الفتح محمد بن عبد الکریم شهرستانی متوفی در سال 548 هجری در کتاب خود موسوم به «ملل و نحل» در مقدمهٔ سوم به خلاصه و به ترجمه می نویسد: اولین شبهه ای که در خلق پیدا شد، شبههٔ ابلیس است و مصدر آن استبداد وی به «رأی» در مقابل «نص» است و اختیار کردن او است «هوی» را در برابر «أمر» و بزرگی و تکبر کردن او است به ماده ای که از آن آفریده شده یعنی «آتش» بر مادهٔ آدم علیه السّلام که «گل» است. و از این شبهه، هفت شبهه منشعب شد و در خلق منتشر گردید و در أذهان مردم افتاد و مبدأ مذاهب بدعت و ضلال شد و آن هفت شبهه را شهرستانی با جوابهائی که ملائکه به شیطان داده اند نقل کرده است و مبنای تمام این شبهات بر تکبر (و حسد)، زیر سرپوش (جبر) و انکار اختیار است.

سورة النّحل

اشاره

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

حجة التفاسیر کشاف:

سورهٔ نحل مکی(1).

مشتمل بر: 128 آیه.

2840 کلمه.

7707 حرف.

(تفسیر أبو الفتوح رازی) دارای تعالیق.

ص: 19

1- از آیـهٔ: «وَ اَلَّذِینَ هٰاجَرُوا...» تا آخر سوره مـدنی است. و بقولی سوره مکی است غیر از سه آیه از: «وَ إِنْ عٰاقَبْتُمْ ..» تا آخر سوره که در مراجعت پیامبر (ص) از جنگ أحد نازل شده. و بقولی بعض سوره مکی و بعض آن مدنی است... (تفسیر مجمع البیان).

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره النحل (16): آيات 1 تا 23

مقدّمه

تفاسير نوشته اند كه: كفار قريش دربارهٔ نزول عذاب كه پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم وعده فرموده بود، از روى استهزاء و تكذيب در درخواست عذاب استعجال مى كردند و مى گفتند: اگر وعدهٔ محمّد راست باشد، بتها ما را شفاعت مى كنند و از عذاب خلاص مى نمايند. لذا آيه آمد كه:

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ 1 أَتىٰ أَمْرُ اَللّٰهِ فَلاٰ تَسْتَعْجِلُوهُ

شتاب كفار مكه براى نزول عذاب و جواب به آنها

(اى مشركين مكه!) فرمان خدا (دربارهٔ عذاب شما) صادر شده است(1)، پس آن را به شتاب مطلبيد.

تتمهٔ 1 و 2-23 سُبْحٰانَهُ ... اَلْمُسْتَكْبِرِينَ خدا خدا (از هر عيب و نقص) پاك است و از آنچه (مشركين مكه) شريك او مى سازند برتر است.

خدا فرشتگان را فرود مى آورد با وحى (كه قرآن از آن جمله است) به أمر خود (نه با شركت ديگرى) بر هركس از بندگانش كه خود بخواهد. (وحى اين است كه:) البته مردم را (از مخالفت من) بترسانيد، (وحى اين است كه:) البته هيچ معبودى (كه شايستگى عبادت داشته باشد) نيست غير از من، پس از (مخالفت) من بترسيد (و جز مرا پرستش مكنيد).

خدا آسمانها و زمين را آفريد به حق (نه بباطل و بيهوده و به بازى) خدا از آنچه (مشركين مكه) شريك او مى سازند برتر است.

1- اشاره به جنگ بدر است.

خدا بنی آدم را از نطفه (یعنی آب منی(1) آفریـد (آب منی کجا و آدمی ای با عقل و اراده کجا!) پس (آدمی بجای توجه به آفریدگار خود و سپاسگزاری او، أصل خود را فراموش کرده و) ناگهان وی ستیزنده شده است آشکارا (و با خالق خود پنجه در می افکند).

و چهار پایان (از: شتر و گاو و بز و میش) خدا آنها را آفرید. برای شـماست در آنها پوششی گرم کننده (یعنی جامه ها از: پشم و مو و کرك و پوست که سـرما را بازدارد) و منفعتها (از: نتاج و استخوان و شاخ و کرایه دادن و شخم زدن و سواری کردن و...)، و از آنها می خورید (از: شیر و روغن و ماست و پنیر و خامه و کره و کشك و گوشت و پیه)، و برای شـماست در آنها زینتی، شـبانگاه که از صـحرا بازمی گردانیـد و چون بسوی صـحرا به چرا بیرون می بریـد (در بامـداد)، و (شتران یعنی کشتی های صـحرا) بارهای گران شـما را برمی دارند (و منتقل می کنند) بسوی شهری که نباشید رسنده به آن مگر به مشقت جانها، زیرا البته پروردگار شما رءوف و رحیم است.

و اسبان و استران و خران را (خدا آفرید) تا بر آنها سوار شوید (و بار بردارید برای رفع احتیاجات خود) و برای زینت.

و خـدا چیزی را که (اکنون) نمی دانید، می آفریند (در عصـر حاضـر - موتورسـیکلت و بی سـیکلت و اتومبیل و تراموی و قطار راه آهن و کشتی آتشـین و طیاره و تحت البحری و موشك آفریـده شـده با مواد خـدا داد و با هوش و تجربیات خـداداد و بعد از این هم خدا چیزهای دیگری را بوجود خواهد آورد).

و بر خداست بیان راه راست (یعنی راه اسلام) و بعض از راه است کج و (منحرف از راه است، کج رو) و اگر خدا می خواست راه نمائی می کرد شـما را همگی (که منحرفین را هم مجبور به طی راه راست می کرد و لیکن چون در این جهـان، بنـاء بر اختیار است نه جبر دسـته ئی پویای راه راست و بقیه منحرف از راه شده اند).

آن غیب مطلق کسی است که از بالا (از ابر) آب را فرود آورد، برای شماست

1- النطفة: ماء الرجل أو المرأة (منجد).

از آن آب، آب آشامیدنی و از آن آب، درخت (و چراگاه) که (حیوانهای خود را) در آن می چرانید. خدا بوسیلهٔ آن آب برای شما کشت و زیتون و خرمابنان و تاکها را می رویاند و از هر جنسی از میوه ها، البته در آن آب است نشانه (بر قدرت خدا) برای قومی که فکر می کنند.

و آن غیب مطلق مسخر ساخت برای شما شب و روز و آفتاب و ماه را، و ستارگان مسخرند بفرمان خدا، البته در آن تسخیر است نشانه ها برای قومی که عقل خود را به کار می اندازند.

و (آن غیب مطلق مسخر ساخت) آنچه را که در زمین برای شما آفرید در حالی که رنگهای آن گوناگون است، البته در آن تسخیر است نشانه برای قومی که یاد می کنند (و عبرت می گیرند).

و آن غیب مطلق کسی است که دریا را مسخر ساخت تا از آن، گوشت تازه بخورید و (تا) زیور از آن بیرون بیاورید که آن را می پوشید، و می بینی کشتی ها را در دریا رونده و شکافندهٔ آب و تا بطلبید از فضل خدا (یعنی روزی او بوسیلهٔ سوار شدن بر کشتی و حمل بار برای أمور تجارتی و غواصی و استخراج مواد دریائی و...) و تا خدا را (بر نعمت او) سپاسگزاری کنید (که در دنیا موجب مزید نعمت و در آخرت موجب وصول به بهشت است).

و خدا در زمین لنگرها افکند تا زمین، شما را نجنباند و نهرها و راهها (افکند) تا شما راهیاب شوید و نشانها (از أمواج و مغناطیس و... آفرید) - و به ستاره (در خشکی و در دریاها) ایشان راه می یابند.

آیا پس کسی که (این همه مخلوقات را) می آفریند مانند کسی است که نمی آفریند (و قدرت بر آفریدن چیزی ندارد)؟! آیا پس یاد نمی کنید و پند نمی گیرید؟! و اگر نعمت خدا را بشمارید توانائی حصر و ضبط آن را ندارید (و خدا از تقصیر شما در شکر نعمتها می گذرد و شما را از آنها محروم نمی سازد) زیرا البته خدا آمرزگار و مهربان است. و خدا آنچه را پنهان می دارید و آنچه را آشکار می کنید می داند.

ص: 22

و کسانی را که از جز خـدا می خواننـد (و می پرسـتند) چیزی را نمی آفرینـد (زیرا عاجزنـد) و خودشان آفریـده می شونـد، (آن معبودها) مردگاننـد (بالفعل مانند بتهای مسـین و طلائین و چوبین و أمثال آنها، و یا می میرند مانند معبودهای زنده) زندگان نیسـتند (یا بالفعل یا در آینده) و این بتها نمی دانند که کی برانگیخته خواهند شد (خودشان و پرستندگانشان).

معبود شـما، معبودی است یکتـا (و یگـانه) پس کسـانی که به آخرت ایمان نمی آورنـد، دلهاشان منکر قـدرت ماست و آنان سرکشـند (و متکبر). بی شـبهه البته خدا آنچه را کفار (در دلهاشان) پنهان می دارند و آنچه را آشکار می کنند می داند، البته خدا سرکشان (و متکبران) را دوست نمی دارد.

سوره النحل (16): آیات 24 تا 29

مقدّمه

قبائل عرب در موسم حج کسان خود را به مکه می فرستادند تا دربارهٔ پیامبر صلّی اللّه علیه و آله تحقیق کرده برای ایشان خبر بیاورند، چون فرسـتادگان، از کفار مکه می پرسـیدند که: بر محمّـد چه چیز فرود می آید؟ در جواب می گفتند: افسانه های پیشـینیان (بشـرح آیات 24- 29)، و چون از پرهیزکاران از شرك یعنی از مؤمنان می پرسیدند که: بر محمّد چه چیز فرود می آید؟ از صدق پیامبر صلی اللّه علیه و آله و حقانیت قرآن جواب می گفتند (بشرح آیات 30-32):

وَ إِذٰا قِيلَ ... اَلْمُتَكَبِّرِينَ

گفتار مشرکین قریش دربارهٔ قرآن

و چون به مشـرکین گفته شود که: چیست آنچه پروردگار شما فروفرستاده است ؟ (یعنی این قرآن چیست ؟) مشرکین در جواب می گویند: افسـانه هـای پیشـینیان است، عاقبت چنین جواب این است که: بار گناهان خود را کاملا بردارنـد در روز قیامت و از بعض بارهای گناهان کسانی که آنها را به بی دانشی از راه خدا گمراه می سازند - آگاه شوند بدکاری است آن باری که ایشان می کشند.

علی التحقیق کسانی که از پیش از کفار قریش بودنـد مکر کردنـد، پس خـدا قصـد کرد بنیانشان را (که برافراشـته بودند) از سـتونهای آن (و ستونها را متزلزل نمود) در نتیجه سـقف از بالای ایشان بر ایشان افتاد (پس آن دیوارها افتاد)، و عذاب (یعنی هلاکت بوسیلهٔ باد) از آنجا که نمی دانستند به ایشان آمد(1) سـپس خدا در روز قیامت آنها را خوار می کند و می گوید: شریکهای من که شما دربارهٔ آنها (با پیامبران من و مؤمنان) مخاصمه و مخالفت می کردید کجایند؟ کسانی که علم به آنها داده شده است (یعنی پیامبران و مؤمنان) می گویند:

البته خواری، در امروز (که روز قیامت است) و بـدی (یعنی رسوائی و عذاب) بر کافران است، همان کافرانی که ملائکه قبض روحشان می کننـد درحالی که بر جانهای خود سـتمکارند (که کفر را تا مرگ ادامه داده انـد). پس (چون عذاب را معاینه می بینند، صـلح و) اطاعت (و اقرار به یکتائی خـدا) را القاء می کنند(2) (و می گوینـد:) که (ما، در دار دنیا) مرتکب هیـچ گونه بدی ای (یعنی شـرکی) نمی شدیم - (به ایشان گفته می شود:) چنین نیست که می گوئیـد زیرا البته خـدا داناست به آنچه می کردید، پس (اکنون) (برای دریافت جزاء عمل خود) به دربهای جهنم (هر صنفی به درکه ای از درکات جهنم و درب آن) درآئید، درحالی که جاویدان در آنید، پس قسم است(3) که بد مقامی و بد آرامگاهی است متکبران را، جهنم.

1- مفاد این آیه عام است، و یکی از مصادیقش نمرود بن کنعان است که برجی در بابل ساخت بسـیار بلند که خود به آسـمان بالا رود و با کسی یعنی خدائی که در آسمان است، جنگ کند، پس بادی هولناك وزید و سر برج را به دریا پرتاب کرد و بقیهٔ برج به سرشان خراب شد و آنها که زنـده ماندنـد زبان خود را که زبان سـریانی بود از شـدت ترس از یاد بردند و زبانهای مردم، مختلف شد. و موضوع تبلبل السـنه در منجد و تفاسیر دیگر مذکور است.

2- طبق مثل معروف پهلوانها: «لنگ می اندازند».

3- تفسیر روح البیان دربارهٔ حرف (لام) در کلمهٔ «فلبئس» مذکور در آیه می نویسد که: برای تأکید است و جاری مجرای قسم می باشد.

سوره النحل (16): آیات 30 تا 32

اشاره

30-32 وَ قِيلَ ... تَعْمَلُونَ

گفتار متقیان یعنی پرهیزکاران از شرك دربارهٔ قرآن

و (چون) به متقیان (یعنی کسانی که از شرك پرهیز کردند و دامن برچیدند) گفته شود که: چیست آنچه پروردگار شما فروفرستاده است ؟ (یعنی این قرآن چیست ؟ در جواب) می گویند: بهترین سخن را (خدا فروفرستاده است) (یعنی قرآنی را که جامع جمیع خیرات و مستجمع مجموع حسنات و برکات است و نیکوئی های دینی و دنیوی و خوبی های صوری و معنوی ناشی از آن است).

برای کسانی که (در أقوال و أفعال خود) نیکوئی کردند (و گفتند: «لا اله الا الله - محمد رسول الله» که أحسن حسنات است)، در این سرای دنیا است حالت نیك (از جهت احترام خون و مال و ناموس ایشان، و از جهت فتوح و نصرت و نام نیك) و قسم است که خانهٔ آخرت به است (از این سرای) و قسم است که نیکو سرائی است پرهیزکاران را سرای آخرت. (همان) بهشتهای عدن (یعنی بوستانهای جای اقامت)، که در آن بهشتها در می آیند درحالی که از زیر منازل آنها نهرها می رود (نهرهای چهارگانهٔ: آب و شیر و شراب و عسل)، از آن ایشان است در آن بهشتها آنچه می خواهند. این چنین خدا پرهیزکاران را جزاء می دهد، همان پرهیزکارانی که ملائکه قبض روحشان می کند درحالی که از شوائب شرك پاکیزه اند، ملائکه به آنها می گویند: «سلام بر شما باد» (و بعد از سلام می گویند: روزی که مبعوث شوید(1) درآیید در بهشت بسبب آنچه می کردید.

سوره النحل (16): آیات 33 تا 34

اشاره

33 و 34 هَلْ يَنْظُرُونَ ... يَسْتَهْزِؤُنَ

تهدید خدا به کفار مکه

ای پیامبر! آیا کفار مکه حالت منتظره دارند؟ انتظار نمی کشند مگر اینکه ملائکه به ایشان بیاید (برای گرفتن جانشان) یا فرمان پروردگار تو بیاید (برای عذابشان)، این چنین رفتار کردند کسانی که از پیش (از) کفار مکه بودند، و خدا

1- تفسیر کاشفی.

به ایشان ظلم نکرد و لکن خودشان به نفسهای خودشان ظلم می کردند، پس (بحکم عدل و داد) به ایشان (جزای) آن بدیها که کردند رسید و آنچه به آن استهزاء می کردند به ایشان فرود آمد (و آنان را احاطه کرد).

سوره النحل (16): آیات 35 تا 40

اشاره

35-40 وَ قٰالَ ... فَيَكُونُ

اعتقاد کفار مکه به: جبر و انکار معاد، و رد بر آنها

و کسانی که شرك آوردند (از أهل مکه) گفتند: اگر خدا می خواست، ما از جز خدا هیچ چیزی را نمی پرستیدیم (نه) ما و نه پدران ما، و حرام نمی کردیم از غیر فرمان خدا هیچ چیزی را (یعنی بحیره و سائبه و وصیله و حام را حرام نمی دانستیم(1)، این چنین رفتار کردند کسانی که از پیش (از) کفار مکه بودند (که غیر خدا را پرستیدند و چیزهائی را که خدا حرام نکرده بود حرام کردند و با پیامبران به جدال پرداختند)، پس آیا بر رسولان (یعنی پیامبران) است (تکلیفی) جز رسانیدن پیام جداکنندهٔ حق از باطل ؟ و قسم است که (ما) در هر أمتی پیامبری فرستادیم (و بوسیلهٔ آن پیامبر گفتیم:) که خدا را بپرستید و از شیطان و آنچه گمراه کننده است اجتناب کنید، پس بعض از ایشان است کسی که (بحسن اختیارش) خدا او را هدایت کرد، و بعض از ایشان است کسی که (بسوء اختیارش) ثابت شد بر او گمراهی، پس (ای کفار مکه!) سیر (و مسافرت) کنید در زمین پس بنگرید که آخر کار تکذیب کنندگان چگونه بود.

ای پیامبر! اگر سخت بکوشی (و حرص ورزی) بر هدایت کفار (یعنی کفار مکه) پس (بدان که) البته خدا هدایت نمی کند کسی را که (بسوء اختیارش) گمراهش می سازد (زیرا جبر در کار نیست) و نیست این کفار را هیچ گونه یاری دهندگانی.

و کفار مکه به خدا قسم یاد کردند محکم ترین قسم خودشان را(2) که خدا

1- رجوع به سورهٔ «مائده» آیهٔ 102.

2- و فی تفسیر أبی اللیث کل من حلف باللّه فهو جهد الیمین لأنهم کانوا یحلفون بالأصنام و بآبائهم و یسمون الیمین باللّه «جهد ایمانهم» (تفسیر روح البیان).

برنمی انگیزد (و زنـده نمی کنـد) آن را که بمیرد - آری: خدا برمی انگیزد - (وعده کرده است) وعده کردنی که بر او است وفاء به آن (یعنی وعـدهٔ لازم الوفاء) وعـده ئی راست و درست، و لکن بیشتر مردم نمی داننـد (که خـدا وعده کرده و وعدهٔ او لازم الوفاء است و قیام قیامت با عـدل و داد خـدا ملازمه دارد). (آری: خـدا برمی انگیزد) تا برای کفار بیان کند آنچه را که در آن اختلاف می کنند و تا بدانند آنها که کفر را پیشه کردنـد که البته ایشـان دروغ گویـان بودنـد. جز این نیست گفتـار ما برای چیزی چون آن را اراده کنیم، که دربارهٔ آن (مورد اراده) می گوئیم: «بشو»، پس می شود (یعنی فرمان خـدا، در هنگامی که چیزی را بخواهـد، در این خلاصه می شود و بس که می فرمایـد: پدید شو، پس پدید می شود(1).

سوره النحل (16): آیات 41 تا 42

مقدّمه

پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم چون آزار پی درپی کفار قریش را نسبت به مسلمانان مشاهده نمود، فرمود: در زمین متفرق شوید، البته خدا شما را جمع می کند. عرض کردند:

کجا برویم ؟ فرمود: بروید به سرزمین حبشه زیرا در حبشه پادشاهی بزرگ حکومت می کند که کسی نزد او ستم نمی شود و آنجا سرزمین صـدق است، تا زمانی که خدا فرج کند، پس جمعیتی از مسـلمانان مهاجرت کردند که بعضـی گفته اند متجاوز از هشـتاد نفر بوده اند و به خلاصه از ترس شرك برای حفظ دین خود جهت خشنودی خدا فرار کردند... (تفسیر روح البیان به ترجمه) دراین باره آیه آمد که:

41 و 42 وَ اَلَّذِینَ هٰاجَرُوا ... یَتَوَکَّلُونَ

هجرت مسلمانان به حبشه

و آنان که در راه خدا ترك دیار خود کردند از بعد از اینکه به ایشان سـتم کرده شد (یعنی همان مسلمانان مکه که مورد ستم کفار قریش قرار گرفتند و ناچار گردیدند که از مکه هجرت کنند و به حبشه بروند، سپس به مدینه هجرت کنند - که اینان

1- آخر سورهٔ «یس».

دو هجرت کردند(1).

قسم است که البته البته آنها را در دنیا در شهری نیکو جای می دهیم (که مدینهٔ منوره است) و مزد آخرت بزرگتر است اگر کفار بدانند (یعنی کفار مکه از آیندهٔ هجرت مسلمانان واقف نیستند) این مهاجرین کسانی هستند که بر فراق شهر و دیار و دوستان و جدائی از حرم خدا) صبر کردند و بر پروردگار خود توکل می کنند(2).

سوره النحل (16): آیات 43 تا 47

مقدّمه

مشرکین قریش چون دعوت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم را شنیدند، انکار کردند و گفتند: خدا بزرگتر است از اینکه بشری را به رسالت بفرستد و اگر خدا می خواست پیکی بفرستد، از ملائکه (دختران خدا) که نزد او هستند می فرستاد، دراین باره آیه آمد که:

43-47 وَ مٰا أَرْسَلْنٰا ... رَحِيمٌ

رد بر مشرکین مکه که گفتند: پیك خدا باید از ملائکه باشد

و ای پیامبر! از پیش (از اینکه) تو (را بفرستیم)، نفرستاده ایم مگر مردانی را که وحی می فرستادیم بسوی ایشان (و ملائکه نفرستاده ایم برای ابلاغ رسالت و دعوت مردم) پس (ای گروه قریش!) اگر (دراین باره شك دارید و) نمی دانید، از علماء

1- مراد از آیه، مطلق مهاجرین نیست زیرا سورهٔ «نحل» در مکه نازل شده و مکی است (تفسیر روح البیان). و لیکن محرر این تفسیر می گویم: قول به مدنی بودن این آیات نیز هست، پس دلیل تفسیر روح البیان قوی نیست و ممکن است آیه ناظر به هجرت به مدینه باشد و یا اعم از هجرت به حبشه و هجرت به مدینه باشد.

2- المعنی علی المضی و التعبیر بصیغة المضارع لاستحضار صورة توکلهم البدیعة (تفسیر روح البیان). محرر این تفسیر گوید: آیه در صدد توصیف همان عهد هجرت مهاجرین است، بنابراین همان معنی مضارع مراد است نه ماضی و بیان تفسیر روح البیان صحیح نیست.

أهل کتاب بپرسید، با دلائل و کتابها (یعنی مدرك از آنها مطالبه و مطالعه کنید و بقول آنها هم اکتفاء نکنید(1) و فروفرستادیم بسوی تو ذکر (یعنی قرآن) را تا برای مردم آنچه را بسوی ایشان فرستاده شده است بیان کنی و تا مردم هم دربارهٔ آنچه نازل شده است فکر کنند (و بیابند که چنین کلام معجزنشان از سخن آدمیان نیست بلکه سخن خداست).

آیا کفار مکه که در حق پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و مسلمانان تدبیرهای بد اندیشیدند، ایمن شده اند از آنکه خدا سرزمین ایشان را با ایشان(2) فروبرد؟ (همچنان که قارون و أتباع او را فروبرد) یا عذاب از جائی که نمی دانند (در حال خواب) به سروقتشان بیاید؟ (مانند قوم لوط) یا عذاب، ایشان را در حالت بیداری و رفت و آمدشان بگیرد (مانند قوم هود و غیره)؛ پس کفار مکه نیستند عاجزکنندگان ما (از این کیفرها) - یا عذاب، ایشان را در میدان جنگ(3) بگیرد(4) پس، جهت اینکه خدا در عقوبت شما کفار مکه شتاب نمی کند این است که: البته پروردگار شما رءوف و رحیم است.

سوره النحل (16): آیات 48 تا 51

مقدّمه

در تحقیق آیات 50-57 مفسرین دیگر مطالبی نوشته اند که به کتب مربوطه مراجعه شود، ولی محرر این تفسیر گوید: همان گونه که موجودات دارای «ظل» یعنی سایه هستند و سایه تابع و پیرو ایشان است، همین گونه خدا دارای سایه است و سایهٔ او مخلوقات او هستند که تابع و مطیع ارادهٔ او می باشند، النهایه موجودات

1- محرر این تفسیر گوید: مفسرین در تفسیر این آیه چنین گفته اند: از علماء أهل کتاب بپرسید که آن مردان دارای معجزات و کتابها بودند و فروفرستادیم بسوی تو...

2- ب.

3- ب.

4- چنانکه در جنگ بدر واقع شد.

زمینی و فرشـتگان پیرواند باستثناء بعض انسانها که ناپیرواند - از جمله بتها همگی سایهٔ خدا هستند و در بقاء و فناء، پیرو اویند. بتها تحت تأثیر نوامیس کون هستند، و لذا پیری و فرسودگی و مرگ دارند.

ضمنا دلیل ملکی و تصرفی، نیز دلیل بقاء، نیز دلیل فطری هم در دنبال دلیل ظلی؛ گواهند بر یکتائی خدا:

48-51 أَ وَ لَمْ ... فَارْهَبُونِ

دلیل ظلی بر یکتائی خدا

دلیل ظلی(1) بر یکتائی خدا

(ای پیامبر!) آیا (کفار مکه) ننگریسته اند بسوی آنچه خدا آفریده است از هر چیزی ؟ (که دارای سایه است از: درخت و کوه و بناء و...) که (سایـهٔ آن چیز پیرو آنست و) سایـهٔ آن از جوانب راست و از جوانب چپ می گردد؛ (همین گونه انـد مخلوقات نسـبت به خـدا که سایـهٔ او هستند) درحالی که مطیع اند برای خدا و آن سایه ها (فرمانبردار و خاضع و مطیع و) خوارند.

و آنچه در آسـمانها و آنچه در زمین است از: جنبنده و فرشتگان، خدا را پیروی می کند؛ و فرشتگان (نیز پیرواند) (و از اطاعت خدا) (تکبر و گردنکشی و) سرکشی نمی کنند، از پروردگار خود از (قوهٔ قاهرهٔ) بالای خودشان می ترسند و آنچه أمر داده می شوند، به جامی آورند.

و (بعـد از اینکه ثـابت شـد که هر چیزی که در کون است مطیع خـداست حتی بتها، بنابراین) خـدا فرمود: دو معبود، دو معبودی که هیچ تناسب ندارنـد؛ نگیرید، جز این نیست که آن غیب مطلق معبودی است یکتا، پس مرا (نه غیر مرا) (بپرستید) پس (از: بت و برق و طوفان و فقر و عوارض نفسانیه و تخیلات شـیطانیه و شیاطین انسی و جنی و... نترسید) مرا (از سطوت و عظمت و عقوبت من) بترسید (و اوامر مرا نافرمانی نکنید).

1- ای جود تو سـرمایهٔ سود همه کس وی ظل وجود تو وجود همه کس گر فیض تو یك لحظه بعالم نرسد معلوم شود بود و نبود همه کس (جامی)

سوره النحل (16): آیه 52

اشاره

52 و له ... اَلْأَرْضِ

دلیل ملکی و تصرفی بر یکتائی خدا

و از آن خـداست آنچه در آسـمانها و زمین است (دیگر آفریننده و مالك حقیقی و متصـرفی نیست تا کسـی بتواند دعوی آفرینش و ملکیت حقیقی و تصرف دائمی کند).

تتمهٔ 52 و له ... تَتَّقُونَ

دلیل بقاء بر یکتائی خدا

و از آن خـداست طاعت و انقیاد (طاعت و انقیاد هرکس و هر چیز که در آسـمانها و زمین و ما بین آنهاست) درحالی که آن طاعت و انقیاد ثابت و بی زوال است (زیرا خـدا ثابت و بی زوال است و غیر از خـدا، عاقبت و سـرانجام همه کس و همه چیز فناء است) آیا پس (از اینکه دانستیـد که همه چیز ملك خـدا و در تصـرف او است، همان چیزها که فناءپـذیر است، همان خدا که زوال ندارد و باقی است) از غیر خدا (اطاعت می کنید و از غیر او) می ترسید؟!

سوره النحل (16): آیات 53 تا 55

اشاره

53-55 وَ ما بِکُمْ ... تَعْلَمُونَ

دلیل فطری بر یکتائی خدا

و آنچه با شـما (مردم) است از هرگونه نعمتی، پس (آن نعمت) از خـداست، سـپس چون سـختی ای بشـما برسـد در نتیجه (چون پناهگاه دیگری نیست، بحکم فطرت) بسوی خدا می نالید. سپس چون آن سختی را از شما بردارد ناگهان (آن فطرت در حجاب مستور می شود و) گروهی از شـما به پروردگار خود شـرك می آورند(1) تـا ناسپاسـی کننـد به آنچه به ایشان داده ایم، پس (چنـد صـباحی در دنیا) برخوردار شوید، پس البته خواهید دانست (و از نتیجهٔ عملتان مستحضر خواهید شد).

سوره النحل (16): آیات 56 تا 64

مقدّمه

بت پرستان مکه برای خود شریعتی درست کرده بودند که برطبق آن عمل

1- محققان برآنند که: «شرك» در اینجا ملاحظهٔ اسباب است یعنی از مسبب غافل شدن (تفسیر کاشفی).

می کردند و این شـرائع مجعوله که بی دسـتور خدا تشـریع می شود مورد مؤاخذهٔ شدید است، بالخصوص که مالی از کسی تضییع شود یا ناموسی هرج و مرج گردد یا خونی به هدر رود. و شریعت ساختگی بت پرستان بر سبیل نمونه اکنون بیان خواهد شد.

ضمنا بایـد دانست که شـریعت ساختگی خواه از بت پرسـتان مکه و یا غیر مکه باشد، و خواه از غیر بت پرسـتان؛ همگی مشـمول عواقب وخیم مذکور در این آیات است.

56-64 وَ یَجْعَلُونَ ... یُؤْمِنُونَ

شریعت ساختگی بت پرستان مکه و رد بر آنان

شریعت ساختگی بت پرستان مکه و رد بر آنان(1) و (کفار مکه و بت پرستان) برای چیزی که نمی دانند (یعنی بتی که حقیقت آن را واقف نیستند و به پستی آن اطلاع ندارند و آن را نافع و ضار و شفیع به درگاه خدا می دانند) بهره ای از آنچه (ما) به آن مردم روزی داده ایم قرار می دهند (می گویند: این قربانی یا این خوراك یا این کشت و محصول یا این حیوان: فلان سهم، از آن خدا و فلان سهم از آن بت، در صورتی که بت اسـتفاده نمی برد و خادمان بتکده آن سـهم را برمی دارند و خدا هم سـهم نمی برد زیرا خدا بی نیاز است زیرا خدا دسـتوری دربارهٔ پرداخت آن سـهم نداده است و آن سهم را هم خادمان بتکده می برند) (1) قسم به خـدا، قسم به خدا که البته البته از آنچه افتراء می کردید (و دروغ می بافتید) در قیامت پرسیده خواهید شد.

(2 و 3) و برای خدا دختران را مقرر می کنند (اعراب خزاعه و اعراب کنانه می گفتند: ملائکه دختران خدا هسـتند و سـخن بعض کفار این بود که خدا با جن مصاهرت کرده و ملائکه متولد شده) خدا پاك است (از گفتار این کفار که می گویند:

خدا دختران دارد) و برای خودشان است آنچه آرزو می کنند (و به آن می نازند) (یعنی پسران را برای خود انتخاب می کنند).

(و امـا خوی خودشان را بشـنوید که:) و چون کسـی را از این کافران خبر دهنـد که برای تو دختری متولـد شـده، روی او (از غم و انـدوه و شرمندگی در میان قوم خود)

1- سورهٔ «انعام» آیهٔ 137.

سیاه می گردد و او از خشم پر باشد (بر زن خود که چرا دختر زائیده)، (و) از قوم (یعنی گروه آشنایان و خویشان) پنهان شود از بدی آنچه به او خبر داده شده (تا مبادا مورد سرزنش قرار بگیرد) (و با خود فکر می کند که:) آیا آن مولود را نگاه می دارد بر خواری (و ذلت برای خدمت کردن و آب کشیدن و...) یا آن مولود را زنده در گور می کند (چنانچه بنو تمیم و بنو مضر می کردند و بعضی از آنها بحدی ناراحت می شدند که خانه ای را که زن در آن دختر زائیده بود ترك می کردند)، بدانید که بد است آنچه حکم می کنند. (هم تنفر مشرکین از دختر، بد است، و هم این حکمی که دربارهٔ او کرده اند، و هم حکمی که برای خدا کرده اند که: پسر مورد عنایتشان را برای خود و دختر مورد تنفرشان را برای خدا قرار داده اند).

برای کسانی است که به آخرت ایمان نمی آورند صفت بد (مانند کراهت از دختر و زنده در گور کردن و...)، و برای خداست صفت بلند (مانند بی نیازی از زن و فرزند و مهر و لطف و محبت به مخلوقاتش و...) و آن غیب مطلق غالب است (بر تمام موجودات) و کارهایش از روی أساس است.

و اگر خدا مردم را بسبب ظلمشان (بجهت کفر و معاصی ایشان) مؤاخذه می کرد هیچ جنبنده ای را (بشؤم کفر و معصیت)، بر زمین باقی نمی گذارد و لیکن (مؤاخذه نمی کند بلکه) مؤاخذهٔ آنها را تأخیر می افکند (و از حلم خود مهلت می دهد) تا وقتی مقرر، پس چون وقت مرگ ایشان (یا عذاب ایشان) فرارسد نه ساعتی واپس می افتند و نه وا پیش می روند (و نوسانی دربارهٔ مرگ و یا عذابشان نیست).

(4) و (مشرکین مکه) برای خدا چیزی را که خود نمی پسندند (مانند داشتن شریك و یا دختر) قرار می دهند.

(5) و زبانهای آنان (یعنی مشرکین مکه) بیان دروغ می کند به این که: (اگر قیامت راست باشد همین گونه که در دار دنیا ثروت به آنها داده شده است، در آخرت هم) از آن ایشان است بهشت. شبهه ای نیست که از آن ایشان است آتش و اینکه ایشان (در این امت) بطرف آتش پیش فرستاده شدگانند.

ای پیامبر! به خدا قسم باز هم قسم است که (رسولانی) بسوی امتهایی که از پیش (از) تو بودند فرستادیم، پس شیطان برای ایشان کردارهاشان را آراست، پس شیطان در آن روز (یعنی روز حیاتشان) دوست آن امتهای کافر بود و (بعد از مماتشان، در روز قیامت، شیطان از ایشان بیزاری می جوید و) از آن ایشان است عذابی دردناك.

و (ای پیامبر!) (ما) قرآن را بر تو فرونفرستادیم مگر بجهت اینکه برای مردم بیان کنی آنچه را که در آن اختلاف کردند، و برای راهنمائی (و نجات از گمراهی) و برای رحمت (و بخشایش از عذاب) برای قومی که ایمان می آورند. (پس قرآن کریم برای همه فیصل و بیان است، و لیکن انتفاع از هدایت آن و به آغوش رحمت الهی در آمدن، نصیب کسانی است که آن را به صدق دل قبول می کنند و به طوع و رغبت ایمان می آورند).

سوره النحل (16): آیات 65 تا 73

اشاره

65-73 وَ اَللّٰهُ أَنْزَلَ ... لاٰ یَسْتَطِیعُونَ

کارهای خدا و قدرت نماییهای او

کارهای خدا و قدرت نماییهای او(1) و خدا از بالا ـ (از ابر) آب فروفرستاد در نتیجه بوسیلهٔ آن آب، زمین را پس از مرده بودنش زنده ساخت، البته در آن آب است نشانه برای قومی که می شنوند (یعنی گوش شنوا دارند).(2) و البته برای شماست در وجود چهار پایان (از: شتر و گاو و میش و بز) دلالتی که بوسیلهٔ آن از جهل به علم عبور کنید (و آن دلالت این است که:) از آنچه در شکمهای چهار پایان شیرده است از میان سرگین و خون، شما را شیر صافی می نوشانیم درحالی که گوارا است برای آشامندگان.

(3) و از میوه های درختان خرما و درختان تاك هریك شرابی مست کننده را (برای مصارف پزشکی(1) و روزی ای نیکو (یعنی حلال) را (از: خرما و سرکه و شیره و رطب و کشمش و مویز و باسلق و رب) می گیرید، البته در محصول خرما و تاك است نشانه برای قومی که عقل خود را به کار می اندازند(3) .

1- ب.

2- در آیه، کنایهٔ لطیفی است که: عاقل، «می» نمی خورد.

3- در آیه، کنایهٔ لطیفی است که: عاقل، «می» نمی خورد.

و ای پیامبر! پروردگار تو به زنبور عسل الهام فرستاد که از کوهها خانه ها بگیر، و (یا) از درختان، و (یا) از آنچه مردم بناء می کنند (یعنی در کندوها) (و خانه های شش گوش بساز). سپس از هر جنس میوه ها (و گلهای رنگارنگ که برای تو مورد نیاز است) بخور، پس در راههای پروردگارت برو، درحالی که آن راهها رام شده است (زیرا زنبور عسل با وجود طی راههای دور در مراجعت به هدایت أمواج که برای او رام شده است راه را گم نمی کند(1). از شکم این زنبوران آشامیدنی ای (یعنی عسلی از راه دهانشان) بیرون می آید که رنگهای آن گوناگون است (برای تهیهٔ نیم کیلو عسل یك زنبور باید روی سه میلیون گل بنشیند و پنجاه هزار میل راه طی کند یعنی دومرتبه دور زمین بگردد(2). در آن آشامیدنی است شفاء برای مردم(3) البته در زندگانی زنبور عسل است نشانه برای قومی که فکر خود را به کار می برند.

(5) و خدا شما را آفرید، سپس جان شما را (در سالهای مختلف عمر) می گیرد و بعض از شماست کسی که رد کرده می شود بسوی خوارترین زندگانی، تا نداند چیزی را بعد از دانستن، زیرا البته خدا داناست (به اندازهٔ عمرها) و تواناست (بر کوتاه و بلند کردن عمرها).

(6) و خدا بعض شما را بر بعض دیگر در روزی، برتری داده (مانند: حسن و جمال، کمال، قوهٔ حافظه، سرعت انتقال، طبع شعر، آواز جذاب، منطق شیرین، رخسار نمکین، رفتار و زین و...) پس آنان که تفضیل داده شده اند (از جهت مالکیت و حریت) بر زرخریدهاشان، نیستند برگردانندگان رزق زرخریدان، پس مالکین و مالکات و غلامان و کنیزان در قدرت و در عجز و در روزی یکسانند(4)(یعنی آقا یا خانم زشت، حسن خداد غلام یا کنیز خود را - یا آقا یا خانم پیر، جوانی غلام

1- محرر این تفسیر.

2- ط: دوشنبه 8 بهمن 1341 شمسی.

3- در بیماریهائی مستقلا یا با کومك داروهای دیگر با دانستن تمام خواص عسل.

4- تفسیر محرر این تفسیر از آیه، مقرون بصواب است.

یا کنیز خود را - یا آقا یا خانم أبله، عقل غلام یا کنیز خود را، نمی تواننـد پس بگیرند و هکذا). (اینها نعمتهای خدا داد است که کسـی نمی تواند آنها را بگیرد و یا بخرد و...).

آیا پس، کفار قریش نعمت خدا را انکار می کنند!؟ (7) و خدا برای شما (بنی نوع بشر) از خود شما، زنان را آفریده.

(8) و خدا برای شما (بنی نوع بشر) از زنانتان، پسران و دامادان(1) آفریده.

(9) و خدا شما را از چیزهای پاکیزه روزی داده.

آیا آنان (یعنی مشرکین مکه) پس (از این همه دلائل)، به (بت) باطل، معتقد می شوند و به نعمت خدا - آن مشرکین - ناسپاسی (و کفران) می کنند؟ و از جز خدا چیزی را می پرسـتند که برای ایشان از آسمانها و زمین هیچ گونه چیزی را برای روزی دادن مالك نیست، و (عابدان و معبودان(2) توانائی تحصیل روزی ندارند.

سوره النحل (16): آیه 74

مقدّمه

مشـرکین مکه گفتنـد که: مالك، البته خـداست و کار ما با این بتها برای این است که بی واسـطه به دربار بزرگان نمی توان رفت و مسـتقیما تشرف حاصل نمی شود.

و لیکن این مثل مشـرکین، غلط است چه دربار مخلوق، با درگاه خدا تطبیق ندارد زیرا اراده و مشیت خدا در همهٔ امور خواه با واسطه یا بی واسـطه از جزئی و کلی دخیل است و از آنها آگاه است و کار را آن چنان به کسـی تفویض نمی کنـد که ارادهٔ ذات او سـلب شود، بخلاف سلاطین که کارهای کشور را به حکام و عمال تفویض می کننـد و آنان در کار خود مسـتقل اند و پادشاه از کارهای قضاة و حکام یا اصـلا خبر ندارد و یا به ندرت خبر دارد.

مشـرکین مکه مثلی دیگر زدند و گفتند که: اگر پرسـتش خدا را با پرستش بندگان خدا مقایسه کنیم دومی مهم تر و عظمتش برای خدا بیشتر است، ما کجا و خدا

1- تفسیر مجمع البیان از حضرت صادق علیه السلام و...

2- ب.

کجا؟ این مثل هم غلط است زیرا خـدا را با خلق نبایـد قیاس کرد چه آنکه بین بنی نوع بشـر و خـدا حجابی نیست و خدا وزیر و حاجب و دربان ندارد بلکه او از شاهرگ آدمی به آدمی نزدیکتر است بخلاف سایر مخلوقات، لذا فرمود:

74 فَلاٰ ... لاٰ تَعْلَمُونَ

مثل زدن کفار برای پرستش بتان و رد شدن مثلهای آنان

پس (بنا بر دلائل نه گانهٔ مذکور، شما) برای خدا مثل ها نزنید، زیرا البته خدا می داند و شما نمی دانید.

سوره النحل (16): آیه 75

اشاره

75 ضَرَبَ اَللّٰهُ مَثَلاً ... لاٰ یَعْلَمُونَ

مثلی که خدا برای ابطال بت پرستی زده

خـدا (بصورت سؤال) مثلی (برای ابطال بت پرستی) زده (و آن مثل این است که: در نظر بیاوریـد) بنـدهٔ مملوکی را که بر هیچ چیز توانائی نـدارد (زیرا زرخریـد دیگری است و اختیاراتش در دست مالك او است) و (در نظر بیاوریـد) خواجه ای را که از خودمان روزی نیکو به او روزی داده ایم (که از آزادی و دارائی بهره منـد است) پس آن خواجه از آن روزی، پنهان و آشـکارا خرج می کنـد - آیا چنین خواجه و بنده برابرنـد؟ (چون از طرف مشـرکین مکه جواب داده شده که: بندگان بی اختیار، با خواجگان صاحب اقتدار، مساوی نیسـتند؛ پس ای پیامبر! بگو:) «الحمد للّه» (که خودتان، خودتان را محکوم کردید زیرا چون مملوك عاجز با مالك قادر متصـرف، برابر نیست بااینکه هر دو بشـراند پس بتان که اعجز مخلوقاتند، چگونه آنها شریك قادر علی الاطلاق توانند بود؟) (گرچه این مثل، مورد قبول مشرکین است) ولی (تطبیق آن را با ممثل) بیشتر مشرکین نمی دانند.

(تذکر)

(رؤساء مشرکین حقائق قضایا را می دانستند؛ لیکن چون در رأس جمعیتهای بت پرستان بودند برای حفظ ریاست خود، تجاهل می کردند و حقیقت را کتمان کرده و مردم عوام را در بی خبری و غفلت نگاه می داشتند).

سوره النحل (16): آیه 76

مقدّمه

در شأن نزول آیهٔ 76 اسم أبو جهل و عمار را گفته اند. أبو جهل از بنی مخزوم بود و أبو جهل، عمار را بسبب اسلام آوردنش آزار می داد و «سمیه» مادر عمار را هم أبو جهل کشت و این سمیه کنیز أبو جهل بود. به خلاصه: قرآن می فرماید: عماری که به عدل و داد أمر می کند، با أبو جهل مساوی نیستند، و أشباه و نظائر اینها را هم بهمین گونه باید قیاس کرد و با همین ترازو سنجید.

76 وَ ضَرَبَ اَللّٰهُ مَثَلاً ... مُسْتَقِيمٍ

مثلی که خدا برای کافر و مسلمان زده

و خدا (بصورت سؤال) مثلی زده: (در نظر بگیرید) دو مرد را که یکی از ایشان گنگ است (و) بر چیزی توانائی ندارد و او بر ولی خود بار گرانی است، و ولیّش او را هرکجا بفرستد هیچ نیکوئی از آنجا نیارد (و أمری را کفایت نکند) آیا چنین کسی او برابر است با کسی که (مردم را) به عدل (و داد) أمر می کند و خودش هم بر راه راست است ؟ (جوابش بی شبهه این است که: این دو مرد مساوی نیستند، پس علی هذا برای نمونه می گوئیم: أبو جهل که از بیان حقائق گنگ است، با عمار بن یاسر عنسی مدلجی هم پیمان بنی مخزوم؛ مساوی نیستند).

سوره النحل (16): آیه 77

مقدّمه

مشرکین مکه، قیامت را انکار می کردند و می گفتند: این همه، أجساد خاك شده از کجا تشخیص می شود و...؟ آیه آمد که:

77 وَ لِلّٰهِ ... قَدِيرٌ

قیامت و توانائی خدا

و از آن خداست علم به پوشیدهٔ آسمانها و زمین، و نیست پیدا شدن قیامت مگر مانند یك چشم بر هم زدن. بلکه قیام قیامت از دیده بر هم زدن هم نزدیکتر است زیرا البته خدا بر هر چیزی تواناست.

سوره النحل (16): آیات 78 تا 83

اشاره

78-83 وَ اَللّٰهُ ... اَلْکٰافِرُونَ

دلائل توانائی خدا

دلائل توانائی خدا(1) و خدا شـما (بنی نوع بشر) را از شکمهای مادرانتان بیرون آورد که چیزی را نمی دانستید (پس شما را چیزها آموخت در صورتی که حیوانات که متولد می شوند غذا می طلبند و مادر خود را می شناسند و به او مراجعه می کنند و پستان مادر را می شناسند و می دانند چگونه ارتزاق کنند و به دنبال مادر راه می روند و دوست و دشمن خود را می شناسند و لیکن آدمی...(1).

(2) و خدا برای شما گوش و دیدگان و دلها قرار داد تا شما سپاسگزار خدا باشید (یعنی هریك از گوش و چشم و دل را در محل خود به کار برید).

(3) آیا (مشـرکین مکه) به مرغان رام شـدگان در هواء آسـمان، نظر نکرده اند؟ که آنها را نگاه نمی دارد مگر خدا (که این بالهای ظریف را به آنها داده است و روح پرواز را به آنها الهام کرده است). البته در پرواز مرغان است نشانه ها برای قومی که ایمان می آورند.

(4) و خدا برای شما بعض خانه هاتان را جای سکونت قرار داد (همان خانه ای که مواد آن را از: زمین و دیوار و سقف و در و گچ و غیرها را خدا آفریده و داده).

(5) و خدا برای شـما از پوسـتهای چهار پایان خانه ها قرار داد (که سـیاه چادر و خیمه به پامی کنید) که روز سـفرتان و روز اقامتتان (یعنی نزولتان در منزل) حمل و نقل چنین خانه ها را آسان می یابید.

(6) و (خدا برای شـما) از: پشمهای میش و کرکهای شتر و موهای بز، اسباب خانه (از: لباس و فرش و...)، و لوازم بهره مندی قرار داد (که هریك) تا مدتی معین (برای خود دوام دارد).

1- مرغك از بیضه برون آید و روزی طلبد آدمی به چه، ندارد خبر و عقل و تمیز (شیخ سعدی)

(7) و خدا برای شما از آنچه آفرید (از: درخت و کوه و دیوار و...) سایه ها قرار داد (که از تابش آفتاب در امان باشید).

(8) و خدا برای شما از کوهها، غارها قرار داد (که در مواقع رعد و برق و باران و برف و صاعقه و... به آنجا خود و حیواناتتان پناه می برید).

(9) و خدا برای شـما جامه ها (از: پنبه و کتان و پشم و...) قرار داد که شما را از ضرر گرما نگاه می دارد(1) (در مناطق گرمسیر، و از ضرر سرما نگاه می دارد در مناطق سردسیر).

(10) و (خدا برای شما) زرهها از آهن (قرار داد) که شما را از ضرر جنگتان (با یکدیگر) نگاه می دارد.

(ای مشـرکین مکه!) این چنین (یعنی عملا) خدا نعمت خود را بر شما تمام می کند تا شما به خدا تسلیم بشوید (و اسلام بیاورید) پس ای پیامبر! اگر (مشـرکین مکه) اعراض کردند و اسلام نیاوردند پس جز این نیست که بر تو است رسانیدن پیغام آشکارا (که حق را از باطل جدا سازد).

(مشـرکین مکه) نعمت خدا(2) را می شناسـند سـپس آن را انکار می کننـد و بیشترشان کافرنـد (یعنی نعمت خـدا را نمی شناسـند و حق برایشان پوشیده است).

سوره النحل (16): آیات 84 تا 89

اشاره

84-89 وَ یَوْمَ نَبْعَثُ مِنْ کُلِّ أُمَّةٍ ... لِلْمُسْلِمِینَ

بعض از وقائع قیامت و نمونه ای از عظمت پیامبر (ص) و اهمیت و بزرگی قرآن مجید

و (ای پیامبر! کفار را بترسان از) روزی که از هر أمتی گواهی را برمی انگیزیم (مراد از این گواه، پیامبر آن امت است) سـپس دسـتوری داده نمی شود به کسانی که

1- سـرما را نفرمود زیرا نقیض آن که گرمـاست بیـان شـده و مورد نیـاز نیست، و یـا چون روی سـخن بـا مشـرکین مکه بوده و آنجا منطقهٔ گرمسـیری است لذا نقیض آن را بیان نکرده (تفسـیر روح البیان به ترجمه و خلاصه). و یا رمز فنی دارد که گرما أساس است و سـرما أمری است نسبی.

2- «سدی» گفته: مراد از این نعمت، وجود «محمد» (ص) است (تفسیر مجمع البیان).

کفر پیشه کردند (برای عذر خواهی) و نه آنان رضایت خاطرشان فراهم کرده می شود.

و چون کسانی که ظلم کردند (یعنی شرك آوردند) عذاب را به بینند (تخفیف می طلبند) پس، عذاب از ایشان تخفیف داده نمی شود و نه ایشان مهلت داده می شوند (یعنی زمانی ایشان را بی عذاب نمی گذارند).

و چون کسانی که شرك آوردند، شریکان خودشان (یعنی بتان) را به بینند، می گویند:

ای پروردگار ما! این جماعت، شریکان (یعنی بتان) ما هستند همانها که (در دار دنیا) آنها را از جز تو می خواندیم (و می پرستیدیم و اینها ما را گمراه کردند، پس قسمتی از عذاب ما را بر دوش اینها بگذار)، پس (خدا، بتان را گویا می گرداند و) بتان جواب را بسوی مشرکین القاء می کنند (و می گویند:) که البته شما دروغ گویانید. و مشرکین در آن روز بسوی خدا صلح و انقیاد را القاء می کنند؛ و گم (و باطل و زائل) می گردد از مشرکین آنچه را دروغ می بافتند (از شفاعت بتان از ایشان).

کسانی که کافر شدند و (دیگران را) از راه خدا بازداشتند، بیفزائیم ایشان را عذابی بالای عذابی بسبب آنکه (در أثر منع مردم از اسلام) فساد می کردند.

و (ای پیامبر! کفار را بترسان از) روزی که در هر أمتی، گواهی بر (گفتار و کردار) ایشان بر می انگیزیم از خودشان (مراد از این گواه، پیامبر آن امت است)، و تو را می آوریم برای گواهی بر آن گواهان (یعنی بر آن پیامبران(1).

و ای پیامبر! (ما) قرآن را بر تو فروفرستادیم درحالی که بیان است برای هر چیزی و راهنما و رحمت است (برای عالمیان عموما) و مژده است (به ثواب دائم و نعیم جاودانی) جهت مسلمانان (خصوصا)(2).

1- ب.

2- من به سر منزل عنقا نه به خود بردم راه قطع این مرحله با مرغ سلیمان کردم صبح خیزی و سلامت طلبی چون حافظ هرچه کردم همه از دولت قرآن کردم (لسان الغیب).

سوره النحل (16): آیه 90

اشاره

90 إِنَّ اَللهَ ... تَذَكَّرُونَ

آیهٔ جامع آسایش دنیا و آخرت

البته خدا، به عدل (یعنی داد) و نیکوکاری و عطاء کردن به خویشاوندان، فرمان می دهد و از بی شرمی (مولود قوهٔ شهوانیه) و کار ناپسندیده (مولود قوهٔ غضبیهٔ بی مورد) و ستمکاری (و تعدی و شیطنت مولود قوهٔ وهمیهٔ شیطانیه) منع می کند (و بازمی دارد)، خدا شما را پند می دهد تا شما فطریات بی شائبه را به یاد بیاورید و پند بگیرید.

سوره النحل (16): آیات 91 تا 93

مقدّمه

جمعی از مسلمانان با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در مکه عهد بستند و بعد که غلبهٔ مشرکین قریش و ضعف مسلمانان را مشاهده کردند جزع و اضطراب در آنان پدید آمد، شیطان خواست ایشان را بفریبد تا نقض عهد کنند، خدا باین آیات (آینده) آنها را ثابت قدم گردانید و فرمود: به عهد خود وفاء کنید، و همچون «ریطه»(1) نباشید که وی را کنیزان بود، آن زن با کنیزانش از أول بامداد تا نصف النهار مو و پشم می ریشت و بعد از نصف النهار، آن رسنهای رشته شده را بصورت أول برمی - گرداند و خراب می کرد، پیوسته عادتش چنین بود. به خلاصه خدا فرموده که:

بستن عهد همچون رشتن است و شکستن عهد همچون پاره کردن رسن است که آن زن چنین می کرد.

محرر این تفسیر گوید: گرچه مفسرین، آیات آینده را دربارهٔ موضوع مسلمانان و قریش گفته اند و لیکن به دلیل «شم التفسیر» می یابم که لبهٔ تیز این آیات متوجه به أهل کتاب و عهود مذکور در توراة است (آیات 112-124 همین سوره را به بینید).

1- تفسیر روح البیان، اسم پدر این زن حمقاء را، بطور کامل بیان نکرده است ولی وی دختر عمرو بن کعب بن سعد بن تیم بن مرة قرشیهٔ مکیه است.

91-93 «وَ أَوْفُوا ... تَعْمَلُونَ

لزوم وفاء به عهد

و به عهـد خدا وفاء كنيد، چون با خدا عهد بستيد، و قسـمها را (كه در ضـمن عهود ياد كرده ايد) پس از محكم كردن آنها، مشـكنيد و حال آنكه خدا را بر خودتان كفيل (و نگهبان) قرار داده ايد، زيرا البته خدا آنچه را مى كنيد؛ مى داند.

و مانند آن زن مباشيد كه ريسمان رشتهٔ خود را از پس از استحكام (يعنى رشتن و تابيدن) آن، گسست بحالت پاره پاره.

قسـمهاى خود را در ميان خودتان وسـيلهٔ خيانت و مكر فرامى گيريد براى اينكه أمتى، آن امت در تعداد نفرات و مال افزون تر از أمتى ديگر مى باشد. جز اين نيست كه خدا شـما را به سـبب عهد، در معرض آزمايش مى گذارد و قسم است كه البته البته خدا در روز قيامت آنچه را كه دربارهٔ آن اختلاف مى كرديد براى شما بيان مى كند.

و اگر خـدا مى خواست، شـما را يك امت قرار مى داد و لكن (چون دنيا خانـهٔ تكليف و اختيار است نه جبر) خـدا گمراه مى كند هركس را بخواهـد (به سوء اختيار آن كس) و هـدايت مى كند هركس را بخواهد (به حسن اختيار آن كس) و قسم است كه البته البته (در روز قيامت) از آنچه مى كرديد، پرسيده خواهيد شد.

سوره النحل (16): آيات 94 تا 97

اشاره

94-97 وَ لاٰ تَتَّخِذُوا ... يَعْمَلُونَ

لزوم وفاء به قسم و وسيلهٔ خيانت و مكر نساختن آن

و قسـمهاى خود را وسـيلهٔ خيـانت و مكر در بين خودتـان فرامگيريـد كه در نتيجه پـائى (پـاى خودتـان يا ديگران) (از راه خـدا) بلغزد بعد اسـتوارى آن و (در دنيا) بـدى (يعنى مزهٔ تلخ عقوبت و مكافات) را بچشـيد بسـبب اينكه از راه خدا، اعراض كرديد و از آن شـما باشد (در آخرت) عذابى بزرگ.

و عهد خدا را به بهائى اندك (يعنى به مال) مفروشيد البته آنچه نزد خداست، آن

به است برای شـما اگر بدانیـد، آنچه نزد شـماست فانی می شود و آنچه نزد خداست باقی است، و قسم است که البته البته کسانی را که (در برابر مشکلات) صبر کردند مزدشان را نیکوتر از آنچه می کردند، می دهیم.

هرکس کار شایسـته کند - مرد باشد یا زن - و حال اینکه مؤمن باشد (نه کافر) پس قسم است که البته البته او را زندگانی می دهیم زندگانی ای پاکیزه(1) و قسم است که البته البته آنان را مزدشان را نیکوتر از آنچه می کردند، می دهیم (در آخرت).

سوره النحل (16): آیات 98 تا 100

اشاره

98-100 فَإِذٰا ... مُشْرِكُونَ

قبل از خواندن قرآن استعاذه کنید یعنی «أعوذ بالله من الشیطان الرجیم» بگویید

قبل از خواندن قرآن استعاذه کنید یعنی «أعوذ بالله من الشیطان الرجیم» بگویید(2)

پس ای پیـامبر! چون خواهی(3) که قرآن بخوانی در نتیجه از شـیطان رانـده شـده، به خـدا پناه بجو، زیرا البته شـیطان نیست او را هیچ گونه تسـلطی (و غلبه ای) بر کسانی که ایمان آوردند و بر پروردگارشان توکل می کنند. جز این نیست که تسـلط شیطان بر کسانی است که او را دوست می دارند و کسانی که آنان بوسیلهٔ شیطان (برای خدا) شریك قرار می دهند.

سوره النحل (16): آیات 101 تا 105

مقدّمه

محرر این تفسـیر گویـد: اولا: دربارهٔ آیات آینده از شأن نزول منسوب به ابن عباس باید صـرف نظر کرد زیرا آثار جعل در آن هویداست. و ثانیا: بدلیل «شم التفسیر» (4) باید دانست که قرآن کریم هرگاه حکمی را بیان می فرمود که ناسخ

1- در دار دنیا. نام نیکی گر بماند ز آدمی به کزو ماند سرای زرنگار

2- یکی از چهارده روایت وارد در الفاظ استعاذه است (تفسیر روح البیان).

3- تفاسیر کاشفی و روح البیان.

4- محرر این تفسـیر گویـد: اینکه می نویسم «شم التفسـیر»، مورد انکار بعض خواننـدگان عجول واقع نشود، زیرا سالها در مباحثات بین خود و أهل کتاب، همین ها را مکرر شنیده ام و در کتابهاشان منعکس است. عاقبت گرگ زاده گرگ شود گرچه با آدمی بزرگ شود

حکم کتب أهل کتاب بود، آنان ناراحت می شدند و گاه می گفتند: محمّد، این حکم قرآن را به دروغ بر خدا بسته است، و گاه می گفتند: دیگری به محمّد یاد داده است.

لذا خدا هر دو ادعاء باطل أهل کتاب را رد فرمود:

تذکر

قرآن بزبان عربی آنهم زبان عربی فصیح و روشن، نازل شده و روشن کنندهٔ حقائق و گویای حکمت و بیان کنندهٔ عصارهٔ تمام کتابهای پیامبران سلف است.

از جمله: در سورهٔ بقره فشردهٔ صریح توراة بلکه ضمائم آن را با تعیین موارد تحریفات و تغییرات و تبدیلات، گنجانیده.

و از جمله: در سورهٔ آل عمران و سورهٔ مائده فشردهٔ صحیح انجیل را با تعیین موارد تحریفات و تغییرات و تبدیلات درج کرده است.

قرآن: بیان کنندهٔ أمور تاریخی و اجتماعی و اقتصادی و سیاسی و ملکی و اخلاقی و جغرافیائی عالم وجود است - بیان کنندهٔ مغیبات است - بیان کنندهٔ قوانین دین مبین اسلام است و... و با تمام این جهات، فصاحت و بلاغتش زانوی قدرت پهلوانهای میدان فصاحت و بلاغت را خم کرده بااینکه مطالب علمی را با زبان فصیح و بلیغ أدبی نمی توان بیان کرد، به اضافه یك موضوع را - مثلا داستان موسی را - با تعبیرات مختلف از جهت ریزه کاریهای مختلف آن موضوع، بزبان فصاحت آمیز و بلاغت انگیز آورده، بعلاوه بهترین کتابها، مورد استفادهٔ طبقهٔ خاصی است نه عموم، و قرآن مورد استفادهٔ بزرگترین نوابغ و در عین حال مورد استفادهٔ ساده ترین مردم درس نخوانده است، و به خلاصه مقام قرآن تا آن حد بلند است که «هل أکفرن بمحکم الآیات» را از زبان بزرگترین ملحد أدیب عربی زبان فصیح عصر خودمان دربارهٔ قرآن کریم می شنویم.

101-105 وَ إِذٰا بَدَّلْنٰا ... اَلْكٰاذِبُونَ

رد بر اتهامات أهل كتاب

و چون آيتى را بجاى آيتى بدل كنيم و خدا داناست به آنچه فرومى فرستد، (أهل كتاب) مى گويند: (اى محمّد!) جز اين نيست كه تو افتراء كننده ئى (بر خدا و از خود، سخنى مى گوئى).

(اى پيامبر! نه چنين است كه مى گويند) (جماعتى از رؤساء آنها حقانيت تو و قرآن را مى دانند و لكن از روى حسد و غرض و براى حفظ رياست خود چنين مى گويند، بلكه بيشتر أهل كتاب (عوام اند و) نمى دانند (و به پيروى از رؤساء، چنين مى گويند).

اى پيامبر! (در جوابشان) بگو: روح القدس (يعنى جبرئيل) از پروردگارت قرآن را فرود آورده براستى و درستى تا خدا كسانى را كه ايمان آورده اند پابرجا سازد (و اگر شكى در دل مؤمنى هست آن شك را از دلش ببرد) و جهت راهنمائى و مژده به كسانى است كه (طالب حق اند و عناد ندارند و) سر تسليم دارند(1).

و قسم است كه (ما) مى دانيم كه البته (أهل كتاب(2) مى گويند: جز اين نيست كه بشرى اين قرآن را به «محمّد» مى آموزد. (ولى جوابشان اين است كه:) زبان كسى را كه آموختن قرآن را به او نسبت مى دهند، «اعجمى» است (يعنى يا عربى نيست گرچه بزبان ديگر بخوبى سخن بگويد، و يا شكسته زبان است كه فصيح نيست و مقصود خود را نمى تواند بيان كند گرچه بزبان عربى سخن بگويد، يا در حقيقت گنگ است(3) و اين قرآن، زبانى است عربى (و) روشن.

1- ب.

2- اين سخن، سخن مشركين مكه نيست و مفسرين در نسبت اين افتراء به مشركين اشتباه كرده اند زيرا مشركين، عرب فصيح بودند و فصاحت قرآن را مى فهميدند و چنان سرگردان شده بودند كه قرآن را حمل بر سحر و بر تعليمات پريان «جن» مى كردند. و اين افتراء خنك و پا چرخى مذكور در متن از لغويات أهل كتاب است كه از خود، راضى بوده اند.

3- هر 3 معنى در لغت «أعجمى» در المنجد منقول است.

البته کسانی که به آیات خـدا ایمان نمی آورنـد؛ خـدا ایشان را (بسـبب سوء اختیارشان) هدایت نمی کند (یعنی به هدایت مجبورشان نمی سازد) و از آن ایشان است عذابی دردناك. جز این نیست که دروغ را کسانی که به آیات خدا ایمان نمی آورند بر می بافند، و آنان، هم ایشان دروغگو یانند.

سوره النحل (16): آیات 106 تا 111

مقدّمه

عمار و پدرش یاسـر و مادرش سـمیه و صهیب و بلال و خباب و سالم را کفار قریش گرفتند و مورد شکنجه قرار دادند که از اسلام برگردند، پس یاسـر و سـمیه امتناع کردند، لذا سـمیه را میان دو شتر بسـتند و حربه در عورت او زدند و گفتند که: تو اسـلام آوردی برای اینکه عاشق مردهای مسـلمان شده ای پس او را کشـتند و یاسـر را هم کشـتند و این زن و شوهر اولین مقتول (شهید) در راه اسلام اند - أما عمار چون ضعیف و نحیف بود و طـاقت شـکنجه نـداشت، به زبـان، پیشـنهاد کفار قریش را دربارهٔ سب پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و یاد خیر از بتان پذیرفت.

به پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله گذارش دادند که عمار کافر شد، حضـرت فرمود: چنین نیست، عمار از ایمان پر است از فرق سر تا قدمش و ایمان با گوشت و خونش مخلوط است، پس عمار گریه کنان بحضور حضرت رسید، حضرت چشمان اشك آلود عمار را پاك کرد و فرمود: ترا چه رسیده! اگر باز هم گرفتار شدی باز هم اعاده کن (تفاسیر مجمع البیان و روح البیان و...).

106-111 مَنْ كَفَرَ ... لاٰ يُظْلَمُونَ

1 - مرتد

هرکس به خـدا کافر شود از پس ایمان خود (و مرتـد گردد) - باسـتثناء کسـی که اکراه کرده شود و حال آنکه قلبش به ایمان آرمیـده باشد و لیکن (همان) کسی که به کفر سینه را گشوده باشد - پس بر آنهاست خشم از خدا و از آن ایشان است عذابی بزرگ.

آن عذاب بجهت این است که مرتد شدگان زندگانی دنیا را بر آخرت (و نعیم آن) دوست داشتند (و برگزیدند) و (دیگر بجهت) این است که خدا قوم کافران را (برحسب سوء اختیار خودشان) راه نمی نماید (یعنی اجبار نمی کند زیرا این دنیا، دار تکلیف و اختیار است)، آن مرتد شدگان کسانی هستند که خدا بر دلهاشان و گوششان و دیده هاشان مهر نهاده و آنان، هم ایشان، غافلان (و بی خبران) اند (از آخرت). بی شبهه، البته آنان در آخرت، هم ایشان زیان کارانند (زیرا از بهشت محرومند و در آتش معذب اند).

2 - مکره

سپس ای پیامبر! (چون حکم مرتد گفته شد) البته پروردگارت آنان را که هجرت کردند از بعد آنکه (بدست کفار قریش) گرفتار عقوبت و شکنجه شدند، سپس جهاد کردند و صبر نمودند، البته پروردگارت از بعد این جریانات (اگر قبلا کلمهٔ کفری در أثر فشار کفار گفته باشند) آمرزگار و مهربان است، در (روز قیامت، همان) روزی که هر شخصی جدال می کند از جان خود و به هر شخصی مزد کاری که کرده است بالتمام داده می شود، و ایشان ستم کرده نمی شوند.

سوره النحل (16): آیات 112 تا 124

مقدّمه

در باب سی ویکم سفر تثنیهٔ توراة شماره های 26-29 نوشته که: (موسی گفت:) این کتاب توراة را بگیرید و آن را در پهلوی تابوت عهد یهوه خدای خود بگذارید تا در آنجا برای شما شاهد باشد زیراکه من تمرد و گردن کشی شما را می دانم،(1) اینك امروز که من با شما زنده هستم بر خداوند فتنه انگیخته اید، پس چند مرتبه زیاده بعد از وفات من.

جمیع مشایخ أسباط و سروران خود را نزد من جمع کنید تا این سخنان را در

1- در توراة فارسی، عبارت («رقابکم الصلبه» یعنی «گردنهای سخت و کلفت شما») را از این جا حذف کرده اند و لیکن در نسخهٔ عربی آن موجود است.

گوش ایشان بگویم و آسمان و زمین را بر ایشان شاهد بگیرم، زیرا می دانم که بعد از وفات من خویشتن را بالکل فاسد گردانیده از طریقی که بشما أمر فرمودم خواهید برگشت و در روزهای آخر، بدی بر شما عارض خواهد شد زیراکه آنچه در نظر خداوند بد است خواهید کرد و از أعمال دست خود خشم خداوند را به هیجان خواهید آورد (ه).

در قرآن کریم خداوند فرموده: که یهودان شهری امن و آرام داشتند یعنی أورشلیم(1) که پای تختشان بود و از هر سو از راه خشکی و دریا ارزاق وارد شهرشان می شد و لیکن در أثر ظلم و انحراف از توحید و تکذیب از پیامبر خود، لباس گرسنگی و ترس بر تن آن شهر پوشانیده شد - اکنون که شما در مکه هستید شهری مشابه أورشلیم دارید، از روزی حلال پاکیزه بخورید و از پیامبری که از خودتان است پیروی کنید و حلال و حرام متراشید و کیش ابراهیم را به یاد بیاورید. و أما تحریم بعض محرمات بر یهودان و یا روز «سبت» یعنی روز شنبه حکمی بود بر عهدهٔ جماعتی که اکنون آنها در گذشته اند و آن حکم سپری شده است و فعلا مقررات روز جمعه باید رعایت شود، و در حرام و حلال ارزاق باید از مقررات اسلام پیروی گردد (نکوهش یهودان در سورهٔ جمعه مذکور است).

112-124 وَ ضَرَبَ اَللّٰهُ ... یَخْتَلِفُونَ

اشاره به واقعهٔ تاریخی و اندرز به مشرکین مکه و رفع و دفع شبهات آنان

و خدا (برای شما مشرکین مکه) شهری را (یعنی شهر أورشلیم را) مثل زده است که آن شهر (از شرّ دشمن)، ایمن و آسوده بود (و) روزی آن شهر، از هرجائی به شهر می آمد (روزی ای) فراخ و بسیار، پس آن شهر به نعمتهای خدا کفران کرد؛ پس خدا جامهٔ گرسنگی و ترس را به تن آن شهر (یعنی أهل آن شهر) کرد بسبب آنچه می کردند.

1- مفسرین موضوع این شهر و نیز طرف خطاب این آیات را بنحو واضح تعیین نکرده اند و لیکن محرر این تفسیر از بین أقوال، شهر أورشلیم را انتخاب کردم، و آیات سورهٔ بنی اسرائیل هم دنبالهٔ همین مطلب است.

و قسم است که پیـامبری از نژاد خودشان (پیامبری اسـرائیلی(1) برای ایشان آمـد، پس آن جماعت آن پیامبر را تکـذیب کردنـد، در نتیجه عذاب، ایشان را گرفت و حال اینکه آنان ستمکاران بودند.

پس شـما (ساکنین مکه که از برادران آن نژاد هستید) از آنچه خدا بشما روزی داده است روزی ای حلال و پاکیزه، بخورید و نعمت خدا را شکر کنید (و سپاسگزار باشید) اگر ارادهٔ خداپرستی دارید.

جز این نیست که خدا بر شـما، مردار و خون و گوشت خوك و آنچه را نام غیر خدا بر ذبح آن ذکر شده است حرام ساخته است (در صورتی که شـما این موضوعات را حلال می دانید و حیوان مرده را می خورید و حیوان کشـته را حرام می شـمرید) (در عین حال) پس هرکسـی که بیچاره شـده باشـد - نه اینکه سـتم کننـده باشـد (که حق بیچارهٔ دیگری را ببرد) و نه اینکه ازحدگذرنـده باشـد (که بیش از اندازهٔ ضـرورت بخورد) - پس (محرمات مزبوره بر او حلال می شود زیرا) البته خـدا آمرزگار و مهربان است (که آثار آن محرمات و عکس العملهای سوء حرام را عقیم می سازد).

و (ای مشـرکین مکه!) برطبق چیزی که زبانهاتان به دروغ وصف می کند، دروغ مگوئید که: آن چیز حلال است، و این چیز حرام است؛ که در نتیجه بر خـدا دروغ ببندید (زیرا مدار حلال و حرام بفرمان خداست و بس)، البته کسانی که بر خدا دروغ می بندند رسـتگار نمی شوند. (آنها را از دنیا) برخورداری ای کم است و از آن ایشان است عذابی دردناك (در آخرت، همان آخرتی که جاویدان است).

(مشـرکین گفتند: شتر و پیه در کیش ها حرام است چرا شـما مسلمانان می خورید؟ خدا در جوابشان فرمود که:) و ای پیامبر! بر کسانی که یهود شدند آنچه را که بر تو پیش از این بیان کردیم(2)، حرام کردیم (برای عقوبت ظلمشان) و (ما) به ایشان ظلم نکردیم و لکن خودشان بر جانهای خودشان ستم می کردند.

سپس ای پیامبر! البته پروردگارت آنانی را که از روی نادانی کار بد کردند

1- دانیال یا ارمیا یا اشعیا.

2- سورهٔ انعام آیهٔ 147.

سپس توبه کردند از بعد آن کار، و (بدی خود را) جبران کردند؛ البته پروردگارت از بعد آن توبه آمرزگار است (بدیهاشان را) و مهربان است (به آنها).

(مشرکین مکه نسبا و مذهبا خود را به ابراهیم منتسب می کنند در صورتی که) البته ابراهیم، پیشوا و معلم خیر (دانا - راهنما - پشتیبان امت - فرید روزگار خود در ایمان و توحید)، فرمان بردار خدا، ثابت (و مستقیم) در طاعت خدا و راه حق بود و از مشرکین نبود، سپاسگزار نعمتهای خدا بود، خدا ابراهیم را برگزید و خدا او را بسوی راه راست راه نمود.

و (ما) به ابراهیم در دنیا نیکوئی دادیم (از: نام نیك و فرزندان که بعضی از آنها پادشاه و بعضی پیامبران بودند و عمر طولانی و وسعت معاش و احترام تام، و افزون از همه؛ فرزندی چون پیامبر اسلام)، و البته ابراهیم در آخرت از شایستگان (یعنی صاحبان درجات عالی در بهشت) است.

سپس ای پیامبر! به تو وحی کردیم که کیش ابراهیم را (در أمر یکتاپرستی) پیروی کن که ابراهیم در طاعت ما و راه حق، ثابت و مستقیم بود و از مشرکین نبود.

(مشرکین مکه گفتند: یهودان پاس احترام روز «سبت» یعنی روز شنبه را دارند و شما مسلمانان روز جمعه را محترم می شمارید و حق روز «سبت» را وامی گذارید، خدا در جوابشان فرمود: احترام روز «سبت» بر مسلمانان واجب نشده است و) جز این نیست که «سبت» قرار داده شده بر کسانی که در رعایت حرمت آن اختلاف کردند (زیرا یهودان و امتهای مقدم برایشان، «سبت» یعنی شنبه گفتند و نصاری به یکشنبه تحریف کردند بااینکه عیسی خود را تابع توراة می دانست و نصاری خود را تابع عیسی می گویند)، و ای پیامبر! البته پروردگارت در میان ایشان در روز قیامت دربارهٔ آنچه در آن اختلاف می کردند، حکم می کند.

سوره النحل (16): آیه 125

اشاره

125 اُدْعُ ... بِالْمُهْتَدِينَ

فرمان خدا به پیامبر (ص)

ای پیامبر! (مردم را) به راه پروردگارت دعوت کن با حکمت و پندی نیکو،

و بـا مجـادله کنان مناظره کن به طریقه ئی که آن، نیکوترین طرق باشـد، زیرا البته پروردگارت همان غیب مطلق به کسـی که از راه او گمراه شده است داناست و همان غیب مطلق به راه یافتگان داناست.

سوره النحل (16): آیات 126 تا 128

مقدّمه

مشـرکین مکه، کشتگان مسلمانان را در روز جنگ أحد مثله کردند یعنی شکم آنها را پاره کردند و بینی و گوشها و آلت مردی آنها را بریدند که از جملـهٔ آنها حمزه عموی پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم بود که علاوه بر مثله شـدن، هنـد زن ابو سـفیان، جگر او را هم در دهان خائیده بود. بالجمله: از شهداء فقط «حنظله» پسر أبو عامر راهب را نظر به این که أبو عامر فاسق، پدر حنظله، همدم و هم مشرب أبو سفیان بود بحال خود گذارده بودند، و چون مشـرکین از أحد رفتند، پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به سروقت کشتگان آمد و از دیدن این منظره ها ناراحت شـد و چون پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم حمزه عموی خود را مثله کرده دیـد، دل حضـرت به درد آمـد و آنگاه به حمزه فرمود: «رحمت خدا بر تو باد، بسـیار صـلهٔ رحم می کردی و فعال خیر بودی... اگر بر مشـرکین ظفر پیدا کنم هفتاد نفر از آنها را بعوض تو مثله می کنم» و مسـلمانان گفتنـد: «اگر خـدا مـا را بر مشـرکین ظفر بدهـد آنها را مثله می کنیم بـدتر از این». سـپس حضـرت برد خود را خواست و بر صورت حمزه انداخت و او را پوشانید، پس دو پای حمزه از برد بیرون ماند، حضـرت مقداری از گیاه «اذخر» روی پای حمزه افشاند، سپس او را جلو گذاردند برای نماز و حضرت بر او ده تکبیر گفت و هر کشته را که می آوردند، پهلوی حمزه می گذاردند و حضرت بر او نماز می خواند که روی هم رفته هفتاد نماز شد زیرا کشتگان جنگ هفتاد نفر از مسلمانان بودند. چون کشتگان را دفن کردند، آیه نازل شد (تفسیر روح البیان به ترجمه و خلاصه):

126-128 وَ إِنْ عٰاقَبْتُمْ ... مُحْسِنُونَ

حمزه و سائر کشتگان مسلمانان در جنگ أحد

ص: 52

و (ای مسلمانان!) اگر (می خواهید) عقوبت کنید، پس به مثل آنچه به آن عقوبت کرده شده اید عقوبت کنید. و قسم است که اگر صبر کنید، آن صبر، برای شما که «صابران» هستید بهتر است. (در این هنگام پیامبر عرض کرد: بلکه صبر می کنیم ای پروردگار!).

و ای پیامبر! صبر کن، و نیست صبر تو مگر به (توفیق) خدا، و بر آنها (یعنی بر کشتگان أحد) اندوه مخور (زیرا آنها به ثواب و کرامت خدا رسیدند(1) و در تنگی (یعنی تنگدلی) مباش، از بداندیشی (و بدسگالی ای) که (مشرکین) می کنند.

زیرا البته خدا با کسانی است که از مخالفت او پرهیز کردند (همچون مسلمانان) و خدا با کسانی است که هم ایشان «محسنون» یعنی نیکوکارانند (همچون مسلمانان عالین زیرا «احسان» این است که: چنان خدا را بندگی کنی که گویا او را می بینی).

«پایان»

تعالیق

1 - زنبور (بضم زای است بر وزن عصفور) در فرهنگ نظام نوشته که:

زنبور حشرهٔ پردار نیش زن است از جنس مگس و قسمی از آن شهد می دهد (زنبور با فتح اول غلط مشهور است) زنبور عسل، قسمی از زنبور خاکستری رنگ است که عسل درست می کند و نام دیگرش «نحل» است (ه).

عسل لفظ دیگرش «شهد» و لفظ فارسیش «انگبین» است (ه).

2 - «بالروح» الروح: هنا ما یسمیه الأعاجم من قدماء الفرس «خوره» ثم من بعدهم سموه «فر» و هی نور ملکوتی تستضیء به النفس باتصالها بالملکوت الأعلی، و استفاضتها مستلزم لحصول علم السیاسة و تدبیر الملك و الحکمة المزیّنة لها - و قد یعبر عنها با «لحکمة» (تفسیر محیی الدین ذیل وقعهٔ طالوت - اقتباسا).

3 - «من نطفة» النطفة: الماء القلیل غیر أنه بالتعارف صار اسما لماء الفحل

1- بنقل تفسیر مجمع البیان از دیگری.

(تفسير مجمع البيان).

4 - «و الأنعام» الأنعام: جمع نعم و هى الابل و البقر و الغنم و سميت بذلك لنعمة مشيها بخلاف الحافر الذى يصلب مشيها (تفسير المجمع). (أنعام بر وزن سلمان و نعم بر وزن أسد است).

5 - قال ابن الكمال: الفرق بين الطريق و الصراط و السبيل أنها متساوية فى التذكير و التأنيث اما فى المعنى فبينها فرق لطيف و هوان «الطريق» كل ما يطرقه طارق معتادا كان أو غير معتاد. و «السبيل» من الطرق ما هو معتاد السلوك. و «الصراط» من السبيل ما لا التواء فيه أى لا اعوجاج بل يكون على سبيل القصد فهو أخص (تفسير روح البيان ج 2 ص 330 و 331).

6 - «عن اليمين و الشمائل» توحيد اليمين و جمع الشمائل لأن مذهب العرب اذا اجتمعت علامتان فى شىء واحد أن يلغى واحد و يكتفى بأحدهما كقوله تعالى: «وَ عَلىٰ سَمْعِهِمْ وَ عَلىٰ أَبْصٰارِهِمْ » و قوله تعالى: «يُخْرِجُهُمْ مِنَ اَلظُّلُمٰاتِ إِلَى اَلنُّورِ» كذا فى الأسئلة المقحمة (تفسير روح البيان ج 2 ص 349).

7 - «أَمْ يَدُسُّهُ فِي اَلتُّرٰابِ » أى يدفنه حيا، و هو الوأد الذى كان من عادة العرب، و هو أن أحدهم كان يحفر حفيرة صغيرة فاذا ولد له أنثى جعلها فيها و حثى عليها التراب حتى تموت تحته و كانوا يفعلون ذلك مخافة الفقر عليهن فيطمع غير الأكفاء فيهن (تفسير المجمع).

8 - «و جعل لكم السمع و الأبصار» افراد السمع باعتبار كونه مصدرا فى الأصل (تفسير روح البيان ج 2 ص 363).

9 - «بعهد الله» قال ابن عباس: الوعد من العهد. و قال المفسرون: «العهد» الذى يجب الوفاء به. و «الوعد» هو الذى يحسن فعله (تفسير المجمع).

سوره بنی اسرائیل «الاسراء»

اشاره

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمهٔ (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

حجة التفاسیر کشاف:

سورهٔ بنی اسرائیل مکی(1).

مشتمل بر: 111 آیه.

1533 کلمه.

6460 حرف.

(تفسیر أبو الفتوح رازی) دارای تعالیق.

1- هی مکیـة کلها و قیل مکیة الا خمس آیات: «وَ لاٰ تَقْتُلُوا اَلنَّفْسَ ...» «وَ لاٰ تَقْرَبُوا اَلزِّنیٰ ...» «أُولٰئِكَ اَلَّذِینَ یَدْعُونَ ...» «أَقِمِ اَلصَّلاٰةَ ...» «وَ آتِ ذَا اَلْقُرْبیٰ حَقَّهُ ...» عن الحسن. و قیل مکیة إلا ثمان آیات: «وَ إِنْ کٰادُوا لَیَفْتِنُونَكَ ... مُدْخَلَ صِدْقٍ ... نَصِیراً» عن قتادة و المعدل عن ابن عباس (تفسیر مجمع البیان).

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الإسراء (17): آيه 1

مقدّمه

1 - معراج پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم از مكه به آسمانها چند بار اتفاق افتاده است.

2 - اسراء پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم از مكه به مسجد أقصى واقع در بيت المقدس، يك بار اتفاق افتاده است و مكرر نشده و از آنجا به آسمانها عروج فرموده.

3 - معراج، جسمانى بوده و در بيدارى واقع شده و كسانى كه مى گويند در خواب بوده است، بطلانش ظاهر است زيرا ديگر معجز و برهانى كه آيهٔ قرآن برآن دلالت دارد، در معراج در خواب، نيست (رجوع به تفسير مجمع البيان).

4 - ظرف معراج از جهت زمان، يك شب بوده كه پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم نماز شام را در مسجد الحرام در مكه خوانده و نماز صبح را نيز در مسجد الحرام.

5 - ظرف اسراء و معراج از جهت مكان: در زمين، از مكه به مسجد أقصى و در غير زمين، از مسجد أقصى به آسمانها و از آسمانها به مكه بوده (در سورهٔ بنى اسرائيل قسمت زمينى يعنى «اسراء» و در سورهٔ نجم قسمت آسمانى يعنى «معراج» و در آخر سورهٔ بقره قسمتى از مذاكرات شب معراج ذكر شده است).

6 - اما اينكه اين همه مسافت را پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم چگونه در مدت كمى طى فرموده است، با اختراعات جديد و حركت با أصوات و با ما فوق صوت و يا حركت با أمواج و ساير موضوعاتى كه اختراعات جديد كليد آن را تا حدى بدست آورده است؛ قبول و فهم و درك آن براى عامهٔ مردم تسهيل شده است و اگر عامهٔ مردم هم نتوانند بفهمند، خواص، درك مى كنند.

و ليكن در عين حال، سير پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم مسافات زمينى و آسمانى را در مدت كمى، نه از باب مقولهٔ مكشوفه از طرق اختراعات مذكوره بوده است بلكه از راه ديگرى بوده.

7 - ملا پريشان كرد مى گويد:

«سرد سرد مند، گرم گرم» (يعنى سرد بحالت سردى ماند و گرم بحالت گرمى).

«آو لجریان کفت، تا روح عالم و لا مکان تفت» (یعنی آب از جریان افتاد تا پیامبر معراجش پایان یافت).

به عبارت دیگر هر چیز هر حالت و صفتی که داشته است بهمان حالت و صفت متوقف شده و به اصطلاح، ترمز قطار را کشیده اند و پس از خاتمهٔ معراج دوباره چرخ قطار را به حرکت و گردش در آورده اند. در این صورت مدت معراج برحسب تطبیق با تقویمها معلوم نیست چه اندازه طول کشیده است.

8 - پیامبر در سفر معراج، کاروان شتر کفار قریش را در راه دیده و خصوصیاتی را که مشاهده فرموده است پس از مراجعت، بکفار قریش (که معراج را انکار می کرده اند) خبر داده است و کفار پس از ورود کاروان تجارتی قریش به مکه؛ خصوصیات را تحقیق کرده اند و پس از تطبیق، خبر حضرت را صحیح دیده اند و در نتیجه، کفار قریش در بهت و حیرت شدید فرورفته اند.

9 - صاحب تفسیر مجمع البیان در داستان معراج نوشته که: (و کذلك ما روی أنه «شق بطنه و غسل»، مما لا یصح ظاهره و لا یمکن تأویله الاعلی التعسف البعید فالأولی أن لا نقبله، لأنه کان طاهرا مطهرا من کل سوء و عیب و کیف یطهر القلب و ما فیه من الاعتقاد، بالماء). به خلاصه: تفسیر مزبور، داستان شق صدر را رد کرده است و ما نیز در جلد هفتم همین تفسیر در ذیل سورهٔ انشراح ص 259 آن را مردود شناختیم.

آری قصه سرایان دشمن از جهت دشمنی، از این دسته گلها به آب می دهند.

10 - پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در وقت رفتن به معراج، پیامبر را دیده و در ما بین، مذاکراتی هم انجام شده است. محرر این تفسیر گوید: شاید موضوع یهودان و تمرد آنها و شکستهای بزرگی که به آنها رسیده و می رسد در ما بین موسی و محمّد صلوات اللّه علیهما صحبت شده باشد زیرا بلافاصله پس از ذکر آیهٔ معراج، از بنی اسرائیل سخن به میان آمده است.

11 - در داستان معراج از طرق أهل سنت بحثی هست که در معراج، خواندن پنجاه نماز در شبانه روز بر امت اسلام واجب شد. آن حضرت در مراجعت، به موسی علیه السّلام رسید، موسی از آن حضرت پرسید که: خدا بر امت تو چه چیز واجب فرمود؟ حضرت

جواب داد: خواندن پنجاه نماز در شبانه روز، موسی از آن حضرت درخواست کرد که تخفیف بگیرد. به خلاصه: آن حضرت به گفتهٔ موسی نه بار رفت و برگشت و از خدا تخفیف گرفت هر باری پنج نماز، تا پنج نماز باقی ماند. موسی این پنج نماز را هم زیاد دانست و مطلبش با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم این بود که: قبل از تو من مردم را آزموده ام و از بنی اسرائیل سختی کشیده ام، و لیکن حضرت دیگر شرم کرد که برگردد و تخفیف بگیرد (به خلاصه و ترجمه از تفسیر روح البیان ص 403 ج 2).

و فیض در کتاب «وافی» در ص 16 أبواب نماز، دو روایت از کتاب «من لا یحضره الفقیه» در این موضوع نقل کرده است که با بیان تفسیر مزبور اختلاف دارد، ولی در أصل دلسوزی موسی علیه السّلام و طرح داستان مطابقت دارد.

محرر این تفسیر گوید: آثار جعل اسرائیلی از هر سوی این قصه مشهود است و بقول شاعر عرب که گفته: «اتسع الخرق علی الواقع»، وصله بردار نیست اولا:

موسی کجا نشسته بوده که مرتب در نزول، دیدار می شده ؟ ثانیا: پیامبران دیگر کجا بوده اند و چرا یك کلمه سخن نکرده اند؟! ثالثا: عظمت خدا کجا اجازهٔ این چك و چانه زدنها را می داده ؟! رابعا: ملاقات حضرت با پیامبران در رفتن به معراج بوده و در بازگشت از معراج، معلوم نیست خامسا: الآن هم نماز شبانه روزی بجای پنجاه رکعت، پنجاه و یك رکعت است(1) که هفده رکعت واجب و بقیه نافله و مستحب است: [نافلهٔ ظهر و عصر هریك هشت رکعت و مغرب چهار رکعت و عشاء دو رکعت نشسته (که یکی محسوب است) و نماز شب، یازده رکعت و نماز صبح دو رکعت].

1- حد اقل نماز، همان یك رکعت است زیرا نماز «وتر» در طی نماز شب یك رکعت است.

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ 1 سُبْحٰانَ ... اَلْبَصِيرُ

اسراء از مکه تا بیت المقدس و معراج...

عجب تواناست(1) و از هر عیب و نقصی پاك است خدائی که (محمّد) بندهٔ خود را شبانه از مسجد الحرام (واقع در مکه) بسوی مسجد أقصی (واقع در بیت المقدس) برد، همان مسجد أقصی که گرداگرد آن را برکت دادیم (از مادیات چون:

آب و درخت و گیاه و میوه و ارزانی و امنیت، و از معنویات چون: بعد از مکه دومین مرکز توحید و مقر أنبیاء و اولیاء و خواندن کتب آسمانی بوده، و مضجع عده ای از آنان هم اکنون در آن سرزمین است) تا بعض آیات خود را به (محمّد) بندهٔ خود بنمائیم، زیرا البته خدا همان غیب مطلق شنوا و بیناست.

سوره الإسراء (17): آیات 2 تا 3

اشاره

2 و 3 وَ آتَيْنٰا ... شَكُوراً

اعطاء توراة و أمر به یکتاپرستی

و کتاب (یعنی توراة) را به موسی دادیم و آن کتاب را راه نما برای بنی اسرائیل قرار دادیم (و در هنگام اعطاء توراة به بنی اسرائیل، گفتیم:) که از جز من کارسازی مگیرید ای فرزندان کسی که او را با نوح (در کشتی) برداشتیم! زیرا البته نوح بندهٔ سپاسگزار بود.

سوره الإسراء (17): آیات 4 تا 8

مقدّمه

جلد اول مقدمهٔ همین تفسیر ص 199-206 را به بینید که خلاصه اش این است:

پس از حضرت سلیمان علیه السّلام سلطنت دوازده سبط بنی اسرائیلی به دو قسمت تقسیم شد:

1- تفسیر مجمع البیان.

1 - سلطنت اسرائیل که در سال 977 قبل از میلاد شروع و بین سالهای 741 - 739 قبل از میلاد قسمتی بدست «تغلث فلاسر» پادشاه اشور و بقیهٔ آن کشور در سال 720 قبل از میلاد بـدست سـرگون (و بقولی شلمناصـر) پادشاه دیگر اشور منقرض گردید و در این میان ده سبط بنی اسرائیل گم شدند.

2 - سـلطنت یهودا که در سال 977 قبل از میلاد با دو سـبط شروع و در بین سالهای 586-581 قبل از میلاد بدست نبوکدنصر منقرض گردید.

و کورش سوم که سلطنتش بین سالهای 559-529 قبل از میلاد است، اجازهٔ مراجعت اسـراء یهود را داد و خانهٔ خدا دوباره از نو بنا شد و أموال غارت شـده از خانهٔ خدا اعاده شد و دولت دوم یهودیه در سال 516 قبل از میلاد برقرار گردید و لیکن دیگر تشـکیلات أسباط برقرار نبود.

اسـتقلال دوم دولت یهودیه بدست «تیتوس» رومی با کشـتار بسـیاری و سوزانیدن معبد و مسـجد بیت المقدس در سال 70 بعد از میلاد خاتمه یافت.

محرر این تفسیر گوید: آنکه کرت اولی را جنگ با جالوت گفته خطاء کرده زیرا داود قبل از پیامبری، جالوت را کشته و مسجد أقصی بعد از آن واقعه ساخته شده یعنی داود شروع و سلیمان انجام داده است.

کسی که مدت فاصلهٔ بین دو فساد را دویست و ده سال گفته خطاء کرده است.

کسـی که سـبب جنگ بخت نصّـر را کشته شدن یحیی بن زکریا گفته خطاء کرده است زیرا بخت نصّر در بین سالهای 605 و 562 قبل از میلاد و قتل یحیی در حدود سی و یك سال بعد از میلاد بوده است.

4 - 8 وَ قَضَيْنٰا ... حَصِيراً

دو طغیان بنی اسرائیل و دو کیفر کاری به ایشان

و به بنی اسـرائیل در کتـاب (یعنی توراة) خبر دادیم و اعلاـم کردیم که قسم است البته البته در زمین دو بار فساد می کنیـد و قسم است که البته البته طغیان خواهید کرد طغیانی بزرگ.

پس چون وعـدهٔ نخستین از آن دو طغیان بیایـد، برانگیزیم (و مسـلط کنیم) بر شـما بنـدگانی را که از آن ماینـد (بنـدگانی) صاحبان کارزار سخت(1)، پس میان سراهای شما درآیند (برای قتل و غارت) و این حکم خدا وعدهٔ انجام شده است.

سپس برای شما غلبه را بر ایشان بازمی گردانیم و شما را به أموال و پسران مدد می دهیم و آوازهٔ شما را بلندتر می سازیم(2).

اگر نیکوکاری کنید برای جانهای خودتان نیکی می کنید و اگر بدی کنید، پس از آن شماست.

پس چون وعدهٔ طغیان بار دوم برسد (برانگیزیم و مسلط کنیم بر شما بندگانی را که از آن مایند - بندگانی صاحبان کارزار سخت - و فرمان دهیم) تا شـما را به کشـتن و أسـیر کردن، بدنام (و رو سـیاه) سازند و تا (پس از تسخیر بیت المقدس و نواحی آن) به مسجد (یعنی مسجد أقصی) درآیند، همچنان که بار أول مهاجمین أول وارد آنجا می شوند، و تا هلاك کنند و نابود سازند آنچه را برآن غالب شوند، هلاك کردنی کامل(3).

(ای بنی اسرائیل!) انتظار این هست که پروردگار شما شما را رحم کند، و اگر (بار سوّم به نافرمانی ما) رجوع کنید (ما به عقوبت شما در دار دنیا) رجوع می کنیم (4) و (در آخرت) جهنم را برای کافران، زندانی ساخته ایم که در آنجا بازداشته می شوند.

حقائق عالیات

سوره الإسراء (17): آیات 9 تا 10

اشاره

9 و 10 إِنَّ هٰذَا اَلْقُرْآنَ ... أَلِيماً

1 - 3 قرآن و 3 کار او

البته این قرآن به راهی که راست ترین راههاست راهنمائی می کند، و

1- مراد اقدام دولت اشور است. ب.

2- مراد اقدام کورش است. ب.

3- مراد اقدام تیتوس رومی است. ب.

4- چنانکه با یهودان بنو قینقاع و بنو نضیر و بنو قریظه و یهودان خیبر شد. ب.

مؤمنانی را که کارهای شایسته می کنند مژده می دهد به این که البته از آن ایشان است مزدی بزرگ. و (خبر می دهد به) اینکه البته کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند برای ایشان عذابی دردناك آماده کرده ایم.

سوره الإسراء (17): آیه 11

اشاره

11 وَ يَدْعُ اَلْإِنْسٰانُ ... وَ كٰانَ اَلْإِنْسٰانُ عَجُولاً

4 و 5 نفرین و خوی آدمی

و آدمی به بدی دعاء می کند بجای دعاء او به نیکی. و آدمی شتاب کار است (آدمی عجول است و بی صبر، و در عواقب کار خود مطالعه نمی کند و دائم کاری می کند که بعدا پشیمان می گردد، فضل و رحمت خدا را به بینید که نفرین و دعاء بد آدمی را که در حال ملال یا غضب بر خود یا أهل و عیال و یا أموال خویشتن می کند، مستجاب نمی فرماید).

سوره الإسراء (17): آیه 12

اشاره

12 و جعلنا ... تَفْصِيلاً

6 و 7 شب و روز

و شب و روز را دو نشانه (بر قدرت خودمان) قرار دادیم، پس (نشانهٔ روز را محو کردیم تا در شب آرام گیرید، و بعد از آن) نشانهٔ شب را محو کردیم و نشانهٔ روز (یعنی آفتاب) را روشن کننده (و سبب دیدن شما) قرار دادیم تا (در روز) رزقی را از پروردگارتان طلب کنید (از انواع ارزاق و انواع تصرفات). و تا (از گردش شب و روز) شمار سالها و حساب را (برای عمرها و کارها و وامها) بدانید، و هر چیز را (در قرآن) بیان کرده ایم آن را با بیانی شافی و وافی.

سوره الإسراء (17): آیات 13 تا 14

مقدّمه

مرغ آدمی ملازم و متصل به آدمی است و مانند طوق زینت، بر گردن او است.

اینکه می گوئیم: «مرغ» سابقه دار است زیرا شنیده اید که در مثل گفته شده: «که مرغ پند را تلخ آمد آواز». اینکه می گوئیم: «مرغ»، زیرا آدمی بوسیلهٔ (مرغ «عقل») از حضیض ذلت به أوج سعادت پرواز می کند، و شهپر «عقل» بر «دماغ» و «قلب» آدمی سایه

افکنده است. در کتاب کافی از حضرت امام محمّد باقر علیه السّلام روایت کرده که چون خدای تعالی عقل را آفرید، به او فرمود: رو بیاور - رو کرد، به او فرمود: پشت کن - پشت کرد.

آنگاه فرمود: قسم به عزت خودم که آفریده ای به از تو نیافریدم، به تو فرمان می دهم و به تو نهی می کنم و به تو ثواب می دهم و تو را عقاب می کنم (کتاب وافی ج 1 ص 17 به ترجمه) بالجمله: نظر محرر این تفسیر دربارهٔ مرغ مذکور در آیه، مرغ عقل است.

و مفسرین دیگر از این مرغ بعضی به عمل(1) و بعضی به سبب خیر و شر و بعضی به یمن و شؤم (زیرا اعراب به پریدن مرغ از راست یا چپ فأل می زدند، از جانب راست را نشانهٔ یمن می گرفتند و از طرف چپ را به شئامت نسبت می دادند) (و شاید بخت و یا رزق هم) تفسیر کرده اند، و تفسیر به نامهٔ عمل هم با «مرغ» بسیار تناسب دارد بالخصوص که در قیامت تطایر کتب یعنی پرواز نامه های أعمال؛ عنوان دارد.

13 و 14 وَ كُلَّ إِنسٰانٍ أَلْزَمْنٰاهُ طٰائِرَهُ فِي عُنُقِهِ ... حَسِيباً

8 - 10 نامهٔ عمل

و به هر آدمی مرغ او (یعنی عملش) را ملازم او ساختیم (که دست بردار و منفك از او نیست و همچون طوق است) در گردنش، و در روز قیامت برای او کتابی (یعنی نامهٔ عملی) را بیرون می آوریم که آن را (جلو چشم خود) گشوده شده می بیند (و به او می گوئیم:) کتابت را بخوان، امروز خودت، برای محاسبهٔ بر خودت بس است (محتاج به محاسب دیگری نیست).

سوره الإسراء (17): آیه 15

اشاره

15 مَنِ اِهْتَدىٰ ... رَسُولاً

11-14 هدایت و ضلالت

هرکه، راهیاب شد پس جز این نیست که راهیاب می شود برای نفع خود، و هرکه گمراه شد، پس جز این نیست که گمراه می شود بر ضرر خود، و بار گناه دیگری را هیچ بردارنده ای برنمی دارد، و ما عذاب کننده نبودیم مگر اینکه (قبلا) پیامبری برمی أنگیختیم.

1- جملهٔ «عمل هرکس پاپیچ او است» مثل است.

سوره الإسراء (17): آیات 16 تا 22

اشاره

16-22 وَ إِذٰا أَرَدْنٰا ... مَخْذُولاً

15 تهدید و ارشاد

و چون شهری را خواستیم که هلاك کنیم (این اهلاك ما بعد از این بود که) أمر دادیم رؤساء و ثروتمندان شهر را (به ایمان و پیروی پیامبران) پس نافرمانی کردند در شهر، در نتیجه وعدهٔ عذاب بر شهر، ثابت شد، پس آن شهر را از بنیاد برکندیم، برکندنی کامل.

و بسا کس را از طبقات مردم که بعد از نوح هلاك ساختیم، و ای پیامبر! پروردگار تو برای دانستن و دیدن گناهان بندگانش کافی است (نیازی به دیگری ندارد).

هرکس این جهان شتابنده را می خواهد بشتابانیم در دنیا برای او آن نعمتها که ما بخواهیم برای کسی که خودمان بخواهیم سپس برای او جهنم را مقرر داشته ایم که به آن جهنم می رسد نکوهش شده و رانده شده از رحمت خدا.

و هرکس آخرت را بخواهد و کوشش کند برای آخرت - حق کوشش آن - و حال آنکه مؤمن باشد، پس آن جماعت، سعی (و کوشش) آنان مقبول و پسندیده است.

ای پیامبر! هریك از این دو فرقه را مدد می کنیم: هم دنیا طلبان و هم آخرت طلبان را از بخشش پروردگارت، و عطاء پروردگارت ممنوع نیست (از مؤمن و کافر:

مؤمن در هر دو سر و کافر در همین سرای دنیا).

ای پیامبر! بنگر که چگونه بعض مردم را بر بعض دیگر افزونی داده ایم (در دار دنیا از: حسن، عقل، کمال، و...). و آخرت از جهت درجات بزرگتر است (از دنیا)، و افزونی درجات بر یکدیگر (در آخرت)، بزرگتر (و بیشتر) است (زیرا مدار درجات آخرت بر علم و عمل است و چون علم و عمل تفاوت دارد درجات هم متفاوت است).

ای آدمی![1] با خدا معبود دیگری را فرامگیر که اگر گرفتی می نشینی

1- تفسیر روح البیان طرف خطاب را پیامبر گفته از باب «ایاك...» و تفسیر کاشفی طرف خطاب را آدمی گفته.

(در دوزخ) نکوهش شده و خوار گشته (بی کس و بی یار).

حکمتهای عالیه که به پیامبر (ص) وحی شده

سوره الإسراء (17): آیه 23

اشاره

23 وَ قَضىٰ رَبُّكَ أَلاّٰ تَعْبُدُوا إِلاّٰ إِيّٰاهُ

1 یکتاپرست باش

و ای پیامبر! پروردگارت فرمان داده است که نپرستید مگر او را.

سوره الإسراء (17): آیات 23 تا 25

اشاره

تتمهٔ 23 و 24 و 25 وَ بِالْوٰالِدَيْنِ ... غَفُوراً

2 و 3 به پدر و مادر نیکی کن

و (ای پیامبر! پروردگارت فرمان داده است) به نیکوئی دربارهٔ پدر و مادر.

اگر یکی از ایشان یا هر دو ایشان زیست کنند تا پیر گردند (و محتاج خدمت تو شوند) پس به ایشان «أف» (که کلمهٔ زجر است) مگو، و بانگ بر ایشان مزن، و به ایشان سخن نیکو بگو و بال تواضع و تذلل را برای ایشان از فرط مهربانی بر ایشان فرود آر، و بگو: ای پروردگار من! برایشان رحم کن همچنان که (بر من) در حالتی که خرد بودم (رحم کردند و) پرورشم دادند. پروردگار شما به آنچه (نسبت به پدر و مادرتان) در نفوس شماست، داناست.

اگر شایستگان باشید (از نوع تقصیر شما دربارهٔ والدین می گذرد) پس البته خدا، برای رجوع کنندگان (بسوی او) آمرزگار است.

سوره الإسراء (17): آیات 26 تا 27

اشاره

26 وَ آتِ ... وَ اِبْنَ اَلسَّبِيلِ

4 - 6 از خویشان و بینوا و رهگذر دستگیری کن

و ای پیامبر! صاحبان قرابت (همانها که خویش تو هستند) حق او را بده و مسکین (همان بینوا) و ابن السبیل (همان رهگذر محتاج) را (حق آن دو را بده).

تتمهٔ 26 و 27 وَ لاـ تُبَـذِّرْ ... كَفُوراً 7 تبـذير مكن و اى پيـامبر! تبـذير مكن (به صـرف چيز به غير مسـتحقين هرگونه) تبـذيرى، زيرا البته تبذيركنندگان، برادران (يعنى ياران) شياطين اند، و شيطان در نهايت درجه نسبت به پروردگار خود ناسپاس است.

ص: 65

سوره الإسراء (17): آیه 28

اشاره

28 وَ إِمّٰا ... مَيْسُوراً

8 اگر مالت نیست دعاء خیر کن

و ای پیـامبر! البته البته اگر از محتاجان (خویشان و بینوایان و ابن السبیل) اعراض کنی در حالی که خود در انتظار روزی ای از پروردگارت به سر می بری که امیدواری آن روزی برسد و انفاق کنی، پس به محتاجان سخنی نیکو بگو(1).

سوره الإسراء (17): آیه 29

اشاره

29 وَ لاٰ تَجْعَلْ ... مَحْسُوراً

نه امساك كن، نه اسراف

و ای پیامبر! دست خود را با غل به گردنت مبند (امساك مكن) و دست خود را (در خرج) مگشای گشادنی تمام (اسراف مكن) كه در نتیجه می گردی (گوشه نشین و) سرزنش شده (اگر امساك كنی) و (خاك نشین و) اندوهگین (اگر اسراف كنی)(2).

سوره الإسراء (17): آیه 30

اشاره

30 إِنَّ رَبَّكَ ... بَصِيراً

«رزق را روزی رسان پر می دهد»

ای پیامبر! البته پروردگارت روزی را گشاده می گرداند برای هركه بخواهد و تنگ می گرداند (برای هم او یا برای هركه بخواهد) زیرا البته خدا به بندگان خود، دانا و بیناست.

سوره الإسراء (17): آیه 31

اشاره

31 وَ لاٰ تَقْتُلُوا ... كَبِيراً

فرزندان خود را مكشید از ترس فقر

فرزندان خود را مکشید از ترس فقر(3)

و فرزندان خود را مکشید از ترس فقر، ما ایشان را روزی می دهیم و شما را

ص: 66

1- پیامبر (ص) در چنین مواقع دعاء می کرد که: «یرزقنا اللّه و ایاکم» تفسیر کاشفی. و جملهٔ «خدا بدهد» که بین مردم مصطلح است و در هنگام مراجعهٔ سائل که چیزی به او نمی دهند ذکر می کنند، از همین عبارت اقتباس شده است.

2- مثلا دربارهٔ خوراك: نه چندان بخور کز دهانت برآید نه چندان که از ضعف جانت برآید

3- حرمت زنده به گور کردن دختران از جهت کبر و عار داشتن، جزء قتل ممنوع است که خواهد آمد.

هم (پس غم روزی ایشان را مخورید) زیرا البته کشتن فرزندان، گناهی است بزرگ.

سوره الإسراء (17): آیه 32

اشاره

32 وَ لاٰ تَقْرَبُوا اَلزِّنىٰ ... سَبِيلاً

به زنا نزديك مشويد

به زنا نزديك مشويد(1)

و به زنا نزديك مشويد زيرا البته زنا (عملى زشت و) بى حيائى است و چه بد راهى است راه زنا.

سوره الإسراء (17): آیه 33

اشاره

33 وَ لاٰ تَقْتُلُوا ... مَنْصُوراً

13 مكشيد مگر به حق

و آن نفسى را كه خدا (كشتن) او را حرام كرده است مكشيد مگر به حق (كه بعنوان قصاص يا ارتداد يا زنا بشرط احصان باشد و...)(2) و هركس كه كشته شود درحالى كه مظلوم باشد (يعنى مستوجب كشتن نباشد) پس على التحقيق براى ولىّ خون او (كه وارث او است) قوتى داديم (كه بتواند قاتل را قصاص كند يا ديه بگيرد و يا عفو كند) پس ولىّ خون در كشتن قاتل اسراف نكند [يعنى او را مثله نكند (بينى و گوش و غيرهٔ قاتل را نبرد) - يا برسم عهد جاهليت، به عوض او جماعتى از قبيلهٔ قاتل و يا ديگرى را نكشد) زيرا البته ولىّ خون، يارى داده شده است (در قصاص يا ديه يا عفو. و احتياج به اقدام ديگرى ندارد).

سوره الإسراء (17): آیه 34

اشاره

34 وَ لاٰ تَقْرَبُوا مٰالَ اَلْيَتِيمِ ... أَشُدَّهُ

14 به مال يتيم نزديك مشويد

14 به مال يتيم نزديك مشويد(3)

و به مال يتيم نزديك مشويد مگر به طريقه اى كه (شرعا و عرفا) آن نيكوتر است (يعنى چنان معامله كنيد كه أصل مايه براى او بماند و در آمد آن براى معاش او صرف شود و اين روش را ادامه بدهيد) تا وقتى كه يتيم به حد بلوغ برسد و آثار رشد بر او ظاهر گردد.

1- متوجه باش که: «زنا مکن»، با «به زنا نزدیك مشو»، فرق دارد.

2- که در کتاب قصاص فقه مذکور است.

3- متوجه باش که: در مال یتیم تصرف نکنید، یا به مال یتیم نزدیك مشوید، فرق دارد.

تتمهٔ 34 وَ أَوْفُوا بِالْعَهْدِ ... مَسْؤُلاً

15 به عهد خود وفاء كنيد

و به عهـد (يعنى پيمان: خواه پيمان با خدا و خواه پيمان با خلق خدا) وفاء كنيد زيرا البته عهد، بازخواست شده است (يا خلق بازخواست مى كنند، يا خدا، يا هر دو).

سوره الإسراء (17): آيه 35

اشاره

35 وَ أَوْفُوا اَلْكَيْلَ ... تَأْوِيلاً

16 در كيل و وزن، عدالت را رعايت كنيد

و كيل را تمام به پيمائيد چون (براى ديگرى) به پيمائيد و به ترازوى راست بسنجيد، آن تمام پيمودن و راست سنجيدن (در دنيا) خوب است و از جهت عاقبت (در آخرت) نيكو است.

سوره الإسراء (17): آيه 36

اشاره

36 وَ لاٰ تَقْفُ ... مَسْؤُلاً

17 گوش و چشم و دل مسئولند

و از پى چيزى مرو كه به آن دانش نـدارى زيرا البته گوش و چشم و دل، هريك - از آنها از كار مربوط به خودش بازخواست شده است (در دار دنيا به مجازات يا به مكافات، و در آخرت به عقوبت).

سوره الإسراء (17): آيه 37

اشاره

37 وَ لاٰ تَمْشِ ... طُولاً

18 در راه رفتن تكبر مكن و مخرام

و در زمين راه مرو خرامان، زيرا البته تو زمين را نتوانى شكافت و به كوهها در ارتفاع نخواهى رسيد.

سوره الإسراء (17): آيات 38 تا 43

اشاره

38 و 39 كُلُّ ذٰلِكَ ... مِنَ اَلْحِكْمَةِ

اوامر و نواهی مذکوره از «حکمت» است

ای پیامبر! همهٔ این اوامر و نواهی (مذکوره) بدی هریك (یعنی مخالفت هرکدام از آنها) نزد پروردگارت ناپسند است، آنچه مذکور شد بعض از چیزی است، (یعنی) بعض از «حکمت» است که پروردگارت بسوی تو وحی فرستاده است.

ص: 68

تتمهٔ 39 و 40-43 وَ لاٰ تَجْعَلْ ... وَ مٰا يَزِيدُهُمْ إِلاّٰ نُفُوراً ... كَبِيراً

بازگشت به یکتاپرستی، زیرا توحید أصل همهٔ أحکام است

و با خدا معبود دیگری را فرامگیر (و مقرر مکن) که (اگر شرك آری) در نتیجه در جهنم انداخته شوی ملامت شده و رانده شده.

(ای فرشته پرستان مکه که فرشته ها را دختران خدا می خوانید!) آیا پس شما را پروردگارتان به پسران برگزید و خود، دختران را که فرشته ها هستند فراگرفت، البته شما سخنی بزرگ (و کفرآمیز) می گوئید (زیرا چون عادت شما بر این جاری شده که از دختران ننگ می دارید و به پسران می نازید، تقسیم ظالمانه کرده اید، علاوه خدا زن ندارد تا چه رسد به فرزند، به اضافه فرشته ها بنده و مخلوق و مطیع خدا هستند، آنها را با خداوندی چه کار؟!).

و قسم است که در این قرآن (در چند جای قرآن) بهر نوع سخن گفتیم تا (مشرکین مکه حق را) دریابند و پندپذیر شوند (که خدا زن و فرزند ندارد) و تکرار این سخن ایشان را نمی افزاید مگر رمیدن (و از حق دور شدن) را (و ما یزیدهم الّا نفورا).

ای پیامبر! (به مشرکین مکه) بگو: اگر با خدا معبودان دیگری بود - چنانچه کافران می گویند - در این صورت بسوی خدای عرش راهی (و ارتباطی) می جستند(1) خدا پاك است و بلند است از آنچه این کافران می گویند، بلندی ئی بزرگ.

سوره الإسراء (17): آیه 44

مقدّمه

دوش مرغی به صبح می نالید *** عقل و صبرم ببرد و طاقت و هوش

یکی از دوستان مخلص را *** مگر آواز من رسید به گوش

گفت: باور نداشتم که ترا *** بانگ مرغی چنین کند مدهوش

گفتم: این شرط آدمیت نیست *** مرغ تسبیح خوان و من خاموش

1- رجوع به تعالیق همین سوره.

یاد دارم که شبی در کاروانی همه شب رفته بودیم و سحر در کنار بیشه ای خفته و شوریده ئی که در آن سفر همراه ما بود نعره ای برآورد و راه بیابان گرفت و یك نفس آرام نیافت، چون روز شد، گفتمش: آنچه حالت بود؟ گفت: بلبلان را دیدم که به نالش در آمده بودند از درخت، و کبکان از کوه، و غوکان در آب، و بهایم در بیشه، اندیشه کردم که مروت نباشد همه در تسبیح و من به غفلت خفته(1).

44 تسبیح... غَفُوراً

تسبیح کردن موجودات، خدا را

خدا را آسمانهای هفتگانه و زمین و هرکه در میان اینهاست به پاکی (از شرك و هر عیب و نقص) یاد می کند، و نیست هیچ چیزی(2) مگر اینکه خدا را به پاکی یاد می کند توأم با ستایش او، و لیکن شما تسبیح(3) ایشان را فهم نمی کنید، زیرا البته خدا بردبار است و آمرزگار (که نمی گذارد شما تسبیح موجودات را استماع کنید باستثناء پیامبران و اوصیاء) (کیست که تسبیح گلبولهای قرمز و سفید و سایر حیوانات ذره بینی موجود در بدن خود را بشنود و جان از کالبد او بدر نرود(4)(5).

1- شیخ سعدی در باب دوم گلستان.

2- محرر این تفسیر گوید: کافر، هم با زبانش و دلش مشرك است و لیکن میلیاردها حیوانات داخل بدن او، خدا را تسبیح می گویند و به هیچ وجه با کافر همکار نیستند.

3- به ذکرش هرچه بینی در خروش است دلی داند در این معنی که گوش است نه بلبل بر گلش تسبیح خوانیست که هر خاری به تسبیحش زبانی است (شیخ سعدی در باب دوم گلستان).

4- ب.

5- ما سمیعیم و بصیریم و خوشیم * با شما نامحرمان ما خامشیم (دفتر سوم مثنوی «حکایت مارگیر»).

سوره الإسراء (17): آیات 45 تا 48

اشاره

45-48 وَ إِذٰا قَرَأْتَ ... سَبِيلاً

قرآن

و ای پیامبر! چون قرآن را بخوانی، در میان تو و در میان آنها که به آخرت ایمان نمی آورند (به سوء اختیار بی ایمانان)، پرده ای پوشاننده می کشیم، و بر دلهای کافران پوششها می افکنیم تا قرآن را در نیابند، و در گوشهاشان گرانی می گذاریم - (تا قرآن را نشنوند). و چون پروردگارت را در قرآن، یگانگی و یکتائی او را یاد کنی، رو گردان شوند بر جانب پشتهاشان در حالتی که رمیدگان (و - گریزندگان) باشند.

ای پیامبر! ما دانائیم به آنچه قرآن را بسبب آن چیز می شنوند (قرآن را برای استهزاء و طعن در آن می شنوند) وقتی که بسوی تو گوش فرامی دارند، و وقتی که ایشان رازگویان باشند، وقتی که این ستمکاران می گویند: پیروی نمی کنید مگر مردی سحر شده را.

ای پیامبر! بنگر که (مشرکین مکه) چه مثلها برای تو زدند (از: مجنون و ساحر و کاهن و شاعر) پس گمراه شدند (و سرگردان گشتند)، پس نمی توانند راهی را (بسوی رشد و صواب) بیابند.

سوره الإسراء (17): آیات 49 تا 54

اشاره

49-54 وَ قٰالُوا ... وَكِيلاً

انکار مشرکین مکه از زنده شدن پس از مرگ و طرز جواب به آنها

و (مشرکین مکه) گفتند: آیا آن هنگام که (بعد از مرگ به مرور زمان) باشیم استخوانها و اعضاء پوسیده و از هم پاشیده، آیا البته ما برانگیخته شدگان خواهیم بود به آفرینش نو؟! ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: سنگ شوید یا آهن شوید یا نوعی دیگر شوید از آنچه در خاطرهای شما بزرگ نماید (البته خدا شما را زنده می سازد)، پس البته (کافران) می گویند: کیست که ما را (زنده می سازد و) بازمی آورد؟ ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: همان کس که شما را أوّل بار، آفرید، پس

(مشـرکین مکه) البته سـرهای خود را بسوی تو می جنبانند و می گویند: این زنده شدن کی (یعنی چه تاریخی) خواهد بود؟ ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: شایـد نزدیك باشـد (زیرا هرچه آینده است، نزدیك است) (این زنده شدن) در روزی است که خدا شـما را می خواند، پس شما آن خواننده را اجابت می کنید توأم با سـتایش خدا (ولی شـما را این حمد اضطراری چه سود دارد؟) و یقین می کنید که مکث نکردید (نسبت به آینده ای که در پیش دارید) مگر مدت کمی.

و ای پیامبر! به بنـدگان من بگو: که کلمه ای را (با مشـرکین مکه) بگوینـد که: آن بهترین کلمه باشـد (و در مقابلهٔ با آنها جفاء نکنند بلکه در حقشان دعاء کننـد که «یهدیکم اللّه» یعنی خدا شـما را هدایت فرماید). زیرا البته شـیطان میان بنی نوع بشـر دشـمنی و آشوب می افکند، چون البته شـیطان برای انسان دشـمنی است آشکارا. (و به کافران چنین بگویید:) پروردگار شما به أحوال شما داناست، اگر بخواهد شما را رحم می کنـد، یا اگر بخواهـد شـما را عـذاب می کند، و ای پیامبر! (ما) ترا نفرسـتادیم که بر کافران نگاهبان (و ضامن ایشان) باشـی (و به کردار ایشان تو را ما مؤاخذه نخواهیم کرد).

سوره الإسراء (17): آیه 55

مقدّمه

در تفسیر کاشفی نوشته که: در أنوار فرموده که قریش استبعاد می کردند که:

چرا یتیم أبو طالب، پیامبر باشد و برهنه و گرسنه ای چند متابعت او کنند!؟ خدای تعالی این آیه را فرستاد:

55 وَ رَبُّكَ ... زَبُوراً

استبعاد مشرکین قریش دربارهٔ نبوت پیامبر (ص) و رد بر آنها

و ای پیـامبر! پروردگـار تو دانـاست به أحوال هرکسـی که در آسـمانها و زمین است. و قسم است که بعض پیامبران را بر بعض دیگر افزونی دادیم [چنانچه ابراهیم را

به منصب خلّت (خلیل خدا بودن) و موسی را به مکالمه با خدا و محمّد را به معراج و رؤیت و شفاعت؛ ممتاز ساختیم] و «زبور»(1) را به داود دادیم.

سوره الإسراء (17): آیات 56 تا 58

مقدّمه

مشرکین قریش به قحط و غلاء مبتلی شدند، خدای تعالی برای الزام ایشان این آیات را فرستاد:

58-56 قُلِ اُدْعُوا ... مَسْطُوراً

پیام برای مشرکین قریش

ای پیامبر! (به مشرکین مکه) بگو: آنان را که گمان دارید (که آنها خدایانند) از جز خدا؛ بخوانید (تا این بلاء را از شما بگردانند - و لیکن آنها را خوانده اید و علاج نکرده اند و یا چون می دانید توانائی ندارند آنها را نمی خوانید، در هر صورت) پس آنها که جز خدایند نمی توانند که سختی (و قحط) را از شما برطرف کنند و نمی توانند آن را تغییر بدهند.

ای پیامبر! آن معبودها که (مشرکین مکه، همان فرشته پرستان) آنها را می پرستند، خودشان بسوی پروردگارشان وسیله (و دستاویز و شفیعی) می جویند - که کدام یك از وسیله ها به خدا نزدیکتر است، و خود، بخشش خدا را امید دارند و از عذاب خدا می ترسند، زیرا البته عذاب پروردگار تو ترسیده شده است (یعنی سزاوار است که از آن حذر کنند).

و هیچ دیهی و شهری نیست مگر آنکه ما پیش از روز قیامت آن را هلاك کننده ایم (به مرگ و فناء) یا عذاب کنندهٔ آنیم (به کشتن و قحط و غرق و زلزله) عذابی سخت (: اگر مؤمن و صالح اند به مرگ و اگر کافر و یا فاسق اند به عذاب)، آن وعده، در کتاب (یعنی در لوح محفوظ)، نوشته شده است.

1- «زبور» (بر وزن قبول)، اسم عربی «مزامیر» است و جمع آن «زبر» (بضم زای و ضم باء) می باشد «زبور» مشتمل بر: عبادات - سرودهای مذهبی - مراثی و شکر و مدائح، می باشد.

سوره الإسراء (17): آيات 59 تا 60

مقدّمه

مشـركين مكه براى آزار پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و بهانه جوئى و جلوگيرى از پيشرفت اسلام مكررا از پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم تقاضاى معجزات اقتراحى (دلبخواه) مى كردنـد، اين عمل در امتهاى گذشـته هم سابقه دار بود و ليكن امتهاى گذشـته به واسـطهٔ اين كردارها عذاب شدند، اما دربارهٔ امت اسـلام نظر به اين كه دين آن تا روز قيامت بايد باقى بماند عذاب ريشه كن كنندهٔ عمومى در كار نمى تواند باشد، ليكن عذابهاى فردى حكمفرماست دراين باره آيه آمد كه:

59 و 60 وَ مٰا مَنَعَنٰا ... بِالنّٰاسِ

تقاضاى مشركين مكه معجزات مقترحهٔ خود را

و بازنـداشت مـا را از اينكه معجزات را (همـان معجزات در خواستى را از: زنـده ساختن مردگانشان و يا تبـديل كوه صـفا به طلا «تلا» و يا برطرف كردن كوههـاى مكه كه زمين، هموار شود و قابـل كشت گردد و يـا اجراء قنوات و أمثـال اينهـا) بفرستيم مگر اينكه امتهاى گذشـته (هم، نظير اين تقاضاها را كردنـد و چون) آن معجزات (آمـد آنها) را تكذيب كردند (و ايمان نياوردند) و (از جمله) (ما) به قوم ثمود شترى داديم (كه آن را از سنگ بيرون آورديم) كه معجزه اى بود بيناكننده، پس به آن شتر ظلم كردند (و آن را پى كردند و كشتند و ايمان نياوردند) و (مـا) معجزات (همـان معجزات اقتراحى يعنى دلبخواه) را نمى فرستيم مگر براى تخويف (يعنى ترسانيـدن منكران) و (ليكن) كفار مكه ترس ندارنـد و اى پيـامبر! يـاد كن از وقتى كه براى تو گفتيم كه: البته پروردگـارت به مردم احاطه دارد (و آگاه است كه: مشـركين مكه اولا: قصد ايمان ندارند زيرا اگر قصد ايمان داشـتند قرآن معجز نشان را تصديق مى كردند و در خواست معجزهٔ ديگر، مورد ندارد. ثانيا: مشركين مكه نمى ترسـند زيرا مى گويند كه: اگر محمّد تمام موارد دلبخواه ما را هم انجام بدهد مى گوئيم: چشم بندى كرده است و انجام معجزات اقتراحى يعنى دلبخواه بايد هدف داشته باشد: يا مردم بخواهند ايمان بياورند و يا

برای ترسانیدن مردم باشد؛ و دربارهٔ مشرکین مکه هیچ کدام در کار نیست)(1).

سوره الإسراء (17): آیه 60

مقدّمه

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در خواب دید که جمعی از بوزینگان بر منبر او بالا می روند و پائین می آیند، حضرت دلتنگ شد، جبرئیل علیه السّلام خبر داد که اینها بنو أمیه اند (تفسیر کاشفی و تفسیر مجمع البیان در یکی از وجوه هر دو). و «درخت لعنت شده» در قرآن، همان بنو أمیه اند (سفینة البحار در لغت «شجر»).

تتمهٔ 60 وَ مٰا جَعَلْنَا ... فَمٰا یَزِیدُهُمْ إِلاّٰ طُغْیٰاناً کَبِیراً (2)

خواب دیدن پیامبر (ص) و تعبیر آن

و ای پیامبر! آن خواب و «شجرهٔ ملعونه» (یعنی درخت لعنت شده) را که در قرآن (مذکور) است که به تو نمودیم، نگردانیدیم مگر سبب آزمایش مردم.

و (ما برای اتمام حجت)، مردم (یعنی مشرکین مکه) را می ترسانیم، پس ترسانیدن ما نمی افزاید آنها را (چیزی) مگر طغیانی بزرگ (فَمٰا یَزِیدُهُمْ إِلاّٰ طُغْیٰاناً کَبِیراً) (3).

سوره الإسراء (17): آیات 61 تا 65

اشاره

61-65 وَ إِذْ قُلْنٰا ... وَکِیلاً

سرکشی ابلیس از سجده بر آدم (ع)

و ای پیامبر! (یاد کن که) چون به فرشتگان گفتیم: برای آدم سجده

1- اما انجام معجزهٔ شق القمر که آنهم دلبخواهی مشرکین مکه بوده، با فاصلهٔ زمانی 8 سال بعد از تقاضاهای دلبخواهی مذکور در آیات 59 و 60 صورت گرفته بااینکه عده ای حمل بر سحر کردند ولی مجوز عمل، ترسیدن عده ای از مشرکین و ایمان آوردن عده ای دیگر بعد از معجزه بوده.

2- ممکن است آیه مدنی باشد به قرینهٔ «منبر»، زیرا منبر در مدینه برای حضرت تهیه شد، نه در مکه.

3- وجه تناسب بین آیهٔ 60 با آیات 61-65 امتناع «شجرهٔ ملعونه» از امتثال فرمان پیامبر (ص). و امتناع ابلیس از اطاعت فرمان خداست.

ب.

کنید پس سجده کردند مگر ابلیس (که سجده نکرد - خدا به او فرمود: چرا سجده نکردی ؟).

ابلیس گفت: آیا سجده کنم آن کس را که از گل آفریدی ؟! (پس خدا بر او لعنت کرد و او را از درگاه خویش راند).

ابلیس (دیگرباره) گفت: خبر ده مرا (آیا دیدی و پسندیدی ؟!) این شخص را که بر من ترجیح دادی (چرا او را ترجیح دادی ؟ و حال آنکه او از خاك است و من از آتش).

قسم است که اگر مرگ مرا تا روز قیامت تأخیر کنی قسم است که فرزندان او را گمراه می کنم و به طرف معصیت می کشم همچون حیوانی که با افسار، کشیده می شود مگر اندکی (که نتوانم ایشان را بسبب عصمت و حمایت تو، گمراه کنم).

خدا فرمود: برو (یعنی از درگاه قرب رانده ای، در پی مهم خود برو) پس هرکه از آدمیان تو را متابعت کند (و از تو فرمان ببرد) پس البته جهنم جزاء شماست جزائی بی کم وکاست.

و از آدمیان از جای بجنبان و بلغزان، هرکه را توانی به آواز خود و برانگیزان برایشان سواران و پیادگان خود را (یعنی دیوانی که معاون تواند در وسوسه و اغواء همه را جمع کن در تسلط برایشان) و با ایشان شریك شود در أموال و أولاد (در أموال به حرام و در أولاد به بی دینی) و ایشان را وعده ده (به مواعید باطل مانند شفاعت بتان و تأخیر توبه و...) و شیطان بغیر از فریب، وعدهٔ دیگری به آدمیان نمی دهد.

البته بندگان من (همان بندگان خالص و برگزیدهٔ من) نیست تو را بر ایشان هیچ تسلطی، و پروردگار تو برای کارسازی، کافی است.

سوره الإسراء (17): آیات 66 تا 69

اشاره

66-69 رَبُّكُمُ ... تَبِيعاً

یکتاپرستی در سرشت آدمی است که در موقع اضطرار خود را نشان می دهد

پروردگار شما کسی است که برای شما کشتی ها را در دریا می راند تا از روزی خدا بجوئید زیرا البته حقیقت مطلب این است که: خدا به شما مهربان است (که کارهای دشوار را بر شما آسان می کند و اسباب مورد احتیاج شما را مهیا می سازد). و

چون در دریا سختی (یعنی ترس غرق) بشما برسد گم شود (و از خاطرها برود) هرکه را می خواندید (و می پرستیدید) مگر خدا (که در این موقع جز او را نمی خوانید) پس چون شما را (از سختی غرق) به خشکی رهانید (از یکتاپرستی) برگشتید، و آدمی ناسپاس است.

آیا پس (از اینکه از دریا به صحرا آمدید) ایمن شده اید از اینکه خدا شما را در کرانه ای از زمین فروبرد یا بادی از سنگریزه (یا باد دمه از برف و تگرگ) بر شما بفرستد؟ سپس برای خود هیچ کارسازی نیابید.

آیا ایمن شده اید از اینکه خدا شما را، بار دیگر در دریا بازگرداند پس بر شما بادی تند و در هم شکننده (درهم شکنندهٔ کشتی) بفرستد پس شما را غرق کند بسبب آنکه کافر شدید؟ سپس برای خودتان بر ما به آن غرق مؤاخذه کننده ئی (که از ما انتقام بکشد) نیابید.

سوره الإسراء (17): آیه 70

اشاره

70 وَ لَقَدْ كَرَّمْنٰا بَنِي آدَمَ ... تَفْضِيلاً

شخصیت دادن خدا به بنی آدم

قسم است که (ما) فرزندان آدم را گرامی (و محترم) ساختیم(1) و آنها را برداشتیم (یعنی سوار کردیم) در بیابان و (در) دریا و ایشان را از چیزهای پاکیزه روزی دادیم، و ایشان را بر بسیاری از کسانی که آفریدیم افزونی دادیم، افزونی ای (بزرگ) (پس باید بنی آدم یکه شناس باشند و ما را بشناسند و سپاسگزار ما باشند، نه اینکه ما را ترك کنند و مخلوق ما را با ما شریك و همسنگ سازند).

تحقیق

مفسرین در ذیل تفسیر آیهٔ 72، وارد این مبحث شده اند که آیا بشر از ملائکه أفضل است و یا بالعکس، و هرکدام ادله ئی دارند:

آنها که می گویند بشر أفضل است دلیلشان این است که به ملائکه أمر شد برای

1- به عقل و تمیز و صورت زیبا و قامت معتدل و تدبیر أمور معاش و معاد و تسلط بر زمین و هواء و فضاء و حیوانات و صنائع و..

آدم علیه السّلام سجده کنند علی هذا بشر که مورد سجده قرار گرفته است، أفضل است از ملائکه (و اگر همهٔ بشر را نگوئیم، پیامبران البته افضلند).

آنها که می گویند ملائکه افضل اند دلیلشان این است که: خدا در آیهٔ 72 همین سوره فرموده: بنی آدم را بر بسیاری از مخلوقات خودمان برتری و فزونی داده ایم - و نفرموده: بر همهٔ مخلوقات، پس معلوم می شود مخلوقاتی هستند که بالاتر از بشراند و آنان ملائکه هستند.

محرر این تفسیر گوید: دلیل دستهٔ اول مخدوش است زیرا همهٔ ملائکه را نگفته اند که برای آدم سجده کنند بلکه ملائکه ای که در وقت خلقت آدم ساکن زمین بوده اند مأمور به سجده شده اند، نه همهٔ ملائکه، و ملائکه ای هستند که از شدت توجه به خدا هنوز از خلقت آدم علیه السّلام خبردار نیستند.

اما دستهٔ دوم دلیلشان خوب است و لیکن مخلوقات به از بشر را نبایستی منحصر به ملائکه کرده باشند زیرا مخلوقات دیگری هم هستند که به از بشراند حتی پیامبران، و به از ملائکه اند مانند: اسم خدا، همان اسم که نه بزبان می آید و نه به حروف گفته می شود، و مانند اسم مکنون مخزون خدا (رجوع به تعالیق همین سوره) و مانند تجلیات الهیه که مخلوق اند.

تحقیق دیگر

محرر این تفسیر گوید: مفسرینی که آیهٔ 72 را مستقل گرفته اند و به آیات 73 و 74 که مکمل آنست توجه نکرده اند؛ اشتباه کرده اند، زیرا باید به تتمهٔ مطلب توجه کرد و آن این است که: افزونی بنی آدم بر مخلوقات دیگر، ناظر به روز قیامت است و آنهم نسبت به کسانی است که نامهٔ اعمالشان بدست راستشان داده شده است. و به خلاصه همهٔ بنی آدم افزونی ندارند بلکه منحرفین از راه صواب، کوراند در دنیا، و در آخرت هم که مقام انعکاس عکس العمل دنیوی است باز کوراند. و «أضل سبیلا» یعنی از چهار پایان هم در تشخیص راه، گمراه ترند. و خدا در سورهٔ فرقان آیهٔ چهل و پنجم فرموده: «إِنْ هُمْ إِلاّٰ كَالْأَنْعٰامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلاً» .

سوره الإسراء (17): آیات 71 تا 72

اشاره

71 و 72 يَوْمَ نَدْعُوا ... وَ أَضَلُّ سَبِيلاً

احضار گروهی از مردم را با پیشوای آن گروهها

(ظهور این افزونی به بنی آدم مـذکور در آیهٔ 72) در روزی (است) که هر گروهی از مردم را بـا پیشوای آن گروههـا، می خوانیم (و احضار می کنیم)، پس هرکه نامـهٔ عملش بدست راسـتش داده شود، پس او و یارانش نامهٔ خودهاشان را می خوانند (در حالی که شادند) و به اندازهٔ یك فتیل (یعنی یك رشته) ستم کرده نمی شوند.

و هرکه در این دنیـا کور باشـد (که دیـدهٔ دلش راه صواب را نه بینـد) پس او در آخرت نابینـاست (و راه نجات نمی یابـد) و گمراه تر (از کور دنیائی) است (زیرا در دار دنیا بسا کس دست کور را می گیرند و یا عصای او را می کشـند و لیکن در آخرت چون کسـی به کسـی نیست و همه گرفتارند، کسی دست و یا عصای کور اخروی را هم نمی کشد) (و یا گمراه تر از چهار پایان است(1).

سوره الإسراء (17): آیات 73 تا 75

مقدّمه

پیشنهادهای فریب آمیز مشرکین مکه به پیامبر از قبیل مهلت گرفتن برای تخریب بتکده و أمثال آن به سختی مورد عدم پذیرش قرار گرفت و کوشـش هزاران هزار مشرکین عربستان در برابر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم که یك تنه قیام فرموده بود برای جلوگیری از درهم شکسته شدن بت و بت پرستی آنهم با تشبثات گوناگون همان مشرکین در طول چند سال مبارزه؛ بر باد رفت و فقط «تثبیت خدا(2)» بوده که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم توانسته است در برابر این همه نیرو و حیله های مشرکین مقاومت کند.

73-75 وَ إِنْ كٰادُوا لَيَفْتِنُونَكَ ... نَصِيراً

عصمت پیامبر (ص)

و ای پیامبر! البته (مشـرکین مکه و اطراف) اراده کردنـد که تو را (با فریب) از آنچه بسوی تو وحی کرده ایم بازدارند تا غیر از آنچه را که گفته ایم بر ما دروغ - ببندی و آنگاه که چنین کردی، تو را دوست بگیرند (و لیکن تثبیت خدا قلب تو را به

1- طبق تحقیق محرر این تفسیر.

2- مطلق، آن آواز، خود از شه بود گرچه از حلقوم عبد اللّه بود

نبوت و عصـمت و معجزات، مانع نفوذ آنان شد) و اگر نه این بود که تو را (به قوهٔ نبوت و نور عصـمت و معجزات) نیروی ثبات داده بودیم، قسم است که اراده می کردی که اعتماد کنی بسوی آنان (یعنی مشرکین مکه) اندك اعتمادی، آنگاه (اگر چنین می شد) می چشانیدیم تو را عذاب دنیا و عذاب آخرت دو برابر دیگران، سپس بر ضد ما یاوری را برای خود نمی یافتی (که عذاب را از تو دفع کند)(1).

سوره الإسراء (17): آیات 76 تا 77

مقدّمه

نقشه ای بر ضد پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم کشیده شده بود که دست حضرت را از مدینه کوتاه کنند و آن حضرت را دستگیر کرده به مکه ببرند و در آنجا بکشند یا حبس کنند. طراح این نقشه، کفار قریش یعنی مشرکین مکه بودند (محرر این تفسیر به علم شم التفسیر).

بقول بعض مفسـرین، اجرای نقشه، برای اخراج پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم از مکه بوده و طراح نقشه مشرکین مکه بوده اند و در این صورت آیه مکی است (تفسیر کاشفی و غیره).

و قولی آنست که یهودان بر اقامت پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم در مدینه حسد بردند و پیشنهاد دادند و گفتند: یا ابا القاسم! مقام انبیاء پیشـین، زمین شام بوده و اگر تو پیغمبری و خواهی که تو را تصدیق کنیم باید که به شام بروی و آنجا ساکن شوی، و آن حضـرت عزم سـفر فرمود، و در این صورت آیه مدنی است (تفسیر کاشفی و غیره).

و جبائی گفته که نقشه از طرف جمیع کفار بوده برای بیرون کردن پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم از سـرزمین عربسـتان (تفسـیر مجمع البیان).

76 و 77 وَ إِنْ كٰادُوا لَيَسْتَفِزُّونَكَ ... تَحْوِيلاً

توطئه برای کوتاه کردن دست پیامبر (ص) از شهر مدینه و از أنصار

و البته (کفار) اراده کردنـد که تو را از زمین (یعنی شـهر مـدینه) بلغزاننـد تا تو را از آنجا بیرون کنند و آنگاه (اگر بمنظور خود می رسـیدند) درنگ نمی کردند

1- «وَ لَوْ تَقَوَّلَ عَلَيْنٰا بَعْضَ اَلْأَقٰاوِيلِ ، لَأَخَذْنٰا مِنْهُ بِالْيَمِينِ ، ثُمَّ لَقَطَعْنٰا مِنْهُ اَلْوَتِينَ ، فَمٰا مِنْكُمْ مِنْ أَحَدٍ عَنْهُ حٰاجِزِينَ » (قرآن کریم در سورهٔ حاقه) و توراة سفر تثنیه 18:18.

برخلاف(1) تو مگر کمی.

مانند سنت (و روش) آنان که پیش از تو فرستاده ایم از پیامبران ما، (و آن سنت این است که هر أمتی که پیامبر خودشان را از میان جمعیتشان اخراج کنند، آن امت هلاك می شوند) و برای سنت ما تغییری نمی یابی.

سوره الإسراء (17): آیه 78

مقدّمه

در تفسیر مجمع البیان (به ترجمه) می نویسد: که در آیه (78) وجوب نمازهای پنج گانهٔ شبانه روزی و وقتهای آنها بیان شده و مؤیدش روایت عیاشی است... از حضرت صادق علیه السلام در موضوع این آیه، که حضرت فرمود: خدا چهار نماز(2) واجب کرده که أول وقت آنها از زوال آفتاب تا نیم شب است: دو نماز، أول وقتشان از زوال آفتاب است تا غروب (ظهر مقدم بر عصر است) و دو نماز، أول وقتشان از غروب آفتاب است تا نیمه شب (مغرب مقدم بر عشاء است) و نیز عقیدهٔ سید مرتضی دربارهٔ أوقات نماز همین است.

78 أَقِمِ ... مَشْهُوداً

وجوب نمازهای پنج گانهٔ شبانه روزی

ای پیامبر! نماز را به پای دار، وقت زوال آفتاب تا تاریکی شب (که شامل نمازهای ظهر - عصر - مغرب - عشاء است) با قرآن فجر (یعنی نماز صبح) زیرا البته قرآن فجر (یعنی نماز صبح - نزد ملائکهٔ شب و ملائکهٔ روز، هر دو(3) مشهود است).

79 وَ مِنَ اَللَّيْلِ ... لَكَ

وجوب بیدار شدن پیامبر (ص) از خواب شبانه برای خواندن قرآن

و ای پیامبر! پاره ای از شب (که خوابیدی) پس بیدار شو بجهت خواندن قرآن (4) شب خیزی (فقط) برای تو زیاده شده.

1- الخلاف: ضد الموافقة (منجد).

2- باستثناء نماز صبح.

3- به نقل از کتاب: کافی و تفسیر عیاشی.

4- یعنی نماز شب که قرآن در ضمن آن است (تفسیر کاشفی و غیره).

سوره الإسراء (17): آیه 79

مقدّمه

در تفسیر مجمع البیان به ترجمه می نویسد: مفسرین اجماع کرده اند که مقام محمود، همان مقام شفاعت است، مقامی که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم برای مردم شفاعت می کند و در آن مقام لواء (یعنی پرچم) حمد در دست او گذارده می شود و پیامبران و ملائکه به زیر آن لواء جمع می شوند، پس آن حضرت اول شافع و اول مشفع است(1).

تتمهٔ 79 عَسیٰ ... مَحْمُوداً

مقام محمود

ای پیامبر! انتظار می رود که پروردگارت (در روز قیامت(2) تو را به مقام محمود برانگیزد(3).

سوره الإسراء (17): آیه 80

مقدّمه

چون در روز فتح مکه پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم خواست وارد شهر شود آیه آمد که (4):

80 وَ قُلْ رَبِّ ... نَصِیراً

از کلمات تعلیمیه

و ای پیامبر! بگو: ای پروردگار من! درآور مرا درآوردنی پسندیده (و بی ندامت) (به مکه) و بیرون آر مرا بیرون آوردن پسندیده (و با کرامت) و مرا از نزد خود قوتی یاری دهنده بده.

1- مشفع (بر وزن منظم) یعنی مقبول الشفاعه و (بر وزن مبشر) یعنی کسی که شفاعت را می پذیرد (به ترجمه از منجد).

2- تفسیر مجمع البیان.

3- جلد هفتم همین تفسیر ص 114.

4- در تفاسیر، وجوه دیگر هم ذکر شده.

سوره الإسراء (17): آیه 81

مقدّمه

پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم در روز فتح مکه وارد مکه شد درحالی که در اطراف خانهٔ خدا سیصد و شصت بت نصب بود، پس حضرت با چوبدستی خود در چشم یك یك از آن بتها می زد و می فرمود: «جٰاءَ اَلْحَقُّ وَ زَهَقَ اَلْبٰاطِلُ إِنَّ اَلْبٰاطِلَ كٰانَ زَهُوقاً» (روایت از بخاری است) پس وقتی که این آیه را می خواند، بت برو در می افتاد، و کفار از أهل مکه می گفتند: ما ساحرتر از محمّد ندیده ایم (راوی کلبی است) (تفسیر مجمع البیان به ترجمه).

81 وَ قُلْ جٰاءَ ... زَهُوقاً

پیامبر (ص) این آیه را می خواند و بتها فرومی ریخت

و ای پیامبر! بگو: حق (یعنی دین اسلام) آمد و باطل (یعنی شرك) نابود شد زیرا البته باطل، نابود شونده است.

سوره الإسراء (17): آیه 82

اشاره

82 وَ نُنَزِّلُ ... خَسٰاراً

قرآن

و از قرآن فرومی فرستیم چیزی را که شفاء است (برای امراض صوری و معنوی و قلبی و قالبی) و بخشایش است برای مؤمنان، و در حق ستمکاران نمی افزاید مگر زیان را.

سوره الإسراء (17): آیات 83 تا 84

مقدّمه

در تفسیر صافی به ترجمه نوشته که: عیاشی از حضرت صادق علیه السّلام روایت کرده:

جهت اینکه أهل آتش جاودان در آتش اند این است که: نیاتشان در دار دنیا این بوده که اگر در دنیا جاودان بمانند همیشه خدا را نافرمانی کنند، و جهت اینکه أهل بهشت جاودان در بهشت اند این است که: نیاتشان در دار دنیا این بوده که اگر در دار دنیا باقی بمانند خدا را همیشه اطاعت کنند، پس برحسب نیات، اینها مخلدند و آنها هم مخلدند، سپس حضرت این آیه را خواند: «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلىٰ شٰاكِلَتِهِ » .

نیت

و چون بر انسان (همان انسان کافر) انعام کنیم، (از ما) رو بگرداند و او پهلو تهی کند (و توجهی به نعمت بخش خود نکند) و چون به او شرّ (از: بیماری، فقر، ترس و...) برسد، (از رحمت الهی) شدیدا ناامید باشد. (و اما انسان مؤمن در حالت انعام ما، رو به ما می آورد برای شکر نعمت ما و در حالت سختی، برطرف کردن آن را از ما می خواهد).

ای پیامبر! بگو: «قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلىٰ شٰاكِلَتِهِ » : هرکس برطبق نیت خود، کار می کند، پس پروردگار شما به آن کس که او راه یافته تر است، داناست.

سوره الإسراء (17): آیات 85 تا 89

مقدّمه

1 - مشرکین مکه از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دربارهٔ «روح» پرسش کرده اند و یکی از معانی روح، جان است.

2 - عوالم کلیه منحصر است در دوعالم:

یك: عالم خلق و آن عالمی است که به یکی از حواس پنج گانهٔ ظاهر حس شود یعنی با چشم یا گوش یا زبان یا بینی یا با لمس و یا با جمع بعضی از این حواس، احساس بشود.

دو: عالم أمر و آن عالمی است که به یکی از حواس پنج گانهٔ مذکور، احساس نشود مانند: روح (جان) و عقل. و خدا در قرآن کریم فرموده: «أَلاٰ لَهُ اَلْخَلْقُ وَ اَلْأَمْرُ تَبٰارَكَ اَللّٰهُ رَبُّ اَلْعٰالَمِينَ » (سورهٔ أعراف آیهٔ 53).

أما آدمی جامع بین هر دوعالم، آفریده شده است: جسدش نمونه ای از عالم خلق است و روح او از عالم أمر است(1) و خدا فرموده: «وَ يَسْئَلُونَكَ عَنِ اَلرُّوحِ ، قُلِ اَلرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي» (به ترجمه و خلاصه از کتاب کشکول شیخ بهائی ص 481 چاپ حاج نجم الدوله).

1- به خلاصه: «عالم أمر»، عالم ابداع آفرینشها و کارهای فوری است و «عالم خلق» عالم آفرینشها و کارهای تدریجی است.

3 - از جمله معانی «روح»، قرآن است و در این صورت معلوم می شود که دربارهٔ کیفیت نزول وحی قرآن از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پرسش شده است و محرر این تفسیر همین معنی را انتخاب کرده ام.

4 - مفسرین برای روح معانی دیگر نیز گفته اند.

5 - روح بمعنی فرّ نبوت یعنی «خوره» هم هست.

85-89 وَ يَسْئَلُونَكَ ... كُفُوراً

سؤال مشرکین از پیامبر (ص) دربارهٔ روح

و ای پیامبر! تو را از روح (یعنی کیفیت وحی قرآن) می پرسند، تو (در جوابشان) بگو: روح از أمر پروردگار من است، و از علم داده نشده اید مگر اندکی.

و ای پیامبر! (کفار که می گویند: قرآن(1) را محمّد بهم بر بافته است) قسم است که اگر بخواهیم قسم است که البته البته آنچه را بسوی تو وحی کرده ایم (از سینه ها و مصحفها) می بریم (و محو می کنیم) سپس بعد از بردن آن، نمی یابی برای خود، بر ما کارسازی (که آن را استرداد کند) (و لیکن ما قرآن را) نبردیم مگر برای رحمت از جانب پروردگارت زیرا البته فضل پروردگارت بر تو بزرگ است (که قرآن را به تو ارزانی داشته و پس نمی گیرد).

ای پیامبر! (نضر بن حارث و جماعتی از همفکران و هم مشربان او می گویند:

اگر بخواهیم، مثل این قرآن را می آوریم(2) در جوابشان) بگو: قسم است که اگر آدمیان و پریان جمع شوند (و اتفاق کنند) بر اینکه مثل این قرآن را بیاورند، مثل آن را نمی آورند (زیرا نمی توانند) و اگرچه بعضی از ایشان هم پشت و مددکار بعض دیگر باشند.

و قسم است که در این قرآن، برای مردم، بیان گوناگون کردیم از هر داستانی

1- تفسیر مجمع البیان.

2- تفسیر کاشفی.

(از: ترغیب و ترهیب و قصص و اخبار و تواریخ و معارف و حقائق عالیات برای دین و دنیا و آخرتشان) پس بیشتر مردم نخواستند، مگر ناسپاسی را.

سوره الإسراء (17): آیات 90 تا 93

مقدّمه

أبو جهل و عتبه و شیبه با جمعی دیگر از کفار قریش نزد کعبه جمع شدند و گفتند: بفرستید محمّد بیاید و با او سخن بگویید و مخاصمه کنید، پس کس نزد آن حضرت فرستادند که: أشراف قوم تو جمع شده اند، زود بیا. حضرت بتصور اینکه مطلب تازه ئی رخ داده و روزنه ای برای هدایت آنان باز شده آمد و نشست. قوم گفتند: یا محمّد! ما تو را دعوت کردیم تا مطلب خود را با تو در میان بگذاریم، ما قومی را سراغ نداریم که یك نفر از آن قوم با قومش آن گونه که تو رفتار کرده ای رفتار کرده باشد:

به خدایان ما دشنام دادی، به دین ما عیب گذاردی، و ما را سفیه خواندی، و جماعت ما را پراکنده ساختی - اکنون اگر مالی می خواهی تا به تو بدهیم، اگر ریاستی می خواهی تو را بر خودمان رئیس کنیم، اگر جن زده ای اطباء را برای علاج تو حاضر کنیم ؟ حضرت فرمود: هیچ کدام از این مطالب نیست بلکه خدا مرا بعنوان رسالت به نزد شما فرستاده است و کتابی (قرآنی) فرستاده است، اگر پذیرفتید در دنیا و آخرت خوشبخت می شوید و اگر رد کردید، صبر می کنم تا خدا میان ما حکم کند.

گفتند: تو می دانی که هیچ شهری به اندازهٔ شهر ما از جهت زندگانی و آب تنگ تر نیست، پس این کوهها را از حوالی ما دور کن تا زمین ها قابل کشت بشود، و جویها چون أنهار شام و عراق روان ساز تا کشت کنیم، و مردگان ما را زنده کن بالخصوص «قصیّ بن کلاب» را که مردی راستگو بوده است تا از او بپرسیم تو بر حقی یا باطل، یا به خدای خود بگو: تا ملائکه را برای صدق دعوی تو بفرستد، و تو را کوهها از زر و نقره بدهد تا از فقر برهی، و یا آسمان را بر سر ما فرود آر تا از عذاب او آگاه شویم، و یا خدا را با ملائکه بیاور، و أمثال این سخنان را از روی عناد مکرر کردند و آنگاه حضرت از جا برخاست و عبد اللّه بن أبی امیهٔ مخزومی گفت که: ایمان نمی آورم تا نردبانی

بگذاری و به آسمان به روی و من به تو بنگرم و با تو عده ای از ملائکه بیایند و کتابی بیاوری که بخوانیم و بدانیم که تو پیغمبری(1).

حضرت فرمود: من چنین دستورها ندارم.

أبو جهل گفت: این از حرف خودش دست بردار نیست، من سنگی برمی دارم و در هنگام سجده کردن او بر فرقش می کوبم، حضرت با مشاهدهٔ این اوضاع محزون بمنزل خود برگشت.

90-93 وَ قٰالُوا ... رَسُولاً

بهانه جوئی مشرکین مکه

و (مشرکین قریش) گفتند: تو را تصدیق نمی کنیم تا از زمین چشمه ای برای ما جاری کنی، یا تو را بوستانی از خرما و انگور باشد پس در میان آن بوستان جویها روان کنی روان کردنی(2)، یا آسمان را پاره پاره بر ما فرود آری همچنان که عقیده داری (و ما را می ترسانی)، یا خدا را بیاوری و ملائکه را در عیان (نه نهان)، یا تو را خانه ای از زر باشد، یا بالا روی در آسمان، و بالا رفتن تو را باور نداریم تا آنکه بر ما فرود آری کتابی را که آن را بخوانیم(3).

ای پیامبر! (تو در جواب مشرکین قریش ساکنین مکه) بگو: پاك است پروردگار من (از اینکه کسی به او تحکم کند) آیا من غیر از بشری هستم فرستاده شده ؟ (همچون رسولان دیگر. و ایشان برای قوم خود ظاهر نکردند مگر معجزه ای را که مناسب حال آن قوم بود و اظهار معجزات به اراده و قدرت خداست نه به اختیار و ارادهٔ مردم، بعلاوه اینها بهانه جوئی است و اگر هرکدام عملی شود باز ایمان نمی آورید و اگر قصد ایمان داشتید در برابر اعجاز قرآن سر تسلیم فرود می آورید).

1- (طبق تفاسیر مجمع البیان و کاشفی و روح البیان اقتباسا).

2- زیبا یا با دوام.

3- نبی من الغربان لیس بذی شرع یخبرنا أن الشعوب الی صدع أصدقه فی مریة و قد امترت صحابة موسی بعد آیاته التسع عجبا که مشرکین به بانك کلاغ و غیره تفأل و تطیر می زدند ولی قرآن را قبول نمی کردند!

سوره الإسراء (17): آیات 94 تا 95

مقدّمه

برای مشـرکین مکه شبهه شده بود که روا نیست خدا پیامبری از غیر جنس ملائکه بفرستد همان گونه که شبهه شده بود که عبادت برای خدا شایسته نیست و باید متوجه بتها شد، پس خدا را بسبب جهلشان تعظیم کردند در صورتی که این، تعظیم نبود.

94 و 95 وَ مٰا مَنَعَ ... رَسُولاً

شبهۀ مشرکین مکه

و مردم را (یعنی مشـرکین مکه را) بازنـداشت از اینکه ایمان بیاورنـد وقتی که راهنما (یعنی قرآن) برای ایشان آمـد مگر اینکه گفتند: آیا خدا بشـری را برای رسالت فرستاده است ؟ ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: اگر (بجای آدمیان) در زمین ملائکه بودند که راه می رفتند درحالی که قرین آرامش و اقامت در زمین بودند، ملکی را می فرسـتادیم از آسـمان برایشان بعنوان رسالت (که همجنس ایشان باشد و لیکن چون بشر در زمین راه می روند و مقیمند لذا بشری را برای رسالت فرستاده ایم که همجنس ایشان باشد).

سوره الإسراء (17): آیه 96

مقدّمه

کاشفی در تفسیر خود می نویسد: در لباب آورده کافران به پیامبر گفتند که: گواه رسالت تو کیست ؟ آیه آمد که:

96 قُلْ ... بَصِیراً

خدا گواه پیامبری پیامبر است

ای پیامبر! (کافران برای نبوت تو شاهد و گواه می طلبند در جوابشان) بگو:

خدا برای گواه بودن میان من و میان شما کافی است، زیرا البته خدا به بندگان خود داناست. (و خوب باخبر است) و بیناست.

سوره الإسراء (17): آیات 97 تا 99

اشاره

97-99 وَ مَنْ يَهْدِ اَللّٰهُ ... كُفُوراً

قیامت

و هرکه را خـدا راه نمـودش (بحسن اختیـارش) پس او راهیـاب است، و هرکه را خـدا گمراهش نمـود (بسـوء اختیـارش) پس برای او و هم مشربانش از جز خدا کارسازانی نمی یابی. و در روز قیامت آنها را جمع می کنیم (و بر می انگیزیم) (نگونساران)(1)بر روهاشان، کوران و گنگـان و کران، جایگـاه آنان جهنم است، هر زمان که زبانـهٔ آتش فرونشـیند بیفزائیم برایشان سـعیر (یعنی آتش سوزان) را. آن عـذاب مزد ایشـان است بسـبب آنکه آنـان به آیـات مـا (از: پیامبران و کتابهای ما که آخرین آنها قرآن است) کافر شدنـد و گفتنـد: آیا چون (بمیریم و اسـتخوانها شویم و اعضائی از هم پاشـیده ؟ آیا البته ما برانگیخته شـدگانیم به آفرینش نو؟ آیا ندیـده انـد (و ندانسـته اند) که البته خدائی که آسمانها و زمین را آفریده است، تواناست بر اینکه مانند ایشان را بیافریند؟ و خدا برای اعادهٔ ایشان مدتی قرار داده است که هیچ شکی در آن نیست، پس ستمکاران (که بر جان خویشتن ستم می کنند) نخواستند (و نپذیرفتند) مگر ناسپاسی (و انکار) را.

سوره الإسراء (17): آیه 100

مقدّمه

در جزء پیشـنهادهای مشـرکین قریش ساکنان مکه این بود که پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم اگر خدایان ما را «سب» می کند و... برای این است که مال دنیا یا ریاست می خواهد، ما به او تفویض می کنیم و او دست بردارد، خدا در جوابشان فرموده:

100 قُلْ لَوْ أَنْتُمْ ... قَتُوراً

توصیف بخل مشرکین

ای پیامبر! (تو به این پیشنهاددهندگان) بگو: اگر شما خزانه های

1- به نظر محرر این تفسیر، این تعبیر نظیر آیهٔ 22 سورهٔ «ملك» است که فرموده: «مُكِبًّا عَلىٰ وَجْهِهِ ».

بخشش پروردگار مرا مالك شويد، همان وقت هم از ترس فقر و كم شدن مال (آن خزانه ها را) نگاه می داريد (و انفاق نمی كنيد) و آدمی بخيل (و جمع كنندهٔ مال) است.

سوره الإسراء (17): آيات 101 تا 111

اشاره

101-111 وَ لَقَدْ آتَيْنا ... تَكْبِيراً

خلاصهٔ سوره و سخن و ختم كلام

خلاصهٔ سوره و سخن و ختم كلام(1) و قسم است كه به موسی نه معجزهٔ آشكار داديم، پس (ای كافر مشرك!) از بنی اسرائيل (يعنی يهودان) بپرس - آنگاه كه موسی جهت ايشان آمد - پس فرعون به موسی گفت: كه البته من ای موسی! تو را دارای علم و سحر می پندارم.

موسی گفت: قسم است كه تو (در باطن) می دانی كه اين معجزات را نفرستاده است مگر پروردگار آسمانها و زمين درحالی كه اين معجزات روشن است (كه هريك دليل است بر صدق نبوت من) و البته من تو را ای فرعون! هلاك شده می پندارم.

پس فرعون اراده كرد كه بنی اسرائيل را از زمين بجنباند (يعنی بكشد)(1)در نتيجه فرعون را غرق كرديم و آنها را كه با او بودند همه يكجا. و از بعد غرق فرعون و فرعونيان به بنی اسرائيل گفتيم: در زمين (يعنی زمين موعود(2) ساكن شويد، پس چون وعدهٔ آخرت (يعنی دومين بار افسادتان)(3) فرارسد، شما را (از زمين موعود) جماعتی در هم آميخته (بيرون) می آوريم.

(2) و قرآن را براستی (نه بباطل و لغو) فروفرستاديم برحق (يعنی محمّد(4) و ای پيامبر! تو را نفرستاديم مگر مژده دهنده (برای مطيعان) و ترساننده (برای متمردان).

(3) و قرآن را پراكنده فرستاديم (آيه آيه و سوره سوره) تا آن را بر مردم

1- تفسير مجمع البيان در بيان يكی از أقوال.

2- آنها كه زمين را زمين مصر گفته اند اشتباه كرده اند. ب.

3- مورد ناظر به آيهٔ هفتم همين سوره است.

4- بنقل تفسير كاشفی از تبيان.

با تأمل و درنگ (و به دفعات) بخوانی. و قرآن را فروفرستادیم فروفرستادنی(1).

(4) ای پیامبر! (به مشرکین مکه) بگو: به قرآن ایمان بیاورید یا ایمان نیاورید، البته کسانی که از پیش از نزول قرآن (از طریق بشارات کتاب توراة و غیره) علم (به حقانیت قرآن) به ایشان داده شده است (چون عبد اللّه بن سلام و أتباع او از یهودان - و نجاشی و أصحاب او از انصاری - و طالبان راه حق چون سلمان و أبو ذر و...) چون قرآن بر ایشان خوانده می شود بر روهای خود می افتند سجده کنان و می گویند:

پاك است پروردگار ما (از اینکه وعدهٔ خود را خلاف کند) البته وعدهٔ پروردگار ما انجام شدنی است. و بر روهای خود می افتند (سجده کنان) درحالی که گریه می کنند و شنیدن قرآن بر فروتنی ایشان (نسبت به خدا و پیامبرش) می افزاید.

(5) ای پیامبر! (چون تو در سجده می گوئی: «یا اللّه - یا رحمان» مشرکین می گویند: محمّد ما را از پرستیدن دو خدا منع می کند و خود دو خدا را می خواند تو در جوابشان) بگو: «اللّه» را بخوانید - یا «رحمان» را بخوانید - هرکدام را که بخوانید (خدا را خوانده باشید)، پس، از آن خدا است «أسماء الحسنی» (یعنی) نامهای نیکو.

(6) و ای پیامبر! نمازت را بلند مخوان (تمام نمازها) و آهسته مخوان نمازت را (تمام نمازها) و میان این و آن راهی بجوی (در روز آهسته بخوان و در شب بلند).

(7) و ای پیامبر! بگو: ستایش خاص خدائی است که فرزند نگرفته است، و نیست او را شریکی در پادشاهی، و نیست او را دوستی از خواری (و اگر دوستی دارد از عزت و غلبه است).

و ای پیامبر!، خدا را به بزرگی توصیف کن توصیف کردنی (که در حدود قدرت تو است)(2).

«پایان»

1- در طول مدت بیست و سه سال بر قانون حکمت و برطبق حوادث و برای جوابهای سائلین.

2- ای برتر از خیال و قیاس و گمان و وهم و ز هرچه گفته اند و شنیدیم و خوانده ایم مجلس تمام گشت و به آخر رسید عمر ما همچنان در أول وصف تو مانده ایم

تعالیق

وَ م ا كُنّا مُعَذِّبِينَ حَتّى نَبْعَثَ رَسُولاً (آيهٔ 15)

بیشتر از مفسـرین اقوالی گفته اند و این قول أصح أقوال است که مراد از آیه این است که: خدا نه در دنیا و نه در آخرت بندگان خود را عذاب نمی کند مگر بعد از بعثت پیامبری بر آنها (ولی این موضوع خاص دستورهای شرعیات است که محتاج به شنیدن از پیامبر است).

امـا چیزی که حجت و دلیل آن عقلی است و آن ایمان به خـداست، روا است که خـدا بنـدگان متمرد را در ترك ایمان، عـذاب کنـد گرچه پیامبری بر آنها نفرسـتاده باشد [این سـخن نزد کسی که تکلیف عقلی را از تکلیف سمعی (یعنی شنیدنی و شرعی) تفکیك می کند صحیح است]. و در عین حال محققین از قائلین به تفکیك می گویند:

گرچه در حکم عقلی روا است که خدا قبل از بعثت پیامبر، متمرد را عذاب بفرماید و لیکن از کرم و فضل و احسان و مرحمت بسـیار خود باز هم، عذاب نمی فرماید.

بالجمله: حاصل سـخن این است که: خدا، برای اتمام حجت، احدی را قبل از بعثت پیامبری که مردم را بیدار و هشیار سازد و به راه حق و صواب راهنمائی کند، عذاب نمی فرماید و وقتی دلیل عقلی و سـمعی جمع شد، در کار، تأکید شده و شك زائل گشـته و بنده عذری ندارد (تفسیر مجمع البیان به ترجمه و خلاصه).

وَ قَضى رَبُّكَ أَلاّ تَعْبُدُوا إِلاّ إِيّاهُ ... (آيهٔ 23 ببعد)

محرر این تفسیر گوید: این آیات کریمهٔ قرآن، به أحکام عشرهٔ مذکور در توراة (سفر خروج 20:1-17 و سفر تثنیه باب 5) بی نظر نیست و آن احکام عشره (یعنی دهگانه) عبارتست از:

1 - یهوه خدای خود را به پرست 2 - بت مپرست 3 - نام یهوه خدای خود را به باطل مبر 4 - روز سبت «شنبه» را یاد کن و تقدیس نما 5 - پدر و مادر خود را احترام کن 6 - قتل مکن 7 - زنا مکن 8 - دزدی مکن 9 - بر همسایه ات شهادت دروغ مده.

10 - به زن همسایه و مال همسایه طمع مکن (ه).

... إِذاً لاَبْتَغَوْا إِلى ذِي اَلْعَرْشِ سَبِيلاً (آيهٔ 42)

یعنی: اگر با خدا، خدایانی می بود (آن طور که مشرکین می گویند) در این صورت خدایان راهی بسوی خداوند عرش می جستند (تا آنها را به خود نزدیك کند و مقام و درجه ای بیابند - قائل مجاهد و قتاده).

اکثر مفسرین گفته اند: که اگر خدایان دیگری بودند بین خدایان و خدا جنگ می شد زیرا دو مشترك در خدائی یکی از آنها می خواهد بر دیگری غالب شود تا سلطنت او یکجا شود و حوزهٔ فرمانفرمائی او بی منازع باشد، و این اشاره است به «دلیل تمانع» (تفسیر مجمع البیان به ترجمه و خلاصه).

برهان تمانع: برهانی است که متکلمین جهت اثبات توحید اقامه کرده اند باین بیان که هرگاه در جهان وجود دو «خدا» موجود باشد، قهرا هریك، مانع کار دیگری است و هریك خلاف نظر دیگری می خواهد قدرت نمائی کند و خلاف او را اراده کند، و در نتیجه هریك مانع کار و ارادهٔ دیگری است و لازم می آید که هیچ کاری انجام نشود (اقتباس از دستور العلماء ج 1 ص 243 بنقل فرهنگ فلسفی سجادی ص 62).

... اَلشَّجَرَةَ اَلْمَلْعُونَةَ فِي اَلْقُرْآنِ (آيهٔ 60)

معاویه:

پدرش: صخر «أبو سفیان» بن حرب بن أمیة بن عبد شمس بن عبد مناف، مادرش: هند دختر عتبة بن ربیعة بن عبد الشمس بن عبد مناف است.

وی پیش از پدرش اسلام آورد و گفته شده که او و پدرش در روز فتح مکه اسلام آورده اند، در جنگ «حنین» حضور داشته و از «مؤلفة قلوبهم» بوده.

در ماه ربیع الأول سال چهل ویکم هجری حضرت امام حسن علیه السّلام با او پیمان صلح بست و کار زمامداری را به او واگذار فرمود(1) و این سال «عام الجماعة» نامیده

1- در تاریخ اخبار الدول می نویسد: حسن خلافت را به معاویه واگذار کرد ولی محرر این تفسیر می گویم: خلافت الهیه قابل تفویض نیست. و أما صلح امام حسن هم از باب مثل معروف است که: «ما را از مدارسه بیرون رفتیم». ب.

شد زیرا امت با معاویه یکجا بیعت کردند.

سرگذشت حزن انگیز بین معاویه و حضرت أمیر علیه السّلام در کتب مفصل مذکور است.

معاویه در نیمهٔ ماه رجب سال شصتم هجری در دمشق مرد و در بین «باب الجابیه» و «باب الصغیر» دفن شد.

عمرش بقولی هفتاد و هفت سال و مدت زمامداریش بعد از اینکه أمر ریاستش بی منازع شد نوزده سال و سه ماه و پنج روز بود و جمع مدت امارت با خلافت او چهل سال طول کشید (تاریخ اخبار الدول قرمانی به ترجمه و خلاصه از ص 119 و 120).

یاقوت در کتاب معجم البلدان در لغت صفین (بکسر صاد و کسر فاء مشدد) می نویسد: «صفین» جایگاهی است نزدیك رقه (بفتح راء و شد قاف مفتوح) کنار فرات سمت غربی فیما بین رقه و بالس.

وقعهٔ صفین بین علی (رض) و معاویه در سال سی و هفتم هجری در غرهٔ ماه صفر بوده و در شمارهٔ لشکر دو طرف اختلاف شده: بقولی لشکر معاویه یك صد و بیست هزار نفر و لشکر علی نود هزار نفر، و بقولی لشکر علی یك صد و بیست هزار نفر و لشکر معاویه نود هزار نفر بوده است و این قول أصح است.

در این جنگ، هفتاد هزار نفر از طرفین کشته شده اند: بیست و پنج هزار نفر از أصحاب علی و چهل و پنج هزار نفر از أصحاب معاویه. و بیست و پنج نفر از صحابهٔ حاضر در جنگ بدر در لشکر علی بوده و کشته شده اند.

مدت مقام در صفین یك صد و ده روز بوده، و تعداد وقعات جنگ نود وقعه بوده است (به خلاصه و ترجمه از کتاب مزبور).

یاقوت در کتاب معجم البلدان در لغت «سجستان» (بکسر سین اول و کسر جیم) از جمله می نویسد: از سجستان است «جریر» پسر عبد اللّه از أصحاب أبو عبد اللّه جعفر بن محمّد الباقر (رض). و از سجستان است خلیدهٔ سجستانی صاحب تاریخ آل محمّد. بعد می نویسد: رهنی گفته: از همه بالاتر این است که: علی بن أبي طالب (رض) بر منابر

شرق و غرب کشور اسلامی لعن شد و بر منبر سجستان یك بار بیش لعن نشد و مردم سجستان از دستور بنی أمیه امتناع کردند و در معاهده نامهٔ خود قرار گذاردند که احدی بر منبر سجستان لعن نشود (و در آن منطقه خارپشت و سنك پشت را شکار نکنند(1) و چه شرافتی از این بزرگتر که از لعن بر برادر رسول خدا (ص) بر منبرشان امتناع کردند و حال آنکه آن حضرت را بر منابر حرمین مکه و مدینه لعن می کردند.

(به خلاصه و ترجمه از کتاب مزبور).

یزید:

تولدش در سال 25 یا 26 هجری است. پدرش: معاویه، و مادرش:

میسون دختر مجدل کلبیه(2) است، یزید برحسب ولیعهدی ای که زمان پدرش بدست آورده بود، پس از مرگ پدرش با او به خلافت بیعت شد. و لیکن حسین بن علی علیهما السلام و عبد اللّه بن زبیر با او بیعت نکردند و پافشاری کردند تا آنکه حضرت امام حسین علیه السّلام در کربلا کشته شد.

أما ابن الزبیر در مکه بود و مردم را به خود دعوت کرد و معایب یزید را (از:

شراب خواری و سگ بازی و تهاون به دین) برای مردم شمرد و لذا أهل تهامه و حجاز با ابن الزبیر بیعت کردند.

یزید، حصین بن نمیر را با لشکری و روح بن زنباغ جذامی را با لشکری دیگر و هر دو را به سرکردگی مسلم بن عقبهٔ مزنی به جنگ ابن الزبیر فرستاد و هنگام حرکت لشکر، به مسلم گفت: در موقع رفتن به مکه از راه مدینه برو، اگر مردم مدینه با تو جنگ کردند تو هم جنك کن و اگر پیروز شدی سه روز مدینه را مباح کن (یعنی در دسترس غارت بگذار).

1- ظاهرا وجود این دو جانور برای دفع مفاسدی از زراعت محل، لازم بوده است.

2- در منجد ج 2 به ترجمه «بحدل» با باء أول و حاء بی نقطه ضبط کرده و نوشته که: وی مردی نصرانی از عرب از أشراف بطون کلب بود، دخترش میسون مادر یزید بن معاویه است (ه). در کتاب منجد «بحدل» (بر وزن قنفذ) و در کتاب نسب قریش (بر وزن جعفر) مشکل شده است. میسون بر وزن منفور است.

چون مسلم و لشکر وارد حرهٔ(1) مدینه شدند، لشکر اطراق کرد و أهل مدینه هم آنجا اردو زدند. مسلم، مردم شهر را سه بار (به بیعت با یزید) دعوت کرد ولی مردم نپذیرفتند، پس با آنها جنگید و أمیر مدینه عبد اللّه بن حنظله کشته شد با هفتصد نفر از مهاجرین و أنصار. و دیگر بدری ای از قریش (یعنی کسانی که در جنگ بدر در رکاب پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم جنگ کرده بودند) زنده نماند و ده هزار نفر از مردم کشته شدند و این وقعه در سه روز به آخر ماه ذوالحجهٔ سال شصت و سوم هجری اتفاق افتاد.

مسلم بعد از جنگ وارد شهر مدینه شد و سه روز غارت شهر ادامه داشت و به یك هزار دوشیزه تجاوز شد (إِنَّا لِلّٰهِ وَ إِنَّا إِلَيْهِ رٰاجِعُونَ) .

در حدیث است که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله فرمود: کسی که أهل مدینه را بترساند خدا او را می ترساند و لعنت خدا و ملائکه و مردم همگی بر او است (روایت از مسلم است)(2).

سپس مسلم، لشکر خود را بطرف مکه حرکت داد و جریان رفتارش را برای یزید نوشت، چون مسلم به هرشی (بفتح هاء و سکون راء و شین الفی) رسید بیمار شد و مرد و سرکردگی لشکر را حصین بن نمیر عهده دار گردید و راه را طی کرد تا به مکه رسید، ابن الزبیر با تمام اتباعش در مسجد الحرام متحصن شد، پس حصین از بالای کوه أبو قبیس منجنیق را بر کعبهٔ معظمه سوار کرد(3) (تاریخ آن، ماه صفر سال شصت و چهار هجری است) و پرده های کعبه با سقف کعبه و دو شاخ که از بقایای برهٔ فدائی اسماعیل در سقف قرار داشت؛ سوخت. در این اثناء به حصین خبر رسید که یزید مرد، پس نزد ابن الزبیر فرستاد که با او وداع کند، او پذیرفت و درهای مسجد را باز کرد و لشکر طرفین طواف کردند و سپس به شام برگشت.

1- حره (بفتح حاء و شد راء مفتوح) یعنی سنگستان.

2- این مسلم، یکی از مؤلفین صحاح شش گانهٔ أهل سنت است.

3- تناسب حملهٔ به بیت المقدس و حملهٔ به خانهٔ کعبه و مسجد الحرام در یك سوره، دارای لطف است.

نوفل (بر وزن جعفر) ابن أبو الفرات می گویـد: من نزد عمر بن عبد العزیز بودم، یك نفر، یزید را بعنوان أمیر المؤمنین یاد کرد - عمر مزبور گفت: او امیرالمؤمنین بود؟! پس بیست تازیانه به آن شخص زد.

ابو الدرداء (رض) می گوید: از پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم شـنیدم که فرمود: «أول کسـی که طریقهٔ مرا تبدیل می کند مردی از بنی أمیه است که نامش (یزید) است».

یزیـد در مـاه ربیع الأـول سال شـصت و چهارم هجری به مرض «ذات الجنب» در حوران(1) مرد و نعش او را به دمشق حمـل کردنـد و برادرش خالد و بقولی پسـرش معاویه بر او نماز گذارد و در مقبرهٔ باب الصـغیر او را دفن کردند و قبرش اکنون مزبله است و عمرش سـی و هفت سال بود و مدت زمامداریش سه سال و نه ماه ادامه داشت (کتاب اخبار الدول قرمانی به ترجمه و خلاصه از ص 130 و 131).

چون کتاب نسب قریش متضمن نکاتی دربارهٔ معاویه و یزید بود ذیلا به ترجمه و خلاصهٔ آن نکات پرداختم:

فرزندان معاویة بن أبو سفیان: 1 - یزید 2 - عبد اللّه(2) 3 - هنـد [مادر این دو نفر أخیر فاخته (بر وزن فاطمه) دختر قرظه (بر وزن صدقه) است] 4 - رمله [(بر وزن صرفه)، مادرش کنود (بر وزن قبول) خواهر فاختهٔ مزبوره است] 5 - عائشه (مادرش کنیز است).

فرزندان یزید: 1 - معاویه(3) 2 - خالد(4) 3 - أبو سفیان 4 - عبد اللّه

1- حوران (بر وزن صمصام) بلوك بزرگی است از توابع دمشق (معجم البلدان).

2- و هو خبیث، کان یضعف (کتاب نسب قریش ص 128).

3- این معاویه «ولی عهد» (ولی بر وزن شـریف) پدرش بود و بعد از او چهل روز زندگانی کرد و عهد را نپذیرفت و «أبو لیلی» هم او است (کتاب نسب قریش به ترجمه).

4- ابن خالـد است که می گویند عالم بوده و شـعر می گفته و این طور گمان کرده اند که چون مروان بن الحکم سـلطنت را از آنها گرفت، وی خبر سـفیانی را (در ضـمن اخبار ظهور) جعل و منتشـر ساخت و مقصودش این بود که مردم طمع در زمامـداری خاندان یزید داشـته باشند (کتاب نسب قریش به ترجمه).

(که أسوار بر وزن غفران به او گفته می شد) 5 - عاتکه. مادر این پنج نفر أم کلثوم دختر عبد اللّه بن عامر بن کریز (بر وزن حسین) است(1) 6 - عبد الرحمن 7 - أبو بکر 8 - محمّد 9 - عثمان 10 - عتبه 11 - یزید 12 - أم یزید 13 - أم محمّد 14 - رمله 15 - أم عبد الرحمن 16 - أم عثمان (اینها از مادران متعددند).

اما معاویه برای خلافت بعد از خود از مردم برای یزید بیعت گرفت و معاویه اول کسی است که در اسلام «ولی عهد» قرار داد - معاویه می گفت: «لو لا هوائی فی یزید لأبصرت طریقی»: اگر یزید را دوست نمی داشتم چشمم را باز می کردم که راه خودم را ببینم.

اما یزید بن معاویه کسی است که با مردم مدینه جنگ کرد، و او مسلم بن عقبهٔ (بر وزن عمره) مرّی یکی از بنی مرّه (بضم میم و شد راء مفتوح) را برای جنگ فرستاد، مسلم در حره (بفتح حاء و شد راء مفتوح) در محلی موسوم به «واقم» در یك میلی مسجد رسول خدا صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به مردم رسید پس کشتار بزرگی از أهل مدینه کرد و این روز به «یوم الحرة» موسوم شد، آنگاه سه روز مدینه را به باد غارت داد سپس عازم مکه شد و «ابن الزبیر» در مکه بود. مسلم در راه مکه مرد و در ثنیه ای که مشلل (بر وزن منظم بفتح ظاء) به آن گفته می شد که بر قدید (بر وزن حسین) مشرف بود؛ دفن شد.

ولی پس از مراجعت لشکر، مردم قبرش را نبش کردند و در ثنیهٔ مزبور به دار کشیدند، و أهل مدینه یزید را «یزید الفهود»، «یزید الخمور» می گفتند.

1- معاویه، یزید را برای جنگ با روم فرستاد ولی یزید در دیر سمعان (بر وزن انسان) اقامت کرد و لشکر را برای جنگ فرستاد و لشکر دچار تلفات وباء شد و یزید دو شعر سرود بمفاد اینکه: «باکی ندارم از تلفات لشکر، خودم که در دیر سمعان بر بالشها تکیه زده ام و أم کلثوم هم که نزد من است». و چون جریان به معاویه خبر داده شد، قسم یاد کرد که باید یزید با اردو برود و هرچه به آنها می رسد به او هم برسد (کتاب نسب قریش به ترجمه).

(کتاب نسبت قریش ص 127-132 به ترجمه و خلاصه).

معاوية بن يزيد بن معاوية بن أبو سفيان بعد از يزيد روى كار آمد و وى به «معاوية الأصغر» معروف بود، مردم در همان روز مرگ يزيد با او به خلافت بيعت كردنـد و او جوانى شايسـته و صاحب عقل و دين بود. مادرش «أم خالـد» دختر هشام بن عتبه است، معاويه ديـد كه بايد شمشير به كار ببرد، پس مردم را جمع كرد و بر منبر مسجد دمشق بالا رفت و پس از حمد و ثناء خدا گفت: «اى مردم! من در كار شما نظر انداختم و خود را زبون از قيام دربارۀ شـما ديدم، و خشـمناك بر من بيش از خشـنود است، و من گناهان شما را بر دوش نمى كشم... خود مى دانيد، من بيعت خويش را از گردن شما برداشتم. و السلام».

بنى أميه جمع شدند و گفتند: پس اكنون خودت يك نفر را براى جانشينى انتخاب كن - جواب داد كه: «شيرينى رياست را نچشيدم، تلخى آن را هم نمى چشم».

مادر اين معاويه بر او وارد شـد و ديد كه گريه مى كند، مادر گفت: اى كاش! لكۀ حيضـى بودى و من خبر تو را نشـنيده بودم. معاويه گفت: بخدا قسم همين را دوست داشتم. سپس گفت: اى واى بر من! اگر پروردگارم مرا رحم نكند.

بنى أميه به عمر قوصـى كه معلم معـاويه بود گفتنـد: اين كـارى كه معاويه كرد بدسـتور تو بوده - عمر گفت: بخـدا قسم من كارى نكردم و ليكن، دوستى على - بن أبي طالب (رض) در گل او سرشـته شـده است. اما مردم جواب معلم را نپذيرفتند و معلم را زنده در گور كردند تا مرد.

معـاويه چهـل روز پس از خلع خود در سن بيست و سه سـالگى مرد و برادرش عبـد الرحمن بر او نمـاز گزارد و در بيرون باب الجابيه دفن شـد. و بقولى وليـد بن عتبـة بن أبو سـفيان بر او نماز گـذارد و پس از تكبير دوم مرد و مروان بن حكم بر او نماز گذارد. و وليد را در پهلوى معاويـة بن يزيـد دفن كردنـد، مـدت زمامدارى معاويه سه ماه و بيست و دو روز بود، پس از او مروان بن حكم روى كار آمد (كتاب اخبار الدول قرمانى به ترجمه و خلاصه ص 131 و 132).

ص: 99

فَم ا يَزِيدُهُمْ إِلاّ طُغْيا انا كَبِيراً (آيهٔ 60)

بدنبال شـجرهٔ ملعونه، كلمهٔ «يزيد» آورده شده است و اين كلمه گرچه فعل است و ليكن آوردن اين فعل بعد از خواب ديدن پيامبر ميمونها را و آشكار شدن اينكه ميمونها بنى أميه اند و شجرهٔ لعنت شده هستند؛ لطفى خاص دارد (تفسير صافى).

محرر اين تفسـير گويد: در سورهٔ مورد بحث يعنى بنى اسـرائيل دو كلمهٔ «يزيد» ذكر شده: يكى همين آيهٔ 60 و ديگرى آيهٔ 41 كه فرموده: «وَ ما يَزِيدُهُمْ إِلاّٰ نُفُوراً» كه لطفهاى اعجازآميز دارد.

قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلى ش اكِلَتِهِ (آيهٔ 84)

العياشـى عن الصادق عليه السّلام: انما خلـد أهل النار فى النار لأن نياتهم كانت فى الدنيا أن لو خلدوا فيها أن يعصوا اللّه أبدا. و انما خلد أهل الجنة فى الجنة لأن نياتهم كانت فى الدنيا أن لو بقوا فيها أن يطيعوا اللّه أبدا، فبالنيات خلد هؤلاء و هؤلاء، ثم تلا:

«قُلْ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلىٰ شاكِلَتِهِ » .

وَ لَقَدْ آتَيْنا مُوسى تِسْعَ آياتٍ بَيِّناتٍ (آيهٔ 101)

قسم است كه به موسى نه معجزه داديم.

در سفر خروج توراة از بلاهاى دهگانه اسم برده: تبديل آب رود نيل، بليهٔ وزغها، بليهٔ پشه ها، بليهٔ مگسها، بليهٔ وباء، بليهٔ دملها، بليهٔ سرما و تگرگ، بليهٔ ملخ، بليهٔ تاريكى غليظ، بليهٔ قتل أول زادگان مصريان (رجوع به قاموس كتاب مقدس ص 185).

محرر اين تفسير گويد: چون بليهٔ أخير پس از محاجه هاى حضورى با فرعون بوده است، جزء معجزات اقامه شده در برابر فرعون، به شمار نيامده (تفصيل درج 1 مقدمهٔ همين تفسير ص 260 و 271 و 272).

سورة الكهف

اشاره

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

کلمهٔ (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

حجة التفاسير كشاف:

سورهٔ كهف مكى(1).

مشتمل بر:

110 آيه.

1577 كلمه.

6660 حرف.

(تفسير أبو الفتوح رازى) داراى تعاليق.

1- قال ابن عباس الا آيـة: «وَ اِصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ اَلَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ » فانها نزلت بالمدينـة فى قصة عيينة بن حصـين الفزارى (تفسـير مجمع البيان).

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الكهف (18): آيات 1 تا 8

مقدّمه

الف:

مشـركين قريش ساكنين مكه و نيز بت پرسـتان مجاور مكه براى در هم شكسـتن دعوت پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و خاموش كردن نداء اسـلام: قدما، لسانا، مالا و حالا در تكاپو بوده اند و از جمله دست به دامان أهل كتاب زده اند تا مسائل دشوارى را كه در سـينهٔ تاريخ مضـبوط است و يا علم آنها خاص حاخامهاى يهودان و يا پطريارخ هاى مسـيحيان آن عهد بوده است بدست بياورند و از پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سـلّم بپرسـند به اميد اينكه آن حضـرت از دادن جواب عاجز شود و باين وسـيله طبل رسوائى اسلام را فروكوبند و پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سـلّم را از پا در بياورند لذا أهل كتاب هم كه از دشمنان سرسخت اسلام بودند از فرصت استفاده كرده و مهم ترين مسائل را در دسترس كفار قريش گذاردند، مسائلى كه هنوز هم از معضـلات تاريخى جهان است كه قسمتى از آنها را باستانشناسى عمان با قدمى لرزان و قسمتى را مولانا أبو الكلام آزاد وزير سابق فرهنگ هندوستان كشف كرده اند و بقيه هم با نيروى مجاهده مكشوف و معلوم گرديده.

ب:

مفسـرين مى گويند: «اين سؤالها را علماء يهود طرح كرده اند». و ليكن چنين نيست و از متون سؤالات معلوم مى شود كه بعضـى اسئله را حاخامهاى يهود و بعض آنها را پطريارخ هاى مسيحيان طرح كرده اند و بعض از آنها مشترك است.

ج:

اين سؤالها كه در سورهٔ «كهف» معنون است عبارتست از:

1 - موضوع أصـحاب كهف كه داسـتانى است مسـيحى و مورد قبول يهودان نيست (و آنها كه طرح آن را به يهودان نسـبت داده اند اشـتباه كرده اند).

2 - داستان «أخوين» يعنى دو برادر است كه داستانى است اسرائيلى.

3 - داستان شيطان پرستان است كه خود داستانى است خاص آن طوائف و به

أهل کتاب ارتباط ندارد.

4 – داستان موسی و خضر است، که داستانی اسرائیلی است.

5 – داستان ذو القرنین است که داستانی است اسرائیلی در عین اینکه مسیحیان هم از این نمد کلاهی دارند.

6 – داستان یأجوج و مأجوج است که قسمتی از آن اسرائیلی، و قسمتی از آن داستانی مسیحی است.

7 – داستان شمارهٔ مخلوقات است که سؤالی است اسرائیلی.

8 – داستان شناسائی روح است (که از طرز وحی بر پیامبران سؤال شده) این داستان ظاهرا مشترك است. و در سورهٔ «بنی اسرائیل» معنون است نه در سورهٔ «کهف» و در بعض تفاسیر موضوع روح را همان شناسائی روح یعنی جان معنی کرده اند.

د:

در سورهٔ «کهف» جواب این سؤالها یکایك داده شده است. و در عین حال در طلیعه و پیش در آمد سوره، به قائلین فرزند برای خدا شدیدا حمله شده است که از أهل کتاب، مسیحیان، فرد بارز آنند بالخصوص که أصحاب کهف هم مسیحی بوده اند و لیکن أصحاب کهف مسیحیانی بوده اند موحد و یکتاپرست و مؤمن و مذعن و معتقد و مجاهد در راه دین خود.

ه:

قائلین به فرزند داشتن خدا عبارتند از:

یك: تمام عبدهٔ أصنام که در افسانه هائی که جهت بتشان می تراشند یك پدر و یك مادر و یك فرزند برای خدا ثابت می کنند و تثلیث درست می کنند.

دو: بعض مشرکین عرب که ملائکه را دختران خدا می گفتند.

سه: یهودان قائلین به این که «عزیر» پسر خداست (این دسته از یهودان ظاهرا منقرض شده اند).

چهار: یهودان که می گویند: «نحن أبناء اللّه و أحباؤه»: یعنی ما پسران خدا

و دوستان اوئیم (شعب برگزیده ایم)(1).

پنج: نصاری که فرق عمدهٔ آنها می گویند: مسیح پسر خداست [و به خلاصه:

به أب (پدر) و ابن (پسر) و روح القدس قائل شده اند].

و:

قرآن کریم در این سوره با یك تیر سه نشان زده:

1 - جواب سؤالهای طرح شده را داده.

2 - به کیشهای قائلین به ثبوت فرزند و به مشرکین دیگر و به اخلاقهای نکوهیدهٔ آنها حمله برده و ابطال کرده و حق را آشکار فرموده.

3 - این سوره زمینه را برای فرار پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم از دست أشرار مکه به «غار ثور» هموار کرده.

بِسْمِ اَللّٰهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِیمِ 1 - 8 اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ ... جُرُزاً

قرآنی مطابق فطرت و پیامبری مستقیم

ستایش خاص خدائی است که کتاب (همان کتاب موجود نزد خود) را (بصورت قرآن) بر بنده اش (محمّد) فروفرستاد و برای آن کتاب هیچ گونه کجی (و انحرافی از فطریات بشر(2) قرار نداد، درحالی که آن بنده مستقیم است تا وی به عقوبت سختی که از نزد خدا است (متمردان را) بیم دهد، و تا مؤمنان را که کارهای شایسته می کنند مژده دهد به این که البته از آن ایشان است مزدی نیکو،

1- برحسب کتاب مقدس، حضرت باری تعالی، همچو شوهر قوم اسرائیل، مذکور است (کتاب اشعیا 5:54 و کتاب ارمیا 3: و کتاب حزقیال 16:) (قاموس کتاب مقدس ص 167).

2- جهت اینکه دین اسلام تا قیامت پایدار است، همان مطابقت آن است با فطریات بشری.

باشندگان در آن همیشه. و کسانی را که گفتند: خدا فرزند گرفته است بیم دهد.

نه برای قائلین به فرزند داشتن خدا، هیچ دانشی (و دلیلی) است به آن فرزند و نه برای معلمین آنها.

سخن بزرگی است این سخن، که (ریشه ندارد و فقط) از دهانهاشان بیرون می آید (همچون آتش و خاکستر و مواد گداخته ای که از دهانهٔ کوه آتشفشان بیرون می ریزد)، نمی گویند مگر دروغ.

پس ای پیامبر! مگر تو از اندوه بر مشاهدهٔ آثار (و رد پاهای) قائلین به فرزند داشتن خدا، اگر به دروغ خود اعتراف نکنند (و به قرآن ایمان نیاورند و پشت کنند و بروند) می خواهی جانت را از دست بدهی ؟! البته ما آنچه را که بر روی زمین است (از هرگونه چیزی) برای زینت (و آرایش) زمین آفریدیم تا مردم را در معرض آزمایش بگذاریم (و آشکار کنیم) که کدامین آنها (از ساکنان این عرصهٔ خاکی) از جهت کردار (نه گفتار و نه رخسار) نیکوتر است(1). و البته ما آنچه را بر روی زمین است (از: کاخها و عمارات و بوستانها و گیاه ها و گلها و درختان و مصنوعات و تجملات و وسائل) (می گیریم و زمین را) بصورت هامونی بی گیاه در می آوریم (و سفرهٔ زمین که برچیده شد بحساب این مردم می رسیم).

سوره الکهف (18): آیه 9

مقدّمه

الف:

در راه پرستش خدا و ترك بت پرستی، فتیه ای [یعنی جوانانی (طبق کتاب لغت و تفسیر کاشفی) یا جوانمردانی (طبق تفسیر صافی) یا غلامانی (طبق کتاب مفردات راغب)] که خدمتگزار دقیانوس(2)، پادشاه وقت بودند راحتی و عزت

1- و کدام یك از شما کارش خوب و یا بد و یا بدتر بوده. ص 58 جلد هفتم همین تفسیر.

2- «دقیانوس» ملك هربوا منه و «دقیوس» بالفتح ملك اتخذ مسجدا علی أصحاب الکهف (قاموس). ج 2 مقدمهٔ همین تفسیر ص 898- 906 را هم ببینید.

صوری و آسایش را بر خود حرام کردند و برای تخلص از تحمیل بت پرستی که پادشاه متوجه آنها کرده بود بعنوان فرار، از شـهر خود بیرون آمدند و به کهف یعنی غاری بزرگ پناه بردند.

ب:

قرآن کریم دربارهٔ این عده فرموده: «أصحاب الکهف و الرقیم» کهف که معنای آن معلوم شد و اما رقیم معنایش را بعضی از مفسرین سگ و بعضی...

گفته انـد و خلاصه سـرگردان شده اند که موضوع «رقیم» چیست و لیکن، رقیم طبق کتاب «قرطین» بمعنی کتاب است و محرر این تفسـیر این گونه فهمیـده ام که رقیم نـاظر به شـغل و منصب این جوانان است یعنی این جوانان، هیئتی از نویسـندگان و منشـیان و سـکرتران دربار پادشاه بوده اند.

9 أَمْ حَسِبْتَ أَنَّ أَصْحٰابَ اَلْکَهْفِ وَ اَلرَّقِیمِ کٰانُوا مِنْ آیٰاتِنٰا عَجَباً

پیش در آمد واقعه

آیا (ای آنکه مدعی خداپرستی هستی! ای مسـیحی! بجای اینکه خودت مسـلمان شوی و کفار قریش را به دین اسـلام ترغیب کنی، راه کفار قریش را برای ادامهٔ بت پرستی هموار می سازی و موضوع پرسـش از أصحاب کهف را که به نظرت مشکل و عجیب آمده به کفار قریش یاد می دهی و فقط) پنداشتی که البته أصحاب کهف و رقیم آیتی شگفت انگیز از آیات ما بودند (و آیات دیگر ما شگفت انگیز نیست! آیا قرآن، شگفت انگیز نیست ؟ آیا نگاری که به مکتب نرفته و خط ننوشته و با اشاره ای مسئله آموز صد مدرس شده، همان کسی که قرآن بر او فرود آمده است؛ شگفت انگیز نیست ؟!).

سوره الکهف (18): آیات 10 تا 12

اشاره

10-12 إِذْ أَوَی ... أَمَداً

مجمل واقعه

وقتی جوانـان (همان جوانان أصـحاب کهف و رقیم) به غار جا گرفتنـد، پس گفتنـد: ای پروردگار ما! (پادشاه کشور بااینکه «پادشه پاسـبان درویش است» به ما رحم نکرد و ما را با تهدید بقتل به بت پرستی خواند لذا ما به تو که پادشاه حقیقی

هستی پناه آوردیم، ای پروردگار ما! رحمتت را شامل حال ما بفرما و) از نزد خود رحمتی به ما عنایت کن و دربارهٔ کاری که برای ما پیش آمده راه فرجی آماده سازوکار (ما را به سامان بیاور).

پس (ما دعاء آنها را مستجاب کردیم و در غار) بر گوشهاشان زدیم (یعنی پردهٔ خواب را بر گوشهاشان کشیدیم و آنها را زیر فرمان خواب که پادشاه پادشاهان و نیز پادشاه پادشاه پیشین آنهاست گذاردیم) سالهای معین، سپس آنها را بر انگیختیم (و بیدار کردیم) تا ظاهر کنیم (و آشکار سازیم) که از جهت طول عمر کدام یك از دو حزب (حزب پادشاه بت پرست، و یا حزب جوانان خداپرست که از ظلم پادشاه فراری شدند) بیشتر درنگ کرده است.

سوره الکهف (18): آیات 13 تا 16

مفصّل واقعه (آیات 13-16)

اشاره

13-16 نَحْنُ نَقُصُّ ... مِرْفَقاً

جهت فرار أصحاب کهف و دعاء آنها بدرگاه الهی و به خواب رفتن آنها در عهد پادشاهی دقیانوس

ای پیامبر! ما (بتفصیل) خبر أصحاب کهف را از روی راستی بر تو بیان می کنیم.

البته آنان جوانانی (منشیان کاخ پادشاهی دقیانوس) بودند که به پروردگارشان ایمان آوردند و بر هدایت ایشان افزودیم(1) و بر دلهاشان (راه وسوسه و اضطراب و ترس از پادشاه و از فقر و پریشانی را) بستیم، آنگاه که (پادشاه به ایشان تکلیف بت پرستی و سجده به بت کرد و این جوانان ایستادگی کردند و) ایستادند پس گفتند: پروردگار ما همان پروردگار آسمانها و زمین است، از جز او دیگر معبودی را نمی پرستیم، قسم است که آن هنگام (که دیگری را بپرستیم) سخنی دور از حق و دروغ گفته باشیم (و دروغ از همه کس ناپسند و گناه است بالخصوص از پادشاه که زمامدار مردم و ما که منشیان دربار پادشاه هستیم).

اینان (همین) خویشان و هم وطنان ما که از جز خدا خدایانی فراگرفتند

1- از آنها حرکت بود و از ما برکت.

(و قائل شدند) چرا بر حقانیت آن خدایان دلیلی روشن نمی آورند؟ پس چه کسی ستمکارتر است از آن کس که بر خدا دروغ ببندد.

و (چون پادشاه به جوانان مهلت داد که در کار خود تجدید نظر کنند: اگر بت پرستیدند که به کار خود ادامه بدهند و اگر امتناع کردند کشته می شوند، لذا آنان در زمان مهلت فرار کردند و از شهر بدر رفتند، آنگاه یکتن از همراهان پیشنهاد کرد که) چون از قوم خود و از معبودهای باطل که قوم از جز خدا می پرستند کناره گیری - کردید (و فاصله گرفتید) پس (چون ما را تعقیب خواهند کرد، برای اینکه دستگیر نشویم) به غار (همین غار معهود فیما بین خودمان) جا بگیرید تا پروردگار شما از خزانهٔ رحمت خود رحمتی برای شما بگسترد(1) و راه کار شما را با مدارا برایتان آماده سازد (و به سامان بیاورد).

(گرچه منزل بس خطرناك است و مقصد ناپدید *** هیچ راهی نیست کان را نیست پایان، غم مخور)

(جوانان که از پیاده روی و ترس از فرارسیدن دشمن و... بسیار خسته شده بودند، وارد غار شدند و در آنجا به خواب فرورفتند و دعایشان مستجاب شد زیرا دیگر از خواب بیدار نشدند).

سوره الکهف (18): آیه 17

اشاره

17 وَ تَرَی ... مُرْشِداً

جغرافیای کهف

و (وضع طبیعی غار أصحاب کهف به این گونه است که) می بینی آفتاب را وقتی طلوع کند (و بتدریج دامن بیفشاند) کج و متمایل می شود از غار ایشان بطرف راست غار، و چون آفتاب (بخواهد) غروب کند (و بتدریج دامن برچیند) (قطع و) تجاوز می کند از ایشان بطرف چپ غار(2) و این خفتگان در شاه نشین از غار (خفته) اند (و نسیم هواء خنك به داخل غار می وزد و به آنها می رسد که گاز غار، آنها را آزار نرساند

1- تفسیر روح البیان.

2- بنابراین، درب غار بطرف قطب شمالی باز است.

و شـعاع آفتاب در طلوع و غروب آفتاب برایشان نمی افتد که بشرهٔ آنها را تغییر بدهد و جسدهاشان را متعفن کند و لباسهاشان را بسوزاند و بپوشاند).

سرگـذشت أصـحاب کهف از آیات خـدا (و دلائل قدرت او) است، کسـی را که خدا (بحسن اختیار آن کس) هدایت کند، پس او راه یافته است، و کسی را که خدا (بسوء اختیار آن کس) گمراه سازد، پس نمی یابی برای او هیچ کارساز رهبری را.

سوره الکهف (18): آیه 18

اشاره

18 وَ تَحْسَبُهُمْ ... رُعْباً

وضع طبیعی بدن أصحاب کهف

و أصـحاب کهف را (که نگاه کنی آنها را) می پنداری بیدارند (زیرا چشمهاشان باز و لبهاشان گوئی در حال سخن گفتن است) و حال آنکه ایشان خفتگانند.

و (ما) بدنهاشان را بطرف راست و طرف چپ جابجا می کنیم (که زمین، بدنهاشان را نپوساند).

و سگ أصحاب کهف دو دست خود را بر آستانهٔ در ورودی غار گشاده است (و وی هم بهمان حال چشمش باز و در حالت حمله است).

اگر بر أصحاب کهف مطلع شوی البته از ایشان با حال فرار رو برمی گردانی و سرتاپا از ایشان از ترس پرکرده می شوی(1).

سوره الکهف (18): آیات 19 تا 20

اشاره

19 و 20 وَ کَذٰلِکَ ... أَبَداً

بیدار شدن أصحاب کهف در عهد پادشاهی دقیوس

و همچنـان که أصـحاب کهف را به خواب فروبرده بودیم (آنهـا را از این خواب گران شبیه به مرگ(2) برانگیختیم تـا میان خودشان سؤال و جواب کنند (و از سرگذشت خود با خبر شوند).

1- (این ترس، هم ترس طبیعی و هم ترس الهی است) ضمنا توجه تام شخص به چیزی خواه از راه دوستی و خواه از راه ترس و خواه از راه خشم، کالبد وجود ناظر را چنان پر می کند و اشباع می نماید که گوئی ناظر می رود و منظور جای آن را می گیرد و این خود نکته ای است شایان دقت. ب.

2- كتاب قرطين.

گوینـده ای از أصـحاب کهف (به یاران خود) گفت: (در این غار) چه انـدازه درنگ کردید (و به استراحت پرداختید)؟ (در جوابش) گفتند: یك روز درنگ کردیم (اگر دیروز خوابیده باشیم) یا قسمتی از روز (اگر امروز خوابیده باشیم) (بعد به یکدیگر) گفتند: پروردگارتان به مدتی که (در غار) درنگ کردید داناست(1).

(و چون أصحاب کهف احساس گرسنگی کردند به یکدیگر گفتند: گرسنه ایم و طعام لازم است) پس یکتن از خودتان را با پول نقره تان که داریـد - همین پول - بسوی شـهر برانگیزیـد (و بفرستیـد) (و آن کس که می رود) پس بایـد بنگرد که کدامین از أهل شـهر از جهت طعام پاکیزه تر است (از جهت حلیت و حرمت و طهارت و نجاست و ایمان و بی ایمانی فروشنده) در نتیجه (وی از چنین دکانی طعام بخرد و) از آن طعام برای شما بیاورد «و لیتلطف»(2) یعنی باید (در خرید) نرمی و مدارا کند (و در معامله درشتی نکند که کار نزاع بالا گیرد و خبر به ملازمان پادشاه برسد) و البته البته احدی را بحال شـما خبردار نکند، زیراکه اگر البته أهل شـهر (و ملازمان پادشاه) بر شـما دست بیابند شما را سنگسار می کنند یا شما را در کیش خودشان بازمی گردانند و در این صورت برای همیشه رستگار نخواهید شد.

سوره الکهف (18): آیه 21

اشاره

21 وَ کَذٰلِكَ ... أمرهم

از پرده در افتادن راز نهفتهٔ أصحاب کهف

21\18 (یکتن از أصـحاب کهف، پول نقره را برداشت و از کهف بدر آمد و از کوه سرازیر شد و پس از طی راه به شهر وارد گردید و کوی و برزن و مردم شهر را دیگر

1- ب.

2- در تفسـیر روح البیان به ترجمه بنقل از «بسـتان» نقل کرده که یکی از قدماء گفته که: من حروف قرآن را شـمردم در سورهٔ کهف، کلمهٔ «لیتلطف» که در حقیقت از دو کلمه ترکیب شـده قرآن را نصف می کنـد: یعنی لام دوم جزء نیم أول قرآن است و طاء و فاء جزء نیم دوم قرآن است.

گونه دید و حیرت بر او غالب شد - به دکان خبازی رسید و علامت بت پرستان را بر دکان مشاهده نکرد، نانی برداشت و سکهٔ نقره ای به فروشنده داد.

خباز چون سکهٔ قدیم را دید گمان برد که خریدار، گنجی یافته، لذا آن را به أهل بازار نشان داد و طولی نکشید که خبر به دقیوس پادشاه رسید، پادشاه خریدار نان را طلبید و وی را تهدید نمود که سکه را از کجا آورده و گنج را در کجا یافته است لذا او به ناچار قصهٔ خود را نقل کرد.

پادشاه با اکثر مردم شهر متوجه کهف شدند، خریدار نان برای اطلاع دادن جریان به یاران که وحشت نکنند جلوتر به کهف در آمد و سرگذشت خود را برای آنان توصیف نمود).

و همچنان که (ما) أصحاب کهف را بیدار کردیم، مردم شهر را بر أحوال ایشان واقف (و خبردار) ساختیم تا (مردم) بدانند که البته وعدهٔ خدا (در همهٔ احوال، از جمله دربارهٔ نصرت مؤمنان و خسران کافران) راست است و (نیز بدانند که) البته قیامت هیچ گونه شبهه ای در آن نیست (زیرا خواب هم، برادر مرگ است - و آن کس که قادر است چند نفر را در چند قرن بحالت خواب نگاه دارد بی اینکه خللی به أبدان آنان برسد و بعد هم آنان را بیدار کند، البته قادر است که مردگان را در قیامت زنده سازد و به حسابشان رسیدگی نماید).

تتمهٔ 21 إِذْ يَتَنٰازَعُونَ ... مَسْجِداً

حیرت أهل شهر و چگونگی پایان کار أصحاب کهف

(مردم شهر بر در کهف ایستاده بودند و ازهرجهت انگشت حیرت و عبرت به دندان می گزیدند، پرده از روی صفحه ای از تاریخ تاریك کشورشان برداشته شد، زیرا داستان گمشدگان که سالها مجهول مانده بود معلوم گردید.

چون خریدار طعام و یاران، از سرگذشت خود و خواب طولانی خویشتن آگاه شدند، گریستند و مرگ خود را خواستار شدند لذا بار دیگر به خواب رفتند و خدا أرواح آنان را قبض کرد و مردند).

همـان وقت که مردم شـهر در ما بین خود دربارهٔ امر أصـحاب کهف، (از جهت کیش آنان و از خواب طولانی آنان و بیـدار شـدنشان و از اینکه آنان دوباره در خوابنـد یا مرده اند) نزاع می کردند (و چون برایشان محقق شد که مرده اند آنگاه در کیفیت تجهیز آنان نزاع کردند) پس جماعتی گفتند: بنائی برایشان بسازید (همچون مقابر و) پروردگارشان بحال ایشان داناست.

جمـاعتی که بر کـار أصـحاب کهف غـالب شدنـد (یعنی آنها که رؤساء مطاع(1)بودنـد) گفتنـد: قسم است که البته البته بر کهف ایشـان مسجدی (یعنی معبدی) می سازیم.

سوره الکهف (18): آیه 22

اشاره

22 سَيَقُولُونَ ... مِنْهُمْ أَحَداً

تعداد أصحاب کهف

(دربارهٔ تعداد أصـحاب کهف) البته می گویند: سه نفر بودند که چهارمین ایشان سـگشان بوده (این قول از مسیحیان یعقوبیه است). و می گویند: پنج نفر بودند که ششـمین ایشان سـگشان بوده (این قول از مسـیحیان نسـطوریه است)، (می گویند) درحالی که نشانه نادیده سنك انداختن است(2).

و می گویند: هفت نفرند و هشتمین آنها سگشان است(3) (این قول از مسلمانان است که از پیامبر شنیده اند)(4).

ای پیامبر! بگو: پروردگارم به شـمارهٔ أصـحاب کهف داناست، شـمار آنها را نمی دانـد مگر کمی (پیامبر و بعض أتباع) بنابراین ای گوینده! (مراد مسیحیان

1- کتاب قرطین.

2- آیهٔ «رَجْماً بِالْغَيْبِ » و دو جملهٔ: «تیر به تاریکی انداختن» و «نشانه نادیده سنك انداختن» که معنی آیه است، مثل شده.

3- بعضی گویندهٔ این قول را یهودان می دانند و این سخن غلط است زیرا یهودان به أصحاب کهف معتقد نیستند.

4- ج 1 مقدمهٔ همین تفسیر ص 45 را ببینید.

نجران و غیره هستند که در آن عهد راجع باین مسئله اظهار نظر می کرده اند) دربارهٔ تعداد أصحاب کهف جدال مکن مگر با جدالی آشکار (یعنی تیر به تاریکی مینداز و مدرك صحیح بیاور) و دربارهٔ شمارهٔ ایشان از احدی (از پیشوایان مسیحیان) فتوی مجو (زیرا آنها هم نمی دانند).

سوره الکهف (18): آیات 23 تا 24

مقدّمه

محرر این تفسیر گوید: خطابات آیات ذیل را مفسرین متوجه به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله دانسته اند و لیکن چنین نیست و مطلب این است که اکنون خواهید شنید:

وعدهٔ خدا عملی شد به این که هیئت نصارای نجران به خدمت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم رسیدند و سخن از أصحاب کهف به میان آوردند و یعقوبیان از آنها قول أول و نسطوریان از آنها قول دوم و مسلمانان بتعلیم از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم قول سوم را گفتند و عبد المسیح نصرانی که از علماء نصاری بود قول سوم را تصدیق کرد(1) پس از جانب مسلمانان به مسیحیان گفته شد: اکنون که حقانیت اسلام بر شما مکشوف شده اسلام بیاورید، در جواب گفتند: فردا، ایمان می آوریم.

خدا به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم فرمود: که به ایشان بگوید: «فردا دیر است» زیرا دمی بر کفر باقی بودن روا نیست تا چه برسد به ساعتها، دم را باید غنیمت شمرد، از کجا که شیطان صاحب قصد را پشیمان نسازد، از کجا که شخص تا فردا زنده بماند، و ای بسا که قبل از فردا بحالت کفر بمیرد، «یسارعون فی الخیرات» یعنی شتاب در کار خیر علامت مرد حازم و دوراندیش است. و سرایندهٔ طوس گوید:

از امروز کاری به فردا ممان *** چه دانی که فردا چه گردد زمان

23 و 24 وَ لاٰ تَقُولَنَّ ... رَشَداً

پیشنهاد کردن مسلمانان اسلام را به مسیحیان نجران

و البته البته دربارهٔ هیچ چیز مگو که محققا من آن را فردا(2) انجام دهنده ام،

1- تفسیر خلاصهٔ منهج الصادقین.

2- فردا، مثال است.

مگر اینکه (بگوئی:) اگر خـدا بخواهـد، و پروردگارت را به یاد بیاور آنگاه که فراموش کردی و بگو: توقع دارم که پروردگارم مرا به راه صواب رهبری کند نزدیکتر از فردا(1).

سوره الکهف (18): آیه 25

مقدّمه

1 - مدت خواب أصحاب کهف بحساب سالهای شمسی سیصد سال بوده و بحساب سالهای قمری سیصد و نه سال و کمی بالاتر است.

در تفسـیر کاشـفی می نویسد که: در لباب آورده که سه صد سال شمسـی بوده و نه سال بر او افزوده اند تا سال قمری شده، چه تفاوت بین السنین در هر سال قریب یازده روز است و بتحقیق سه صد سال شمسی، سه صد و نه سال قمری بوده (به اضافهٔ دو ماه و نوزده روز) (ه).

2 - محرر این تفسیر از دانشمند ریاضی، مهندس عبد الرزاق خان بغایری شنیدم که گفت: در حضور دانشمند عالی مقام میرزا حبیب اللّه ذو الفنون (بـا حساب معمول در عهـد نزول قرآن متـداول در بین أهل کتاب آن روزگار) حساب کردم سـیصد و نه سال و چهارده ساعت و نوزده دقیقه شد (که اضافه بالغ به یك روز تمام نگردید).

3 - محرر این تفسـیر گوید: اینکه در قرآن کریم «سنه» نفرموده و کلمهٔ «سنین» را به کار برده است برای اشعار باین نکته است که قرآن در این مقام در صدد بیان سال است و نظری به ماه و یا ساعت و یا دقیقه ندارد. و چون مفسرین به چنین نکتهٔ مهمی توجه نکرده اند، در ترکیب أدبی کلمهٔ «سنین» سخت به زحمت افتاده اند.

25 وَ لَبِثُوا فِي كَهْفِهِمْ ثَلاٰثَ مِائَةٍ سِنِينَ وَ اِزْدَادُوا تِسْعاً

سالهای خواب أصحاب کهف

و أصحاب کهف در غارشان سالها درنگ کردند سیصد (سال) (بحساب سالهای

1- همین مگو فردا که فرداها گذشت تا بکلی نگذرد أیام کشت (مثنوی در ما قبل از عنوان «فی التأخیر آفات»).

شمسی) و نه (سال) را (حسابگران) افزودند (بحساب سالهای قمری).

سوره الکهف (18): آیه 26

مقدّمه

در خبر است که ترسایان گفتند: ما سه صد سال را دانیم و «نه» را نشناسیم حق تعالی فرمود: «قُلِ اَللّٰهُ أَعْلَمُ ... أَحَداً» (تفسیر کاشفی).

26 قُلِ ... فِي حُكْمِهِ أَحَداً

جواب صواب به دسته ئی از أهل کتاب

ای پیامبر! (در جواب جاهلان بحساب سالهای شمسی و قمری) بگو: خدا داناست به اندازه ای که أصحاب کهف بحالت خواب در غار درنگ کردند، از آن خداست علم پوشیدهٔ آسمانها و زمین، خدا به پوشیدهٔ آسمانها و زمین چه قدر بینا است! و چه قدر شنوا است! برای أهل آسمانها و زمین، از جز خدا هیچ گونه کارسازی نیست، و خدا هیچ کس را در حکم خود شریك نمی سازد.

سوره الکهف (18): آیات 27 تا 31

مقدّمه

أميّة بن خلف وعده ئی از مشرکین قریش که از أغنیاء متکبر بودند به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم پیشنهاد دادند که آن حضرت فقراء مسلمانان را از مجلس خود طرد کند تا آنان برای مذاکره و استفاده بمحضر پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم حاضر شوند، خدا این طرح را رد فرمود.

به خلاصه اینکه: کفار، کمال انسانی را در ثروت و جمع مال می دانند و خدا، کمال انسانی را در ایمان به خدا می داند.

27-31 وَ اُتْلُ ... مُرْتَفَقاً

طرح طرد فقراء مسلمانان از طرف عده ای از توانگران مشرکین مکه

و ای پیامبر! آنچه را که بسوی تو وحی شده از کتاب پروردگارت (یعنی قرآن)، بخوان. کلمات آن را هیچ تبدیل کننده ئی نیست و از جز خدا پناهگاهی نمی یابی.

و ای پیـامبر! وجود خودت را بـا کسـانی که پروردگارشان را در صـبح و شام می خواننـد و ذات خـدا را بی چشم داشت به چیز دیگری می خواهند، حبس کن و چشـمان خود را از ایشان مگذران (نظر از این گونه اشـخاص بازمدار) که اسلام آوردن صاحبان زینت زندگانی دنیا را (یعنی أشراف کافران را که دارای مایهٔ آرایش دنیا هستند(1) بخواهی.

و ای پیـامبر! آن کس که دلش را از یـاد خودمـان غافـل سـاخته ایم فرمـان مبر، وی خواهش دل خود را پیروی کرده است، و کار او از حد گذشته است(2).

و ای پیـامبر! (به پیشـنهاددهندگان اعلام کن و) بگو: حق (یعنی قرآن) از پروردگار شـماست پس هرکه (خوشـبختی خود را) بخواهـد پس بگرود و هرکه (بـدبختی خود را) بخواهد پس نگرود، البته ما برای سـتمکاران (یعنی ناگروندگان) آتشـی را آماده ساخته ایم که سـراپردهٔ آن (یعنی همان دود غلیظش) ایشان را در میان گرفته است و اگر (از تشـنگی فریاد و) اسـتغاثه کننـد، به آبی که ماننـد مس گـداخته است و از شـدت حرارت روهای آشامنـدگان را بریان می کنـد، به فریاد آنها رسـیده خواهد شد، (این آب) بد آبی است و (این جایگاه) بد جایگاهی است.

البته کسـانی که ایمان آوردنـد و کارهای شایسـته کردنـد بطور قطع ما مزد کسـی که کار خوب کرده است ضایع نمی کنیم، آن گروه از آن ایشان است بهشـتهای عدن (جای اقامت) که از زیر منازل ایشان نهرها (از: آب و شـیر و شـراب و عسل) روان می شود، در آن بهشـتها از دست برنجنهـا از طلا «تلا»، زینت کرده می شونـد و جامه های سبز (همان رنگ سبز فرح افزا) از دیبای نازك و دیبای سـطبر می پوشـند، درحالی که در آن بهشتها بر تختها تکیه کنانند، (این پاداش) نیکوپاداشی است و (این جایگاه) نیکو جایگاهی است.

1- محرر این تفسیر.

2- نگویند از سر بازیچه حرفی کز آن پندی نگیرد صاحب هوش و گر صد باب حکمت پیش نادان بخوانند، آیدش افسانه در گوش

سوره الكهف (18): آيات 32 تا 44

مقدّمه

در بنی اسـرائیل دو برادر بودنـد: یکی کـافر که «قطروس» نام داشت و دیگری مؤمن که «یهوذا» «یهودا» نام داشت، پس از وفات پـدرشان هشت هزار دینار ارث بردند و قسـمت کردند: آن کافر ملك و باغ و زمین خرید و آن مؤمن در راه خیر مصرف کرد و سرنوشت آن دو همان است که در آیات کریمه ذکر شـده است [قولی هم هست که دو برادر از طایفـهٔ بنی مخزوم مکه بودنـد یکی کافر (أسود بن عبـد الأشـد) و دیگری مؤمن (أبو سـلمه عبـد اللّه - شوهر أم سـلمه قبل از رسول خدا صـلّی اللّه علیه و آله و سـلّم)] (تفسـیر بیضاوی به ترجمه) (تفسـیر کاشفی) (تفسیر مجمع البیان اسم دو برادر را ذکر نکرده است).

32-44 وَ اِضْرِبْ لَهُمْ مَثَلاً ... عُقْباً

بیان سرگذشت أخوین «دو برادر» برای توانگران بی ایمان

و ای پیامبر! برای آنان (یعنی مشـرکین قریش همان توانگران متکبر بی ایمان که از مجالست فقراء عار دارنـد) دو مردی را (که دو برادر بودند هر دو از طایفهٔ بنی اسـرائیل) مثل بزن که برای یکی از آن دو (که کافر بود) دو بوسـتان از تاکها دادیم و گرداگرد آن دو بوسـتان را به درخت خرمـا پوشانیـدیم و میـان آن دو بوسـتان، کشتزاری قرار دادیم، و هر دو بوسـتان، میوه و محصول خود را ببـار آورد و داد و از محصول خود چیزی نکاست، و میان آن دو بوستان نهری روان کردیم و (غیر از اینها) میوهٔ دیگر نیز داشت پس او (همان کافر) به یار خود (که مؤمن بود) گفت و حـال اینکه بـا او سـؤال و جـواب می کرد که: من از جهت دارائی از تـو بیشم و از جهت فرزنـدان و خـدم و حشم قـوی ترم، و آن شخص (همان کافر) وارد بوسـتان خود شد و حال اینکه به نفس خود سـتمکار بود (چنین) گفت: «باور نمی کنم که هیچگاه این بوسـتان، نـابود گردد (و بهـارش را خزانی در پی باشـد) و بـاور نمی کنم که قیـامت به پاشود و قسم است که اگر (قیامت هم راست باشـد و) بسوی پروردگارم بازگردانیده شوم البته البته جای بازگشتنی به از این دنیا می یابم.

یارش (یعنی برادر با ایمانش) با او گفت و حال اینکه با او سؤال و جواب می کرد:

آیا به آن کسی که تو را از خاك سپس از آب منی آفرید سپس تو را بتدریج مردی ساخت؛ کافر شدی ؟ لکن من (معتقدم) آن غیب مطلق همان «اللّه» (یعنی ذات مستجمع جمیع صفات کمال، منزه از هرگونه عیب و نقص) پروردگار من است و احدی را به پروردگارم شریك نمی سازم - و چرا تو وقتی به بوستانت در آمدی، نگفتی:

«ما شاء الله - لا قوة الا بالله»: آنچه را خدا بخواهد (چنان می شود) نیست هیچ نیروئی مگر به خدا، اگر مرا می بینی که کمترم از تو از جهت مال و فرزند پس شاید پروردگارم مرا به از بوستان تو (بوستانی) بدهد و بر بوستان تو آفتی (از: صاعقه یا سرما و...) از آسمان بفرستد و در نتیجه بوستانت هامون گردد لغزانندهٔ پا (که ثبات قدم در آن ممکن نباشد) یا آب آن بوستان بگردد فرورفته در زمین پس نتوانی آب رفته را بجوی بیاوری.

(پیش بینی آن مؤمن درست در آمد) و همهٔ میوهٔ آن بوستانها فراگرفته شد(1)پس (آن کافر) صبح کرد درحالی که دو دست خود را (از حسرت) بر آنچه در آن بوستانها خرج کرده بود بر هم می مالید و حال اینکه آن تاکها بر داربستها (و داربستها بر زمین) افتاده بود (همه سوخته و نیم سوخته) و (با خود) می گفت: «ای کاش! احدی را به پروردگار خودم شریك نساخته بودم».

و برای صاحب آن بوستانها و کشتزار گروهی نبود که یاریش کنند از جز خدا و نبود او انتقام کشنده (از کسی که همه را به آتش کشیده است). اینجاست که (باید گفت:) ولایت (یعنی اختیار تام) خاص خدای راستگوی درست کردار است، آن غیب مطلق از جهت پرداخت مزد خوب است و از جهت سرانجام (و تأمین آینده) خوب است.

1- گفته شده که: خدا آتشی فرستاد و درختان را سوزانید و آب هم فرونشست (تفسیر روح البیان).

سوره الكهف (18): آيه 45

مقدّمه

زنـدگانی دنیا همچون گیاهی است که از آب باران سبز شود و ببالد و به کمال نمو برسد و وقت آن درآید که از آن نفع گیرند، ناگاه آب از آن منقطع گردد و خشك و بی فایـده بمانـد، همچنین آدمی به زنـدگی و تازگی ای که دارد خوش است همین که نامهٔ عمر او از عنفوان به پایان رسد پیك مرگ در آمده نهال نهاد او را به صرصر فناء خشك سازد و خرمنهای آز و آرزوهای او را به باد نیستی دهد.

بهار عمر بسی دل فریب و رنگین است *** ولی چه سود که دارد خزان مرگ از پی

(اقتباس از تفسیر کاشفی)(1).

45 وَ اِضْرِبْ ... مُقْتَدِراً

مثل دیگر برای توانگران بی ایمان

و ای پیامبر! برای آنان (یعنی أغنیاء و توانگران متکبر بی ایمان که به أموال و پسـران و حیات عاریت چند روزهٔ دنیا مغرور شده اند، و غفلت دارنـد که «خـوش درخشـید ولی دولت مسـتعجل بود») مثـل زنـدگانی دنیـا را بزن که آن همچون آبی است که (مـا) از بالاـ (از ابر) آن را فرسـتادیم، پس در هم پیچید بسبب آن آب، سبزهٔ زمین (زیرا سبزه قوت گرفت و نمو خود را به کمال رسانید و زمین، به آن تازه و خرم شد) پس در آخر کار آن سبزه درهم شکسـته گردیـد که بادها آن سبزه را می پرانید (از زمین می کند و پراکنده می ساخت و بهر طرف می برد) و خدا بر همه چیز تواناست.

1- ای دل همه اسـباب جهان خواسـته گیر باغ طربت به سبزه آراسـته گیر و آنگاه برآن سبزه شبی چون شـبنم بنشسته و بامداد برخاسته گیر بایـد دنیا را تحصـیل کرد و آن را پل پیروزی آخرت دانست نه مقصـد. خوردن برای زیسـتن و ذکر کردن است تو معتقـد که زیسـتن از بهر خوردن است (سعدی در گلستان).

سوره الکهف (18): آیه 46

مقدّمه

رؤساء عرب مشرك، به مال و فرزندان پسر فخر و مباهات می کردند و پیامبر صلّی اللّه علیه و آله را به این که درویش است و پسر ندارد طعنه می زدند، آیه آمد که:

46 اَلْمٰالُ ... اَلْبٰاقِیٰاتُ اَلصّٰالِحٰاتُ ... أَمَلاً

باقیات صالحات

باقیات صالحات(1)

مال و پسران، آرایش زندگانی دنیاست و باقیات صالحات (یعنی حسنات پاینده) به است به نزد پروردگارت از جهت مزد و به است از جهت امید.

سوره الکهف (18): آیات 47 تا 49

اشاره

47-49 وَ یَوْمَ ... أَحَداً

قیامت و برهنگی و تنهائی

و ای پیامبر! بخاطر بیاور روزی را که کوهها را روان کنیم (و در هواء پراکنده سازیم) و زمین را به بینی ظاهر شده (از زیر کوهها، و مردگان همه بر روی زمین آمده) و مردم را جمع سازیم (در موقف حساب) پس احدی را نگذاریم به جا مانده، و روبه رو آورده شوند بر پروردگارت صف کشیده (ما به مردم خطاب می کنیم که:) قسم است که پیش ما آمدید (برهنه و بی خدم و حشم و بی مال و منال) همچنان که أول بار شما را آفریده بودیم (که هیچ چیز نداشتید) بلکه پنداشتید که برای شما وعده گاهی نمی سازیم.

و ای پیامبر! نامهٔ أعمال، در میان نهاده شود، پس مجرمان را می بینی ترسان از آنچه در آن نامه است، و می گویند: «ای وای بر ما! این چه کتابی است که هیچ عمل خرد و بزرگی را فرونگذاشته مگر آنکه آنها را شمرده (و ضبط کرده است)» و آنچه را که (در دار دنیا) کرده بودند حاضر بیابند(2)، و پروردگارت احدی را ستم نمی کند.

1- برگ عیشی به گور خویش فرست کس نیارد ز پس تو پیش فرست نیك و بد چون همی بیاید مرد خنك آن کس که گوی نیکی برد

2- اعمال، عکس برداری شده و آوازها ضبط گردیده.

سوره الکهف (18): آیات 50 تا 51

مقدّمه

مقدّمه(1)

محرر این تفسیر گوید: قرآن کریم در موارد عدیده موضوع ابلیس و شیطان را بیان فرموده است و خود علاوه بر تذکر عمومی به افراد بشر، ناظر است به رد بر عقائد شیطان پرستان که در بعض طوائف رواج داشته است و هنوز هم در قسمتی از معموره رایج است و به خلاصه برای کندن ریشهٔ این عقیدهٔ خبیث و پلید، قرآن کریم، پافشاری عجیبی فرموده است که توانسته این آتش را مهار کند و در محلّ محدودی محصور سازد.

50 و 51 وَ إِذْ قُلْنٰا ... عَضُداً

شیطان پرستان

و (ای پیامبر! وقتی را یاد کن) که به ملائکه گفتیم که: برای آدم سجده کنید، پس سجده کردند مگر ابلیس که از جنس پری بود، پس (این متکبر) از فرمان پروردگار خود بیرون رفت.

(ای فرزندان آدم!) آیا باز هم ابلیس و ابلیس زادگان را دوستان خود می گیرید از جز من ؟ (که از ایشان پیروی می کنید و مرا نافرمانی می نمائید) و حال آنکه ابلیس و ذریهٔ او دشمن شمایند، بد بدلی است برای ستمکاران (همان ستمکاران بجان خود، ابلیس و ابلیس زادگان بجای خدا).

در آفرینش آسمانها و زمین ابلیس و ابلیس زادگان را حاضر نکرده بودم و نه در آفرینش خودشان، و فراگیرنده نبودم گمراه کنندگان را برای مددکاری.

سوره الکهف (18): آیات 52 تا 59

اشاره

52-59 وَ يَوْمَ يَقُولُ ... مَوْعِداً

دنبالهٔ سخن و تهدید شیطان پرستان و متمردان دیگر

و (ای پیامبر! روزی را یاد کن) که خدا (به متمردان) می گوید: شریکان مرا که

1- موضوع این مقدمه خاص این تفسیر است (که در سحر شب 23 ماه رمضان المبارك سال 1386 هجری افاضه و منعکس شده).

گمـان داشتیـد، بخوانیـد به آواز بلنـد، پس کـافران متمرد، آن شـریکان را بخواننـد، در نتیجه شـریکان، ایشـان را اجابت نکننـد، و در میان پرستندگان و پرستش شدگان مهلکه ئی قرار می دهیم.

و مجرمان (در آن روز) آتش را ببینند، پس یقین کنند که ایشان در آن در افتادنی اند و (یقین کنند که) جای بازگشت از آن نیابند.

و قسـم اسـت کـه در این قرآن برای مردم (طبـق احتیاجاتشـان) از هرگـونه مثلی به صورتهـای گونـاگون بیـان کردیم، و آدمی بیشـتر از هر صفتی(1) به صفت جدل پرداخته است.

و مردم را آنگاه که هـدایت (یعنی قرآن) برای ایشان آمـد؛ بازنـداشت از اینکه ایمان بیاورنـد و از پروردگار خود طلب آمرزش کنند (و عذر تقصـیرات خود را بخواهنـد) مگر (انتظار یکی از دو چیز: یا) اینکه روش پیشـینیان به ایشان برسد (باین معنی که عذاب نازل شود و ریشـه کنشان کند) یا عذاب گوناگون شده به سروقتشان بیاید (یعنی فرد فرد معاینه ببینند).

و ما پیامبران را نفرستادیم(2) مگر مژده دهنـدگان (به مؤمنان) و بیم دهنـدگان (به متمردان) و کسانی که کفر پیشه کردند برای زائل ساختن حق از مقر خود، به دسـتاویز أمور باطـل جـدال می کننـد، و کـافران، آیات مرا (از: پیامبران و معجزات و کتابها) و چیزی که به آن بیم داده شـده اند به شوخی و بازیچه گرفتند. و چه کسـی سـتمکارتر است از آن کس که به آیات پروردگارش پند داده شود؟ پس، از آنها رو برتابد و عـاقبت آن نافرمانیهـا را که دو دست او پیش فرسـتاده است از یاد ببرد؟ البته ما (عنادهای کفار را) بر دلهاشان پرده ها ساختیم تا قرآن را در نیابند و در گوشهاشان گرانی (افکندیم).

و ای پیامبر! اگر آنان را بسوی هدایت (به ایمان و قرآن) بخوانی، با این

1- بیان متن، نظر محرر این تفسیر است. و در تفاسیر دیگر است که: آدمی از همهٔ مخلوقات جدال کننده تر است.
2- تفسیر مجمع البیان.

صفت که دارند هرگز هدایت نمی شوند(1).

و ای پیـامبر! پروردگارت آمرزگار (و) صاحب بخشایش است (زیرا) اگر کفار را به کرداری که کرده انـد مؤاخـذه می کرد، البته عـذاب را با شتاب به سروقتشان می فرستاد، بلکه از آن ایشان است میعادی (برای دریافت عذاب) که از برخورد با آن میعاد، پناهی (و گریزگاهی) نمی یابنـد. و آن شـهرها، (شـهرهای عاد و ثمود و قوم لوط و... که بارها اشاره شـده) چون از راه صواب تخطی کردند نابودشان ساختیم و برای هلاك این متمردان هم (که در عهد تو هستند) میعادی (و وقت معینی) قرار داده ایم.

سوره الکهف (18): آیات 60 تا 82

مقدّمه

الف:

مسـلّم است که ملاقاتی بین موسی و دانائی که بر موسی تفوق داشته است، بعمل آمده و موسی که برای دیدار آن دانا می رفته است یك هم سفر داشته است اکنون معلوم نیست که این موسی کیست آیا همان موسای کلیم اللّه است یا موسای دیگری است، هر دو را گفته اند. و نیز آن کس که موسی به دیدار او رفته است کیست و نیز هم سفر موسی چه کسی بوده ؟

ب:

محرر این تفسـیر گویـد: چون «مطلق، منصـرف به فرد شایع است» باید موسـی همان موسـی کلیم اللّه باشد و لیکن موسای قبل از پیامبر شـدن و قبـل از کلیم اللّه شـدن، و به خلاـصه دوره ای که برای پیـامبری آزمـایش می شـده و پخته می گشـته، نه دورهٔ نبوت و کلیم بودنش (بشرحی که خواهد آمد).

ج:

أما مطلوب معاصر موسی که دارای چنین شخصیت عظیمی است که موسی، ابجدخوان مکتب او بوده؛ جز خضر علیه السّلام(2) دیگری نتواند بود.

د:

هم سفر موسی ممکن است یوشع باشد همان یوشع معروف و مشهور که جانشین

1- فَلَنْ یَهْتَدُوا إِذاً أَبَداً - محرر این تفسیر گوید: برای اینکه کلمهٔ «لن» برای نفی أبد نیست، کلمهٔ «أبدا» را ذکر فرموده.

2- به جلد اول مقدّمهٔ همین تفسیر ص 74 و 169 و 170 و 213-221 مراجعه شود.

موسـی شد (چنانکه گفته شده) و ممکن است کسـی غیر از یوشع باشد (چنانکه گفته شده) اما کسی که در چنین سفری همراه موسی بوده است - سـفری که دو شخصیت عظیم جهانی ملاقات خاص دارند - جز یوشع معروف نتواند بود، و لیکن مسلما این هم سفر غلامی بوده و اگر نـامش یوشع بوده نه آن یوشع است. و حضور غلام و خادم در تماسـهای بزرگ مانع نبوده و نیست و آنچه از چنین غلامی و خادمی خواسته می شود همان محرم بودن است.

ه:

اما تاریـخ واقعه بایـد قبل از سـفر موسـی از مصـر بطرف مـدین باشد زیرا پس از مراجعت از مدین، که موسـی پیامبر شده، تا زمان وفاتش تـاریخی محـدود و مضـبوط و معین دارد و در این دوره ها موسـی یا گرفتار فرعون بوده و یا بنی اسـرائیل، و فرصت چنین سـفر دور و دراز هشتادساله را (که خود گفته) نداشته است.

و:

کسانی که جریان موسی را مربوط بعهد نبوتش می دانند و می گویند:

«موسـی برای بنی اسـرائیل سخن می گفته و مبحث اعلمیت پیش آمده و موسی خود را أعلم تصور کرده و خدا خواسته است به او بفهماند که بنده ای أعلم از تو هست، لذا او را به ملاقات با خضر مأمور ساخته است»؛ خوب است وقت و محل و مقتضیات آن را نشان بدهند.

ز:

مفسـرین می گویند: موسـی به شاگرد و خادم خود یوشع بن نون گفت که: به طلب خضر همیشه خواهم رفت تا به رسم به مجمع البحرین که مکـان او است و آن ملتقـای دو دریـاست (دریـای فـارس و روم - یا افریقا - یا طنجه - یا در بنـد نوشـیروان) یا می روم زمانی دراز که هشتاد سال باشد یعنی به هیچ وجه از این سفر رو بر نمی تابم تا او را نیابم - پس آن هنگام که رسیدند به مجمع میان دو دریا آنجا بر صخره یعنی سـنگی که بر کنار چشمه بود نشستند و موسی به خواب رفت، یوشع در آن چشمه وضوء ساخت و قطره ای از دستش برآن ماهی (که برای تغـذیه برده بودند) چکید، فی الحال ماهی زنده شد و رو به دریا نهاد و یوشع متحیر گردید، چون موسـی از خواب بیدار شد سـخن از حال یوشع و ماهی نکرد و رو به راه نهاد و از نهایت تعجیل در سـفر خود، ماهی را فراموش کردند، ماهی راه خود را در دریا فراگرفت و آب مثل سردابه ای که در آن توان رفت بر بالای

ماهی چون طاقی مرتفع ایستاد و زمین خشك می گردید. پس وقتی که از مجمع - البحرین در گذشتند موسی به یوشع گفت: وقت چاشت شد، طعام چاشت ما را بیاور تا بخوریم که گرسنه شده ایم، محققا از این سفر که کردیم رنج و سختی دیدیم.

چون یوشع سفره پیش آورد قصهٔ ماهی به یادش آمد و به موسی گفت: خبر داری که چون به آن صخره (سنك) بر کنار چشمه جا گرفته بودیم من ماهی را فراموش کردم یعنی قصهٔ او را که با تو بگویم، و بیان آن را شیطان از یاد من برد و ماهی راه خود را در دریا گرفت راه رفتنی عجب که هرجا می رفت راهی فراخ پیدا می شد و زمین دریا نیز خشك می گردید، موسی گفت: این قصهٔ ماهی همان است که می طلبیم و خدا بمن وحی فرستاد که آن ماهی ما را راه خواهد نمود به آن کس که او را می طلبیم، پس بازگشتند بر نشانه های قدم خود تا به آن موضع که ماهی به دریا در آمده بود رسیدند، راهی دیدند گشاده و خشك، پس بنده ای از بندگان ما را دیدند....

ح:

اینکه مفسرین نوشته اند که به موسی گفته شده خضر را در مجمع البحرین (یعنی ملتقای دو دریا) ملاقات خواهی کرد مساعد نیست زیرا اگر چنین وعده ئی به موسی داده شده بود دیگر نباید موسی بگوید: «أو أمضی حقبا»: یعنی یا راه می روم مدت هشتاد سال یا بیشتر، به اضافه اگر ملتقای دو دریا، میعاد بود نبایستی موسی از آنجا بگذرد و بعد مجبور شود که برگردد، بعلاوه اگر مجمع البحرین میعاد بوده چرا خضر که عالم به جریان بوده است در دفعهٔ أول حضور نداشته (بقول مفسرین) و در دفعهٔ دوم دیده شده است ؟ گویا برای همین اشکالات بوده است که بعض تفاسیر تمایل پیدا کرده اند که بگویند: «مجمع البحرین» موسی و خضراند، از جمله دو مدرك ذیل:

و قیل: البحران: موسی و الخضر علیهما السّلام فان موسی کان بحر علم الظاهر و خضر کان بحر علم الباطن (تفسیر بیضاوی).

و فیه اشارة الی أنّ موسی و الخضر علیهما السّلام بحران لکثرة علمهما: أحدهما و هو

موسـی بحر الظاهر و الباطن و الغالب علیه الظاهر أی الشـریعة و الآخر و هو الخضـر بحرهما و الغالب علیه الباطن أی الحقیقة اذ یتفاوت الأنبیاء علیهم السّلام بحسب غلبة الجمال أو الجلال علی نشأتهم - فملتقاهما اذا المکان الذی یتفق اجتماعهما فیه لا موضع معین.

(تفسیر روح البیان).

و لیکن این بیان مفسـرین هم مساعد نیست زیرا حرکت موسـی با غلام بدون دانسـتن محل خضر، أمر عقلائی نیست و لذا مفسرین مزبور هم مطلب خود را با قدمی لرزان گفته اند.

ط:

زنـده شـدن ماهی بریان در دریا و سـردابه شـدن آب که مفسـرین گفته انـد بی مدرك است و سـخنی است غیر قابل هضم، به اضافه ماهی باعجاز کی زنـده شده ؟ اگر باعجاز موسـی بوده که موسـی درجهٔ نبوت و اعجاز نداشـته و اگر باعجاز خضـر بوده که بقول مفسـرین خضـر حضور نداشته است.

ی:

بعضی گفته اند: آب چشمهٔ زندگانی به ماهی چکیده و زنده شده است، این هم به افسانه أشبه است تا به حقیقت.

ك:

کسـی که هشتاد سال راه رفتن را بر ذمهٔ خود گرفته چگونه پس از رسیدن به مجمع البحرین (هرچند مسافت داشته) می گوید: رنج و سختی در این سفر دیدم.

ل:

برای تخلص از مشـکلات مزبوره بایـد اولا در آیهٔ: «حَتّٰی أَبْلُغَ مَجْمَعَ - اَلْبَحْرَیْنِ » مجمع البحرین را بمعنی مجمع دو دریا گرفت اما یکی دریای آب و یکی دریای علوم و ثانیا آیهٔ: «فَاتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِي اَلْبَحْرِ سَرَباً» (1) را با آیهٔ: «وَ اِتَّخَذَ سَبِیلَهُ فِي اَلْبَحْرِ عَجَباً» یك مطلب تلقی کرد و گفت: مراد راه رفتن عجیب خضـر است بر روی آب، و ثالثا رنـج و سـختی هم که فرموده مرا در رنـج راه نیست بلکه مرا در رنج گرسـنگی است.

م:

برای بیان عجز موسی هم به نکات ذیل باید توجه کرد:

1- «فاتخـذ سبیله فی البحر سـربا» أی فاتخذ الحوت طریقة فی البحر مسـلکا - من قوله: «و سارب بالنهار» (تفسـیر بیضاوی) «السارب»

الذاهب فی سربه أی طریق کان قال تعالی: «وَ مَنْ هُوَ مُسْتَخْفٍ بِاللَّيْلِ وَ سٰارِبٌ بِالنَّهٰارِ» (کتاب مفردات راغب).

1 - احتیاج وی به ملاقات خضر.

2 - اظهار ناراحتی از گرسنگی.

3 - فراموش کردن ماهی.

4 - ندیدن موسی خضر را در دفعهٔ اول و دیدن غلامش خضر را در همان دفعهٔ أول.

5 - فراموش کردن غلام موسی و در حقیقت معاونش از بازگو کردن راه رفتن خضر بر آب در دفعهٔ أول.

6 - عجز موسی از مشاهدهٔ کارهای خضر.

ن:

اکنون تفسیر مفسرین را در بقعهٔ امکان می گذاریم زیرا برهانی برآن اقامه نشده و ما به تفسیر خود توجه کرده می گوئیم:

60-82 وَ إِذْ قٰالَ مُوسیٰ ... صَبْراً

ملاقات موسی و خضر

و (ای پیامبر! یاد کن از) وقتی که موسی به غلام خود گفت: دست برنمی دارم (از سفر) تا وقتی که به «مجمع البحرین» برسم (یعنی به دریای آب و دریای علم خضر) یا (اگر دیدار نکردم «بگردم آب دریاها سراسر» و) به راه ادامه بدهم تا هشتاد سال، (هم که شده، تا او را دیدار کنم).

پس چون موسی و غلامش به مجمع بین این دو(1) رسیدند، ماهی خود را فراموش کردند پس خزر راه خود را در دریا پیش گرفت و از آب گذشت(2) پس چون موسی و غلام از آن محل گذشتند موسی به غلام خود گفت: طعام چاشت ما را بیاور، قسم است که از سفرمان - همین سفر - رنج (و سختی و گرسنگی) دیدیم.

1- بین دریا و خضر.

2- این، دو تصرف بود: یکی فراموشانیدن ماهی و دیگری از آب گذشتن او بلکه شاید فراموشانیدن تذکر هم که غلام به شیطان نسبت داده سومین تصرف خضر باشد، تصرف چهارم عدم توجه موسی است به آنچه غلامش دیده است.

غلامم گفت: آیا خبر داری وقتی که به آن سنگ جا گرفته و تکیه کرده بودیم پس البته من ماهی را فراموش کردم ؟ و فراموش نساخت مرا از اینکه آن را به تو بازگو کنم مگر شیطان. و آن مرد راه خود را در دریا پیش گرفت و بطرز شگفت آوری از آب گذشت.

موسی گفت: آن، همان کس است که او را می جستیم، پس بدنبال نشانه های خود برگشتند (یعنی از همان راه که رفته بودند برگشتند) تفحص کنان راه.

پس، بنده ای از بندگان ما را که از نزد خودمان بخششی به او داده ایم (به اعطاء منصب نبوت و طول عمر) و از خودمان علمی به او آموخته ایم (در نزد صخره، محل فراموش کردن ماهی، محل دیدن غلام موسی، خضر را که بر روی آب راه رفت)؛ یافتند(1).

موسی به خضر گفت: آیا (اجازه می دهی که) تو را پیروی کنم بشرط اینکه از آن علوم که شده ای بمن یاد بدهی ؟ برای راهنمائی.

خضر گفت: البته تو نتوانی با من شکیبائی کردن، و چگونه شکیبائی می کنی بر چیزی که تو به آن احاطه نداری از روی دانش.

موسی گفت: البته مرا - اگر خدا بخواهد - شکیبا خواهی یافت و در هیچ کاری تو را نافرمانی نمی کنم.

خضر گفت: پس اگر مرا پیروی کردی بالنتیجه مرا از چیزی مپرس تا برای تو از آن چیز سخن آغاز کنم.

پس هر دو روانه شدند تا وقتی که در کشتی سوار شدند، خضر کشتی را سوراخ کرد.

موسی گفت: آیا کشتی را سوراخ کردی تا (آب وارد آن شود و) أهل کشتی را غرق کنی ؟ قسم است که چیزی شگفت آوردی (و کاری زشت کردی).

1- از اینجا ببعد دیگر سخنی از هم سفر موسی نیست، ظاهرا بلکه مسلما او مرخص شده است.

خضـر گفت: آیا نگفتم که البته تو با من شـکیبائی نتوانی کردن ؟ موسـی گفت: مرا دربارهٔ عهدی که فراموش کردم مؤاخذه مکن و نسبت به کارم بر من سخت مگیر.

(خضـر معـذرت موسـی را پـذیرفت و از کشتی بـدر آمدند) پس، خضـر و موسـی روانه شدند تا وقتی که هر دو نفر به غلام (یعنی جوان) نوخطی(1)برخوردند، پس خضر آن نوجوان را کشت.

موسی گفت: آیا نفس بی گناهی را بی اینکه مرتکب قتلی شده باشد کشتی ؟ قسم است که چیزی ناپسندیده آوردی.

خضـر گفت: آیـا برای تو نگفتم که البته تو بـا من شـکیبائی نتوانی کردن ؟ موسـی گفت: اگر تو را بعـد از این از چیزی بـپرسم، پس بـا من مصاحبت مکن، علی التحقیق تو از جانب من معذور هستی. پس، خضر و موسی با هم روانه شدند تا به أهل شهری وارد شدند (شب بود و دروازهٔ شهر را بسته بودند، آنها را بشهر راه ندادند و چون) از أهل شهر طعام طلبیدند، پس أهل شهر امتناع کردند از اینکه آن دو را مهمان کننـد، پس در (نواحی) شـهر دیواری یافتند که دیوار می خواست از بیخ برگردد (و بیفتد) پس خضـر (بوسـیلهٔ محکم ساختن پی دیوار) آن دیوار را (با سنگ و گل) سرپا نگاه داشت.

موسـی گفت: اگر می خواسـتی (دیوار را راست و درست کنی) البته مزدی برآن می گرفتی (تـا به آن طعـامی می خریـدیم و سـد جوع می کردیم).

خضر گفت: این اعتراض موجب جدائی میان من و میان تو است، البته تو را به سرّ (و معنی) آنچه شکیبائی برآن نتوانستی، آگاه می سازم:

1- غلام در واقعهٔ قتل، نوجوان است که شاربش دمیده. و دو غلام در واقعهٔ گنج، بمعنی دو پسر کودك است زیرا به یتیم توصیف شده اند و یتیم به پسری گویند که به حد بلوغ نرسیده و پدر خود را از دست داده. ب. یتیم از انسان، کسی است که پدر را از دست داده و هنوز به حد بلوغ نرسیده، و از بهائم آنست که مادرش را از دست داده (منجد به ترجمه).

اما آن کشتی (که سوراخ کردم) بالنتیجه از چند مسکین(1) بود که در دریا کار می کردند، پس خواستم آن را عیبناك کنم، و موضوع، این بود که پادشاهی پشت سر ایشان بود که هر کشتی را بزور از صاحبانش می گرفت.

و اما آن نوجوان، پس پدر و مادر او مؤمن بودند (و او کافر پیشه بود) پس ترسیدیم که (روی محبت پدر و فرزندی و مادر و فرزندی) آن نوجوان، پدر و مادر خود را وادارد (و به تنگ آرد) به طغیان و کفر، پس خواستیم که پروردگار آن دو، فرزندی به از این پسر در پاکی أخلاق و نزدیکتر در رحم و محبت به پدر و مادر، بعوض این پسر به آنها بدهد.

و اما آن دیوار، پس، از دو غلام (یعنی دو پسر) یتیم بود که در آن شهر بودند و زیر این دیوار گنجی از آن دو پسر بود و پدرشان مردی شایسته بود (و اگر آن دیوار مرمت نمی شد و می افتاد، آن گنج مکشوف می شد و دیگران می بردند) پس پروردگار تو خواست که آن دو یتیم بکمال رشد خود برسند و گنجشان را خود استخراج کنند.

(این سه کار را که کردم(2) هر سه بجهت رحمت (و مهربانی) پروردگار تو بود و آن را از رأی خود نکردم، آنچه گفته شد سرّ (و معنی) چیزی است که شکیبائی برآن را نتوانستی(3).

1- فرق مسکین با فقیر این است که مسکین سؤال نمی کند و فقیر سؤال می کند (فرائد اللغه ص 258 بنقل از کلیات).

2- تفسیر مجمع البیان.

3- پس خضر و موسی یکدیگر را وداع کردند. و در روایت است که از موسی پرسیدند از سختیهای دنیا کدام یك بر تو دشوارتر بود؟ گفت: آن هنگام که خضر مفارقت خود را بمن اعلام کرد (خلاصه از خلاصهٔ تفسیر منهج الصادقین). برای اطلاع از مبحث موسی و خضر و اعلام شخصی و جغرافیائی، به جلد اول مقدمهٔ همین تفسیر ص 213-221 و 169 و 170 مراجعه نمائید.

سوره الكهف (18): آيات 83 تا 98

اشاره

83-98 وَ يَسْئَلُونَكَ عَنْ ذِي اَلْقَرْنَيْنِ ... حَقًّا

جواب از سؤال ذو القرنين «كوروش»

جواب از سؤال ذو القرنين «كوروش»(1)

و اى پيامبر! تو را از ذو القرنين مى پرسند. در جوابشان بگو: البته بر شما سرگذشتى از او مى خوانم:

البته ما دست ذو القرنين (يعنى كوروش) را در زمين بازگذارديم و از هر چيزى كه براى سامان كارش لازم داشت به او داديم.

فَأَتْبَعَ سَبَباً حَتّٰى إِذٰا بَلَغَ مَغْرِبَ اَلشَّمْسِ ...

پس ذو القرنين (براى دفع دشمن سمت مغرب ايران و فتح ليدى) به لشكركشى پرداخت تا آنگاه كه به مغرب آفتاب رسيد (يعنى به سواحل درياى اژه نزديك ازمير) (و چنين يافت كه دريا صورت چشمه اى به خود گرفته و آب نيز از گل و لاى ساحل، تيره رنگ بنظر مى رسد) (در نتيجهٔ كرويت زمين و انحناء سطح آب) بنظرش آمد كه قرص خورشيد (آرام آرام چنان است كه) در چشمهٔ گل آلودى فرومى رود، و در نزد آن ناحيه قومى را يافت (كه بت پرست بودند و هيكلى قوى داشتند و خوراكشان گوشت وحوش و جانوران دريائى بود) (پيروزى كوروش بحدى سريع بود كه جنگ، زياد طول نكشيد و «سارد» پاى تخت ليدى تسليم و كرزوس پادشاه آنجا، در دست كوروش أسير شد و به اين طريق آسياى صغير كلا از درياى سياه تا درياى شام بتصرف كوروش در آمد، و ما) گفتيم: اى ذو القرنين! (اين قوم مقصرند تو مختارى آنها را) يا تنبيه مى كنى و يا نيكوئى (يعنى عفو عمومى) را دربارهٔ آنها اتخاذ مى كنى (و اجراء مى كنى).

(ذو القرنين دستور صادر كرد و) گفت: اما (از اين ببعد) هركس ظلم كند، پس البته او را عذاب مى كنيم سپس (كه مرد، براى حساب) بسوى پروردگارش بازگردانيده مى شود پس پروردگار، او را عذاب مى كند عذابى سخت. و اما هركس بگرود و كار شايسته كند پس (در آخرت) از آن اوست مزدى نيكو و (در دنيا) البته از فرمان خودمان كارى آسان براى او مى فرمائيم.

1- رجوع به جلد أول مقدمه ص 468-485.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً حَتّٰی إِذٰا بَلَغَ مَطْلِعَ اَلشَّمْسِ ...

سپس ذو القرنین (پس از فتح لیدی، برای خواباندن شورشهای مشرق) به لشکرکشی پرداخت تا آنگاه که به مطلع آفتاب رسید (یعنی تا بلخ تاخت، بلخ در حکم شرق دور ایران است زیرا از بلخ دیگر کوهها یکباره ارتفاع گرفته و راه را می بندد، و چون به آنجا رسید چنین) یافت که آفتاب بر قومی طلوع می کند که برای آن قوم از جز آفتاب پوششی قرار نداده ایم (یعنی ایل خانه به دوش بوده اند).

کذلك دربارهٔ آن قوم هم مانند قوم مغرب زمین رفتار شد (یعنی ذو القرنین دستوری مانند آن دستور صادر کرد) و محققا که (ما) به کارهای ذو القرنین احاطه و آگاهی کامل داشتیم.

ثُمَّ أَتْبَعَ سَبَباً حَتّٰی إِذٰا بَلَغَ بَیْنَ اَلسَّدَّیْنِ ...

سپس ذو القرنین به لشکرکشی پرداخت (بسمت شمال) تا وقتی که به میان آن دو کوه (دو کوه بلند قفقاز) رسید. از پیش آن دو کوه، قومی (یعنی قوم کولشی) را یافت که (چون مردمی کوهستانی بودند) نزدیك نبودند سخنی را دریابند، آنان (بوسیلهٔ مترجمی) گفتند: ای ذو القرنین! البته یأجوج و مأجوج فسادکنندگان در زمین اند پس آیا برای تو (جهت جلوگیری از هجوم این قبائل وحشی) باجی قرار بگذاریم بر اینکه میان ما و میان آنها سدی(1) بناء کنی ؟ ذو القرنین (در جوابشان) گفت: آنچه را که پروردگارم دربارهٔ ساختن سد در دسترس من گذارده است به (از پیشنهاد باج) است، پس شما از جهت نیرو (از مرد و مدد) بمن کومك بدهید تا میان شما و میان آنها دیواری محکم بسازم.

1- محل سد در تنگه ای است که امروزه آن را بنام تنگهٔ داریال می خوانند و در ناحیهٔ «ولادی - کیوکر» و «تفلیس» واقع شده است و هم اکنون نیز بقایای دیوار در این نواحی موجود است. این سد را با دیوار خزر یعنی دیوار در بند که مربوط به زمان نوشیروان است نباید اشتباه کرد (خلاصه از کتاب «ذو القرنین» مولانا أبو الکلام آزاد وزیر اسبق فرهنگ هندوستان).

(آنگاه فرمان داد که) تخته های آهن (از انبارهای دولتی) پیش من بیاوریـد (آوردند) تا آنجا که دو سـمت کوه را برابر ساخت (آنگاه) گفت: (که در شکافهای آهن) بدمید (دمیدند) تا وقتی که آن آهن را آتشین ساخت (بعد) گفت: که قطر(1) (یعنی نوعی از مس) پیش من بیاورید تا برآن دیوار بریزم. پس (از اینکه سد به پایان رسید) قبائل یأجوج و مأجوج نتوانستند که برآن سد بالا روند و نتوانستند آن را سوراخ کنند.

ذو القرنین (پس از پایان کار) گفت: بنیاد این سـد تفضل است از پروردگار من، پس چون وعدهٔ پروردگارم برسد، آن سد را هموار می کند، و وعدهٔ پروردگارم راست است.

سوره الکهف (18): آیات 99 تا 108

مقدّمه

موضوع یأجوج و مأجوج نه از چیزهای زودگـذر است که در کنج گنجینهٔ تاریخ بایگانی شود بلکه از مطالب زنده است و در قیام «ساعت» یعنی قیامت نقش مهمی دارند. و أنبیاء سلف از این موضوع اطلاع داده اند. و قصه های دروغ بوسیلهٔ دشمنان دین اسلام همچون جارو، به دم واقعه یأجوج و مأجوج بسته شده.

در توراة سفر تکوین 2:10 در ضـمن بیان پسـران یافث بن نوح، از مأجوج اسم برده و در کتاب أول تواریخ أیام 5:1 نیز همین را اسم برده است.

در کتاب حزقیال باب 38: و 39: ازجوج که از زمین مأجوج است اسم برده.

در قاموس مقـدس (در ص 297) می نویسـد: در نبوت حضـرت حزقیل مأجوج قصـد از أهالی جوج می باشـد و گاهی قصـد ازجوج و مأجوج قبایل وحشیهٔ سکیتیان می باشد که از طرف شمال با قوت و هیبت عظیم سواره و پیاده مسلح و مکمل می آمدند.

و گاهی جوج و مأجوج ذکر شود و قصـد از رئیس و طایفه ئی باشـد، چنانکه در مکاشـفهٔ یوحنا 8:20 مـذکور است و دلالت برآن قوت و قدرت عظیمی می نماید که در زمان آخرین بر ضد کلیسا برپاشود (ه).

1- «قطر» (بر وزن فکر) است.

در قاموس مزبور (در ص 297 و 298) بعـد می نویسد: جمعیت جوج، اسم آن وادی می باشد که مقتولین جوج در آنجا مدفون گشـتند. کتاب حزقیال 11:39 و 15.

و بزعم أهل ترگوم در نزدیکی دریای جلیل واقع (است) لکن رأی صحیح آنست که در میانهٔ شاهراه شام و مصر واقع است (ه).

در قاموس مزبور (در ص 775) ذیل اسم مأجوج می نویسـد: خلاصه در قرون متوسـطه سوریان بلاد تاتار را مأجوج نامیدند لکن اعراب، زمینی را که در میانهٔ دریای قزوین و بحر أسود واقع است مأجوج می نامیدند. بسـیاری، سـکیتیان را که در أیام حزقیال معروف و در مغرب آسـیا سـکنی داشـتند مأجوج می داننـد و اینان یعنی سـکیتیان در مائـة چهارم قبل (از میلاد) از کوه معروف به کوه قاف که لشـکر کشـیده ساردس را که شـهر معظم لیـدیا بود در سال 629 قبل از مسـیح مفتوح ساخته برسـیاکرس پادشاه مـد در سال 624 قبل از مسـیح عیسی دست یافتنـد. ازآن پس راه مصـر گرفته پسامیتخس هـدیه ای گران بـدیشان داده ایشان را بازگردانید لکن از آسـیای غربی قبل از انتهای قرن آینده رانده نشدند. علی الجمله: حزقیال در توصـیف ایشان در سواری و در اسـتعمال نیزه گوید: در نهایت مهارت بودند، و آنچه از تواریخ یونانیـان معلوم می شود نیز بـا این مطلب مطـابق می باشـد. أمـا یأجوج و مأجوج که در مکاشـفهٔ 7:20-9 وارد است مراد دشـمنان دین مسیحی می باشند(1) (ه).

محرر این تفسیر گوید: نویسندگان قاموس مقدّس مورد پیشگوئی حزقیال را نتوانسته اند بفهمند.

دنبالهٔ حادثهٔ یأجوج و مأجوج

در مکاشفهٔ یوحنای رسول در باب بیستم 10:1 می گوید: و دیدم فرشته ای

1- دین فعلی مسـیحی دشـمن ندارد زیرا دین مزبور با همهٔ مزاجها سازگار است «درازش کنی سـیخ می شود و پهنش کنی بیل می شود» دینی کـه نـه واجبـاتی دارد و نه محرمـاتی، نه أمر به معروفی دارد و نه نهی از منکری، نه مسـتحبی دارد و نه مکروهی، و از أحکـام خمسـهٔ تکلیفیه فقط «مباح» را گرفته و پیش می رود، چرا دشمن داشته باشد؟!. ب.

را که از آسمان نازل می شود و کلید «هاویه» را دارد و زنجیری بزرگ بر دست وی است.

و اژدها یعنی مار قدیم را که ابلیس و شیطان می باشد گرفتار کرده او را تا مدت هزار سال در بند نهاد. و او را به هاویه انداخت و در را بر او بسته مهر کرد تا امتها را دیگر گمراه نکند تا مدت هزار سال به انجام رسد و بعد از آن می باید اندکی خلاصی یابد.

و تختها دیدم و بر آنها نشستند و به ایشان حکومت داده شد و دیدم نفوس آنانی را که بجهت شهادت عیسی و کلام خدا سر بریده شدند و آنانی را که وحش و صورتش را پرستش نکردند و نشان او را بر پیشانی و دست خود نپذیرفتند که زنده شدند و با مسیح هزار سال سلطنت کردند. و سائر مردگان زنده نشدند تا هزار سال باتمام رسید. این است قیامت أول.

خوشحال و مقدس است کسی که از قیامت أول قسمتی دارد. بر اینها موت ثانی تسلط ندارد، بلکه کاهنان خدا و مسیح خواهند بود و هزار سال با او سلطنت خواهند کرد. و چون هزار سال به انجام رسد شیطان از زندان خود خلاصی خواهد یافت تا بیرون رود و امتهایی را که در چهار زاویهٔ جهانند یعنی جوج و مأجوج را گمراه کند و ایشان را بجهت جنگ فراهم آورد که عدد ایشان چون ریگ دریاست. و بر عرصهٔ جهان برآمده لشکرگاه مقدسین و شهر محبوب را محاصره کردند، پس آتش از جانب خدا از آسمان فروریخته ایشان را بلعید. و ابلیس که ایشان را گمراه می کند به دریاچهٔ آتش و کبریت انداخته شد جایی که وحش و نبی کاذب هستند و ایشان تا أبد الآباد شبانه روز عذاب خواهند کشید (ه).

محرر این تفسیر گوید: در قرآن کریم در دو سوره از یأجوج و مأجوج سخن کرده: 1 - سورهٔ أنبیاء 2 - همین سورهٔ کهف.

99-108 وَ تَرَکْنٰا ... حِوَلاً

شورش یأجوج و مأجوج و عکس العمل کارهای دنیوی در قیامت

و بعض یأجوج و مأجوج را در روز فرارسیدن وعدهٔ پروردگار، می گذاریم که در بعض دیگر موج زنند (و در هم آمیزند) و در صور دمیده شود، پس خلق را جمع

کنیم جمع کردنی تام و تمام و در آن روز برای کافران، جهنم را روبه رو آوریم روبه رو روبروآوردنی تام و تمام، همان کافرانی که چشمهاشان (یعنی چشمهای دلشان) از یاد من (یعنی از مشاهدهٔ آیات من) در پرده (پرده ای از لجاج و عناد) بود و نمی توانستند (از شدت بغض) سخن مرا بشنوند. آیا پس کافران پنداشته اند که بندگان مرا از جز من (یعنی بجای من) کارسازان (و معبودان) می گیرند؟ البته ما برای کافران، جهنم را برای پذیرائی(1)آماده ساخته ایم.

ای پیامبر! بگو: آیا شما را خبر دهیم به زیانکارترین مردم در کردارها؟ (این جماعت) همانها هستند که سعی ایشان در زندگانی دنیا، گم شد و حال آنکه ایشان می پنداشتند که نیکوکاری می کنند در عمل. این جماعت همانها هستند که به آیات پروردگارشان و به ملاقات او کافر شدند، پس کارهای ایشان که در ظاهر نیکو می نمود نابود شد، پس برپانخواهیم ساخت برای ایشان در روز قیامت هیچ ترازوئی که أعمال نیکوی ایشان را سنجش کنیم(2). آن عدم ارزش أعمال نیکوی دنیوی آنان را بدان (از طرفی) (و) مزدشان جهنم است (از طرف دیگر) بسبب اینکه نگرویدند و آیات من و رسولانم را به سخریه گرفتند. البته کسانی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند از آن ایشان است بهشتهای فردوس برای پذیرائی(3)، جاویدان در آنجا باشند، (و) فکر انتقال از آن بهشتها را در سر نمی پرورانند.

سوره الکهف (18): آیه 109

اشاره

109 قُلْ لَوْ کٰانَ اَلْبَحْرُ ... مَدَداً

جواب سؤال از شمارهٔ مخلوقات

ای پیامبر! (در جواب سؤال از شمار مخلوقات) بگو: برای (نوشتن شمار) کلمات (یعنی مخلوقات) پروردگارم اگر (آب) دریا(4) سیاهی (مرکب) شود البته

1- یا برای منزل (تفسیر مجمع البیان).

2- و آنان: أهل کتاب، و خوارج، و أهل شبهات و أهواء از أهل قبله و حروریه و أهل بدع اند (تفسیر صافی از امام محمد باقر علیه السلام).

3- یا برای منزل (تفسیر مجمع البیان).

4- همهٔ دریاها (تفسیر مجمع البیان).

(آب) دریا ختم می شود پیش از آنکه (شمار) کلمات پروردگارم ختم شود و اگرچه مانند آن دریا کومك بیاوریم.

سوره الکهف (18): آیه 110

اشاره

110 قُلْ إِنَّمٰا أَنَا ... أَحَداً

خلاصهٔ کلام و رجوع به مطلب آغاز سوره

ای پیامبر! بگو: جز این نیست که من بشـری هستم مثل شما (النهایه) بمن وحی فرستاده می شود که جز این نیست که معبود شما معبودی است یکتا، پس هرکس توقع ملاقات پروردگار خود را دارد پس باید کار شایسته بکند و به عبادت پروردگارش احدی را شریك نسازد.

«پایان»

تعالیق

(1)

«جغرافیا» و «جغرافیة»: (هر دو کلمه بکسر جیم) علم وصف زمین و اقسام آن است (و کلمه یونانی است).

و جغرافیای اقتصادی: علم منتجات و محاصیل است.

و جغرافیای طبیعی: علم أحوال کرهٔ زمین است خواه جوّا و خواه برّا و خواه بحرا.

و جغرافیای ریاضی: علم موقعیت زمین است در بین أجرام سماوی از نجوم و کواکب.

و جغرافیای تاریخی: علم أجناس و لغات و حدود مملکت ها و مؤسسات است.

و جغرافیای بشری: علم سکان زمین است.

جغرافی (بکسر جیم و شد یاء) یعنی عالم به جغرافیا (المنجد چاپ هفدهم به ترجمه).

علم جغرافیا: علمی است که بوسـیلهٔ آن سـطح زمین و آنچه برآن است از دریاها و کوهها و شهرها و سکان و حکومات و أشباه آن شناخته می شود.

لفظ جغرافی مرکب است از دو کلمـهٔ یونانی و معنای آن دو کلمه، وصف زمین است. و عرب این علم را علم «تقویم البلدان» یا «تخطیط الأقالیم» نامیده.

علم جغرافیا به اقسام بسیاری منقسم می شود که هریك از آنها علمی است مستقل:

الف - جغرافیای طبیعی - که در آن از وصف سطح زمین آن گونه که خدا آفریده بحث می شود همچون سخن دربارهٔ کوهها و نهرها و دریاها و غیرها.

ب - جغرافیای سیاسی - که در آن از سطح زمین از حیث سکان و دول و حکومات و أمور مشابه اینها بحث می شود. و جغرافیای وصفی که از شعوب مردم از حیث أجناس و عقائد و مذاهب و عوائد و أخلاق و لغات بحث می کند، داخل این قسم است.

ج - جغرافیای تاریخی - که در آن از تاریخ زمین و آنچه برآن عارض شده از تقلبات دولتها و بیان وقائع مربوط به بقاع و أمکنه بحث می شود.

د - جغرافیای ریاضی - که در آن از آنچه متعلق به شکل زمین و علائق بین زمین و بین کواکب است و از سکون و حرکات زمین و طولها و عرضهای زمین و اختلاف شب و روز و پیدایش فصول و آنچه باینها تعلق دارد بحث می شود.

ه - جغرافیای اقتصادی - که در آن از حاصلات بلاد از نباتات و حیوانات و معادن و ثروت هر امت و تجارت و صناعت آن و متعلقات همین موضوعات بحث می شود.

(النخبة الأزهرية: ص 5 و 6 و 31 به ترجمه).

محرر این تفسیر گوید: ای خواننده! پس از اطلاع بر مطالب فوق بدقت ملاحظه کن که قرآن کریم هر پنج قسم جغرافیای مربوط به أصحاب کهف را تشریح فرموده است.

(2)

فرق کهف و غار این است که غار کوچکتر از کهف است (قاموس).

(3)

فایدهٔ خواندن آیهٔ 110 برای بیدار شدن از خواب، در کتب دعاء دیده شود.

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

سورهٔ مریم

اشاره

حجة التفاسیر کشاف:

سورهٔ مریم مکی.

مشتمل بر: 98 آیه.

962 کلمه.

3802 حرف.

(تفسیر أبو الفتوح رازی) دارای تعالیق.

ص: 139

سوره مریم (19): آیه 1

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ 1 كهيعص كهيعص: (رمز است).

سوره مریم (19): آیات 2 تا 15

اشاره

2 - 15 ذِكْرُ رَحْمَتِ رَبِّكَ ... حَيًّا

زکریا و یحیی

ای پیامبر! (اینکه اکنون می گویم) خبر بخشایش پروردگار تو است بر بنده اش زکریا (که دعاء او را مستجاب کرده) آنگاه که زکریا پروردگارش را خواند با نداء پنهانی (و) گفت: ای پروردگار من! من، سخت استخوانم سست شده و شعلهٔ پیری از سرم زبانه کشیده است و تا کنون در درخواستم از تو بی سعادت نبودم، و البته من از مشاهدهٔ رفتار خویشان که از پی من اند ترسیده ام و زنم نازا است، بنابراین از خزانهٔ کرمت پسری کارساز بمن ببخش که از من ارث ببرد و از آل یعقوب ارث ببرد (أموال ما را). و ای پروردگار من! او را پسندیده بساز (در گفتار و رفتارش که در علم و نبوت هم، همچون این خاندان باشد).

(در جواب گفتیم:) ای زکریا! البته ما تو را به پسری که نام آن «یحیی» است مژده می دهیم، از پیش از این، «سمیئی» (یعنی همنامی و هم نشانی(1) برای او قرار نداده (و نیافریده) ایم.

زکریا گفت: ای پروردگار من! از کجا (و ازچه زنی) برایم پسر پیدا می شود؟ و حال آنکه زنم نازا است و براستی از پیری بانتهاء ضعف رسیده ام.

پروردگار گفت: با همین وضعیت (یعنی از همین زن). پروردگار تو گفت:

این کار بر من آسان است (تو را نیرو می دهم و «رحم» زنت را هم باز می کنم) و (تعجب مکن

1- «سمی» (بر وزن شریف) در آیهٔ 65 همین سوره دربارهٔ خدا به کار رفته است.

زیرا) محققا خودت را از پیش آفریدم و حال آنکه هیچ بودی.

زکریا گفت: ای پروردگار من! برای من نشانه ای قرار بده.

پروردگار گفت: نشانهٔ تو این است که سه شبانه روز نمی توانی با مردم سخن بگوئی درحالی که صحیح و تندرست باشی، پس زکریا (که آن علامت را یافت) در برابر قوم خود از محراب عبادت بیرون آمد، و در نتیجه به ایشان اشاره کرد که در صبح و شام، خدا را تسبیح بگویید.

(کار زکریا انجام شد، زنش آبستن گردید، یحیی بدنیا آمد و ما گفتیم:) ای یحیی! کتاب (کتاب توراة) را با قوت (قوت دل) بگیر و حکم (یعنی نبوّت) را در حالی که یحیی کودك بود با «حنان»(1) از خودمان و طهارت روح به او دادیم و او پرهیزکار و به پدر و مادرش نیکوکار بود و گردنکش و نافرمان نبود. و (گفتیم:) تحیت باد! بر یحیی در روز که متولد شده و در روزی که بمیرد و در روزی که بر انگیخته شود زنده(2).

1- حنان (بر وزن سلام) یعنی رحمت «بخشودن» و روزی و برکت و هیبت و وقار و رقت قلب (قاموس به ترجمه و خلاصه).

2- داستانهائی که تصریح دارد بر اینکه یحیی (ع) و زکریا (ع) با هم کشته شده اند صحیح نیست زیرا کشته شدن یحیی (ع)، با دعاء زکریا (ع) دائر بر خواستن پسری جهت ارث بردن از زکریا و بقاء او بعد از پدر، منافات دارد. نیز داستانهائی که تصریح دارد به این که پس از شهادت یحیی (ع) بخت نصّر مسلط شد و انتقام خون آن حضرت را گرفت، صحیح نیست زیرا زکریا چند قرن پس از واقعهٔ بخت نصّر به دنیا آمده. نیز قرآن کریم زکریا (ع) را پیامبر می داند و انجیل لوقا (5:1) که او را کاهن می داند نه پیامبر، صحیح نیست. نیز در ج اول مقدّمهٔ همین تفسیر ص 450-453 و 536-540 شرح حال زکریا (ع) و یحیی (ع) ملاحظه شود. ب.

سوره مریم (19): آیات 16 تا 36

اشاره

16-36 وَ اُذْكُرْ فِي اَلْكِتٰابِ مَرْيَمَ ... مُسْتَقِيمٌ

مریم و عیسی

و ای پیـامبر! در قرآن، مریم را یاد کن آنگاه که مریم (برای غسـل(1) از کسان خود فاصـله گرفت در محلی آفتاب رو. پس پرده ای از پیش ایشان برقرار کرد (و آویخت).

پس (از اینکه مریم به آنجا رفت) ما فرشتهٔ خودمان (یعنی جبرائیل) را بسوی مریم فرستادیم.

پس (چون به نزد مریم رسید) فرشته بصورت بشری تمام اندام برای مریم مجسم شد.

مریم (که در محلّ غسل خود برهنه بود) گفت: البته من از تو به «رحمان» (یعنی بخشایشگر) پناه می جویم اگر خدا ترس باشی.

فرشته گفت: جز این نیست که من فرستادهٔ پروردگار توأم (آمده ام) تا پسری پاك (و شایسته و با خیر و فضل) به تو به بخشم.

مریم گفت: از کجا برای من پسـر می باشد؟ و حال آنکه دست هیچ بشـری به (دامان) من نرسـیده است (بطرز حلال شوهر نداشـته ام) و زناکار نبوده ام.

فرشته گفت: با همین وضعیت (دارای پسر می شوی)، پروردگار تو فرموده:

این کار بر من آسان است. و (این کار را می کنم تا هم تو از تنهائی به درآئی و دارای فرزندی بشوی و) تا او را برای مردم نشانه (از قدرتمان) بسازیم و بخشایش از خودمان (یعنی پیامبر باشد) و این موضوع أمری است انجام شده.

پس (فرشته در او دمید و در نتیجه) مریم آبستن شد به آن پسر.

پس مریم فاصله گرفت با آن که (در رحم داشت) در محل دور دستی (که مردم نبینند).

پس (از نه ساعت(2) درد زائیدن مریم را به پناه تنهٔ درخت خرمائی

1- تفسیر مجمع البیان.

2- بنقل تفسیر صافی از کتاب کافی و از تفسیر قمی. و کمتر و زیادتر هم گفته شده.

کشانید، مریم (در آنجا زائید، آنگاه) گفت: ای کاش! من پیش از این مرده بودم و لتهٔ حیضی(1) بودم فراموش شده.

پس کودك از زیر (زیر دامان) مادر (چون این سخن را شنید) مادر را آواز داد که:

غم مخور (هر سه مهم تو از نوشیدنی و خوردنی و جواب مردم؛ کفایت شده است):

(1) محققا پروردگار تو، زیر تو «سری» (یعنی چشمهٔ آبی(2) آفریده (که از آن بنوشی و از آن خود را بشوئی).

(2) و جذع (یعنی ساق(3) درخت خرما را بطرف خود بجنبان تا خرمای تازه ئی که وقت چیدن آن باشد بر تو فروریزد، پس بخور و بیاشام و سرد ساز چشم را (آینده را در چشم جهان بین خود روشن ببین).

(3) پس اگر از بشر کسی را به بینی (و او دربارهٔ فرزندت ایراد کند) پس (در جوابش با اشاره) بگو: البته من برای «رحمان» (یعنی بخشایشگر) روزه (روزهٔ سکوت) نذر کرده ام، پس امروز با هیچ آدمی ای سخن نمی گویم (و جواب را با اشاره به عهدهٔ من واگذار).

پس مریم پسر را درحالی که او را در آغوش می کشید به نزد قوم آورد.

قوم گفتند: ای مریم! قسم است که چیزی شگفت آور(4) آورده ای.

ای (هم ترازوی مریم) خواهر هارون! پدر تو مرد بدی نبود و مادر تو زناکار نبود(5).

1- کنت نسیا منسیا. در قاموس می نویسد: «النسی، بالکسر و الفتح ما نسی و ما تلقیه المرأة من خرق اعتلالها».

2- «سریا» أی نهرا صغیرا علی ما فسره النبی (ص) - تفسیر روح البیان. و «سری» مانند «علی» بر وزن شریف است.

3- المنجد.

4- یا چیزی زشت (تفسیر کاشفی).

5- مادر عیسی، موسی کلیم اللّه و هارون و مریم برادر و خواهرند. زکریا همتراز وی هارون، و مریم همتراز وی مریم خواهر هارون محسوب شده است (محرر این تفسیر).

پس مریم بسوی کودك اشاره کرد.

قوم گفتند: چگونه با کسی که کودکی است در دامان مادر(1) سخن بگوئیم ؟ کودك (به سخن درآمد و) گفت: البته من بندهٔ خدایم، خدا کتاب به من داده و مرا پیامبر ساخته و مرا مبارك ساخته هرکجا که باشم و مرا به نماز و زکاة تا زنده ام سفارش (و حکم مؤکد) فرموده است و (مرا) به مادرم نیکوکار ساخته و مرا زور گوی بدبخت نساخته. و سلام بر من است در روزی که زائیده شدم و در روزی که می میرم و در روزی که بر انگیخته می شوم زنده(2).

آن گفته، گفتهٔ عیسی پسر مریم است، سخن راستی که (نصاری) دربارهٔ آن شك می کنند (و بعضی او را پسر خدا می گویند).

خدا را نسزد که هیچ گونه فرزندی (خواه دختر و خواه پسر) بگیرد. خدا پاکست (از اینکه محتاج فرزندی باشد) خدا چون کاری را بخواهد پس جز این نیست که به آن می گوید: «بشو» پس می شود. و البته خدا پروردگار من و پروردگار شما است، پس او را بپرستید. این راه، راهی است راست.

سوره مریم (19): آیات 37 تا 40

اشاره

37-40 فَاخْتَلَفَ اَلْأَحْزٰابُ ... يُرْجَعُونَ

اختلاف دربارهٔ عیسی

پس (از اینکه عیسی بزرگ شد و مأمور به دعوت گردید و کار دعوتش خاتمه یافت) فرقه ها از بین ایشان (از أتباع موسی و عیسی) اختلاف کردند (از قائلین به الوهیت عیسی و قائلین به پسر خدا بودن او و...) پس وای بر کسانی که کافر شدند از دیدن روزی بزرگ (یعنی روز قیامت).

چه خوب شنوایند و چه خوب بینایند در روزی که به نزد ما می آیند، لکن این ستمکاران، امروز (که فرصت دارند) در گمراهی آشکارند.

1- جملهٔ (من کان فی المهد) در آیه، بمعنی دامان مادر ترجمه شده است زیرا تا آن وقت گهواره برای او تهیه نشده بوده.

2- اگر کودك، شهادت نداده بود، حد زنا بر مریم جاری می شد.

و ای پیامبر! این کافران را از روز حسرت (و پشیمانی) - آنگاه که کار از کار گذشته است - بترسان و حال آنکه ایشان (امروز) در غفلت اند و ایشـان (به راه راست) ایمـان نمی آورنـد. البته ما زمین را و هرکه را برآن است به ارث می بریم (همه می میرنـد و ما باقی هستیم) و (برای حساب و جزاء) بسوی ما بازگردانیده می شوند.

سوره مریم (19): آیات 41 تا 50

اشاره

41-50 وَ اُذْكُرْ فِي اَلْكِتٰابِ ... عَلِيًّا

آخرین ملاقات شیخ الأنبیاء ابراهیم با معلم خود و وداع با او در هنگام تبعید ابراهیم از سرزمین کلده

و ای پیـامبر! در قرآن ابراهیم را یـاد کن(1) - زیرا او، هم در دوستی مـا فـداکار و هم پیغـامبر بود - آنگاه که به پـدرش (یعنی به معلمش) گفت: ای پـدر! چرا چیزی را که نمی شـنود و نمی بیند و ضـرری را از تو دفع نمی کند، می پرستی ؟ ای پدر! البته من بطور قطع بهره ای از دانش برایم آمده است که آن برای تو نیامده است، پس مرا پیروی کن تا تو را به راه راست رهبری کنم.

ای پدر! شیطان را مپرست(2) زیرا البته شیطان، «رحمان» (یعنی بخشایشگر) را نافرمان است.

ای پدر! البته من می ترسم که عذابی از «رحمان» به تو برسد پس قرین شیطان بشوی (همان شیطان دشمن «رحمان»).

پدر، (در جواب ابراهیم شاگرد خود) گفت: آیا رو گردانی تو از خدایان من ؟ ای ابراهیم! قسم است که اگر از این عقیده بازنایستی البته البته تو را دشنام می دهم و (می گویم) صحبت مرا ترك کن مدتی دراز.

1- سـرگذشت ابراهیم بسیار است از جمله: از آنگاه یاد کن که به پدرش (یعنی به معلمش که ابراهیم در کودکی به نزد او شغل نجاری می آموخت) گفت...

2- ممکن است مراد پیروی از شیطان باشد و یا اینکه آن پدر، کیش - شیطان پرستی داشته.

ابراهیم گفت: سلام بر تو باد (سلام وداع) البته برای تو از پروردگارم طلب آمرزش می کنم(1) زیرا البته او بمن مهربان است. و من از شما کناره می گیرم و از آنچه از جز خدا می پرستید (و از سرزمین کلده بحکم تبعید که برایم صادر شده است می روم) و پروردگارم را می خوانم (یعنی می پرستم) امید است که به پرستش پروردگارم بدبخت نباشم (و این نعمت تا پایان عمرم ادامه داشته باشد).

پس چون ابراهیم از قوم خود و از آنچه از جز خدا می پرستیدند کناره گرفت (و از سرزمین کلده به سرزمین کنعان رفت، پس از جریاناتی) اسحاق و یعقوب (پسر اسحاق) را به او بخشیدیم و هریك از این دو را پیغامبر ساختیم.

و از رحمت خودمان به ایشان بخشیدیم و برای ایشان ذکر جمیل بلند قرار دادیم (و نام نیك پرافتخاری از ایشان در صفحهٔ گیتی به یادگار باقی گذاردیم).

سوره مریم (19): آیات 51 تا 53

اشاره

51-53 وَ اُذْكُرْ فِي اَلْكِتٰابِ مُوسىٰ ... نَبِيًّا

موسی

و ای پیامبر! در قرآن از موسی یاد کن، زیرا البته او برگزیده بود (چه آنکه از بوتهٔ امتحان خالص شده بیرون آمد) و رسول و پیغامبر بود. و او را از سمت راست طور(2) نداء کردیم و نزدیك ساختیم او را (درحالی که با او) رازگویان (بودیم).

و از رحمت خودمان برادرش هارون را پیغامبر ساخته(3) به موسی بخشیدیم (که دستیار او باشد).

1- نسبت به تقصیرات تو در حق شخص من، طلب آمرزش می کنم.

2- مراد: راست کوه یا دست راست موسی است در هنگام مراجعت او از مدین به مصر و هر دو را مفسرین گفته اند و هر دو یك معنی دارد. و در سورهٔ قصص آیهٔ 30 فرموده: «من شاطئ الواد الأیمن».

3- اعطاء منصب نبوت به هارون ظاهرا در همان شب خلع نعلین در طور بوده است. ب.

سوره مریم (19): آیات 54 تا 55

اشاره

54 و 55 وَ اُذْكُرْ فِي اَلْكِتٰابِ إِسْمٰاعِيلَ ... مَرْضِيًّا

اسماعیل

اسماعیل(1)

و ای پیامبر! در قرآن از اسماعیل یاد کن زیرا او البته «صادق الوعد» (یعنی مظهر صدق وعده) بود (که کسی با او وعده گذارد و نیامد و وی بانتظار وعده مدتی به سربرد) و رسول و پیغامبر بود، و أهل خود را به نماز و زکاة أمر می کرد و نزد پروردگار خود پسندیده بود.

سوره مریم (19): آیات 56 تا 57

مقدّمه

الف:

محرر این تفسیر گوید: پیامبرانی که تا کنون از آنها اسم برده شد از ما بعد عهد طوفان بودند و أما ادریس از ما قبل عهد طوفان است (و تعبیر «و من ذریة آدم» که در آیهٔ 58 همین سوره است ناظر بهمین نکته می باشد).

ب:

محرر این تفسیر گوید: بعضی از افراد بشر به جای بلندی می رسند که از شدت اتصال به عالم أنوار، دیگر از أنظار ناپدید می شوند و مرگ ندارند (به خلاصه بصورت اساس(2) درمی آیند) زیرا «مرگ» عبارت از خلع لباس جسم است و لیکن وقتی جسم تبدیل به بدن مثالی نوری شد دیگر مرگ معنی ندارد. گل کارها می دانند که گاهی بوتهٔ گلی را در گلدان پر از خاك می گذارند و به مرور زمان ساقه و ریشه های آن گل، خاك گلدان را به خود تبدیل می کند و دیگر خاکی باقی نمی گذارد.

ج:

محرر این تفسیر گوید: عیسی مسیح نیز از همین عده است و همچنان که دربارهٔ ادریس در قرآن کریم عبارت «رفعنا» به کار رفته است دربارهٔ عیسی هم در قرآن کریم عبارت «و رافعك الیّ » (سورهٔ آل عمران آیهٔ 55) به کار رفته است.

1- مراد، اسماعیل بن ابراهیم است طبق قول مفسرین. و یا اسماعیل بن حزقیل است طبق قول بعضی. جلد اول مقدمهٔ همین تفسیر ص 467 و 468 را به بینید.

2- اسانس Essance جزء عمدهٔ مواد معطرهٔ نباتی یا حیوانی بشکل مایع و روغنهای فرار، مثل جوهر نعناع (فرهنگ نو عمید).

و دوستهای نادان برای عیسی صلیب تراشیدند و او را کشته دانستند و چنین مطلب بلندی را از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و قرآن کریم فرانگرفتند، و برای ایشان شبهه شد.

د:

و در امت اسلام هم چند نفر به این صورت در آمده اند.

ه:

و پیامبر بزرگوار اسلام هم مکرر می خواست به این صورت درآید و لیکن «کلمینی یا حمیراء» و «أرحنی یا بلال» مانع می شدند.

و:

در جلد اول مقدمهٔ همین تفسیر در ص 127 و 128 شرح حال ادریس را به بینید.

ز:

در بعض روایات بعید از فهم من؛ مرگ ادریس در غیر کرهٔ زمین ذکر شده است.

ح:

در توراة سفر تکوین 24:5 می نویسد: «و خنوخ با خدا راه می رفت و نایاب شد زیرا خدا او را برگرفت» (ه).

خنوخ (بر وزن رسول) همان ادریس است.

56 و 57 وَ اُذْكُرْ فِي اَلْكِتٰابِ إِدْرِيسَ ... عَلِيًّا

ادریس از عهد ما قبل طوفان

ادریس از عهد ما قبل طوفان(1)

و ای پیامبر! در قرآن از ادریس یاد کن زیرا او البته هم در دوستی ما فداکار و هم پیغامبر بود، و او را بجای بلند برداشتیم.

سوره مریم (19): آیه 58

اشاره

58 أُولٰئِكَ ... بُكِيًّا

قهرمانهای آیات مذکوره

آنان (که برشمردیم) کسانی هستند که خدا بر ایشان انعام کرده است (که

ص: 148

1- ادریس را به مقام و رتبهٔ خیلی بلند قرب و عرفان رسانید - بعضـی می گویند که: مانند حضـرت مسیح او هم زنده به آسمان برده شده و تا هنوز زنده است - بعضی خیال می کنند که به آسمان برده شده و روح وی قبض کرده شده - مفسرین راجع به او بسیار اسرائیلیات را نقل کرده اند که «ابن کثیر» برآن تنقید نموده است و اللّه أعلم (تفسیر پادشاهی افغانستان).

قسمتی از ایشان) از زمرهٔ پیغامبران (اند).

(بعضی از ایشان) از ذریهٔ آدم (یعنی مقدم بر نوح بودند همچون ادریس).

و (بعضی از ایشان) از کسانی (بودند) که (در صلب کسانی بودند که) با نوح (در کشتی) برداشتیم (و سوار کردیم) (مانند ابراهیم و پیغمبران دیگر) و (از این گروه جماعتی از ایشان) از ذریهٔ ابراهیم و اسرائیل (یعنی یعقوب بن اسحاق بن ابراهیم) (بودند)(1).

و (قسمتی از ایشان گرچه پیغمبر نبودند و لیکن) از کسانی (بودند) که آنها را هدایت کردیم و برگزیدیم که چون آیات «رحمان» (یعنی بخشایشگر) بر ایشان خوانده می شد به رو به خاك می افتادند سجده کنان و گریه کنان (مانند مادر یحیی و مانند مادر عیسی و مانند پدر و مادر مریم).

سوره مریم (19): آیات 59 تا 63

اشاره

59-63 فَخَلَفَ ... تَقِيًّا

فرزندان ناخلف و خلف

پس بعد از این جماعت، نسلی جانشین ایشان شد (چون یهودان امت موسی و مسیحیان امت عیسی و کفار قریش امت اسماعیل بن ابراهیم) که نماز را تباه کردند و شهوتها را پیروی کردند (از: شرب مسکرات و زنا و قمار و رقص و غنا و قتل و فتنه در بین مردم و رباء خواری و نیز بت پرستی) پس البته به «غی»(2) (یعنی به جزاء گمراهی و تباه کاری) خواهند رسید.

مگر کسی که توبه کند و ایمان آورد و کار شایسته کند، پس او و هم مسلکانش

1- آیه دلالت دارد که فرزندان دختری از «دزیه» اند زیرا عیسی از مریم است و مریم از نسل یعقوب است (تفسیر روح البیان به ترجمه).
2- «غی» بفتح غین و شد یاء است و در تفسیر کاشفی در معنی آن سه وجه گفته: 1 - گمراهی و تباه کاری 2 - چاهی در دوزخ که أهل دوزخ از عذاب أهل آن چاه به خدا پناه می جویند 3 - وادی ای است در جهنم که آتش آن تیزتر و عذابش سخت تر است.

در می آیند به بهشت و ستم کرده نمی شود هیچ گونه ستمی (و حقی از ایشان ضایع نمی گردد).

همان بهشتهای «عدن» (جای همیشه ماندن) که «رحمان» (یعنی بخشایشگر) به بندگان خود وعده داده است و در غیب است(1) البته خدا وعده اش آمده (و انجام شده محسوب) است.

در بهشت، سخن بیهوده نمی شنوند مگر سلام (که بین آنها مبادله می شود) و از آن ایشان است در بهشت روزی ایشان در صبح و شام(2).

آن بهشت همان است که ارث می دهیم به کسی که پرهیزکار باشد از بندگانمان.

سوره مریم (19): آیه 64

مقدّمه

ابن عباس گفته که: پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به جبرئیل گفت: چه می شود که تو بیش از این به نزد من بیائی ؟ دراین باره آیه نازل شد (تفسیر مجمع البیان به ترجمه):

64 وَ ما نَتَنَزَّلُ إِلاّٰ بِأَمْرِ رَبِّكَ لَهُ ما بَيْنَ أَيْدِينا وَ ما خَلْفَنا وَ ما بَيْنَ ذٰلِكَ

مذاکرهٔ پیامبر (ص) با جبرئیل

و (ما) فرود نمی آئیم مگر بفرمان پروردگارت، از آن او است آنچه در پیش

1- کسی که درس می خواند و معلم وعدهٔ تصدیق به او می دهد، آن تصدیق در غیب است و در باطن درس خواندن است و در عین حال وعدهٔ معلم حتمی است و متعلم هریك قدم که برای درس برمی دارد یك قدم به گرفتن تصدیق نزدیکتر می شود و هکذا کارگر نسبت به کاری که برای کارفرما تعهد کرده و مزدی که باید بگیرد.

2- چون در بهشت روز و شب نیست برنامه ای نظیر شب و روز انجام می شود پس به اندازهٔ شب، پرده ها افکنده و درها بسته می شود و به اندازهٔ روز پرده ها بالا زده می شود و درها بازمی گردد (تفسیر مجمع البیان بنقل از دیگری). و یا علامتی نشان داده می شود به این گونه که در روز، پسران خدمت می کنند و در شب، حوران (اقتباس از تفسیر کاشفی بنقل از تبیان).

روی ماست (آیندهٔ ما) و آنچه از بازپس ماست (گذشتهٔ ما) و آنچه بین آینده و گذشته است (زمان حال ما)(1).

سوره مریم (19): آیات 64 تا 65

مقدّمه

صفات خدا را که بررسی می کنیم، وجود دوعالم تام (یعنی دانا) و دوزندهٔ تام و دو مدرك تام (بر وزن محسن یعنی دریابنده) و دو أزلی تام و دو ابـدی تام و دو متکلم تام را که هر دو در أوج این صـفات کمالیه باشـند تا حـدی می توانیم تصور کنیم و لیکن دو مرید تام (یعنی دو کس را که هر کار بخواهنـد، بتواننـد بکننـد) نمی توانیم تصور کنیم - مثلا یکی اراده می کند که آن دیگری را نابود کند: اگر توانست که آن دیگری را نـابود کنـد در این صورت آن دیگری زبون و ذلیل و عاجز است و خـدا نیست و اگر نتوانست و کار بر شـد این، خـدا نیست. أما همین صفت «اراده» به صفت «قدرت» برمی گردد، پس نقل کلام می کنیم در قدرت و می گوئیم: آیا ممکن است دو قادر تام وجود داشته باشد که هریك هر کار بخواهد بکند، بتواند؟ مسلما چنین چیزی در مغز من تصور نمی شود تا چه رسد به مرحلهٔ عمل، زیرا اگر یکی از دو قادر فرضـی - أما فرض هم سـطحی است نه عمقی - بخواهـد آن دیگری را از میان بردارد از دو حال خارج نیست: یا می توانـد، یا نه. اگر توانست، آن دیگری توانا نیست و اگر نتوانست و کار بر شـد، این، توانا نیست، و اگر هر دو برابر شدند یعنی نه این توانست و نه آن توانست، در این صورت هیچ کدام قادر و بالنتیجه خدا نیستند، پس توانای تام، یکتاست و او «خدا» است.

بالجمله: به عقیدهٔ محرر این تفسیر، تمام صفات ثبوتیه به یك صفت برمی گردد و آن صفت قدرت است. و لذا در قرآن کریم صفت قدرت خدا بسیار بازگو شده است

1- قال أبو علی: هـذه الآیة تدل علی أن الأزمنة ثلاثة: «ماض» و هو قوله: «ما بین أیدینا» و «مسـتقبل» و هو قوله: «و ما خلفنا» و «حال» و هو قوله: «و ما بین ذلك» (تفسیر مجمع البیان) یعنی در این آیه سه زمان: مستقبل و ماضی و حال، ذکر شده است.

که: «ان اللّه علی کل شیء قدیر»(1).

تتمهٔ 64 و تمام 65 وَ مٰا کٰانَ ... سَمِیًّا

قدرت پروردگار

و ای پیـامبر! پروردگـار تو فراموش کننـده نیست، (همان) پروردگار آسـمانها و زمین و آنچه میان آنهاست، پس او را بپرست و بر بنـدگی او شکیبا (و استوار) باش، آیا برای او «سمی ای»(2) (یعنی همنام و نظیری) سراغ داری ؟

سوره مریم (19): آیات 66 تا 70

مقدّمه

أبی بن خلف جمحی «مذکور در سورهٔ یس» استخوان پوسیده ای را بدست گرفته و می سائید و به باد می داد و می گفت: محمّد تصور می کند خدا این استخوانها را دوباره زنده می سازد! هرگز چنین چیزی ممکن نیست. دراین باره آیه آمد:

66-70 وَ یَقُولُ ... صِلِیًّا

رد بر أبی و بر منکرین زنده شدن پس از مرگ

و ای پیامبر! انسان می گویـد: آیا چون بمیرم البته (از قبر) بیرون آورده خواهم شد زنده شده ؟! ای پیامبر! آیا انسان (نمی اندیشد و) یاد نمی کند که البته ما او را آفریده ایم از پیش از این، و حال آنکه چیزی نبوده ؟ پس ای پیامبر! قسم به پروردگارت که البته البته در قیامت، منکرین زنده

1- اگر بگوئی: از صـفت علم یعنی دانـائی هم در قرآن بسـیار یـاد شـده است، در جواب می گویم: صـفت علم یکی از پایه های قـدرت محسوب است و گرنه بسا عالم در عالم هست که با وجود داشـتن دانائی، توانائی ندارد. بنابراین، کلام «فردوسـی» که می گوید: «توانا بود، هرکه دانا بود» بی أساس است بلکه باید بگوید: «توانا بود هرکه، دانا بود».

2- سمی بر وزن شریف است. در منجد می نویسد: «سمیك: من کان اسمه اسمك نظیرك».

شدن پس از مرگ را با شیاطین (که معلم ایشانند) جمع می کنیم.

سپس قسم است که البته البته آنها را گرداگرد جهنم حاضر می سازیم همه به زانودرآمده (از شدت هول حساب).

سپس قسم است که البته البته بیرون می کشیم (و پنجه کش می کنیم) از هر فرقه ای از فرق امتها هرکدام از ایشان را که بر «رحمان» (یعنی بخشایشگر) در نافرمانی سخت تر است (آنها را که بیشتر شرارت و سرکشی داشتند از مجرمین عمومی برای محاسبه جدا می کنیم)، سپس البته ما دانائیم به کسانی که آنان به انداختن در آتش سزاوارند.

سوره مریم (19): آیات 71 تا 72

اشاره

71 و 72 وَ إِنْ مِنْكُمْ ... جِثِيًّا

تمام مردم به جهنم می روند

و نیست هیچ یك از شما (آدمیان) مگر وارد (رسنده و گذرنده) بر جهنم، این ورود، بر پروردگارت واجب است و از امضاء او گذشته است. سپس (که وارد شدید) آنان را که از مخالفت پروردگار اجتناب کردند نجات می دهیم و ظالمان را در جهنم می گذاریم همه به زانودرآمده.

سوره مریم (19): آیات 73 تا 76

مقدّمه

چون مشرکان به مؤمنان گفتند: که در مجمع ما همه از صنادید و بزرگان و أشراف عرب اند و در مجلس شما موالی و ضعفاء جمعند، خدا، بناء این افتخار و مباهات را در هم شکست و فرمود:

73-76 وَ إِذٰا تُتْلىٰ ... مَرَدًّا

ناز کردن کفار به مال و جمال

ناز کردن کفار به مال و جمال(1)

و چون آیات ما که روشن (و سرتاپا مستدل و برهانی) است بر مردم خوانده می شود، آنها که کافر شده اند به آنها که ایمان آورده اند می گویند: (شما مؤمن و

1- بر مال و جمال خویشتن تکیه مکن کان را به شبی برند و این را به تبی

مسـلمان و ما غير مؤمن و كافر، بگوييـد:) كـدام يك از اين دو گروه از جهت مقام (و مرتبه) بهتر و از جهت مجلس (و معاش) آراسـته تر است ؟ و (جوابشان اين است كه: اين سـخنها كهنه شده است زيرا قبل از ايشان اين سخنها را گفته اند و) چه بسا هلاك كرديم پيش از اين كافران، از أهل هر قرنى كه آنان از جهت سامان (و منزل و تجملات) و منظر (و هيئت) نيكوتر بودند.

اى پيـامبر! بگو كسـى كه در گمراهى است (و گمراهى را خوش كرده) پس بايـد «رحمان» (يعنى بخشايشـگر) براى او (دامنـهٔ خوشـى را) مهلت بدهد (و افزونى دهد) مهلتى (و افزونى اى) (طبق مقتضـيات أحوال آن كس)، تا وقتى وعده هاى ترسناكى كه به ايشان داده مى شد به بينند: يا عذاب را (در دنيا از كشـته شدن و أسـير شدن و...) و يا (اگر از دنيا گذشت) قيامت را، پس البته خواهند دانست كه كدام يك از دو گروه (كه ذكر شد) از جهت مكان بدتر است و از جهت لشكر ناتوان تر است.

و خدا آنان را كه راهيابان راه هدايت شدند، هدايت ايشان را زياده مى كند (يعنى در برابر كشش دامنهٔ خوشى كفار كه أمرى است موقت، بر نـورانيت چراغ هـدايت مؤمنـان مى افزايـد كـه أمرى اسـت داراى مزد بـاقى و پايـدار) و باقيـات صالحـات (يعنى نيكوئيهـاى پاينـده) نزد پروردگارت به است از جهت مزد و از جهت مرجع (زيرا مزدشان بهشت جاودانى است).

سوره مريم (19): آيات 77 تا 80

مقدّمه

يك مسـلمان آهنگر بنام خباب بن أرت (خباب بر وزن صـراف و أرت بفتح همزه و فتح راء و شد تاء) از يك كافر بنام عاصى بن وائل طلبى داشت. چون مطالبه كرد عاصـى گفت: وام تو را نمى دهم تا به محمّد كافر نشوى. خبّاب گفت: لا و اللّه به آن حضرت كافر نشوم نه زنده و نه مرده و نه روزى كه برانگيخته شوم. عاصـى گفت: آن روز كه مبعوث شوى بيا و وام خود را از من بسـتان كه اگر آنچه مى گوئى حق است! من آنجا از تو أفضل خواهم بود و مال و فرزند من بيشتر، خدا اين آيه را دراين باره فرستاد

(تفاسیر مجمع البیان و کاشفی و...):

77-80 أَ فَرَأَيْتَ ... فَرْداً

استهزاء به معاد و حوالهٔ پرداخت طلب به آن روز

ای پیامبر! آیا آن را که به آیات ما ایمان نیاورد و گفت: قسم است که البته البته (در قیامت) مال و فرزند داده می شوم، دیدی ؟ آیا او بر غیب مطلع شده است ؟ یا عهدی از نزد «رحمان» (یعنی بخشایشگر) گرفته است ؟ نه چنان است که او می گوید، البته آنچه را می گوید ما می نویسیم و عذابش را افزون می کنیم افزونی ای سزاوار وی، و آن مال و فرزند که می گوید، به مرگش از او ارث می بریم، (و فردای مرگ) نزد ما می آید تنها (و فرد، با دست خالی)(1).

سوره مریم (19): آیات 81 تا 87

اشاره

81-87 وَ اِتَّخَذُوا ... عَهْداً

شفاعت بتها پذیرفته نیست

و (مشرکان) از جز خدا، خدایانی (یعنی معبودانی) فراگرفتند تا برای ایشان این خدایان سبب عزت باشند.

نه چنان است (که تصور کرده اند)، البته معبودان به پرستش ایشان ناسپاسی می کنند و ضد پرستندگان خود می شوند(2).

ای پیامبر! آیا نه این است که دیدی (و دانستی) که البته ما شیاطین را بر کافران فرستادیم (بسوء اختیار خودشان) که شیطان (بوسیلهٔ وسواسهای نفسانی و تسویلات شیطانی و حسد و کینه های درونی) آنها را (روی انگشت خود می چرخاند و) می جنباند جنبانیدنی محکم (که در بلندپروازی و در ارتکاب معاصی، حریص تر گردند).

پس ای پیامبر! در کار عذابشان شتاب مکن، جز این نیست که دربارهٔ عذاب ایشان وقت شماری می کنیم وقت شماری کامل (و دقیق).

1- لطائف دو کلمهٔ «فردا» و «فرد» را دریاب. ب.

2- و اذا حشر الناس کانوا لهم أعداء و کانوا بعبادتهم کافرین - قرآن کریم سوره أحقاف آیهٔ 6.

(اینها که به پیروی شیطان به خدایان معتقد شده و دلخوش کرده اند که ما آنها را به درگاه خدا شفیع می سازیم بی اساس است زیرا) در روزی که متقیان (یعنی پرهیزکاران از مخالفت فرمان پروردگار) را بسوی «رحمان» (یعنی بخشایشگر) بصورت «وفد» (یعنی هیئتهای سواره بر شتران بهشتی، محترمانه چنانچه وفود یعنی هیئتهای اعزامی را به درگاه پادشاهان می برند(1) جمع می کنیم، و (أما) مجرمان (یعنی گنهکاران) را بسوی جهنم می رانیم تشنگان (و پیادگان)؛ (در چنین روزی) أهل محشر مالك شفاعت نیستند (نه دیگری برای آنها و نه آنها برای دیگران) مگر کسی که از نزد «رحمان» (یعنی بخشایشگر) دستوری گرفته باشد.

سوره مریم (19): آیات 88 تا 92

اشاره

88-92 وَ قٰالُوا ... وَلَداً

خدا فرزند ندارد

و [کفار بنی ملیح («بر وزن رجیل» اعراب مجاور مکه) و تیره ای از یهودان و معظم طوائف نصاری] گفتند: «رحمان» (یعنی بخشایشگر) فرزند گرفته است.

(ای پیامبر! به آنها بگو:) قسم است که چیزی منکر (بزرك، شنیع، فظیع(2) آوردید، ازین سخن، نزدیك(3) است که آسمانها بشکافند و زمین بشکافد و کوهها بیفتد سخت درهم شکسته، برای همین که برای «رحمان» (یعنی بخشایشگر) فرزند خواندند (و با لقلقهٔ زبان، بی دلیل، سخنی گفتند)، و حال آنکه برای «رحمان» (یعنی بخشایشگر) نسزد که فرزند بگیرد.

سوره مریم (19): آیات 93 تا 96

مقدّمه

الف:

کسانی که در آسمانها و در زمین اند برای ادامهٔ حیات خودشان دست حاجتشان

1- تفاسیر مجمع البیان و کاشفی.

2- تفسیر مجمع البیان.

3- از این سخن می خواهد آسمانها... (بعض تفاسیر، از جمله: تفسیر مجمع البیان؛ در ذیل لغت «تکاد»).

نزد «رحمان» یعنی بخشایشگر دراز است، و طوق بندگی او را بگردن دارند، و احدی از دایرهٔ عبودیت و بندگی او خارج نتواند بود، زیرا به او احتیاج دارند:

نفس بخواهند بکشند باید از اکسیژن بخشایشگر مصرف کنند، گرسنه می شوند باید از نان او بخورند، تشنه می شوند باید از آب او بنوشند، راه می روند باید در ملك او راه بروند و بالاخره وقتی می میرند باید لاشهٔ بادکردهٔ متعفن ایشان که مایهٔ نشر وباء است در خاك و زمین بخشایشگر دفن شود، یا آتش بخشایشگر آن لاشه را ببلعد، یا آب رودخانهٔ بخشایشگر آن را در کام خود فروبرد، یا مرغان هواء یا درندگان بخشایشگر در منقار و یا چنگال و بالاخره در معدهٔ خود فروبرند و از هضم چهارم بگذرانند.

عیسی نیازمند است و بنده، فرشتگان نیازمندند و بنده، و جن و شیطان و انسان نیازمندند و بنده. (چرا) - برای اینکه برای ادامهٔ حیات محتاج به بخشایشگرند. و «نیاز»، گردن را برای بندگی خم می کند:

آنچه شیران را کند رویه مزاج *** احتیاج است احتیاج است احتیاج

ب:

هیچ کس این اشخاص را به درگاه بخشایشگر نمی آورد، آمر ندارند، بلکه خود احتیاج، وادارشان می کند به آمدن، و بندگی کردن.

ج:

ضمنا باید دانست که کفار و منکرین و ابلیس و شیاطین همگی از جهت احتیاج، در این دنیا و در غیر این دنیا سمت بندگی دارند و از حوزهٔ سلطنت الهی خارج نیستند و لیکن خائن اند و البته خائن هم در وقت مقرر مجازات می شود.

د:

مفسرین، عبودیت و بندگی کافران را فقط در روز قیامت گفته اند و تقریرات (الف - ب - ج)، نظریهٔ محرر این تفسیر است.

93-96 إِنْ كُلُّ ... وُدًّا

همه بنده اند

نیست هیچ کس در آسمانها و زمین مگر آینده به نزد «رحمان»، بعنوان بندگی (هرگونه معبودی خواه فرشته و خواه بشر و خواه عزیر و خواه عیسی و...).

قسم است که البته البته «رحمان» هرکه را که در آسمانها و زمین است در حیطهٔ علم و قدرت خود در آورده و آنها را شماره کرده شماره کردن کامل (با همهٔ خصوصیات

آنها)، و همگی آنها در روز قیامت (فردای قیامت بحالت فرد، و) تنها (بی یار و مـددکار) به نزد «رحمان»، آینـده اند. البته کسانی که ایمان آوردنـد و کارهای شایسـته کردند البته «رحمان» برای آنان دوسـتان برقرار می کند (دوسـتداران: یا انسانها هسـتند در دنیا، یا حور و غلمان هستند در آخرت، یا هر دو).

سوره مریم (19): آیات 97 تا 98

اشاره

97 و 98 فَإِنَّمٰا يَسَّرْنٰاهُ ... رِكْزاً

ختم کلام

پس ای پیـامبر! جز این نیست که قرآن را آسـان گردانیـده ایم (برای بیـان حقـائق مورد نیـاز بشـر) بزبان تو (که زبان عربی فصـیح است) تا پرهیزکاران از مخالفت فرمان خـدا را بوسـیلهٔ این قرآن مژده بـدهی، و قوم ستیزه کار (و لجوج) را بوسـیلهٔ این قرآن بیم کنی و چه بسا هلاك کردیم پیش از این کـافران، از أهـل هر قرنی. آیـا از ایشـان کسـی را می بینی ؟ یا آواز خفیفی را برای ایشان می شـنوی (که از ایشان کسـی سخنی بر زبان بیاورد)؟ «پایان»

تعالیق

رحمان

در این سوره، پانزده بار کلمهٔ «رحمان» ذکر شده است.

کهیعص

ختم آیهٔ مبارکهٔ «نور» بجهت کشف علوم غامضهٔ الهیه و افاضات خاصهٔ سبحانیه و منامات صادقهٔ رحمانیه خصوصا شرفیاب شدن حضور موفور السـرور ائمهٔ أنام علیه السّلام بدین گونه است: در أربعین أول، چهارده مرتبه صلوات بفرستد بحضور قلب که گویا خدمت محمّد و آل محمّد صـلوات اللّه علیهم نشسـته است، با کمال خضوع و خشوع سـر را برهنه نموده در زیر آسـمان چهارده مرتبه آیهٔ مبارکه را تلاوت نماید و بعد از آن چهل و یك مرتبه صـلوات بفرسـتد و اگر ممکن نباشد یا خوف ضرر داشته باشد از زیر آسمان بودن، در حجره هم خوب است، و در آن مکان قدری بخوابد. و ابتداء شروع در روز یکشنبه باشد و قمر زائد النور - روز أول غسل کند و با غسل مشغول تلاوت گردد و

دانسته باشد که این طریق صعب است هرکه مشغول گردید در زمان اشتغال، - خواب های غریبهٔ عجیبه خواهد دید و پروازها خواهد کرد و به دریاها خواهد افتاد و در دریاهای عظیمه غوطه ور خواهد شد و أصوات موحشه خواهد شنید و در ابتداء اشتغال، قارئ را خواهند ترسانید و اگر از ترس منزجر نگردد به علوم چند مثل: کیمیا و سیمیا و لیمیا، نوید خواهند داد بلکه می گویند: اگر خواسته باشی از عاقبت هرکه بخواهی مطلع شوی، خواهی شد. قارئ خالص و مرید مخلص باید دل از اینها بر کند و به آنها دل نبندد تا مراد حاصل شود و بگوید: که بجز رسیدن خدمت موالی خود داعی و اراده ای ندارم تا آنگاه او را داخل باغی خواهند نمود، و استادان فرموده اند بیش از این نباید گفت.

خلاصهٔ مطلب آنکه در آن باغ قصری خواهد بود و طالب، بحسب استعداد و قابلیت و ریاضت به مطلوب خواهد رسید. و هرکه طالب شد و سیر کرد، آنچه را دید و به او گفتند به کسی نگوید. و اگر خواهد او را ترقی دهند در أربعین ثانی آیهٔ مبارکه را چهل و هشت مرتبه بخواند و صلوات مقدمتین بخواند و در أربعین ثالث آیهٔ مبارکه را به عدد حروف مکتوبی آیهٔ مبارکه و در أربعین رابع بعدد لفظ «نور» در شمارش حساب جمل (256) بخواند و أوراد مختصهٔ باین ختم این است که در ما بین العشاءین این دو کلمهٔ مبارکه را (کهیعص) (195) و (حمعسق) (278) مرتبه بخواند و این طریقه را به آخوند ملا محمّد علی مشهور به «آبی» (رحمة اللّه علیه) نسبت می دهند و در این طریقه متعرض روزه در اربعینات نشده است و در بعض طرق ختم این آیهٔ مبارکه، اشتراط روزه در اربعینات مذکور است.

و ظاهر، آن است که: مطلق قرائت آیهٔ مبارکهٔ مزبوره در أربعین و لو بدون روزه و ذکر دو کلمهٔ مزبوره؛ منشأ آثار قدسیه و أنوار الهیه خواهد بود انشاء اللّه تعالی و لکن بشرط حفظ أطوار تهذیبیهٔ قلبیه (گوهر شب چراغ ج 1 ص 191 و 192 اقتباسا).

فَأَجاءَهَا الْمَخاضُ إِلى جِذْعِ النَّخْلَةِ (آیهٔ 25)

درد زائیدن مریم را به پای ساق درخت خرمائی کشید. این همان درخت است

که مریم مأمور شد آن را بجنباند و خرمای تازه که از آن می ریزد، بردارد و تناول کند.

محرر این تفسیر گوید: امروزه مسیحیان به یاد بود آن درخت، درخت کاج را در جشنهای میلاد در مجالس خود به کار می برند و می نشانند و درخت أصلی را گم کرده اند - متأسفانه بعضی مسلمانان میمون صفت هم در تزیین مجالس بوسیلهٔ درخت کاج در شب عید میلاد مسیح از مسیحیان تقلید می کنند و بالنتیجه هرساله تعدادی مهم از این درخت قیمتی نابود می گردد؛ در صورتی که در طب و در صنعت از آن استفادهٔ پرأرج می شود، و همهٔ این تبعات ناشی از رویهٔ غلط و نامطلوب مسیحیان است.

گفت شخصی: خوب ورد آورده ای *** لیك سوراخ دعاء گم کرده ای

(مولوی - دفتر چهارم مثنوی).

غایب شدگان

از جمله مردانی که در عداد «رجال الغیب» در آمده اند امامزاده «حارث» است. در تاریخ قم به خلاصه می نویسد: در قم مسجدی است بنام «مسجد صینی» مشهور به «پنجه علی» که تقریبا در وسط شهر و در محله ای است که آن را بنام همین مسجد، محلهٔ «پنجه علی» می خوانند. بالای محراب مسجد جای پنجه ای است که پنجه - علی می گویند.

در ایوان جلو مسجد کتیبه ای دارد که تاریخ آن سال 886 هجری و بالای آن کتیبه بر کاشی نوشته شده: «این مکان مغیب امامزاده حارث بن موسی الکاظم است» و تاریخ کاشی هم همان سنهٔ مزبور است (تاریخ قم ناصر الشریعه ص 147 اقتباسا).

سَيَجْعَلُ لَهُمُ اَلرَّحْمٰ نُ وُدًّا (آیهٔ 96)

الودّ (بضم الواو و شد الدال) الحب، المحب أو الکثیر الحبّ . و یأتی الودّ، بتثلیث الواو، اسم جمع بمعنی المحبین نحو قوم ودّ (المنجد).

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمتین (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

سورهٔ طه

اشاره

حجة التفاسیر کشاف:

سورهٔ طه مکی.

مشتمل بر: 135 آیه.

1341 کلمه.

5242 حرف.

(تفسیر أبو الفتوح رازی) دارای تعالیق.

ص: 161

سوره طه (20): آیه 1

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ 1 طه «طه» (رمز است).

سوره طه (20): آیات 2 تا 4

اشاره

2 - 4 مٰا أَنْزَلْنٰا ... اَلْعُلىٰ

قرآن

(ای پیامبر!) قرآن را بر تو فرونفرستادیم تا در رنج بیفتی (و شب، خواب نکنی و به واسطهٔ قیام در نماز ألم ورم به پایت برسد) مگر (فروفرستادیم) برای پند (و یادآوری فطریات) برای آن کس که (از مخالفت فرمان پروردگار خود) می ترسد.

(قرآن فروفرستاده شده) فروفرستادنی از کسی که زمین و آسمانهای بلند را آفریده.

سوره طه (20): آیات 5 تا 8

اشاره

5 - 8 اَلرَّحْمٰنُ ... اَلْحُسْنىٰ

بخشایشگر

«رحمان» (یعنی بخشایشگر) بر عرش(1) (که مرکز فرمانروائی او است) فرمانروائی دارد، از آن بخشایشگر است آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است و آنچه ما بین آسمانها و زمین است و آنچه زیر خاك است (از: دفائن و معادن و گنجها و مردگان).

و ای پیامبر! اگر آواز خود را به گفتار، بلند کنی (یا نکنی) پس البته بخشایشگر سخن نهانی و نهان تر از نهانی را می داند.

(بخشایشگر)، «اللّه» (یعنی ذات مستجمع جمیع صفات کمال)؛ نیست هیچ گونه معبود شایسته ای مگر او، همان غیب مطلق، از آن او است أسماء حسنی (یعنی اسمهای نیکو)(2).

1- «عرش» و «شرع» مقلوب یکدیگر است - تفسیر روح البیان.

2- اسمائی که لازمهٔ خداوندی است، چون: پادشاه، پاکیزه، غالب، درست کردار و...

سوره طه (20): آیات 9 تا 36

اشاره

9 - 36 وَ هَلْ أَتٰاكَ ... يٰا مُوسىٰ

پیامبر شدن موسی

و ای پیامبر! آیا به تو خبر موسی آمده است ؟ - آنگاه که موسی (در راه مراجعت از مدین به مصر) آتشی دید، پس به أهل خود (که همراه او بودند) گفت:

درنگ کنید البته من آتشی دیدم، باشد که من از آن آتش شعله ای برای شما بیاورم یا بیابم بر (کنار) آتش، راهنمائی (که راه را بمن نشان بدهد زیرا من راه مصر را گم کرده ام).

پس چون موسی به نزد آن آتش آمد آواز داده شد که: ای موسی! البته من، خودم، پروردگار تو هستم، پس (برای رعایت أدب) نعلین خود را بکن(1) زیرا البته تو به درهٔ پاك (موسوم به) «طوی»(2) هستی، و من تو را (برای نبوت) برگزیدم، پس گوش فرادار برای آنچه به تو وحی فرستاده می شود: «البته من، خود من، «اللّه» (یعنی ذات مستجمع جمیع صفات کمال) هستم، نیست هیچ گونه معبود شایسته ای مگر من، پس (ای موسی!) مرا بپرست (و عبادت کن) و نماز را برای یاد کردن من(3)به پابدار. البته قیامت آینده است، می خواهم وقت آن را پنهان دارم، (تأسیس قیامت برای این است که) تا مزد هرکسی بمقابل آنچه می کوشد داده شود، پس کسی که به قیامت ایمان ندارد و هوای (یعنی خواهش نفس) خود را پیروی کرده است البته البته تو را از (باور داشتن) قیامت بازندارد که اگر بازداشت هلاك می شوی(4).

1- دو نعل: یکی فکر زن و دیگری فکر فرزند است (بنقل تفسیر کاشفی از دیگری).

2- «طوی» بضم طاء و واو ألفی است (در کتاب التفسیر الواضح نوشته که: وادی طوی در سمت غربی طور است).

3- رمز أمر به نماز را دریاب که نماز برای یاد کردن از خدا است (و فلسفه های دیگر برای نماز متراش). ب.

4- از این آیه معلوم می شود که موضوع قیامت در شریعت موسوی بوده است و تحریف شده لذا اکنون در توراة دیده نمی شود، پس این هم یکی از موارد تحریف توراة است. ب.

بقیهٔ سرگذشت پیامبر شدن موسی

و (پروردگار گفت:) ای موسی! این چیست که بدست راست تو است ؟ موسی گفت: این عصای من است که (چون خسته می شوم در راه یـا وقتی که بر سـر رمه می بـاشم) برآن تکیه می کنم، و به آن از درخت، برگ فرومی ریزم بر گوسـفندان خود، و مرا در این عصـا کارهـای دیگری (نیز) هست.

پروردگار گفت: ای موسی! عصا را بیفکن.

پس موسی، عصا را افکند، پس ناگهان عصا ماری شد که (بهر جانب) می شتافت.

پروردگار گفت: بگیر عصا را و مترس البته آن را بشکل نخستین آن بازمی گردانیم ، و دست خود بهم آر بسوی بغل خود (در گریبان پیراهن خود(1) تـا بیرون آیـد سـفید نه از بـدی (یعنی بـدون عیب برص) که معجزهٔ دیگر باشـد، تـا بوسـیلهٔ این عصا و دست، بعض آیات بزرگ خودمان را (همان معجزات نه گانه را) به تو بنمائیم.

(ای موسی!) برو بسوی فرعون زیرا البته وی از حد، درگذشته است (چه آنکه دعوی ربوبیت می کند!).

موسـی گفت: ای پروردگار من! سـینه ام را برایم گشاده گردان (یعنی حوصـله بمن بـده)، و کارم را برایم آسان کن، و گره از زبانم بگشای تا سخنم را فهم کنند، و وزیری از کسانم برایم مقرر کن (یعنی) هارون برادرم را، پشـتم را به او محکم کن، و او را در کارم (یعنی دربارهٔ نبوت و دعوت) شریك ساز، تا تو را بسیار تسبیح کنیم (یعنی به پاکی یاد کنیم) و تو را بسیار یاد نمائیم، البته تو بحال ما بینائی.

پروردگار گفت: ای موسی! محققا درخواست تو داده (و اجابت) شد.

سوره طه (20): آیات 37 تا 40

اشاره

37-40 وَ لَقَدْ مَنَنّٰا ... وَ لاٰ تَحْزَنَ

قسم خدا دربارهٔ نجات دادن موسی

و (ای موسی!) قسم است که یك بار دیگر بر تو منت گذارده (و نعمت داده) ایم

1- سورهٔ نمل.

آنگاه که بسوی مادرت وحی کردیم آنچه (به او) وحی شده است (یعنی گفتیم:) به این که کودك را در صندوق بیفکن، پس آن صندوق را در دریا (یعنی رود نیل) بینداز، پس باید دریا او را به ساحل بیندازد تا دشمن من و دشمن او بگیردش.

(مادرت تو را در صندوقی گذارد و صندوق را به رود نیل افکند، و رود نیل صندوق را به ساحل رسانید و صندوق را خاندان فرعون از ساحل رود نیل گرفت) و از خودم محبت را بر تو افکندم (یعنی تخم محبت تو را در دلهای دشمنان کاشتم) (تا تو را نکشند).

و تا (تغذیه و) پرورده شوی بحضور (و تحت نظر) من (نگذاردم پستان هیچ کس را بگیری و آنان در صدد چاره جوئی برای تهیهٔ دایه بودند که کودك را شیر بدهد - تا) آنگاه که خواهرت (مریم که در دربار فرعون خدمت می کرد و پی جور تو و از دور ناظر حال تو بود و به دربار فرعون) می آمد، پس (به خاندان فرعون) گفت:(1) آیا شما را بر زنی که این کودك را تکفل کند (و او را شیر بدهد - البته در صورتی که پستان او را قبول کند) راهنمائی کنم ؟ (زن فرعون - دختر فرعون قبل - و دیگران از سخن خواهر تو حسن استقبال کردند و وعدهٔ نیکو به خواهرت دادند در صورتی که این مشکله را حل کند، آنگاه او، مادرت را به خاندان فرعون معرفی کرد) پس تو را به نزد مادرت بازگرداندیم تا چشمش (از دیدن فرزند، همان فرزندی که برود نیل، همان رود تمساح دار؛ افکنده بود) خنك (و روشن) شود و غم نخورد.

تتمهٔ 40 و تمام 41 وَ قَتَلْتَ ... لِنَفْسِي نجات دادن خدا موسی را بار دیگر(2)و (ای موسی! قسم است که یك بار دیگر بر تو منت و نعمت داده ایم وقتی که) شخصی (یعنی قبطی ای) را کشتی (آنگاه دربار فرعون در صدد دستگیری تو بر آمد که تو را به قصاص او بکشد) پس تو را از اندوه نجات دادیم و (در بوتهٔ آزمایش) تو را

1- می گفت.

2- محرر این تفسیر.

آزمودیم آزمودنی کامل (غل و غش تغذیهٔ چندسالهٔ دربار فرعون را از تو پاك کردیم، زیرا با پای پیاده با ترس از دشمن، بی زاد و راحله به مدین گریختی و در آنجا به آبکشی از چاه پرداختی تا بالاخره به خدمت شعیب رفتی و شعیب دختر خود را به تو تزویج کرد(1) پس چند سال در میان أهل مدین درنگ کردی، سپس (از مدین خارج شدی و) ای موسی! برحسب وقت مقرر (باین محل که «طوی» نام دارد) آمدی و تو را برای خود انتخاب کردم (و به نبوت و رسالت برگزیدم).

سوره طه (20): آیات 42 تا 53

اشاره

42-53 اِذْهَبْ ... ماء

مأمور شدن موسی و هارون برای دعوت فرعون و قوم

(ای موسی!) برو تو با برادرت با معجزات من (یکی عصا و دیگری دست که چند معجزه می کند) (به سروقت فرعون)، و در یاد کردن من سستی مکنید، بروید بسوی فرعون زیرا البته (کفر و نافرمانی) او از حد، گذشته است، پس با او سخن بگویید سخنی نرم (و با مدارا او را دعوت کنید) باشد که او به خود بیاید (و ایمان بیاورد و) یا (اگر ایمان نمی آورد) بترسد(2).

موسی و هارون گفتند: ای پروردگار ما! البته ما می ترسیم که فرعون بر ما پیشی بجوید (و در عقوبتمان قبل از اظهار معجزات، بجرم خون قبطی شتاب کند و ما را زندانی کند همان زندانی که بنام زندان فراموشی است و دیگر بازگشت ندارد و) یا از حد در بگذرد (و ما را بکشد و بنی اسرائیل را بیش از پیش آزار برساند).

پروردگار گفت: (ای موسی و هارون!) مترسید زیرا البته من با شما هستم (هم) می شنوم و (هم) می بینم. پس بیائید پیش فرعون پس بگویید: البته ما دو نفر

1- محرر این تفسیر.

2- فرعون، هم ترسید و هم ایمان آورد و لیکن وقتی که کار از کار گذشته بود یعنی شمس ایمان فرعون از محل غروب روح او طالع شد و این نکته سنت خداست که وقتی شمس از مغرب طلوع کند ایمان بی فائده است.

فرستادهٔ پروردگار تو هستیم، بنا بر این بنی اسرائیل را با ما بفرست و آنها را (به أعمال شاقه) عذاب مکن (و از قید عبودیت آزاد کن)، علی التحقیق ما معجزه ای از پروردگارت (که مبین صدق ماست) پیش تو آورده ایم، و سلامتی بر کسی حکمفرماست که راه راست را پیروی کند، البته ما محققا به سویمان وحی شده است که عذاب بر کسی است که (پیشنهاد ما را) تکذیب کند و ازآن رو گردان شود.

فرعون گفت: ای موسی و هارون! پس (از این بیانات، بگویید بدانم) چه کسی پروردگار شماست ؟ موسی گفت: پروردگار ما کسی است که هر چیز را - آفرینش آن چیز را - او داده (و) سپس (آن چیز را به احتیاجات آن چیز) راهنمائی کرده است.

فرعون گفت: پس حال قرنهای پیشین (یعنی سلسلهٔ فراعنهٔ پیشین) چگونه است ؟ (آیا آنها هم معذب اند(1).

موسی گفت: علم حال آن گروه، نزد پروردگارم در دفتری است، پروردگارم خطا نمی کند و فراموش نمی سازد، همان پروردگاری که زمین را برای شما فرشی، گسترده ساخته و برای شما راهها (یعنی وسائل(2) در زمین داخل کرده، و از بالا (از آسمان - از ابر) آب را فروفرستاده.

سوره طه (20): آیات 53 تا 55

اشاره

تتمهٔ 53 و تمام 54 و 55 فَأَخْرَجْنٰا ... أُخْرىٰ

حاشیه کردن خدا سخن موسی را

پس بوسیلهٔ آن آب، جفتهائی از رستنی مختلف (در رنگ و بو و در منافع و خاصیت و در تغذیهٔ أصناف حیوانات) (از زمین) بیرون آوردیم - بخورید و چهارپایانتان را بچرانید، البته در آن (آب باران و موضوع اشجار و نباتات) نشانه هاست برای صاحبان خرد. شما را از زمین آفریدیم و شما را در زمین برمی گردانیم و شما را از زمین بار

1- محرر این تفسیر.

2- «و سلك لكم فيها سبلا» (قرآن کریم). و يستعمل السبيل لكل ما يتوصل به الى شيء خيرا كان او شرا (کتاب مفردات راغب).

دیگر بیرون می آوریم(1).

سوره طه (20): آیات 56 تا 62

اشاره

56-62 وَ لَقَدْ أَرَيْنٰاهُ ... اَلنَّجْوىٰ

تکذیب فرعون از موسی و دعوت ساحران برای معارضه با موسی

و قسم است که معجزات خودمـان را (که به موسـی داده بـودیم) همـهٔ آنهـا را به فرعون نمودیم، در نـتیجه فرعون (آنهـا را) تکـذیب کرد و سرپیچی نمود.

(و) فرعون (به موسـی) گفت: ای موسـی! آیا به نزد ما آمده ای تا ما را با سـحر خود از سـرزمینمان بیرونمان کنی ؟ پس قسم است که البته البته سـحری مانند آن سحر برای تو می آوریم، بنا بر این میان ما و میان خودت موعدی را قرار بگذار - که آن را نه ما خلاف کنیم، و نه تو - (آنهم) در جائی هموار (که همهٔ مردم بتوانند به بینند).

موسـی گفت: روز وعـدهٔ شـما (و ما) روز زینت (یعنی روز جشن عید) است (که تعطیل عمومی است) و (ساعتش) اینکه: مردم در وقت چاشت در میدان عمومی جمع آوری می شوند(2).

پس فرعون (وقت وعده را پذیرفت و) از مجلس بازگشت پس مکر خود را فراهم آورد، سپس به وعده گاه آمد.

موسـی برای مردم گفت: وای بر شـما، بر خدا دروغ مبندید که اگر دروغ بر خدا بستید ریشهٔ شما را بوسیلهٔ عذابی از بیخ برمی کند و محققا کسی که به خدا افتراء زد، بی بهره (و نومید) شد.

پس ساحران در کار خود میان یکدیگر گفت و شنود کردند و راز گفتن خود را

1- اگر کسی در غیر زمین هم بمیرد با مدلول آیه منافات ندارد، زیرا «اثبات شیء نفی ما عدا» نمی کند.

2- أیام نوروز ایرانیان سـیزده روز است و همهٔ این روزها تعطیل است و لیکن تعطیل در روز سیزدهم، که عموم مردم از شهر بدر می روند چیزی دیگر است. و مراد حضرت موسی (ع) هم، مانند چنین روزی بوده است.

پنهان داشتند (گفتند: این سخن موسی به سخن ساحران نمی ماند - و اگر موسی بر ما غالب شود باید از او پیروی کرد).

سوره طه (20): آیات 63 تا 64

اشاره

63 و 64 قٰالُوا إِنْ هٰذٰانِ ... اِسْتَعْلیٰ

اعلام تشکیل جلسه و رسمیت یافتن آن از طرف فرعون

فرعون و أتباع او (به مردم) گفتند: (موضوع تشکیل این جلسه برای این است که:) البته این دو نفر (یعنی موسی و هارون) دو ساحرند که می خواهند بوسیلهٔ سحرشان شما مصریان را از سرزمینتان بیرون کنند و تمدن عالی شما را از میان ببرند (و کشور مصر را بتصرف بنی اسرائیل بدهند).

(آنگاه فرعون و أتباع او به ساحران گفتند:) پس اسباب سحر خود را بهم آرید سپس بیائید صف کشیده. و علی التحقیق امروز هرکه غالب شد، رستگار گردید.

سوره طه (20): آیات 65 تا 69

اشاره

65-69 قٰالُوا ... أَتیٰ

شروع ساحران به عمل

ساحران (پس از صف آرائی) گفتند: ای موسی! یا این است که تو (أول بار عصایت را) می اندازی و یا این است که ما نخستین کسی باشیم که (وسائل سحریهٔ خود را) بیندازد؟ موسی گفت: بلکه شما (پیشقدم باشید و) بیندازید، پس (ساحران، وسائل سحریهٔ خود را انداختند و) ناگهان از جادوی آنها به موسی نمودار شد که رسنهای ایشان و عصاهای ایشان البته آنها می شتابد.

پس موسی در دل خود احساس ترسی کرد.

گفتیم: (ای موسی!) مترس زیرا البته تو، همان تو، برتری، و آن را (یعنی عصائی را) که در دست راست تو است بینداز تا آنچه را که ساخته اند فروبرد، البته آنچه ساخته اند مکر (و فریب) ساحر (و جادوگر) است و ساحر هرجا بیاید رستگار نمی شود.

(موسی عصا را افکند و عصا تمام مصنوعات ساحران را بکام درکشید).

سوره طه (20): آیات 70 تا 71

اشاره

70 و 71 قٰالَ ... عَذٰاباً وَ أَبْقیٰ

ایمان آوردن ساحران و حکم فرعون به اعدام آنان

پس ساحران (بی اختیار) افتادند سجده کنان (و چون سر از سجده برداشتند) گفتند: به پروردگار هارون و موسی(1) ایمان آوردیم.

فرعون به ساحران گفت: آیا موسی را پذیرفتید پیش از آنکه شما را دستور بدهم ؟ البته موسی بزرگ شما ساحران است که سحر را بشما آموخته است (و با هم تبانی کرده اید)، پس قسم است که البته البته دستهای شما و پاهای شما را از «خلاف» (یعنی یکی از جانب راست و دیگری را از جانب چپ) می برم، و قسم است که البته البته شما را در تنه های درخت خرما (که بلندترین درختان است) بدار می کشم (که مایهٔ عبرت بینندگان بشود) و تا البته البته بدانید که کدام یك از ما (من یا خدای موسی) عذاب او سخت تر و پاینده تر است.

سوره طه (20): آیات 72 تا 73

اشاره

72 و 73 قٰالُوا لَنْ ... خَیْرٌ وَ أَبْقیٰ

پاسخ گفتن ساحران به فرعون

ساحران در جواب فرعون گفتند: تو را بر معجزاتی که برای ما آمده (و مکشوف گردیده) و بر کسی که ما را آفریده است برنمی گزینیم، پس حکم کن هر حکمی که می کنی، جز این نیست که تو در این زندگانی دنیا حکم می کنی، (ولی در آخرت کاری از تو ساخته نیست) البته ما به پروردگارمان ایمان آوردیم تا گناهان ما را (از شرك و نافرمانیها) و عملیات سحریه ای که ما را برآن مجبور کردی، بیامرزد و خدا خوب است و پاینده است(2).

سوره طه (20): آیات 74 تا 76

اشاره

74-76 إِنَّهُ مَنْ یَأْتِ ... تَزَکّٰی

حاشیه کردن خدا سخن ساحرانی را که ایمان آوردند

البته مطلب این است که هرکس به نزد پروردگار خود بیاید درحالی که مجرم

1- برای رعایت ادب، أول اسم هارون را برده اند و بعد موسی را. ب.

2- ب.

(یعنی به شرك و کفر مرده) باشد پس البته از آن او است جهنم که نه در آن می میرد (که آسوده شود) و نه زنده می ماند (به زندگی خوش).

و هرکس به نزد پروردگار خود بیاید درحالی که مؤمن باشد (و) محققا اعمال شایسته کرده باشد پس او و هم قدمانش از آن ایشان است درجه های بلند (یعنی) بهشتهای همیشگی که از زیر کاخهایش نهرها (از: آب و شیر و شراب و عسل) می رود، جاویدان در آن بهشتها هستند - و آن (یعنی آنچه ذکر شد) مزد کسی است که (از لوث شرك و معاصی) پاك شده است.

سوره طه (20): آیات 77 تا 79

اشاره

77-79 وَ لَقَدْ ... مٰا هَدیٰ

خروج موسی با بنی اسرائیل از مصر

(چون فرعون و قومش از تسلیم بنی اسرائیل به موسی خودداری کردند) قسم است که بسوی موسی وحی کردیم که شبانه بندگان مرا (از مصر) ببر، پس برای بنی اسرائیل (با عصا) بزن در دریا جهت راهی خشك(1) درحالی که از دریافتن دشمن ترسان نباشی و (از غرق شدن) نترسی.

1- و اما تو عصای خود را بر افراز و دست خود را بر دریا دراز کرده آن را منشق کن تا بنی اسرائیل از میان دریا بر خشکی راه سپر شوند (توراة سفر خروج 16:14). پس موسی دست خود را بر دریا دراز کرد و خداوند دریا را به باد شرقی شدید - تمامی آن شب - برگردانیده دریا را خشك ساخت. و آب، منشق گردید و بنی اسرائیل در میان دریا بر خشکی می رفتند و آبها برای ایشان بر راست و چپ، دیوار بود (توراة سفر خروج 14: 21 و 22). «فَأَوْحَیْنٰا إِلیٰ مُوسیٰ أَنِ اِضْرِبْ بِعَصٰاكَ اَلْبَحْرَ فَانْفَلَقَ فَکٰانَ کُلُّ فِرْقٍ کَالطَّوْدِ اَلْعَظِیمِ » (سورة شعراء آیة 63). «وَ إِذْ فَرَقْنٰا بِکُمُ اَلْبَحْرَ فَأَنْجَیْنٰاکُمْ » (سورة بقره آیة 50). «أَنِ اِضْرِبْ بِعَصٰاكَ اَلْحَجَرَ» (سورة أعراف آیة 160). «فاضرب لهم طریقا فی البحر یبسا» أی اجعل لهم طریقا فی البحر یابسا بضربك العصا لینفلق البحر، فعدی الضرب الی الطریق لما دخله هذا المعنی فکأنه قد ضرب الطریق کما یضرب الدینار (تفسیر مجمع البیان). و برای ایشان در دریا راهی خشك بزن که در او آب وگل نباشد تا ایشان در او بروند (تفسیر أبو الفتوح رازی).

در نتیجه، فرعون با لشکرهایش، بنی اسرائیل را تعاقب کرد پس، قسمتی از دریا، فرعون و قومش را در پرده کشید (و غرق کرد) همان دریائی که بر بنی اسرائیل پرده کشید (و جان سلامت بدر بردند)(1) و (به خلاصه:) فرعون، قوم خود را گمراه کرد و (ایشان را) راه ننمود.

سوره طه (20): آیات 80 تا 82

اشاره

80-82 يٰا بَنِي إِسْرٰائِيلَ ... اِهْتَدىٰ

خطاب به بنی اسرائیل

ای بنی اسرائیل! علی التحقیق ما شما را از دشمنانتان نجات دادیم، و (برای نزول توراة)(2) کنار راست «طور» با شما وعده کردیم، و بر شما «منّ » و «سلوی» فروفرستادیم، (و گفتیم:) از پاکیزه های آنچه شما را روزی دادیم، بخورید و (دربارهٔ) آن طغیان مکنید (و از حد مگذرید) پس (اگر طغیان کردید بخوردن چیزهای خبیث و یا حرام) عقوبت من بر شما واجب می شود، و هرکه عقوبت من بر او واجب شود، پس محققا هلاك شده است.

و البته البته من نیك آمرزنده ام کسی را که (از شرك و معاصی) توبه نمود و ایمان آورد و کار شایسته کرد سپس [به پیامبر اسلام و ائمهٔ بعد او (که در توراة سفر تکوین 17:4-7 طبق ترجمه های تحریف نشده) مذکورند] راهیاب شد(3).

1- محرر این تفسیر.

2- تفسیر مجمع البیان.

3- محرر این تفسیر گوید: دربارهٔ «اهتدی» مفسرین تفسیرهائی کرده اند و أهل بیت علیهم السلام آن را به راه یافتن به ولایت آل محمّد (ص) تفسیر کرده اند (تفاسیر مجمع البیان و أبو الفتوح و صافی را به بینید).

سوره طه (20): آیات 83 تا 84

اشاره

83 و 84 وَ مٰا أَعْجَلَكَ ... لِتَرْضىٰ

عزیمت موسی با هفتاد نفر از مشایخ بنی اسرائیل به طور برای دریافت توراة

(موسی با هفتاد نفر از مشایخ بنی اسرائیل عازم کوه موسوم به «طور» شد تا کتاب توراة را از خدا دریافت کند. و چون موسی نزدیك کوه رسید، همراهان را گذاشت و خود با شتاب بر کوه بالا رفت، خطاب رسید:) و ای موسی! چه چیز تو را شتابان ساخت (که) از قومت (زودتر به بالای کوه آمدی)؟ موسی (در جواب) گفت: قوم، آنها هستند، بر پی من (می آیند) و ای پروردگار من! بسوی تو شتافتم تا (بجهت سرعت در فرمانبرداری) از من خشنود گردی.

سوره طه (20): آیه 85

اشاره

85 قٰالَ ... اَلسّٰامِرِيُّ

توقف موسی در طور و کارشکنی سامری زرگر

(پس از این) پروردگار (به موسی) گفت: پس البته ما علی التحقیق قوم تو را از بعد آمدن تو (به طور) (در بوتهٔ امتحان ریختیم و) آزمودیم (تا أهل یقین را از مردم مستضعف جدا کنیم) و سامری (موجب لغزش مستضعفین شد و) آنها را گمراه ساخت.

سوره طه (20): آیات 86 تا 88

اشاره

86-88 فَرَجَعَ ... فَنَسِيَ

مراجعت موسی از طور و رسیدگی به کار سامری زرگر و تحقیقات از قوم

پس موسی بسوی قوم خود بازگشت خشمناك (و) اندوهناك (مشاهده کرد که گروهی از بنی اسرائیل گرداگرد گوساله ای، دف می زنند و می رقصند).

موسی (به گوساله پرستان) گفت: ای قوم من! آیا پروردگارتان شما را وعده نداده بود وعده ئی نیکو؟! (که توراة بشما بدهد، و من با أشراف قوم بطلب آن به طور نرفته بودم ؟). آیا پس مدت (و زمان مفارقت من از شما) بر شما به درازا کشید؟ آیا خواستید که غضبی از پروردگارتان بر شما فرود آید پس عهد مرا خلاف کردید؟ (و از توحید به بت پرستی پرداختید!).

(گوساله پرستان در جواب موسی) گفتند: وعدهٔ تو را به قوت و باختیار خودمان خلاف نکردیم و لیکن ما بارهائی سنگین از زیور آلات قوم فرعون را بار کرده شده (و به همراه آورده) بودیم، پس آنها را (به اصرار سامری زرگر در بوته) افکندیم، پس هم چنین سامری (زیور آلاتی را که داشت) (در بوته) افکند، پس سامری (که شغلش زرگری بود) گوساله ای مجسم که از آن او بانگ گاو(1) بود برای قوم بیرون آورد، پس (سامری و اتباعش به بنی اسرائیل) گفتند: این گوساله، خدای شما و خدای موسی است، پس موسی فراموش کرد (که خدایش در اینجاست و به طلبش به «طور» رفت).

سوره طه (20): آیات 89 تا 91

اشاره

89-91 أَفَلاٰ يَرَوْنَ ... مُوسىٰ

حاشیه کردن خدا این واقعه را

آیا پس (پرستندگان گوسالهٔ سامری) نمی بینند (و نمی دانند) که گوساله (هرچه با او سخن بگویند) سخنی را بسوی ایشان بازنمی گرداند (و جوابی نمی دهد) و دفع ضرری را برای ایشان در اختیار ندارد و نه نفعی را؟ و قسم است که قبل از مراجعت موسی، هارون برای قوم گفت: ای قوم من! جز این نیست که شما باین گوساله آزمایش کرده شدید و البته پروردگار شما، «رحمان» (یعنی بخشایشگر) است، پس مرا پیروی کنید و فرمان مرا گردن بگیرید(2).

1- محرر این تفسیر گوید: «لعب العجل» این است که: غوکی را در درون مجسمهٔ گوساله می گذارند و سوراخهای مجسمه را سد می کنند و فقط سوراخ منخر یعنی بینی آن را باز می گذارند و چون بخواهند بانگ کند مقداری کبریت در پیش بینی آن دود می کنند، از درون آن آوازهای عجیب بیرون می آید (به خلاصه از کتاب اسرار قاسمی ص 60).

2- این آیه رد بر توراة تحریف شدهٔ فعلی است که می نویسد: چون زمان غیبت موسی بطول انجامید هارون اظهار ضعف و انکسار نموده از طاعت خدا سر پیچانید و گوسالهٔ طلائی را از برای اسکات قوم ساخت (توراة سفر خروج باب 32) و (قاموس کتاب مقدس ص 917).

قوم (در جواب هارون) گفتند: ما بر این گوساله، پیوسته، مجاوریم تا موسی بسوی ما برگردد.

سوره طه (20): آیات 92 تا 94

اشاره

92-94 قٰالَ یٰا هٰارُونُ ... قَوْلِي

تحقیقات موسی از هارون

موسی (متوجه هارون شد و درحالی که سر و ریش هارون را بدست گرفته بود) گفت: ای هارون! وقتی دیدی که بنی اسرائیل گمراه شدند چه چیز تو را مانع شد (و بازداشت) که (به «طور») به دنبال من نیامدی ؟(1) آیا پس فرمان مرا عصیان کردی ؟ (که در جلوگیری بنی اسرائیل جدیت نکردی).

هارون گفت: ای پسر مادرم! (تو را به حرمت مادرم که او را فوق العاده محترم می شماری) ریش مرا مگیر و نه سر مرا (و آتش غضب خود را فرونشان و با خود آی و عذر مرا بشنو زیرا) البته من ترسیدم (به «طور» بیایم و) تو بگوئی: که بین بنی - اسرائیل جدائی افکندی و سخنم را نگاه نداشتی (که گفته بودی در میان قوم باش).

سوره طه (20): آیات 95 تا 98

اشاره

95-98 قٰالَ فَمٰا ... عِلْماً

تحقیقات موسی از سامری و محکوم شدن سامری

موسی گفت: پس ای سامری! این کار بزرگ تو (که گوساله ساختی و گروهی از بنی اسرائیل را به بت پرستی واداشتی و رسوم دیرین گاوپرستی مصریان را در قوم من به پاکردی و رواج دادی) چیست ؟ (و چرا کردی ؟).

سامری گفت: «بصرت بما لم یبصروا به فقبضت قبضة من أثر الرسول فنبذتها و کذلك سولت لی نفسی» (یعنی) واقف بودم چیزی را که دیگران از قوم، آن را واقف نبودند (یعنی غوکی را در درون مجسمهٔ گوسالهٔ زرین گذاردم) پس، قبضه ای (یعنی کفی از کبریت را) از پی آن (آن غوك که در درون گوساله) فرستاده (بودم)، گرفتم، پس قبضه را (یعنی کبریت را) (در آتش) انداختم (و جلو بینی مجسمه گرفتم که بانك از آن مجسمه برخاست) و این چنین نفس من این کار را در نظرم آراست(2).

1- یا چه چیز تو را مانع شد که دست به جنگ با گوساله پرستان نزدی ؟!

2- تفسیر، متن نظر محرر این تفسیر است و بعض مفسرین، آیهٔ: «... فَقَبَضْتُ قَبْضَةً مِنْ أَثَرِ اَلرَّسُولِ فَنَبَذْتُهٰا» را این گونه معنی کرده اند که: «سامری به موسی گفت: آنچه من دیدم سایر مردم از دیدن آن عاجز بودند. کمی ترا پیروی کردم و بطلان دعوی تو بر من آشکار گردید از

این روی دست از آن برداشـتم». ولی این معنی با گفتهٔ سامری که: «نفس من این کار را در نظرم آراست» که حاکی از اظهار انفعال است، تناسب نـدارد. و مفسـرینی هم که گفته انـد: سامری خاك زیر سم اسب جبرئیل رای گرفت و در دهان گوسالـهٔ زرین ریخت و گوساله جان پیدا کرد، بی أساس است.

موسـی (به سـامری) گفت: پس (از میانـهٔ بنی اسـرائیل بیرون) برو (و دور شـو) پس البته برای تو در زنـدگانی دنیـا این است که بگوئی: «لا مساس»(1) و البته برای تو است وعده گاهی که آن خلاف کرده نشود با تو (که در آن وعده گاه باید سزای أعمال خود رای دریافت کنی).

و بسوی خـدای خودت که برآن معتکف (و مجاور) شده بودی بنگر، قسم است که البته البته آن را می سوزانیم، سـپس قسم است که البته البته آن را در دریا پراکنده می سازیم پراکندنی شدید(2).

1- برای «لا مساس» سه وجه گفته شـده است: الف: یعنی او رای از جماعت بنی اسـرائیل اخراج کرد که دیگر زن و فرزند و خویشاوندان هیـچ کدام با او سـخن نگویند و طعام ندهند (و 35 بـار در کتب پنـج گانـهٔ توراة عبارت: «از قوم منقطع شود» به کار رفته که برخی بمعنی اخراج از جماعت گفته انـد - قاموس مقدس ص 700). ب: در کتاب «منقول رضائی» (ص 271) می نویسد: چون سامری سخی بوده، موسـی او رای نکشـته ولی نفرینش فرموده که: «فان لك فی الحیاة ان تقول لا مساس» یعنی چنین مرضی در تو به واسطهٔ این عمل شنیعت بهم رسد که بگوئی: «دست بمن نزنید که آتش می گیرم». و بهمان مرض هم مبتلا شد که هرکس بر او دستی می زد بدنش آتش می گرفت و می سوخت (ه). ج: در تفسیر نیشابوری در معنی «لا مساس» از أبو مسلم نقل کرده که: قوت مجامعت از او گرفته شد که نسلش منقرض گردد.

2- می سوزانیم به آتش، و خاکستر آن را در دریا پراکنده می سازیم. و این قول کسی است که گوید: آن گاو رای گوشت و پوست بود. یا به سوهان آن را براده می سازیم و برادهٔ آن رای در دریا پراکنده می کنیم و این قول کسی است که گوید: آن گاو جسدی بود زرین بدون حیات (تفسـیر کاشفی به خلاصه). محرر این تفسیر گوید: گوشت و پوست داشتن گاوی که سامری از طلا ریخته بود معنی ندارد مگر اینکه شبانه و مخفیانه گاو زرین رای برداشـته باشد و بجای آن گوسالهٔ زنده گذارده باشد. و نظر محرر این تفسـیر این است که: گوشت و پوست در کار نبوده و مجسـمه، زرین بوده و آوازی هم که داده است مبنی بر اعمال فیزیکی و شیمیائی و طبیعی بوده است مانند آنچه در «لعب العجل» نوشتم و یا چیزی همانند آن.

جز این نیست که خدای شـما، «اللّه» (یعنی ذات مسـتجمع جمیع صـفات کمال) است که نیست هیچ گونه خدائی (و معبودی) غیر از آن غیب مطلق (که) دانشش هر چیز رای فرارسیده است.

سوره طه (20): آیات 99 تا 104

اشاره

99-104 كَذٰلِكَ ... يَوْماً

سخن خدا با پیامبر (ص) دربارهٔ قرآن

ای پیامبر! همچنین (که قصهٔ موسـی را بر تو خواندیم) بر تو از خبرهائی که واقعا گذشـته (و اتفاق افتاده) اسـت(1) بر تو می خوانیم و علی التحقیق از نزد خودمان ذکر(2)(یعنی قرآن) را به تو دادیم.

هرکس از این قرآن رو بگرداند، پس البته او در روز قیامت باری (بد) را

1- محرر این تفسـیر گوید: این آیه رد صریح است بر کسانی از متأخرین که بعض قصه های قرآن را ساختگی می دانند، از قبیل قصه های کلیله و دمنه و أمثـال آن. و می گوینـد: خـدا این قصه هـا را برای اثبـات حقائق قرآنی اسـتخدام فرموده است. و من تعجب دارم که چگونه ممکن است خـدائی که دروغ را در موارد عدیده در این قرآن بزرگ نکوهش فرموده است خود - اگرچه بعنوان اسـتخدام باشد - دروغ نقل کند؛ و این عقیده، نیست مگر از تلقینات ابلیس پرتلبیس.

2- «ذکر» بر وزن فکر است و قرآن را ذکر گفته اند زیرا پند است برای جهانیان.

(که بار گران کفر است) برمی دارد (و به دوش می کشد) درحالی که خود و هم مشربانش در برداشتن آن بار، جاوید باشند (و همیشه آن بار، بر دوششان سنگینی می کند). و چه بد است چنین باری برای ایشان در روز قیامت.

در روزی که در صور دمیده می شود و در آن روز مجرمان را جمع می کنیم در حالی که چشمهاشان کبود(1) (و روهاشان سیاه) شده، در میان خودشان آهسته با یکدیگر می گویند که: درنگ نکردید مگر ده روز(2)؛ ما دانائیم به آنچه می گویند چون بهترین ایشان در روش (یعنی آنکه عقلش تمام تر است) می گوید: درنگ نکردید مگر یك روز (یعنی زندگانی دنیا نسبت به آخرت پایدار، حکم یك روز را دارد).

سوره طه (20): آیات 105 تا 112

مقدّمه

مشرکین قریش یا یکی از بنی ثقیف از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله پرسیدند که: حال کوهها با وجود صلابت و عظمت، در قیامت چگونه خواهد بود؟ آیه آمد که:

105-112 وَ يَسْئَلُونَكَ ... هَضْماً

روز قیامت

و ای پیامبر! از تو دربارهٔ کوهها می پرسند، پس بگو: پروردگار من کوهها را پراکنده می سازد پراکندنی شدید (بصورت ریگ، و بادی می فرستد که ریگها را متفرق می کند) پس زمین را خالی و هموار وامی گذارد که هیچ کجی ای و بلندی ئی در آن بچشم تو نمی خورد.

در آن روز (که اسرافیل مردم را به حشرگاه می خواند) مردم از پی آوازکننده می روند، هیچ گونه کجی ای برای خواندن آن داعی نیست (یعنی هیچ خوانده شده ای

1- یا درحالی که چشمهاشان کور - بدلیل آیهٔ: «وَ نَحْشُرُهُ يَوْمَ اَلْقِيٰامَةِ أَعْمىٰ » مذکور در همین سوره. ب.

2- مگر ده روز در دار دنیا (وجوه دیگر هم در تفسیر آیه گفته شده است).

از دعوت او عدول نتواند کرد، همه انقیاد می کنند: مؤمنان بسرعت، و کافران به درنگ) و آوازها برای «رحمان» (یعنی بخشایشگر) پست می شود (از ترس) پس نمی شنوی مگر آواز نرمی را (یعنی صوت راه رفتن به حشرگاه).

در آن روز شفاعت سود نمی بخشد مگر شفاعت کسی که «رحمان» به او اجازه داده و سخن او را پسندیده باشد.

«رحمان» می داند آنچه را که پیش روی آدمیان حاضر محشر است و آنچه را که پس پشت ایشان است و آدمیان در دانش، به خدا احاطه نتوانند کرد.

و (در آن روز) تمام افراد بشر برای زندهٔ پاینده، روی نیایش (و مسکنت) بر زمین می سایند و علی التحقیق کسی که بار ظلم (از کفر و شرك و نافرمانی) را برداشته؛ بی بهره (و نومید) است.

و کسی که بعض کارهای شایسته کند و حال آنکه مؤمن باشد پس (در آن روز) نه از ستمی می ترسد (زیرا ستم در کار نیست) و نه از شکستی (زیرا شکستی در کار نیست: نه از حسنات مؤمن چیزی کم می شود و نه بر سیّئات او چیزی افزوده می گردد).

سوره طه (20): آیات 113 تا 114

اشاره

113 و 114 وَ كَذٰلِكَ ... عِلْماً

قرآن

(ای پیامبر!) و همان گونه (که توراة را برای موسی فرستادیم همان موسی که در این سوره معنون است) این کتاب را بصورت قرآن عربی فروفرستادیم و اخبار هول انگیز را در آن به صورتهای مختلف منعکس کردیم باشد که مردم (از ارتکاب شرك و کفر و معاصی) بپرهیزند (و کناره گیری کنند) یا یاد خدا را برای ایشان (و دیگر پندها را) تازه کند. پس بلندقدر است خدا که پادشاه است و (در ذات و صفاتش) ثابت است.

و ای پیامبر! (گرچه تمام قرآن در سال اول بعثت تو بر تو مکشوف شده است و لیکن چون آیات قرآن بایستی بتدریج نازل شود) از پیش از اینکه وحی قرآن به تو به

انجام رسانیده شود در خواندن قرآن شتاب مکن و (چون علم پایان ندارد) بگو: «ای پروردگار من! مرا دانش بیفزای».

سوره طه (20): آیات 115 تا 127

اشاره

115-127 وَ لَقَدْ عَهِدْنٰا ... وَ أَبْقیٰ

خلاصه ای از سرگذشت آدم أبو البشر جد آدمیان

(ای پیامبر! ما به تو وعده کردیم که از اخبار پیشینیان برای تو نقل کنیم، اکنون می گوئیم:) و قسم است که از پیش، به آدم عهد کردیم (که از درخت ممنوع نخورد و ابلیس را دشمن خود بداند) پس آدم فراموش کرد و برای آدم تصمیمی (بر مخالفت عهد(1)، نیافتیم.

و (ای پیامبر! یاد کن که) چون به فرشتگان گفتیم: «برای آدم سجده کنید» پس سجده کردند مگر ابلیس که (وی گرچه از خیل فرشتگان نبود و لیکن چون داخل آنان شده بود مأمور گردید، أما او) از سجده سرباززد، پس گفتیم: ای آدم! البته این ابلیس، دشمن تو و دشمن جفت تو (یعنی زن تو) است، پس (مواظب باشید که) البته البته شما را از بهشت بیرون نکند که اگر بیرون کرد به سختی و رنج می افتی(2). البته بسود تو است که در این بهشت گرسنه نمی مانی و برهنه نمی مانی و البته تو در این بهشت تشنه نمی مانی و حرارت آفتاب نمی بینی.

پس شیطان (دربارهٔ تناول از درخت ممنوع، با سفسطه) بسوی آدم وسوسه کرد (و) گفت: ای آدم! آیا تو را بر درختی که تناول از آن موجب عمر همیشگی و پادشاهی ای است که کهنه نمی شود (و دولتش جاوید است) رهبری کنم ؟ پس آدم و جفت او (یعنی زن او) از آن درخت خوردند در نتیجه (لباس از اندام آنها دور شد و فاصله گرفت و) شرمگاه آن دو برای آن دو(3) ظاهر شد و در ایستادند (و پرداختند که)

1- یا بر انجام دستور ما.

2- جائی که مرد به سختی و بدبختی بیفتد، زن بطریق اولی به سختی و بدبختی می افتد. و لذا در این آیه نسبت به مرد تنها، خطاب شده. ب.

3- از این آیه سه مطلب مفهوم می شود: 1 - طرفین، عورت یکدیگر را ندیده بودند 2 - عورت ایشان بر فرشتگان مکشوف نشده و این از کرم خدای تعالی است 3 - شجرهٔ ممنوعه بمعنی وقاع نیست، زیرا پس از خوردن از شجرهٔ ممنوعه، عورت یکدیگر را دیده اند.

بر خودشان از برگ (برگ درخت انجیر) بهشت می چسبانیدند.

و آدم، پروردگار خود را (دائر بر دشـمن داشتن ابلیس و نخوردن از درخت ممنوع) نافرمانی کرد، پس گمراه شد (یعنی راه بهشت و آسایش را گم کرد).

سپس پروردگار آدم، آدم را برگزید، پس به رحمت، بر او بازگشت (و توبهٔ آدم را پذیرفت(1) و خدا او را (به توبه) رهنمون شد.

(آنگاه) پروردگار گفت: هر دو، فرود رویـد از این بهشت جمیعا (یعنی گرد آمده نه پراکنده)(2) بعضی از شما (بنی آدم) دشمن است برای بعض دیگر(3)، پس اگر از من البته البته هـدایتی (یعنی راهنمائی ای) بشـما بیاید (و برسد) (که البته البته خواهد آمد) پس هرکس هدایت مرا پیروی کند بالنتیجه گمراه نمی شود و رنج نمی کشد (و باز بهمان وطن أصـلی خود خواهد رسید) و هرکه از یاد من رو بگرداند پس البته از آن او است زنـدگانی ای تنـگ (در دار دنیـا بجهت کوتـاهی مـدت و شوائب و کـدورات زنـدگانی دنیـا) و در روز قیامت او را کور برمی انگیزیم.

(و او) می گویـد: ای پروردگار من! چرا مرا کور برانگیختی ؟ و حال آنکه بینا بودم (4) پروردگار (در جواب) می گوید: همین گونه که آیات ما برای تو آمد، پس

1- توبهٔ آدم در بهشت بوده و لذا پس از توبه، فرمان هبوط یعنی فرود آمدن صادر شده است. و در سورهٔ بقره، دو بار فرمان هبوط ذکر شده است: یك بار قبل از توبه، و یك بار بعـد از توبه. و از وضع آیات سورهٔ بقره معلوم می شود که قبل از توبه فرمان هبوط صادر شـده و لیکن آدم زاری کرده است و هبوط ببعد از پذیرش توبه موکول شده است. ب.

2- بااینکه، طرف خطاب، آدم و حواء بوده اند چرا کلمهٔ «جمیعا» به کار رفته ؟ شاید حواء آبسـتن بوده. ولی مراد این است که: با هم بروید نه متفرق. ب.

3- مراد دشمنی بین افراد بنی آدم است با هم نه دشمنی شیطان با بنی آدم زیرا دشمنی شیطان قبلا به آدم خاطرنشان شده بوده. ب.

4- بعد از آن، برای آمدن به محشر، بینائی پیدا می کند - تفسیر روح البیان.

(کور بودی که آنها را) فراموش کردی (و تغافل نمودی و ترك کردی)؛ و همچنین امروز به عهدهٔ فراموشی (و تغافل و ترك) سپرده می شوی.

و همین گونه، هرکسی را که از حد گذشت و به آیات پروردگارش ایمان نیاورد سزا می دهیم و قسم است که عذاب آخرت سخت تر و پاینده تر است (از عذاب تنگی زندگانی دنیا).

سوره طه (20): آیات 128 تا 129

اشاره

128 و 129 أَفَلَمْ يَهْدِ ... مُسَمًّى

تذکر به عبرتها و اندرزها برای کفار قریش و بقیهٔ سکنهٔ شهر مکه

آیا پس این همه از مردم قرنها که قبل از کفار قریش بودند و آنها را هلاك کردیم و کفار قریش (در سفر تجارت به شام) در دیار هلاك شدگان راه می روند؛ موجب راهنمائی این کفار نشده است ؟ البته در سرگذشت پیشینیان، پندها (و دلالتها) است برای صاحبان عقل (عقل بازدارندهٔ از: قبیح و از آنچه منافی با عقل است).

و ای پیامبر! اگر نمی بود سخنی که از پروردگارت در سابق صادر شده (که عذاب کفار این امت را به قیامت انداخته ام) و اگر نمی بود که عمر کفار مکه سر نیامده است، البته عذاب ایشان لازم می بود (و ریشهٔ همهٔ ایشان کنده می شد).

سوره طه (20): آیات 130 تا 132

اشاره

130-132 فَاصْبِرْ ... لِلتَّقْوىٰ

استظهار کفار مکه به ثروت و مال و تحقیر کردن فقراء مسلمانان

پس ای پیامبر! بر آنچه کفار می گویند صبر کن و تسبیح گوی با ستایش پروردگار خود (یعنی نماز بگذار) قبل از طلوع آفتاب (نماز صبح) و قبل از غروب آفتاب (نماز عصر)، و بعض ساعتهای شب پس نماز بگذار (نماز مغرب و نماز عشاء) و در طرفهای روز (نماز ظهر بگذار) تا (بوسیلهٔ سخن گفتن با ما اندوه ناشی از سخنان کافران از دلت زدوده شود و) خشنود شوی.

و ای پیامبر! دو چشم خود را بسوی نعمتهائی که برای زینت زندگانی دنیا جماعتهائی از کفار را به آن بهره مند ساخته ایم، مدوز (و مگشای) (این نعمتها برای این است که) تا بیازمائیم ایشان را دربارهٔ این نعمتها (از طرفی) (که در موضوع

این نعمتها در این چند روزهٔ موقت دنیا چه می کنند) و (از طرفی) رزق پروردگار تو (که نبوت و رسالت و قرآن و شفاعت و... است) بهتر و پاینده تر است.

و ای پیامبر! (اگر برای آسایش کسانت در فکر مال هستی بجای آن) کسانت را به نماز وادار کن، و بر نماز، قائم (و صابر) باش (و غم روزی مخور) (برای کسانت) از تو روزی نمی خواهیم (بلکه) ما تو را روزی می دهیم (و ایشان را)، و سرانجام پسندیده، از آن تقوی است.

سوره طه (20): آیات 133 تا 135

اشاره

133-135 وَ قٰالُوا لَوْ لاٰ ... وَ مَنِ اِهْتَدیٰ

بهانه جوئی مشرکین مکه برای درخواست عذاب

بهانه جوئی مشرکین مکه برای درخواست عذاب(1)

و (کفار مکه) گفتند: چرا (محمّد) برای ما نشانی از عذاب پروردگار خود نمی آورد؟ آیا خبر آن نشانی ای که در کتابهای (پیامبران) پیشین ثبت است به ایشان نرسیده است ؟ و اگر البته ما آنها را (کفار مکه را) از پیش از آمدن قرآن به عذاب، هلاك می کردیم البته می گفتند: ای پروردگار ما! چرا بسوی ما پیامبری نفرستادی ؟ پس پیروی می کردیم آیات تو را پیش از آنکه ذلیل شویم و رسوا گردیم.

ای پیامبر! (به کفار مکه) بگو: هریکی (از ما و شما) منتظر است، پس شما (عذاب را) منتظر باشید، پس البته خواهید دانست که چه کسانی صاحبان راه راست اند و چه کسی راه یافته است. «پایان»

تعالیق

آدم (ع) و حواء (ع)

شرح احوال حضرتین آدم و حواء را در جلد اول مقدمهٔ همین تفسیر (ص 123 و 126 و 78 و 80 و 89) نوشته ام.

در کتاب مفاتیح الجنان در بیان أعمال نیمهٔ ماه رجب در ضمن دعاء «أم داود» بر این دو بزرگوار چنین صلوات فرستاده:

1- ب.

«اللهم صلی علی أبینا آدم، بدیع فطرتك الذی کرمته بسجود ملائکتك و أبحته جنتك» یعنی بار خدایا! رحمت فرست بر پدر ما آدم، پدیدشدهٔ آفرینشت که گرامیش داشتی به سجدهٔ فرشتگانت و روا داشتی بر او بهشتت را.

«اللهم صلّ علی أمنا حواء المطهرة من الرجس، المصفاة من الدنس، المفضلة من الأنس، المترددة بین محال القدس» یعنی بار خدایا! رحمت فرست بر مادر ما حواء، پاك از پلیدی، و مصفا از چرکینی، برتر از بشر، و گردش کرده در صحنه های قدس. (ه).

فرزند خلف

محیی الدین بن العربی به مدلول آیهٔ کریمهٔ 77 از سورهٔ بقره که فرموده:

«بِالْوٰالِدَیْنِ إِحْسٰاناً» زمانی که به مکهٔ معظمه برای عمره می رفته، به نیابت از طرف آدم و حواء و نوح و... که پدر و مادر بشر هستند، عمره انجام می داده است.

فرزند ناخلف

چارلز داروین (Charles-Darwin) متولد 12 فوریهٔ سال 1809 و متوفی در سال 1882 فرضیه ای طرح کرد که پدر انسان را حلقهٔ مفقوده و پدر آن حلقه را میمون شناخت. مجلهٔ دانشمند سال 4 ش 4 ص 114 و 115 می نویسد: بعدها فرضیهٔ داروین با اکتشافاتی که بعمل آمد و کاوشهای علمی؛ رد شد. وی بدرود زندگانی گفت در حالی که با فرضیه های خود، جهان را به تلاطم افکار و آشوب عقائد دچار ساخت که هنوز گروه فراوانی از مردم دچار آن هستند (ه).

در کتاب «کاسموگونی اورانسیا» دربارهٔ مسئلهٔ پیدایش نخستین انسان در روی زمین نیز بطور مفصّل بحث شده است. نویسندگان این کتاب می گویند:

مردم شناسان بیهوده می کوشند ثابت کنند که میمونها و شمپانزه ها أجداد اولیهٔ انسانها هستند. «حلقهٔ مفقوده» که دانشمندان از مدتها قبل دنبال آن می گردند به آسانی قابل کشف نیست... البته این تئوری «اورانسیا» در سال 1934 یك تئوری انقلابی به شمار می رفت، ولی اکنون عدهٔ بیشماری از دانشمندان، آن را قبول دارند...

(ط. 4 شنبه 9 آذر 1345 ش 12145 به خلاصه). («اورانسیا»، نام کرهٔ زمین است).

ص: 184

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است كلمتين (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

سورة الانبياء

اشاره

حجة التفاسير كشاف:

سورة أنبياء مكى.

مشتمل بر: 112 آيه.

1108 كلمه.

4890 حرف.

(تفسير أبو الفتوح رازى) داراى تعاليق.

ص: 185

سوره الأنبياء (21): آيات 1 تا 2

اشاره

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ 1 - 3 اِقْتَرَبَ ... قُلُوبُهُمْ

مشركين مكه

براى مردم (يعنى مشـركين مكه) (وقت رسـيدگى به) حسابشان نزديك شد(1)و حـال آنكه آن مردم (از آيـات و ايمـان و بيمهاى ما) در بى خبرى (اند) (و) روگردانانند.

هيچ گونه ذكرى (يعنى قسـمتى از قرآن) تازه وارد (و نوپديدآورده) از پروردگارشان به ايشان نمى آيد مگر اينكه آن را مى شنوند و حال آنكه بازى مى كنند، درحالى كه دلهاشان سرگرم است (يعنى به جمع أموال دنيا مشغولند و از أحوال آخرت غافلند).

سوره الأنبياء (21): آيه 3

مقدّمه

مشـركين قريش دربارهٔ پيامبر صلّى اللّه عليه و آله و سلّم و دربارهٔ قرآن انجمن كردند و جلسهٔ سرّى تشكيل دادند كه نسبت به آن حضرت و نسبت به قرآن تصميمى بگيرند كه آن را به مردم بگويند. در يكى از جلسات رأى داده شد كه قرآن را حمل بر «سحر» كنند. آيه آمد كه:

تتمهٔ 3 وَ أَسَرُّوا اَلنَّجْوَى ... تُبْصِرُونَ

مذاكرات سرى انجمن مشركين قريش

و آنها كه بر خود ظلم كردنـد (باختيار كردن شـرك و معاصـى)، راز گفتن خود را پوشـيده داشـتند (و محرمانه با هم گفتنـد:) آيا اين (يعنى محمّد) جز بشرى است مثل شما؟ (پيامبر بايد فرشته باشد - و قرآن سحر است كه ما نمى توانيم مانند آن را بياوريم

1- اشاره به قتل و گرفتارى مشركين در روز جنك بدر است (تفسير كاشفى).

و محمّد ساحر است) آیا پس به سحر اقبال می کنید؟ و حال آنکه (سحر بودن آن را) (بچشم خود) می بینید.

سوره الأنبياء (21): آيات 4 تا 5

اشاره

4 و 5 قٰالَ رَبِّي ... اَلْأَوَّلُونَ

فاش شدن مذاکرات انجمن

(چون پیامبر از مذاکرات انجمن خبر داد، مشرکین أهل انجمن با هم گفتند:

چه کسی مذاکرات را به محمّد خبر داده است ؟!) پیامبر (در جوابشان) گفت: - پروردگارم هر سخن را خواه در آسمان و خواه در زمین می داند، و آن غیب مطلق، شنوا است و داناست (و مذاکرات جلسهٔ شما را پروردگارم بمن خبر داده است).

(و نه تنها این مذاکره در جلسات سرّیهٔ مشرکین انجام شده) بلکه (عده ای) گفتند: قرآن خوابهای پریشان است، بلکه (عده ای گفتند:) او (یعنی محمّد) قرآن را بهم بر بافته است، بلکه (عده ای گفتند:) او (یعنی محمّد) شاعر است (و چون شعراء، هریك شیطانی خاص به خود دارند که آن شیطان به ایشان الهام می کند؛ محمّد هم شیطانی خاص دارد که قرآن را به او الهام می کند) (بالاخره در جلسه متفقا گفتند:) پس باید او (یعنی محمّد) معجزه ای همانند معجزاتی که پیامبران پیشین با آن معجزات فرستاده شده اند (از: شتر از سنگ در آوردن، و عصا را بصورت مار در آوردن، و کور را شفاء دادن و غیرها) برای ما بیاورد.

سوره الأنبياء (21): آيه 6

اشاره

6 مٰا آمَنَتْ ... يُؤْمِنُونَ

رد بر قطعنامهٔ انجمن مشرکین

پیش از ایشان (یعنی کفار مکه) هیچ شهری (یعنی أهل شهری که چنین معجزات زودگذر را طلبیدند) ایمان نیاورد (در نتیجه) آن را هلاك ساختیم. آیا پس آنها (یعنی کفار مکّه که به معجزهٔ باقیهٔ قرآن ایمان نیاوردند، به معجزهٔ ناپایدار زودگذر) ایمان می آورند؟!

سوره الأنبياء (21): آيات 7 تا 9

اشاره

7 - 9 وَ مٰا أَرْسَلْنٰا ... اَلْمُسْرِفِينَ

رد بر مذاکرهٔ دیگر مشرکین که در انجمن سری ایشان شده

و (ای پیامبر! اینکه کفار مکّه می گویند: پیامبر خدا باید فرشته باشد آنهم

ص: 187

فرشتهٔ مؤنث، مردود است زیرا) پیش از تو (پیغام) نفرستادیم مگر (بوسیلهٔ) مردانی که بسوی ایشان وحی می فرستادیم. پس (ای پیامبر! به کفار مکه بگو:) اگر نمی دانید، از أهل کتاب بپرسید (تا دریابید که تمام پیامبران از بشر و آنهم از مردان بوده اند).

و پیامبران را بدنی نساخته ایم که خوردنی نخورند. و پیامبران، جاویدان نبودند. سپس (باید دانست هر وعده ئی که پس از بعثت پیامبران با آنها کرده ایم) وعده شان را راست گردانیدیم (و انجام دادیم) در نتیجه پیامبران را نجات دادیم و هرکه را (از مؤمنان) که خواستیم. و ازحدگذرندگان را هلاك ساختیم.

سوره الأنبياء (21): آیه 10

اشاره

10 لَقَدْ أَنْزَلْنا ... أَ فَلاٰ تَعْقِلُونَ

موقعیت و شخصیت خود را دریابید

(ای کفار مکه!) قسم است که کتابی (یعنی قرآنی) بسوی شما فروفرستادیم که شرف نامه و آوازهٔ شما در آن است، آیا پس تعقل نمی کنید؟ (کتابی بزبان عربی که زبان شماست نازل شده، در عاصمهٔ حجاز، آنهم بدست یك تن از مردم مکه، آنهم از قبیلهٔ خودتان، آنهم کتابی مشتمل بر أمور دین و دنیا و آخرت، کتابی که - عالم گیر است و تمام جهان بشریت را متوجه مکه و شما و این کتاب می سازد، آیا نمی فهمید - ، و با چنین موضوعی که مسیر تاریخ بشریت را بسود شما عوض می کند، مخالفت می نمائید و کارشکنی می کنید؟!).

سوره الأنبياء (21): آیات 11 تا 15

اشاره

11-15 وَ كَمْ قَصَمْنٰا ... خٰامِدِينَ

انذار و تهدید به مشرکین مکه

و چه بسا شهری که (اهلش کافر و) ستمکار بود در هم شکستیم! و بعد از آن قومی از دیگران پدید کردیم (و نسل نوینی بر أنقاض آن شهرها بوجود آوردیم) پس همان کافران، چون عذاب ما را احساس کردند ناگهان ایشان از شهرها می دویدند (و فرار می کردند)، (و ما می گفتیم:) مگریزید و به جائی که در آن آسودگی بشما داده شد (و کامرانیها و تعیشات و مجامع لهو و لعب داشتید) و به منازل خودتان؛ بازگردید

تا در آنجا پرسیده (و مؤاخذه) شوید (و به کیفر اعمالتان برسید).

(و چون أهالی آن شهرها عذاب را دیدند و راه خلاص را بسته یافتند) گفتند:

«ای وای بر ما! زیرا البته ما ستمکاران (بر خود و دیگران) بودیم».

پس آن خواندنشان (و گفتارشان) ادامه داشت (و این جملهٔ «وای بر ما! زیرا البته ما ستمکاران بودیم» را تکرار می کردند و بر زبان میراندند) تا (آنگاه که کشت أجساد و کالبدهای) ایشان را درو شده (از دم شمشیرها و آلات قتاله) (و نفسهاشان را همچون آتش افسرده) خاموشان ساختیم.

سوره الأنبياء (21): آيات 16 تا 18

مقدّمه

محرر این تفسیر گوید: آیات 17-33 یعنی از: «و ما خلقنا» تا «یسبحون» براهینی است بر وجود خدای یکتا و نفی خدا و معبود دیگر.

16-18 وَ مٰا خَلَقْنَا ... تَصِفُونَ

برهان حکمت

و آسمان و زمین را و آنچه در میان آنهاست (از روی حکمت و أساس آفریده ایم و) بازی کنان نیافریده ایم.

اگر (جدّ نبود و) می خواستیم بازیچه بگیریم البته بازی را از ناحیهٔ خودمان می گرفتیم (نه از ناحیهٔ شما)، اگر بازی کنان بودیم.

بلکه (کار ما حق و جدّ است و) حق (و جدّ) را بر باطل (و بازی) می افکنیم پس حق (و جدّ) سر باطل (و بازی) را می شکند؛ پس ناگهان باطل (و بازی) نابود است و از آنچه (دربارهٔ بازیچه بودن دستگاه عظیم آفرینش) وصف می کنید (در پایان کار، یك چیز برای شما باقی می گذارد که) از آن شماست، (و آن کلمهٔ) «وای» (است) (که کلمهٔ حسرت و ندامت است).

سوره الأنبياء (21): آيات 19 تا 20

اشاره

19 و 20 وَ لَهُ ... لاٰ يَفْتُرُونَ

برهان ملکیت

و از آن خداست هرکه در آسمانها و زمین است (که همه مخلوق و مملوك اویند)

و کسانی (یعنی فرشتگانی) که نزد او هستند (سر در آستانهٔ اطاعت او دارند و) از بندگی او سرکشی (و سرپیچی) نمی کنند و مانده نمی شوند، در شب و روز او را تسبیح می گویند (و) سستی نمی کنند.

سوره الأنبیاء (21): آیات 21 تا 22

اشاره

21 و 22 أَمِ اِتَّخَذُوا ... یَصِفُونَ

برهان تمانع

آیا (کفار مکه) خدایانی از زمین گرفته اند که آنان مرده زنده می کنند؟! (و مدعی هستند که این خدایان زمینی در برابر خدای آسمانی است و لیکن) اگر در آسمان و زمین خدایانی بودند غیر از «اللّه»، البته زمین و آسمان فاسد (و تباه) می شدند (زیرا دو خدا، یا هر دو کاملند یا هر دو ناقص و یا خدای زمینی کامل است و خدای آسمانی ناقص و یا خدای زمینی ناقص است و خدای آسمانی کامل: اما دو خدای کامل که اراده شان در هرکجا و بر هرچه فرض شود، نافذ باشد؛ عقلا قابل تصور نیست.

اما دو خدای ناقص، که مورد قبول هیچ کس نیست. و اما آن خدا که ناقص باشد خواه زمینی و خواه آسمانی باز مورد قبول نیست. باقی می ماند یك صورت و آن خدای کامل است خواه زمینی و خواه آسمانی، و لیکن اگر گفتیم کامل، دیگر زمینی یا آسمانی نخواهد بود بلکه آسمان و زمین همه در تحت قدرت و تصرف او است و آن خدای یکتاست) پس منزه است، «اللّه»، پروردگار عرش از آنچه کفار وصف (و بیان) می کنند (یعنی از داشتن شریك در وجود و در عبادت منزه است).

سوره الأنبیاء (21): آیه 23

اشاره

23 لاٰ یُسْئَلُ عَمّٰا یَفْعَلُ وَ هُمْ یُسْئَلُونَ

برهان مسئولیت

خدا پرسیده نمی شود از آنچه می کند و ایشان (یعنی بتها و مردم) پرسیده می شوند (زیرا خدا ما فوق ندارد ازاین رو مسئول کردارهای خود نیست ولی خدایان و مردم چون ما فوق دارند مسئولند)(1).

1- آقابالاسرها، از: بشر و غیر بشر، بر هر فردی - از زمان تولد تا وفاتش - حکومت می کنند و بعد از مردن هم دست برنمی دارند: جسدش طعمهٔ مار و مور می شود و پس از چندی گورش ملعبه و مزبلهٔ آقابالاسرهای تازه روی کارآمده کار آمده می گردد. آری ای دریغ از آزادی؛ یك انسان آزاد در عالم وجود ندارد، و هیچ انسانی یك نفس آزادی ندارد و هرکه خود را آزاد می داند به توهم خود را آزاد می داند و دلخوش می کند.

(از جمله ما فوقها:) (هواء و نور و رطوبت و حرارت و سرما و گرما و گرسنگی و تشنگی و شهوت و خواب و چرك و شپش و... است که بر آنها حکومت می کند و آنها را از پا در می آورد).

سوره الأنبياء (21): آیه 24

اشاره

24 أَمِ اِتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً قُلْ هٰاتُوا بُرْهٰانَكُمْ

مطالبهٔ دلیل از «لا خدا»

آیا از جز خـدا، خـدایان (و معبودان) گرفته اند؟ (و می گویند: خدای دیگری نیست) ای پیامبر! (به مدعیان) بگو: برهان خودتان را بیاورید (که خدایان زمینی قدرت تام دارند)(1).

سوره الأنبياء (21): آیات 24 تا 25

اشاره

تتمهٔ 24 و تمام 25 هٰذٰا ذِكْرُ ... فَاعْبُدُونِ

برهان اجماع یعنی اجماع پیامبران از آدم تا خاتم

این (اثبات خدای یکتا: یکتائی در وجود، و یکتائی در پرسـتش(2) و باطل بودن جز او) سـخن کسانی است که با من اند (که قرآن را قبول دارند) و سخن

1- غاوی بن عبـد العزی خادم بت اعراب بنی سـلیم بود. زمانی دیـد دو روباه وارد بتکـده شدنـد و پاهای خود را بلنـد کردند و به بت بول کردند، وی آن بت را شـکست و گفت: أ رب یبول الثعلبان برأسه لقد ذل من بالت علیه الثعالب یعنی آیا پروردگار است آن بت که دو روباه بر سر او بول می کنند؟! قسم است که خوار است آنکه روباهان بر او بول کرده اند. پس از آن، غاوی به نزد پیامبر (ص) رفت و اسلام آورد و حضـرت، اسم او را به «راشـد» بن «عبد ربه» تبدیل فرمود (کتابهای مغنی و جامع الشواهد). ثعلبان - در این شـعر - بفتح ثاء و فتح لام و کسر نون است.

2- یکتائی در وجود در مقابل ثنویه و یکتائی در پرستش در مقابل وثنیه است. ب.

کسانی است که از پیش بودند (تمام پیامبران پیشین و أتباع آنان) لیکن بیشتر کفار مکه حق را نمی دانند پس ایشان (از روی جهل و نادانی - نه از روی علم و معرفت، از پذیرفتن حق) روگردانانند.

و نفرستادیم از پیش از تو هیچ پیامبری را مگر اینکه بسوی او وحی می فرستادیم که: البته مطلب أساسی این است که: نیست هیچ گونه خدائی (و معبود شایسته ای) مگر من، پس مرا بپرستید.

سوره الأنبياء (21): آيات 26 تا 29

اشاره

26-29 وَ قٰالُوا ... اَلظّٰالِمِينَ

رد بر فرشته پرستان

و (اعراب بنو مليح(1) و خزاعه مقيمين و يا مجاورين مكه) گفتند: «رحمان» (يعنى بخشايشگر) فرزندى گرفته است (و فرشتگان، دختران «رحمان» هستند).

(جوابشان اين است كه:) «رحمان» منزه است از داشتن فرزند بلكه (فرشتگان) بندگانى هستند معزز. به «رحمان» پيشدستى نمى كنند به گفتار، و آنان بفرمان «رحمان» كار مى كنند.

«رحمان» آنچه را كه پيش روى فرشتگان است و آنچه در عقب ايشان است (يعنى آينده و گذشتهٔ آنان را) مى داند، و فرشتگان شفاعت نمى كنند مگر براى كسى كه «رحمان» (شفاعت او را) بپسندد، و ايشان از مهابت (و عظمت) «رحمان» ترسانند.

و هركه از ايشان (از فرشتگان(2) يا ساير مخلوقات) بگويد: من خدايم از جز «اللّه» پس او را، هم او را؛ جهنم سزا مى دهيم، همچنين سزا مى دهيم، ظالمان (يعنى پرستندگان او) را.

سوره الأنبياء (21): آيات 30 تا 43

اشاره

30-43 أَ وَ لَمْ يَرَ ... يُصْحَبُونَ

برهان قدرت

آيا كسانى كه كفر را پيشه كردند نديده (و ندانسته) اند كه:

1- مليح بر وزن حسين است.

2- این آیه دلالت دارد که فرشتگان مجبور بر طاعت نیستند و مکلف هستند (تفسیر مجمع البیان).

1 - آسمانها و زمین بسته بودند، پس آن دو را از هم شکافتیم ؟ 2 - و هر چیز زنده ای را (از نباتات و حیوانات(1) از آب ساختیم. آیا پس (از مشاهـدهٔ چنین اعمال قدرتها باز هم) ایمان نمی آورند؟! 3 - در زمین وزنه هـای گران (کوهها یا جاذبه ها) قرار دادیم برای اینکه زمین (در أثر حرکات خود) سکنهٔ خود را نجنباند (و پرتاب نکند).

4 - و در آن(2) راههائی گشاده (و) راهها (از أمواج)(3) قرار دادیم، باشد که سکنهٔ زمین راهیاب شوند(4).

و آسمان (یعنی جوّ محیط به زمین را(5) سقف محفوظ (برای زمین) قرار دادیم و حال آنکه کافران از آیات آسمان رو گردانند.

و آن غیب مطلق کسـی است که شب و روز و آفتاب و ماه را آفرید و «کل فی فلك یسبحون»(6): و هریك از آفتاب و ماه در مداری (که به آنها اختصاص داده شده است) شنا می کنند.

1- فرشـته هم از بادی ناشـئ از آب، و آدم از خاکی ناشـی از آب، و جن هم از آتشـی ناشی از آب آفریده شده (تفسیر روح البیان بنقل از بعضی روایات). محرر این تفسیر گوید: این موضوع مبحثی است دقیق که محتاج است بتفصیل و موکول است به فرصت دیگر.

2- در کوهها یا در زمین (هر دو را تفسیر روح البیان گفته است).

3- همچون تلگراف و تلفن و بی سیم و رادیو و تلویزیون و رادار و غیرها.

4- «وَ جَعَلْنٰا فِیهٰا فِجٰاجاً سُبُلاً لَعَلَّهُمْ یَهْتَدُونَ »، الفج (بفتح الفاء و شد الجیم) شقة یکتنفها جبلان و یستعمل فی الطریق الواسع و جمعه فجاج (ککتاب) (قاله الراغب فی مفرداته). از آیه تفسیر دیگر هم شده (رجوع به تعالیق).

5- محرر این تفسیر.

6- «کل فی فلك» مقلوب یکدیگر است. در کتاب «مفتاح السعادة» ج 2 ص 269 می نویسد: (و من العکس القلب المستوی نحو «کل فی فلك» و «ربك فکبر» و لا ثالث لهما فی القرآن).

سوره الأنبياء (21): آيات 34 تا 35

اشاره

34 و 35 وَ مٰا جَعَلْنٰا ... تُرْجَعُونَ

آرزو كردن مشركين مكه مردن پيامبر (ص) را

و اى پيامبر! براى هيچ آدمى اى از پيش از تو زندگى جاودان قرار ندادیم (دير يا زود پايان كار همه مرگ است) آيا پس، اگر تو بميرى پس آنها (كه منتظر مرگ تو هستند) جاودان اند؟! هر نفسى چشندهٔ مرگ است. و شما را به بدى (سختى) و نيكى (آسودگى) مى آزمائيم آزمودنى كامل، و بسوى ما بازگردانيده مى شويد.

سوره الأنبياء (21): آيات 36 تا 47

اشاره

36-47 وَ إِذٰا رَآكَ ... حٰاسِبِينَ

استهزاء كفار مكه پيامبر (ص) را

و اى پيامبر! چون كسانى كه كفر پيشه كردند تو را به بينند، نمى گيرند تو را مگر به استهزاء (و با يكديگر مى گويند:) آيا اين آن كس است كه خدايان شما را (به بدى) ياد مى كند؟ و حال اينكه استهزاكنندگان، به ياد كردن «رحمان»، هم آنان كافرند (و حقا كافران شايستهٔ استهزاء هستند).

(نضر بن حارث از كفار مكه و هم مسلكانش، از روى استهزاء مى گويند: اين عذابى كه محمّد مى گويد چه وقت فرامى رسد؟(1) جواب اين است كه:) آدمى از شتاب آفريده شده است(2) البته نشانه هاى عقوبت خود را بشما نشان خواهم داد(3) پس

1- به روايت عطاء از ابن عباس (تفسير مجمع البيان).

2- بعضى گفته اند: خلقت انسان از شتاب، غايت مبالغه است يعنى از فرط استعجال و قلت تأنى در أمر، گويا كه مخلوق از شتاب است. و محرر اين تفسير گويد: شايد «شتاب» به فرار بودن عناصر بدن و فرار بودن روح آدمى اشاره است.

3- نشانه هاى عقوبت در دنيا، واقعهٔ جنك بدر بود و در آخرت، عذاب دوزخ است (تفسير كاشفى اقتباسا).

بشتاب از من مطلبید.

و (کفار مکه باستهزاء) می گویند: اگر راستگو هستید وعدهٔ قیامت کی فرامی رسد؟ (جواب این است که:) اگر کسانی که کفر پیشه کرده اند (صورت حال) آن وقت را می دانستند که آتش را از روهای خود بازنمی دارند (زیرا بازنتوانندداشت) و نه از پشتهای خود، و نه آنان یاری داده می شوند، (در آمدن چنین عذابی تعجیل نمی کردند و پیامبر را تکذیب نمی نمودند).

(کافران می گویند: اگر چنین حالی پیش آید، اسلام می آوریم و معذرت می طلبیم - جواب این است:) بلکه قیامت ناگهان به سروقتشان می آید پس آنها را مبهوت (و سرگردان و متحیر) می گرداند (و مجال تعقل باقی نمی گذارد) پس نمی توانند آن را از خود دفع کنند و نه ایشان (برای توبه یا معذرت) مهلت داده می شوند.

و ای پیامبر! قسم است که به پیامبرانی پیش از تو استهزاء کرده شد، پس به کسانی که از آن اقوام استهزاء می کردند آنچه به آن استهزاء می کردند نازل گردید (و احاطه کرد) (و تمسخر و استهزاکنندگان به تو هم، همین حال را دارند).

(ای پیامبر! به کافران مکه) بگو: چه کسی در شب و روز، شما را از (عذاب) «رحمان» (یعنی بخشایشگر) باز و نگاه می دارد؟ (اگر بخواهد شما را عذاب کند) (ولی باید گفت:) بلکه این کافران از یاد پروردگارشان روگردانانند.

آیا برای ایشان خدایانی است - از غیر ما - که عذاب را از ایشان بازمی دارد؟ (ولی باید گفت که:) این خدایان خودشان را نمی توانند یاری کنند و نه ایشان از طرف ما همراهی (و زنهار داده) می شوند.

بلکه این گروه (از مکیان) را و پدرانشان را بهره مند (و برخوردار) ساخته ایم، تا آنکه مدت زندگی بر ایشان دراز شد (و به آن مغرور شده پنداشتند که همیشه چنین خواهد بود و ندانستند که بنای عیش درهم خواهد شکست و أساس عمر منهدم خواهد شد) آیا پس نمی بینند که البته ما به سروقت سرزمین ایشان می آئیم و (دائره را بر ایشان

تنگ می کنیم و) از اطراف سرزمین ایشان، (به جنگ)، (زمین را) می کاهیم(1)، آیا پس ایشان غالب اند؟! (یا پیامبر و مؤمنان ؟).

ای پیامبر! بگو: (من از پیش خود سخن نمی گویم) جز این نیست که شما را به وحی بیم می دهم، و کران، آواز خواندن را نمی شنوند آنگاه که بیم داده می شوند (و این کافران مکه، کرند).

و قسم است که اگر اندکی از عذاب پروردگارت به این کافران برسد قسم است که البته البته می گویند: «یا ویلنا انا کنا ظالمین»: ای وای بر ما! زیرا البته ما ستمکاران بودیم.

و ترازوهای عدل را برای روز قیامت در میان می گذاریم، پس هیچ کس ستم نمی شود از هیچ چیزی (خواه نیك و خواه بد)، و اگر آن چیز همسنگ دانه ای از سپندان باشد آن را حاضر می کنیم. و بس هستیم برای حساب از حساب دانان.

سوره الأنبیاء (21): آیات 48 تا 49

اشاره

48 و 49 وَ لَقَدْ ... مُشْفِقُونَ

موسی (ع) و هارون (ع) و توراة

و قسم است که به موسی و هارون (توراة و به عبارت دیگر) فرقان (یا جداکنندهٔ حق از باطل) و ضیاء (یا مایهٔ روشنی دل) و ذکر (یا موجب تذکر و نصیحت) برای پرهیزکاران دادیم، همانها که در نهان از پروردگارشان می ترسند (ترسیدنی مقرون به تعظیم) و هم ایشان از قیامت ترسندگانند.

سوره الأنبیاء (21): آیه 50

اشاره

50 وَ هٰذٰا ... مُنْكِرُونَ

قرآن

و این قرآن، ذکر (یعنی موجب تذکر و نصیحت) است با برکت (یعنی متضمن منفعت دنیوی و اخروی) که فروفرستادیم آن را، آیا پس شما (کفار مکه) آن را

1- از بتها هم به مرور زمان کاسته می شود، از سیارات هم کاسته می شود، از نور و حرارت کرات نورانی و گرمازا هم کاسته می شود، از قوای جوانی جوانان هم کاهیده می شود. آنکه چیزی از او کاسته و کاهیده نمی شود خداست و بس. ب.

منکرید (و نمی پذیرید)؟!

سوره الأنبیاء (21): آیات 51 تا 73

اشاره

51-73 وَ لَقَدْ ... عٰابِدِینَ

ابراهیم (ع)

و قسم است که پیش از عهد موسی و هارون به ابراهیم قوهٔ تشخیص صلاح و فسادش را دادیم و به (أحوال) او دانایان بودیم آنگاه که به پدرش (یعنی استاد نجاری خود) و به قومش گفت: این تمثالها (این نود صورت بتان که بر هیئت های درندگان و یا مرغان و یا چهار پایان و یا انسان ساخته اید و بزرگترشان که از زر ناب است و دو گوهر شاهوار در جای چشمان آنست(1) که شما برای پرستش آنها مجاورید (و خودتان را مدام در خدمت و پرستش آنها گماشته اید)؛ چیست ؟ پدر و قوم گفتند: پدرانمان را برای آنها پرستندگان یافتیم (و ما از آنها تقلید می کنیم).

ابراهیم گفت: قسم است که شما (تا کنون) و پدرانتان در گمراهی آشکار بودید.

پدر و قوم گفتند: (ای ابراهیم!) آیا ما را سخنی جدّ آوردی ؟ یا تو از بازی کنندگانی ؟ (و سخنی از روی مزاح و بازی می گوئی).

ابراهیم گفت: (جدا می گویم این بتان هیچ کاره اند) بلکه پروردگار شما پروردگار آسمانها و زمین است همان که آنها را آفریده است و من برآن پروردگار (همان آفریدگار) شما از گواهانم. و به خدا قسم که البته البته دربارهٔ بتهاتان بعد از اینکه رو به گردانید پشت کنان از شهر (که به عیدگاه می روید)، بد می سگالم.

پس ابراهیم (با زخم تبر در روز عیدی که مردم شهر به عیدگاه رفته بودند) آن بتان را پاره پاره ساخت مگر بت بزرگ را (که) برای ایشان (باقی گذارد)، باشد که ایشان (در محاجه) بسوی او رجوع کنند.

(مردم چون از تعطیل عید بشهر برگشتند و بتان را شکسته دیدند)، گفتند:

1- تفسیر کاشفی.

چه کسی به خدایان ما این کار را کرده است ؟ البته او از ستمکاران (و بیدادگران) است.

(عده ای) گفتند: شنیدیم جوانی، خدایان را به بدی یاد می کند که به او ابراهیم گفته می شود.

(قضاة) گفتند: پس او را بیاورید بر پیش روی مردم تا مردم او را ببینند (تا هم شخص او شناخته شود، و هم آنها که از او بدی دربارهٔ خدایان شنیده اند گواهی بدهند، و هم محاکمهٔ علنی از او بشود).

(ابراهیم را حاضر کردند و محاکمه شروع شد).

(قضاة) گفتند: ای ابراهیم! آیا تو این عمل را به خدایان ما کرده ای ؟ (که آنها را پاره پاره کرده ای).

ابراهیم گفت: بلکه این کار را بزرگشان کرده است همین بزرگ(1) پس، از این بتان درهم شکسته بپرسید اگر سخن می گفتند.

پس (قضاة) به خادمان بتکده رجوع کردند، پس گفتند: البته شما خود شما ستمکارانید (که بتکده را رها کرده اید و کشیك برای بتان نگذارده اید).

سپس (قضاة) نگونسار کرده شدند بر سرهای خود (و از شرمندگی و حیرت سر در پیش افکندند و به ابراهیم گفتند:) قسم است که می دانی این بتان سخن نمی گویند.

ابراهیم گفت: آیا پس - از جز خدا - چیزی را که به هیچ وجه بشما سود نمی رساند، و زیان نمی رساند؛ پرستش می کنید؟ أف برای شما (یعنی ننگ باد برای شما و برای آنچه - از جز خدا - می پرستید، آیا پس تعقل نمی کنید؟ (و قباحت عمل خود را در نمی یابید!).

(قضاة) گفتند: ابراهیم را بسوزانید و خدایان خودتان را یاری کنید (به این که

1- محرر این تفسیر گوید: بنظر من این عبارت دوپهلو است: یك پهلو این است که «بزرگ بتان» این عمل را کرده که ظاهر عبارت است و یك پهلو این است که «ابراهیم بزرگ قوم» این عمل را کرده است. بنا بر این، ابراهیم با یك تیر دو نشان زده است: اول اینکه جواب قضاة را داده و دوم اینکه حقیقت را بیان کرده و دروغ نگفته است. و سخن مفسرین در تفاسیر، چیز دیگری است.

خدایان درهم شکسته را تعمیر کنید) اگر انجام دهندگان باشید (یعنی بتوانید آنها را تعمیر کنید(1).

(پس آتشی عظیم افروختند و ابراهیم را در آتش افکندند و ما) گفتیم: ای آتش! بر ابراهیم سرد شو و سلامت.

(چون آتش، ابراهیم را نسوزانید قضاة، حکم به تبعید او دادند) و دربارهٔ ابراهیم بدسگالی کردند (زیرا حکم دادند که آنچه ابراهیم در کشور کلده مال تحصیل کرده است آن مال را بگذارد و دست خالی برود).

پس آنها (یعنی قضاة و مردم کلده) را زیانکارترین ساختیم (اما در دنیا، زیرا به تلقین ما، ابراهیم گفت: اگر أموال خود را باید در کلده بگذارم شما عمرم را که در راه جمع آنها در این کشور صرف کرده ام بمن پس بدهید. و قضاة طبق همین پیشنهاد رأی دادند ولی چون ردّ کردن عمر، مقدورشان نبود به ناچار موافقت کردند که ابراهیم أموال خود را نیز با خود ببرد(2) و اما در آخرت که آشکار است).

و ابراهیم را نجات دادیم و لوط (برادرزادهٔ او) را. (و آنها را منتقل کردیم) بسوی زمینی که برای جهانها در آن زمین برکت دادیم (یعنی به سرزمین کنعان).

و به ابراهیم، اسحاق را بخشیدیم و یعقوب را (هم به او بخشیدیم) بعنوان نواده. و هر - چهار را شایستگان ساختیم(3) و آنها را پیشوایان قرار دادیم که بفرمان ما،

1- محرر این تفسیر گوید: این معنی که کرده ام موجه است زیرا نصرت خدایان بصورت دیگر ممکن نبوده چه آنکه جز یك بت بزرگ، بقیهٔ بتان شکسته بوده است.

2- تفسیر صافی از حضرت امام صادق (ع) اقتباسا.

3- این آیه رد است بر موارد تحریف شدهٔ توراة دائر بر اهانت نسبت به این چهار پیامبر یعنی ابراهیم و لوط و اسحاق و یعقوب. بالخصوص نسبت به لوط که تهمتهای نوشیدن شراب و عمل زنا با دختران خود، به او زده شده است. در قاموس کتاب مقدس (ص 772) می نویسد: «در هر صورت لوط شخص متلون - المزاجی بود و حال اینکه کتاب مقدس، وی را عادل می داند»!

راهنمائی می کردند، و بسوی ایشان انجام خیرات و اقامهٔ نماز و دادن زکات را وحی کردیم و آنان پرستندگان ما بودند.

سوره الأنبياء (21): آيات 74 تا 75

اشاره

74 و 75 وَ لُوطاً ... اَلصّٰالِحِينَ

لوط (ع)

و (ای پیامبر!) لوط را (یاد کن که) نبوت و دانش به او دادیم و او را از شـهری که آن شـهر کارهای پلید می کرد، نجات بخشـیدیم، زیرا البته أهل شهر قومی بودند بدکردار (- و) بیرون رفتگان از دائرهٔ فرمان.

و لوط را در رحمت خودمان درآوردیم، زیرا البته او از شایستگان است.

سوره الأنبياء (21): آيات 76 تا 77

اشاره

76 و 77 وَ نُوحاً ... أَجْمَعِينَ

نوح (ع)

و (ای پیامبر!) از پیش از لوط و ابراهیم، نوح را (یاد کن) آنگاه که نوح نـداء کرد (و ما را خواند) پس درخواست او را اجابت کردیم در نتیجه او و خانـدانش را از محنت بزرگ (و اندوه سترگ طوفان) نجات دادیم، و او را نسـبت به قومی که آیات ما را تکذیب کردند یاری دادیم، البته آن قوم، قومی بدکردار () بودند، پس آن قوم را غرق کردیم همگان.

سوره الأنبياء (21): آيات 78 تا 82

مقدّمه

روزی دو کس به محکمهٔ قضاء داود آمدند: یکی «ایلیا» نام که دهقان بود و دیگری «یوحنا» نام که گوسفنددار بود. ایلیا اظهار داشت: شبانه رمهٔ یوحنا به کشتزار من آمده و تمام آن را خورده (یا به بوستان من رفته و خوشه های انگور را خورده و تلف کرده است بنا بر قول دیگر).

داود از یوحنا جریان را پرسـید و او اقرار کرد - داود حکم داد که یوحنا گوسـفندان خود را به ایلیا بدهد(1). چون از محکمه بیرون آمدند و سلیمان از حکم

1- زیرا بین قیمت کشت و قیمت رمه تفاوت نبود (تفسیر روح البیان).

پدر مطلع شد به محکمه آمد درحالی که سیزده ساله بود و اظهار داشت: حکمی به از این توان کرد. داود پرسید: چه نوع حکم توان کرد؟ سلیمان گفت: گوسفندان را باید تسلیم ایلیا کرد تا از سود شیر و روغن و پشم و موی آن استفاده کند و کشتزار (یا باغ) را باید به یوحنا داد تا آن را به پایهٔ اوّل برساند و آن را تسلیم ایلیا کند و گوسفندان خود را بگیرد تا هیچ کدام بی بهره نمانند و این حکم برای این است که صاحب رمه از رمهٔ خود غافل نماند. بالجمله حکم بر این منوال صادر گردید.

محرر این تفسیر گوید: حکم خدا که دو گونه نمی شود، بنا بر این یکی از این دو نظریهٔ پدر و پسر، حکم خدا، و یکی از آنها قرار کدخدا منشی بوده است.

ضمنا: داود و سلیمان هر دو تابع شریعت موسوی بوده اند.

78-82 وَ دٰاوُدَ وَ سُلَيْمٰانَ ... حٰافِظِينَ

داود (ع) و سلیمان (ع)

و (ای پیامبر!) داود و (پسرش) سلیمان را (یاد کن) آنگاه که دربارهٔ آن کشتزار وقتی که شبانه گوسفندان قوم در آن چرا کرده بود حکم می کردند و (ما) برای حکم ایشان حاضران بودیم؛ پس حکومت آن ترافع را (ما) به سلیمان تفهیم کردیم، و هریك از پدر و پسر را نبوت و دانش دادیم.

و مسخر کردیم با داود کوهها را که تسبیح می کردند و مرغان را. و ما بودیم انجام دهندگان (یعنی این نیرو از داود نبود بلکه از ما بود(1).

و به داود صنعت «لبوس» (یعنی زره ساختن و بافتن) را بسود شما، آموختیم تا آن زره شما را از (آسیب) کارزارتان (یعنی از قتل و جراحت در کارزار در برابر تیغ و تیر و نیزه) نگاه دارد(2) پس آیا شما (خدا را بر چنین لباس) سپاسگزارانید؟ و برای سلیمان باد را (مسخر کردیم) «تند وزان» که بفرمان سلیمان می وزید

1- محرر این تفسیر:

2- لتحصنکم: أی اللبوس، بتأویل الدرع (تفسیر روح البیان). و الدرع مؤنثة سماعیة (محرر هذا التفسیر).

(و می رفت) بسوی سرزمینی که برکت در آن نهادیم(1) (یعنی سرزمین شام)(2)و بودیم (و هستیم) بهر چیزی دانایان.

و از بعض(3) شیاطین (برای سلیمان مسخر کردیم) کسانی که برای سلیمان (در دریا) غواصی می کردند(4) و (نیز) کاری را غیر از آن انجام می دادند و برای شیاطین حافظان بودیم (که از فرمان سلیمان بیرون نروند).

سوره الأنبياء (21): آيات 83 تا 84

اشاره

83 و 84 وَ أَيُّوبَ ... لِلْعٰابِدِينَ

أيوب (ع)

و (ای پیامبر!) أیوب را (یاد کن) آنگاه که پروردگار خود را نداء کرد (و گفت:) که البته من، رنج و سختی به من رسیده است و تو «أرحم الراحمين» (یعنی مهربان ترین مهربانان) هستی. پس درخواست أیوب را اجابت کردیم، در نتیجه آنچه

1- برکت، هم از جهت آب و مزروعات است، و هم از جهت قدوم پیامبران بسیار به آن سرزمین، و هم از جهت یکی از دو قبله بودن. ب.

2- وزیدن باد و رفتن سلیمان برای سیر موقت به خارج از کشور فلسطین هم بلا مانع بنظر می رسد، چنانکه مسیر سلیمان را بین «تدمر» و «اصطخر فارس» و «بابل» و «تدمر» در کتاب «مختار القصص» بنقل تفسیر کاشفی نوشته است. و شهرت «ملك فارس» را به «ملك سليمان» هم نمی توان بدون مأخذ صرف گفت (تا نباشد چیزکی مردم نگویند چیزها). در این سوره وزش باد را تا شام فرموده و لیکن در سورهٔ «ص» طبق آیهٔ: «فَسَخَّرْنٰا لَهُ اَلرِّيحَ تَجْرِي بِأَمْرِهِ رُخٰاءً حَيْثُ أَصٰابَ » وزش باد و مسیر سلیمان را به هرکجا و به خلاصه به خواست سلیمان حواله فرموده است. ب.

3- «بعض» می گویم زیرا شیاطین تا روز معلوم مهلت داده شده اند و در قید تکلیف و یا کیفر بشر نیستند. و لیکن در عین حال مانعی نمی بینم که بعض آنها آنهم بطور موقت در قید تکلیف و کیفر کشیده شده باشند. ب.

4- همچون «مردان قورباغه ای» در این روزگار. تذکر: کلمهٔ «قورباغه» کلمه ای ترکی است. ب.

به او بود از رنـج و سـختی بردیم (و برطرف کردیم). و أهـل او را به او عطاء کردیم با ماننـد آنها همراه آنها(1) بسـبب مهربانی از نزد ما (بر أیوب) و تا پندی (و عبرتی) باشد برای پرستندگان (همان پرستندگان ما).

سوره الأنبياء (21): آيات 85 تا 86

اشاره

85 و 86 وَ إِسْمٰاعِيلَ ... اَلصّٰالِحِينَ

اسماعيل (ع)، ادريس (ع) و ذو الكفل (ع)

و (ای پیامبر!) اسماعیل و ادریس و ذو الکفل(2) را (یاد کن). هریك از اینها از صابران (بر مشقات) بودند، و ایشان را در رحمت خودمان درآوردیم (یعنی مرتبهٔ پیامبری دادیم) زیرا البته آنان از شایستگان اند.

سوره الأنبياء (21): آيات 87 تا 88

اشاره

87 و 88 وَ ذَا اَلنُّونِ ... اَلْمُؤْمِنِينَ

يونس «ذو النون» (ع)

و (ای پیامبر!) ذو النون (یعنی صاحب ماهی و به عبارت دیگر یونس(3) را (یاد کن) آنگاه که خشمناك (بر مردم شهر نینوی بود زیرا دعوت او را نپذیرفته بودند، و یونس باعتقاد اینکه چون به مردم شهر وعدهٔ عذاب داده است مأموریت او پایان یافته است از شهر بدون کسب اجازه از ما بیرون) رفت، پس پنداشت که ما بر او تنگ نمی گیریم (لذا ما یونس را در راه، گرفتار کردیم و تحویل ماهی شد و در شـکم آن زندانی گردید) پس، در تاریکی ها (تاریکی های سه گانه: تاریکی شب - تاریکی دریا - تاریکی شکم ماهی) (ما را) نداء کرد که: «لا اله الا أنت، سبحانك انی کنت من الظالمین»: نیست هیچ معبودی (شایسـتهٔ پرسـتش) مگر تو، پاکا (تو از هر عیب و نقص پاك و پیراسـته ای) البته من (در اثر اینکه بدون تحصیل اجازه از تو، به مهاجرت مبادرت کردم از مرز عدالت درگذشتم و) از ستمکاران (ستمکاران بر جان خویشتن) بودم.

1- ص 36 و 41 جلد ششم همین تفسیر را ببینید.

2- رجوع به جلد أول مقدمهٔ همین تفسیر ص 463 و 464 و 467.

3- ص 452-462 ج أول مقدمهٔ همین تفسیر را ببینید.

پس نـداء ذو النون را اجـابت کردیم و او را از غم (: غم حبس در شـکم مـاهی، غم دریـا، غم ترس، غم کسالت، غم ایمان نیاوردن قومش یعنی مردم نینوی، غم مؤاخـذهٔ ما) نجات دادیم (و رهانیـدیم) و این چنین (که یونس را نجات دادیم)، مؤمنان را (که در وادی غم افتاده اند) نجات می دهیم.

سوره الأنبیاء (21): آیات 89 تا 90

اشاره

89 و 90 وَ زَكَرِيَّا ... خٰاشِعِينَ

زکریا (ع)، یحیی (ع) و زن زکریا

و (ای پیـامبر!) زکریا را (یاد کن) آنگاه که پروردگار خود را نـداء کرد که: ای پروردگار من! مرا تنها مگـذار (و فرزنـدی به من عنایت کن که وارث من باشد) و حال اینکه تو بهترین وارثانی.

پس درخواست زکریا را اجابت کردیم و (پسـری موسوم به) یحیی را به او بخشـیدیم، و برای زکریا زن او را به صـلاح آوردیم (که زن نودونه سالهٔ نازای او را به یحیی بارور ساختیم).

البته زکریـا و زنش و یحیی در انجـام کارهای خیر می شـتافتند و از روی رغبت (به اطاعت ما) و از بیم (از هیبت ما)؛ ما را می خواندنـد و برای ما فروتنان بودند.

سوره الأنبیاء (21): آیه 91

اشاره

91 وَ اَلَّتِي ... لِلْعٰالَمِينَ

مریم (ع)

و (ای پیـامبر!) آن زنی را (یـاد کن) که شـرمگاه خود را نگاه داشت (دوشـیزه ای که دامان عفاف خود را به حلال و حرام نیالود) پس، از دم خودمان در آن زن دمیدیم (و در نتیجه دارای پسری شد) و آن زن و پسرش را برای جهانها آیتی (و علامتی بر قدرتمان) قرار دادیم.

سوره الأنبیاء (21): آیات 92 تا 97

مقدّمه

پیامبران همگی در یکتائی خدا چه در وجود و چه در پرستش؛ یك قولند، النهایه در فروع برحسب مصالح اختلاف دارند.

و اکنون وظیفهٔ بنی نوع بشر پذیرفتن خدا و پیامبر اسلام و قرآن است.

92-97 إِنَّ هٰذِهِ أُمَّتُكُمْ (1) ... ظٰالِمِينَ

راه

البته راه و روش این پیامبران، راه و روش شما مردم است، درحالی که راه و روش یکی است، و من پروردگار شما هستم، پس، مرا بپرستید.

و آنها (یعنی بنی نوع بشر) راه و روش خود (یعنی این رشتهٔ وحدت) را در بین خود پاره پاره کردند (و فرقه فرقه شدند از یهودان و مسیحیان و...) (و لیکن بنی نوع بشر) همگی بسوی ما رجوع کنندگانند (و ما به حساب آنان رسیدگی خواهیم کرد).

پس هرکس از کارهای شایسته، بکند و حال آنکه او (به خدا و پیامبر و قرآن) مؤمن باشد پس هیچ گونه زیانی برای کوشش او نیست، و البته ما کوشش او را (در صحیفهٔ اعمالش) نویسندگانیم.

و بر هر شهری که آن را هلاك کردیم حرام (و ممنوع) است که (بسوی خدا) برنگردند، (البته برمی گردند و در برزخ معذب می شوند(2) و عذابشان ادامه دارد) تا وقتی که (راه) یأجوج و مأجوج گشاده شود و آنان از هر پشته ای بشتابند، و وعدهٔ حق (یعنی قیام قیامت) (و پایان کار دنیا) نزدیك شود، پس (چون قیامت بپاشد) ناگهان قصه این است که چشمهای آنها که کفر پیشه کردند خیره (و بازمانده از هول قیام قیامت) باشد (و آنان می گویند:) ای وای بر ما! علی التحقیق در غفلت بودیم از این حال، بلکه (بر خود) ستمکاران بودیم.

سوره الأنبياء (21): آيات 98 تا 100

اشاره

98-100 إِنَّكُمْ ... لاٰ يَسْمَعُونَ

پرستندگان و پرستش شدگان تحویل جهنم می شوند

البته شما و آنچه (و آنکه) از جز خدا می پرستید آتش انگیز جهنم است،

1- الامة: الطريقة (المنجد).

2- این آیه دلالت دارد که کفار در برزخ معذب اند تا أوان روز قیامت، که عذاب برزخی موقوف شود و عذاب اخروی شروع گردد، و در سورهٔ «مؤمن» دربارهٔ آل فرعون این نکته مصرح است. ب.

شما بجهنم داخل شوندگانید(1). اگر بتان، خـدایان بودنـد (چنانکه گمان می کنید) داخل جهنم نمی شدند، و همهٔ بتان و بت پرسـتان در جهنم جاویدانند. از آن ایشانست در جهنم فغان، و آنان در جهنم (از شدت گرفتاری خودشان، آواز دیگری را(2) نمی شنوند(3).

سوره الأنبياء (21): آيات 101 تا 103

اشاره

101-103 إِنَّ ... تُوعَدُونَ

نیکوان

البته کسانی که وعدهٔ نیکو از ما برای آنها از پیش گذشـته است (و خوش سابقه اند) (گرچه پرسـتش شده باشـند - همچون عیسـی) آنان از جهنم دورشدگانند. «و زوز» جهنم(4) را نمی شـنوند و آنان در آنچه دلهای ایشان هوس کند جاویدانند، و فزع أکبر [یعنی ترس بزرگ (که اعلام ختم محاسبه و پایان یافتن روز حساب و بسته شدن درهای جهنم و برچیده شدن مرگ و برقرار شدن حیات جاودانی برای همگان از بهشتیان و جهنمیان است)]، آن اشـخاص خوش سابقه را اندوهگین نمی سازد، و ملائکه از ایشان استقبال می کنند (و به آنها می گویند:) این روز، همان روزی است که در دنیا وعده داده می شدید.

سوره الأنبياء (21): آيه 104

اشاره

104 يَوْمَ نَطْوِي ... فٰاعِلِينَ

در هم پیچیده شدن آسمان

(ای پیامبر! یاد کن)(5) روزی را که آسـمان را در هم می پیچیم مانند در هم - پیچیدن «سجل»(6) نامه ها را. همچنان که آغاز کرده ایم اول بار آفریدن

1- تفسیر روح البیان.

2- تفسیر روح البیان.

3- و آنان در جهنم، بانگ فریادرسی به گوششان نمی رسد.

4- ب.

5- تفسیر کاشفی.

6- «سجل» اسم کاتب پیامبر (ص) بوده و اسم ملکی است (قاموس). نام کاتب پیامبر است (تفسیر مجمع البیان بنقل از ابن عباس).

را (بی ماده و بی مـددی)، آن را (که آفریـده ایم) بازمی گردانیم. (وعـده داده ایم) وعده ئی که (انجام آن) بر ماست (وفاء به آن وعده)؛ البته مائیم انجام دهندگان.

سوره الأنبياء (21): آيه 104

مقدّمه

مهدی علیه السّلام از نسل فاطمه علیها السّلام و اتباع آن حضرت، زمین را به ارث می برند.

و مهدی زمین را پر از عدل و داد می سازد پس از اینکه پر از ظلم و جور شده باشد (تفسیر مجمع البیان از منابع أهل سنت).

105 وَ لَقَدْ ... اَلصّٰالِحُونَ

ظهور مهدی (ع) از نسل فاطمه (ع)

و قسم است که در (کتاب) زبور نوشتیم از بعـد توراة (که در توراة هم نوشـته ایم) که البته زمین را بندگان من (آنها) که شایسـته اند به ارث می برند.

سوره الأنبياء (21): آيات 106 تا 109

اشاره

106-109 إِنَّ فِي هٰذٰا ... عَلىٰ سَوٰاءٍ

قرآن و پیامبر (ص)

البته در این قرآن است کفایت، برای قوم خداپرستان.

و ای پیامبر! تو را نفرستادیم مگر جهت رحمت برای جهانها.

ای پیامبر! (تو به مردم) بگو: جز این نیست که (از طرف خدا) بسوی من وحی فرستاده می شود (از جای دیگر دستور بمن می رسد)، (بمن وحی می شود) که جز این نیست که خدای شما (معبود شما) خدائی (معبودی) یکتاست، پس آیا شما (مقتضای وحی را) گردن نهادگانید پس (اگر مردم پذیرفتند که کار تمام است، و) اگر پشت کردند پس بگو: شما را اعلام کردم بر «عدل» (راهی راست و بی انحراف(1).

سوره الأنبياء (21): آيات 110 تا 111

مقدّمه

چون در آغاز سوره، نزدیك شدن حساب مردم، اعلام و وعده داده شده بود،

1- تفسیر أبو الفتوح در یکی از وجوه. (بر رسولان پیام باشد و بس).

کفار از تاریخ آن استعلام کردند.

تتمهٔ 109 و تمام 110 و 111 وَ إِنْ أَدْرِي ... إِلىٰ حِينٍ

رجوع به مطلب أول سوره و خلاصهٔ کلام

و نمی دانم که آیا نزدیك است یا دور است (وقت) آنچه وعده داده می شوید، البته خدا آشکار از گفتار (شما) را (دربارهٔ طعن به اسلام) می داند و آنچه را نهان می کنید می داند.

و نمی دانم شاید تأخیر آن وعده برای پر شدن پیمانه است برای شما و برخورداری شماست از زندگانی تا مدت محدودی (که وقت وعده فرارسد).

سوره الأنبياء (21): آیه 112

اشاره

112 قٰالَ رَبِّ اُحْكُمْ ... تَصِفُونَ

درخواست پیامبر (ص) از خدا

پیامبر گفت: ای پروردگار من! (میان من و میان کفار مکه) به حق حکم کن. (بعد گفت:) و پروردگار ما که «رحمان» (یعنی بخشایشگر) است، بر آنچه شما کافران بیان می کنید؛ یاری خواسته شده است. «پایان»

تعالیق

فجاجا سبلا

گویند: «سبل» در صحاری است و «فجاج» در جبال (منهج الصادقین در تفسیر «سبلا فجاجا» مذکور در سورهٔ نوح).

«فجاجا سبلا» یعنی «راههای گشاده ای» (تفسیر مزبور در سورهٔ أنبیاء).

و در سورهٔ طه ص 167 همین جلد، کلمهٔ «سبلا» به «وسائل» ترجمه شده است.

و در متن این سوره محرر این تفسیر «فجاجا سبلا» را به «أمواج» تفسیر نموده ام، مفهوم گشادگی و مفهوم راهها هر دو در حاق أمواج موجود است.

تذکر

مطالب تاریخی این سوره را در جلدهای اول و دوم مقدمهٔ همین تفسیر ببینید.

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جمیع صفات کمال است.

کلمات (هو) که مراد خداست به (غیب مطلق) ترجمه شده است.

سورة الحج

اشاره

حجة التفاسیر کشاف:

سورة حج مدنی(1).

مشتمل بر: 78 آیه.

1291 کلمه.

5075 حرف.

(تفسیر أبو الفتوح رازی) دارای تعالیق.

1- سورة الحج مکیة عن ابن عباس و عطا الا آیات. قال الحسن هی مدنیة غیر آیات نزلت فی السفر. و قال بعضهم غیرست آیات. و قال بعضهم غیر أربع آیات (تفسیر مجمع البیان).

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره الحج (22): آيات 1 تا 2

اشاره

1 و 2 يٰا أَيُّهَا اَلنّٰاسُ ... شَدِيدٌ

زلزلهٔ مقارن قيام قيامت

اى مردم! از مخالفت فرمان پروردگارتان بترسيد زيرا البته زمين لرزهٔ (مقارن قيام(1) قيامت چيزى است بزرگ (اين لرز بزرگ زمين، تب تند قيامت را در پى دارد).

در روزى كه آن زلزله را مى بينيد (از هيبت آن) هر شيردهنده اى از آنچه شير مى دهد غافل مى شود، و هر آبستنى بار خود را فرومى گذارد (و بچه مى افكند)، و مردم را مستان مى بينى (كه عقل و تمييز آنان زائل شده) و حال آنكه آنان (در حقيقت) مستان نيستند، و ليكن عذاب خدا سخت است.

سوره الحج (22): آيات 3 تا 4

مقدّمه

نضر بن حارث، قرآن را افسانهٔ پيشينيان مى پنداشت و أبى بن خلف، حشر را انكار مى كرد، آيه آمد كه:

3 و 4 وَ مِنَ اَلنّٰاسِ ... اَلسَّعِيرِ

جدال جاهلان مكه دربارهٔ قيامت

و بعضى از مردم(2) كسى است كه دربارهٔ «اللّه» بى داشتن دانشى، جدال مى كند.

و هر شيطان متمردى را پيروى مى كند، برآن شيطان حكم شده است كه: «البته مطلب اين است كه هركس شيطان را دوست بگيرد، پس البته آن شيطان دوستدار خود را گمراه مى سازد و دوستدار خود را بسوى عذاب «سعير» (كه يكى از دركات دوزخ است) رهنمائى مى كند».

1- قائل ابن عباس، ناقل تفسير روح البيان.

2- تفسير روح البيان.

سوره الحج (22): آیه 5

اشاره

یٰا أَیُّهَا اَلنّٰاسُ ... شَیْئاً

دلیل از وجود خود انسان برای اثبات قیامت

ای مردم! اگر شما از برانگیخته شدن مردگان در شك هستید (زیرا آن را از قدرت ما خارج می دانید) پس (اندیشه کنید که) البته ما شما را از خاك آفریدیم(1)سپس (بـا طی تحولاـتی) از نطفه (منی)، بـازپس (از تحولاـتی) از خونی بسـته، بازپس (از تحولاتی) از گوشت پاره ای: سقط شده و سـقط نشده - تا (باین وسیله چگونگی خلقت را) برای شما بیان کنیم و آنچه را بخواهیم (که مسیر خود را طی کند) در رحمها برقرار (و باقی) می گذاریم تا مدت معین (که انقضاء دورهٔ آبستنی است) بازپس (از تحولاتی) شما را بحالت کودکی (از رحمها) بیرون می آوریم، باز (عمرتان ادامه می یابد) تا به نهایت کمال جوانی خود برسید و بعض از شماست کسی که جانش گرفته می شود. (پیش از کمال جوانی و یا بعـد از آن) و بعض از شـماست آن کس که (عمرش ادامه می یابـد تا) به فروترین زنـدگانی رد کرده می شود (ماننـد حال عهد کودکی) تا از بعد دانسـتن، چیزی را نداند (که سنّ خرافت است که به شدت ناتوان می شود و دانسـته ها را فراموش می کند و شناخته ها را از یـاد می برد) (بنـابراین بـا تفکر در سازمان انسانی و اینکه خاك چه تحولاتی را طی می کنـد تا آدم می شود و آدمی چه تحولاتی طی می کند و در هر تحولی مرگی و زنده شدنی صورت می گیرد:

سابقه می میرد و لاحقه با حیات نوی پدیـدار می گردد؛ چگونه بر انگیخته شـدن مردگان را پس از مرگ انکار می کنید و از قدرت ما خارج می دانید؟!).

تتمهٔ 5 وَ تَرَی ... بَهِیجٍ

دلیل از زمین که مادر آدمی و خانهٔ زندگانی او است برای اثبات قیامت

و زمین را خشك و افسـرده (چون مرده) می بینی، پس چون آب را برآن، فروفرسـتادیم ، زمین به جنبش درآیـد و (ماننـد خمیر) برآیـد و از هرگونه گیاه نر و مادهٔ

1- یا آدم، پدر شما را از خاك آفریدیم - بلکه طبق کشفیات عصری، هر انسانی دارای موادی از خاك است.

بهجت افزا برویانـد (پس قادری که زمین مرده را به آبی زنـده می سازد، چگونه ناتوان است که اجزاء مردگان را جمع ساخته بهمان حال که بوده اند بازگرداند؟!).

سوره الحج (22): آیات 6 تا 7

اشاره

6 و 7 ذٰلِكَ ... اَلْقُبُورِ

نتیجه

آن (یعنی آنچه را دربارهٔ آدمی و زمین شنیدی) بسبب این است که: البته خدا همان غیب مطلق (نه دیگری) حق است، و این است که البته خـدا مردگان را (در دار دنیا) زنـده می سازد، و این است که البته خـدا بر هر چیزی تواناست، و این است که البته قیامت آینـده است، هیچ شکی در قیامت نیست، و این است که البته خدا کسانی را که در گورها، هستند (زنده می سازد و) برمی انگیزد.

سوره الحج (22): آیات 8 تا 10

اشاره

8 - 10 وَ مِنَ اَلنّٰاسِ ... لِلْعَبِيدِ

بعض أصناف مردم یعنی أتباع پیشوایان گمراه

و بعض از مردم کسی است که(1): دربارهٔ خدا بدون داشتن دانشی و نه راهنمائی و نه کتابی تابناك (که فاصل بین حق و باطل باشد) جدال می کند(2) در حالی که دوش و گردن خود را (از بی اعتنائی) منحرف کننـده است تا (مردم را) از راه خدا گمراه کند. از آن او است در دنیا خواری، و در روز قیـامت او را عـذاب (از آتش) سوزان می چشانیم. (و در روز قیامت که جهت عـذاب را می پرسـد به او می گوئیم:) آن عذاب بسـبب کردارهائی است که دو دستت پیش فرستاد (که عکس العمل آنهاست) «وَ أَنَّ اَللّٰهَ لَيْسَ بِظَلاّٰمٍ لِلْعَبِيدِ» : و البته خدا به بندگان ستم روا ندارد (بنده آزار نیست)(3).

1- یعنی أبو جهل (تفسیر روح البیان).

2- تو که ناخوانده ای علم سماوات تو که نابرده ای ره در خرابات تو که سود و زیان خود ندانی به یاران کی رسی «هیهات! هیهات!»؟

3- «بظلام للعبیـد» در سوره های آل عمران 182 و أنفال 52 و همین سورهٔ حج و سوره های حم سـجده «فصلت» 46 و ق 29 مذکور است، و جلد ششم همین تفسیر ص 220 دراین باره تعلیقهٔ مفصلی دارد.

سوره الحج (22): آیات 11 تا 14

مقدّمه

در تفسیر کاشفی نوشته که: جمعی از اعراب(1) به مدینه آمده شرف اسلام دریافتند، پس هرکه را از ایشان که مرضی عارض نشد و زنش پسری بزاد و اسب او کرهٔ خوب آورد و مواشی او نتاج نیکو دادند گفت: اسلام، نیکو دینی است و مرا بسبب قبول آن نیکی ها پیش آمد، و دل او به اسلام آرمیده شد، و اما اگر قضیه برعکس آمد از دین برگشته گفت: اسلام بر من میمون نیست. آیت نازل شد:

11-14 وَ مِنَ اَلنّٰاسِ ... یُرِیدُ

بندگی یك جانبه

و بعض از مردم کسی است که خدا را بر کناره ای (یعنی یك جانبه) می پرستد، پس اگر نیکوئی به او برسد به آن آرام می گیرد، و اگر آزمایشی به او برسد بر روی خود برمی گردد (یعنی به کفر برمی گردد)، چنین کس در دنیا و آخرت زیان کرد، زیان هر دو سرا همان زیان آشکار است (: اما در دنیا زیرا تکیه گاه ایمانی و شرافتی ندارد، و اما در آخرت زیرا از ثواب محروم است). این کس چیزی را از جز خدا می خواند (و می پرستد) که ضرر به او نمی رساند (اگر او را نخواند) و چیزی را که نفع به او نمی رساند (اگر او را بخواند)، آن خواندن (و پرستیدن) همان گمراهی دور (از مقصد) است (یا) کسی را می خواند (و می پرستد) که ضررش از نفعش نزدیکتر است(2)، قسم است(3) که بدکار سازی است! (این خوانده شده و پرستش شده)

1- و قولی آنست که: یکی از یهود ایمان آورد و نابینا شد و بلاها در پیش او آمد، بحضرت رسالت پناه گفت: من دین اسلام را شؤم گرفتم، مرا اقاله کن. حضرت فرمود که: «ان الاسلام لا یقال». یهودی مرتد شد و این آیت فرود آمد (تفسیر کاشفی).

2- تقسیم آیه به «ما» (یعنی چیزی) و «من» (یعنی کسی) از نظر مفسرین، محجوب مانده است. محرر این تفسیر.

3- تفسیر روح البیان.

و قسم است که بـد مصاحبی است! البته خـدا آنها را که ایمان آوردنـد و کارهای شایسـته کردنـد داخل بهشـتهائی می سازد که از زیر آنها نهرها (از: آب و شیر و شراب و عسل) می رود، البته خدا آنچه را اراده کند، انجام می دهد.

سوره الحج (22): آیه 15

مقدّمه

بنقل تفسیر کاشفی: گروهی از (اعراب) غطفان(1) در قبول اسـلام توقفی نموده گفتند: شاید که مهم محمّد صلّی اللّه علیه و آله پیش نرود و دوستی که میان ما و یهود است منقطع گشته مدد ایشان به ما نرسد. حق تعالی آیت فرستاد که:

15 مَنْ كٰانَ ... يَغِيظُ

خدا یار پیامبر است

هرکس (از خشم و حسدی که بر پیامبر دارد، چنین) می پندارد که خدا، پیامبرش را در دنیا و آخرت نصرت نمی دهد (گمانش بیجاست، و خدا یار و مددکار پیامبر است) پس (برای زوال خشم و حسد خود برود و) ریسـمانی به بالا بیاویزد (و سر آن را بگردن خود بیندازد) سپس خود را خفه کند(2) پس (در حـال خفه شـدن) بنگرد که آیـا مکرش واقعا و حقا نصـرت پیامبر را که موجب غیظ (و خشم) آن کس شـده است (از میان) می برد(3)؟

1- غطفان بر وزن رمضان است.

2- تفسیر روح البیان و قاموس.

3- مجاهـد به خلاصه چنین تفسـیر کرده که: هرکس می پنـدارد خـدا او را در دنیا و آخرت یاری نمی دهـد، خودکشـی کنـد، و در حال خودکشـی بنگرد که تدبیر کار او همین است؛ محرر این تفسـیر گوید: هر دو تفسـیر با واقعات انتحارهای عصـری ما که شایع شده اسـت تناسب دارد.

سوره الحج (22): آیه 16

اشاره

وَ كَذٰلِكَ ... يُرِيدُ

نزول قرآن دلیل نصرت پیامبر است

و برای همین (یعنی برای نصـرت پیامبر خود(1) قرآن را بصورت آیات جداکنندهٔ حق از باطل فروفرسـتادیم، و البته خدا راهنمائی می کند هرکه را که اراده کند (یعنی آن کس را که بحسن اختیار خود هدایت پذیر باشد).

سوره الحج (22): آیات 17 تا 24

اشاره

17-24 إِنَّ اَلَّذِينَ ... اَلْحَمِيدِ

گروه مؤمنان و گروههای مذاهب پنجگانه

البته آنها که به پیامبر ایمان آوردند و آنها که کیش یهودی گری را پذیرفتند و صابئان (یعنی فرشته و یا ستاره پرستان) و نصرانیان (ترسایان) و مجوس (گبران) و آنان که شـرك آوردنـد؛ البته خدا در روز قیامت میان آنها حکم می کند، زیرا البته خدا بر هر چیزی حاضـر و ناظر و گواه است.

آیا ندیـدی (و نـدانستی) که خدا را، او را خضوع و خشوع می کند هرکه در آسـمانهاست و هرکه در زمین است و آفتاب و ماه و سـتارگان و کوهها و درختان و جنبنـدگان (حیوانات) و بسـیاری از آدمیان ؟ و بسـیاری حکم شـده است بر ایشان به عـذاب (همچون شـیاطین(2) و قسـمتی از آدمیان). و کسـی که خـدا او را خوار می سازد، پس نیست او را هیـچ گرامی دارنـده (و عزت گذارنده) زیرا البته خدا آنچه را می خواهد می کند (و کسی جلوگیر او نیست).

این دو گروه (: مؤمنان یك گروه و پنج فرقهٔ یهود و صائبان و نصاری و مجوس و مشـرکان یك گروه) دو دشمن اند که در شأن پروردگارشان (در ذات و یا صفات خدا و یا رسولان و کتابهای منزل پیوسته دشمنی و) جنگ و جدل دارند، در نتیجه آنان که کافر شدند برای ایشان جامه ها از آتش بریـده شـده است (و) از بالای سـرهاشان آب جوشان ریخته می شود، که آنچه در شـکمهاشان است و پوسـتهاشان؛ به آن آب جوشان

1- محرر این تفسیر.

2- ب.

گـداخته می گردد، و برای کوفتن ایشان گرزها از آهن مهیاست، هرگاه اراده کننـد از آتش خارج شوند از (جهت کثرت) غم (با کوبیدن آن گرزهای آهنین) در آتش بازگردانیده شوند و (به آنها گفته می شود:) عذاب (از آتش) سوزان را بچشید.

البته خدا آنان را که ایمان آوردند و کارهای شایسـته کردند به بهشـتهائی داخل می کند که از زیر آنها نهرها می رود، در آن بهشتها از دست برنجنها از طلا «تلا» آراسته (و پیرایه بسته) می شوند، و (بر خویش زیور می کنند) مروارید را(1) و جامه هاشان در بهشت ابریشم خالص است. و به پاکیزه از گفتار (مناسب تکلم در بهشت و مناسب تکلم با بهشتیان) راه نموده (و تعلیم داده) شده اند و به راه خداوند ستوده (در طرز تکلم با او(2) راه نموده (و تعلیم داده) شده اند.

سوره الحج (22): آیه 25

مقدّمه

در تفسیر کاشفی اقتباسا نوشته: أشهر این است که: کفار مکه در روز «حدیبیه» مانع شدند که پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم و أصحاب وارد مکه شوند برای طواف و عمل عمره.

دراین باره آیه آمد که:

25 إِنَّ اَلَّذِينَ كَفَرُوا ... أَلِيمٍ

جلوگیری کافران مکه از انجام عمرهٔ مسلمانان

البته کسـانی که کفر پیشه کردنـد و (مردم را) از راه خـدا (که ایمان و اطاعت است) و از مسـجد الحرام که آن را برای مردم ساکن در مکه و غریب، یکسان قرار دادیم؛ بازمی دارند (به آنها عذابی دردناك می چشانیم) و (نیز) هرکس در مسـجد الحرام بسبب ظلم قصد انحراف کند، او را از عذابی دردناك می چشانیم.

سوره الحج (22): آیه 26

مقدّمه

خدا ابراهیم علیه السّلام را مأمور به بناء و پاك نگاه داشتن خانهٔ کعبه فرموده برای

1- محرر این تفسیر.

2- محرر این تفسیر.

طواف کنندگان و برای ایستادگان به دعاء (نماز آن عهد) و برای راکعان و ساجدان.

و چون رکوع و نیز بالأخص سجود مخصوص شریعت مطهرهٔ حضرت سید المرسلین و خاتم النبیین است خود اشارتها و بشارتها است بظهور پیامبر ختمی مرتبت صلّی اللّه علیه و آله.

[و در أواخر کتاب «منقول رضائی» و یا «اقامة الشهود فی رد الیهود» در چند مورد اختصاص رکوع و سجود را به امت اسلام ذکر کرده و از مزامیر داود (27:22 - 29 و 9:86) استدلال نموده است].

26 وَ إِذْ بَوَّأْنٰا ... اَلسُّجُودِ

تجدید بناء کعبه بدست ابراهیم (ع) پس از خرابی

و (ای پیامبر! یاد کن از) آنگاه که برای ابراهیم جای خانهٔ کعبه را معین (و مبین) ساختیم (و او خانه را تجدید بناء کرد و وحی فرستادیم به او) که هیچ چیز را (نه در وجود و نه در پرستش) با من شریك مساز، و خانهٔ مرا برای طواف کنندگان و ایستادگان (برای نماز آن عهد) و رکوع کنندگان سجودکنندگان پاك کن.

سوره الحج (22): آیات 27 تا 37

اشاره

27-37 وَ أَذِّنْ ... اَلْمُحْسِنِينَ

اعلام وجوب حج و ذکر فواید آن

و (ای ابراهیم!) اعلام کن در مردم به (وجوب) حج تا مردم بیایند نزد تو پیادگان و بر هر شتری لاغر که (این شتران) از هر «فج عمیق(1)» (یعنی) شاهراه دور می آیند (یعنی تو دعوت کن که پیاده و سواره(2) به حج خواهند آمد) تا: (1 -) منافعی را که برای آنها سودمند است (از: دیدن محل آمد و شد جبرائیل و سایر فرشتگان و پیامبران از عهد آدم علیه السّلام تا عهد خاتم صلّی اللّه علیه و آله و کامیاب شدن از برکات ظاهر و باطن زیارت خانهٔ خدا و ملاقات مسلمانان گوناگون و استفادهٔ علمی از

1- «از هر راه گودی» هم می توان معنی کرد و جهت گودی برای این است که: چون مکه مأخذ قرار داده شده، بقیهٔ نقاط در روی کرهٔ زمین نسبت به آن در گودی است.

2- ممکن است «رجالا» در آیه، مراد مردان باشد و «ضامر» در آیه، کنایه از زن باشد زیرا وی نسبت به مرد، جنس لطیف محسوب است. ب.

بزرگـان و برطرف شـدن هموم و غموم و قوی شـدن روح و مشاهـدهٔ امـاکن و مناظر تاریخی و یاد گرفتن طرق تازه برای کسب و تجارت و تحصیل آداب و غیر اینها) مشاهده کنند.

(2 -) و اسم خدا را در روزهای معلومات (یعنی دانسـته شده که دههٔ اول ماه ذوالحجه است بوسـیلهٔ گفتن تکبیرات و تلبیه ها و دعاها) یاد کنند (به شکرانه) بر آنچه خدا به آنها روزی داده است از چهار پایان بسته زبان (یعنی شتر و گاو و گوسفند).

(3 و 4 -) (قربانی کنید) پس از آن بخورید و به درماندهٔ تنگدست بخورانید(1).

(5 -) سپس باید مناسك حج را بجای آرند.

(6 -) و باید به نذرهای خود (اگر نذر کرده اند همچون طوافی و یا غیر آن) وفاء کنند.

(7 -) و بایـد که به «بیت عتیق» (یعنی خانـهٔ کهن: اولین معبد روی زمین که بدست آدم أبو البشـر علیه السّلام ساخته شده است) طواف کننـد. آنچه گفته شـد حکم خداست (ولی باید انجام این أحکام با تعظیم أحکام توأم باشد) و هرکس أحکام خدا را که هتك حرمت آن روا نیست، تعظیم کنـد (و بزرگ بـدارد) پس آن تعظیم (و بزرگـداشت) برای او خـوب است (و مزدش عائـد آن بزرگ دارنـده می شود و) نزد پروردگارش (ذخیره است).

و چهار پایان برای شـما (مسـلمانان) حلال کرده شده است مگر آنچه (از محرمات) بر شـما خوانده شده است (از: مردار و آنچه بنام بتان قربانی شـده و یا آنچه نام خـدا برآن ذکر نشـده و...) پس از پلیدی (یعنی) از بتان (که عین پلیدی اند) فاصـله بگیرید (و اجتناب کنید) و از سخن دروغ (یعنی گرفتن شریك برای خدا خواه شرك وجودی و خواه

1- بره و مرغ را، بدان ره کش که به انسان رسند در مقدار غیر ازین، ظلم باشد ار بکشد بی نمازی، مسبحی را زار (سنائی).

شرك در عبادت) فاصله بگيريد (و اجتناب كنيد) درحالى كه خود را براى خدا خالص كنان باشيد نه مشركين به او، و هركس به خدا شرك بياورد پس گويا از بلندى (بر روى زمين) در افتاده (و هلاك شده) پس مرغان (همان مرغان مردار خوار) او را مى ربايند (و پيكرش را متلاشى مى سازند) يا باد لاشهٔ او را در مكانى دور دست (به دريا يا چاهى يا مغاكى) مى افكند(1).

آنچه گفته شد حكم خداست (ولى بايد انجام اين أحكام با تعظيم شعائر، يعنى بزرگداشت نشانه هاى برجستهٔ دين خدا توأم باشد) و هركس شعائر خدا را تعظيم كند پس البته بزرگداشت آنها از تقواى دلها (سر زده) است.

براى شما مسلمانان است در أعمال و مناسك(2) حج منفعتها تا روز قيامت (3)(از جمله اينكه: حاجيان، تهى دست نمى شوند).

سپس محل أعمال حج (از احرام) تا (آمدن به) «بيت عتيق» (يعنى خانهٔ كهن) است (كه طواف نساء كنند و از احرام بيرون آيند)(4).

قدمت تاريخ قربانى

و [اى مسلمانان! اين قربانى منحصر بشما نيست، اما در عهد آدم: قربانى هابيل از اول زادهٔ حيوانات بود و قربانى قائين «قابيل» از نوباوهٔ زمين (توراة سفر تكوين

1- در آيه، «تخطف» و «تهوى» هر دو فعل مضارع است و در دنبال «خر» (به تشديد راء) كه فعل ماضى است ذكر شده، پس در اين مورد، يك مثل ذكر شده است نه دو مثل كه كاشفى گفته. ب.

2- در شرع جملهٔ أفعال حج را از: طواف و سعى و رمى و ذبح و جز آن، «مناسك» خوانند (تفسير أبو الفتوح).

3- تفسير أبو الفتوح.

4- تفسير أبو الفتوح.

8-3:4) و اما در عهـد نوح: وی پس از طوفان مذبحی برای خداوند بنا کرد و از هر بهیمهٔ پاك و از هر پرندهٔ پاك گرفته قربانیهای سوختنی بر مذبح گذرانید (توراة سفر تکوین 20:8) و اما در شریعت موسوی: قربانی، یکی از جمله اجزاء مهمه و عمدهٔ پرستش اسرائیلیان بود چه که نفس قربـانی دلیـل بر توبه و اعتراف و تقـدیس و کفـاره و شـکر می باشـد. و قربانی هم بر دو نوع بود: یکی قربانی خونی و یکی قربانی غیر خونی (توراة سفر لاویان 1: و 2: و 3:)]. برای هر شـریعتی قربانی ای را مقرر کردیم تا ایشان اسم خـدا را بر آنچه ایشان را روزی کرده از بهیمهٔ أنعام (یعنی از: شتر و گاو و گوسـفند) یاد کنند، پس خدای شما (وجود او عبادة) خدای یکتاست، پس برای او انقیاد کنید (و أمر او را تن در بدهیـد) و ای پیامبر! آرامش یافتگان دلهاشان به ذکر خـدا را: همانها که چون (نزد ایشان) نام خدا یاد بشود دلهاشان (از جلال خدا) بترسـد، و صابران بر آنچه به ایشان برسـد (از مصائب و نکبت ها) و به پا دارنـدگان نماز، و از آنچه ما ایشان را روزی دادیم انفاق می کننـد؛ مژده بده.

و برای شـما (مسـلمانان) شتران بزرگ و فربه (جهت قربانی) را از جمله شـعائر خـدا قرار دادیم، برای شـماست در قربانی آنها نیکوئی (که برکت و ثواب است) پس اسم خدا را بر (کشـتن) آن شتران یاد کنید درحالی که شتران بر پا ایسـتاده باشند، پس چون پهلوهای مذبوحان بر زمین بیفتد (و جان از کالبدشان بدر رود) در نتیجه از (گوشت) آنها بخورید (که شـما را سـنت است) و بخورانید تهی دست قناعت کنندهٔ ناخواهنـده و سؤال کننـدهٔ خواهنـده را، همین گونه سـائر قربـانی هـا از شـعائر خـداست. این چهـار پایان را ما برای شـما رام کردیم (و در اختیارتان گذاردیم) تا شما خدا را سپاسگزاری کنید (و حق نعمت الهی را أداء کنید).

نه گوشـتهای این شتران به خـدا می رسـد و نه خونهاشان و لکن پرهیزکاری از شـما (که تعظیم أمر خـداست) به (محل قبول) او می رسد، همین گونه سائر قربانیها.

این چهار پایان را خدا برای شما رام ساخته است تا (بوسیلهٔ فداکاری مالی و جانی)

خـدا را بزرگ نشـان بدهیـد در برابر آنچه شـما را راهنمـائی کرده (و البته حـج و قربـانی در حـج از جمله طرق یاد کردن خـدا به بزرگی و نیکوکاری است)، و ای پیامبر! نیکوکاران را مژده بده.

سوره الحج (22): آیات 38 تا 41

مقدّمه

در تفسـیر کاشـفی نوشـته: در کتاب اسـباب النزول آورده که: کفار مکه به دست و زبان در آزار مؤمنان می کوشـیدند و هر ساعت یکی از صحابه با سرشکسـته و دست بر بسـته بحضـرت پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم شکایت می نمودند؛ حضرت فرمود: صبر کنید که من هنوز به کارزار (و قتال) ایشان مأمور نیسـتم، چون هجرت به مـدینه واقع شد اذن قتال در رسـید و أول آیتی که در آن باب نازل شد این بود: أذن...

38-41 إن الله ... اَلْأُمُورِ

فرمان جنگ

البته خدا غائلهٔ مشـرکین و فتنهٔ ایشان را از آنان که اسلام آورده اند بازمی دارد ، زیرا البته خدا هر خیانت کنندهٔ (به دین و) ناسپاس را دوست نمی دارد.

به مسـلمانانی که کفار با ایشان کارزار می کنند دسـتور کارزار داده شد، زیرا البته مسـلمانان مورد ستم مشرکین قرار گرفتند (و جفای بسیار کشـیدند) و البته خدا بر یاری مسـلمانان تواناست. همان مسـلمانانی که به ناحق از خانه هاشان (که در مکه داشـتند) بیرون رانده شدند (و گناهی نکرده بودند) مگر آنکه می گفتند:

پروردگار ما: «اللّه» (یعنی خدا) است (و به یکتائی او در وجود و در پرستش اقرار می کنند).

و اگر نبود دفع کردن خدا مردم را - بعضی از ایشان را به (دست) بعضی - صومعه ها و کلیساها و کنیسه ها و مسجدها(1) که اسم خدا در آن بقعه ها بسیار یاد می شود (بسبب استیلاء بت پرستان بر أهل ملتها) ویران کرده می شد، و قسم است که

1- بترتیب، از: راهبان و ترسایان و یهودان و مسلمانان است.

البته البته خدا یاری می دهد هرکس را که (دین) خدا را یاری می دهد، زیرا البته خدا تواناست، و غالب (بر همه کس و همه چیز) است.

(یاری کنندگان خدا) همانها (هستند) که اگر قدرت و تمکین در زمین به ایشان بدهیم (و زمام حکومت را به کف با کفایت ایشان بگذاریم) نماز را به پادارند و زکاة را بپردازند و به کار پسندیده فرمان دهند و از کار ناشایست (و ناپسند) قدغن (و نهی) کنند و از آن خدا (و به ید قدرت او) است سرانجام همهٔ کارها (و این یاوران توصیف شده، همان امت اسلام اند).

سوره الحج (22): آیات 42 تا 51

اشاره

42-51 وَ إِنْ يُكَذِّبُوكَ ... اَلْجَحِيمِ

تسلیت دادن خدا پیامبر (ص) را

و ای پیامبر! اگر (مشرکین قریش مکیان) تو را تکذیب کنند (غم مخور، این جریان منحصر به تو نیست) پس محققا پیش از اینها قوم نوح (نوح را) و (قوم) عاد (هود را) و (قوم) ثمود (صالح را) و قوم ابراهیم (ابراهیم را) و قوم لوط (لوط را) و أهل مدین (شعیب را) تکذیب کردند، و موسی (از طرف فرعون و اتباعش) تکذیب کرده شد، پس به آن کافران مهلت دادم، سپس آنها را گرفتم (و گرفتار عذاب ساختم از: طوفان، و باد صرصر، و صیحه، و لشکر پشه، و فرورفتن به زمین و سنگبار شدن، و عذاب روز ابر «عذاب یوم الظّلّه»، و غرق شدن در دریای قلزم)، پس انکار (و ناپسندیدن) من چگونه (و چه اندازه مهم) بود؟! پس بسا از شهری که آن را (ویران ساختیم و اهلش را) هلاك کردیم و حال آنکه شهر، ستمکار بود، پس آن شهر بر سقفهای خود افتاده است (پس دیوارها بر سقفها فرود آمده).

و بسا چاهی (معمور در بیابان) که معطل مانده (و سکنهٔ آنها نابود شده اند) و بسا کاخ بلند سفید (سفید شده از گچ)، (که از سکنه خالی مانده است) (چون چاه رس(1) و یا چون چاهی که صالح پیامبر علیه السّلام با چهار هزار نفر از مؤمنان به او - پس

1- «رس» بفتح راء و شد سین.

از نزول عذاب به قوم صالح - در یمن بر کنار آن مسکن گزید و بعد از اینکه صالح وفات یافت آنجا را «حضرموت» نامیدند و نزد آن چاه، شهری است که قوم صالح بناء کردند و آن را «حاضوراء» نامیدند و بعد از وفات صالح، دیگری را بر خود أمیر ساختند و پس از مدتی که گذشت أولاد ایشان بت پرستی آغاز کردند و از دین آبائی و أجدادی خود برگشتند، پس خدا، حنظلة بن صفوان را به نبوت بر ایشان گماشت آنگاه آن پیامبر را در بازار کشتند، در نتیجه خدا آنها را هلاك ساخت و چاه ایشان را بایر و کاخهاشان را خراب کرد(1) و یا چون قصر شداد)(2).

آیا پس، (اهالی مکه) در زمین سیر (و سفر) نکرده اند (و کیفر ما را ندیده و عبرت نگرفته اند) در نتیجه برای آنان بشود دلهائی که به آن دلها تعقل کنند (و بفهمند) یا (بشود) گوشهائی که (سخن حق را) بشنوند؟ (لکن سیر کرده و به چشم خود دیده اند)، پس البته حقیقت قضیه این است که (از غفلت) چشمها کور نمی شود و لیکن آن دلها که در سینه هاست (یعنی چشم دلشان از غفلت) کور می شود.

و ای پیامبر! از تو بشتاب عذاب می طلبند و خدا وعدهٔ (عذاب) خود را خلاف نمی کند و البته (سختی عذاب) یك روز نزد پروردگارت مانند هزار سال (عذاب) است از آنچه می شمرید.

و بسا از شهری که آن را مهلت دادم و حال آنکه (أهل) آن شهر ستمکار بود سپس آن را گرفتم (و گرفتار عذاب ساختم) و بسوی من است سرانجام (و در آخرت هم سزای آن را خواهم داد).

ای پیامبر! بگو: ای مردم! جز این نیست که من برای سود شما بیم دهنده ام آشکارا (یعنی بیم من مستدل و برهانی است). پس آنان که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند از آن ایشان است آمرزش و روزی گرامی (با برکت یعنی رزق بی رنج

1- تفاسیر کاشفی و روح البیان.

2- محرر این تفسیر گوید: موضوع، منحصر به چاهها و کاخ های سفید مذکور در متن نیست، و نظائر بسیار دارد.

و منت در دنیا یا بهشت در آخرت). و آنان که دربارهٔ آیات ما (یعنی قرآن) شتافتند عاجز کنان (بزعم باطل خود)؛ آنان یاران (و ملازمان) دوزخ اند.

سوره الحج (22): آیات 52 تا 57

مقدّمه

امواجی که جریان صحیح موجها را دچار اختلال می کند «پارازیت» می گویند، القاءات شیطان هم حکم پارازیت را دارد که جریان صحیح أمواج دعوت پیامبران علیهم السّلام را دچار اخلال و اختلال می کند و لیکن خدا پارازیت شیطان را نابود می کند و دعوت پیامبران را استوار می سازد (این نظریهٔ محرر این تفسیر است در معنی آیات آینده، و تفسیر دیگری هم شده که مرضی خاطر این محرر نیست).

52-57 وَ مٰا أَرْسَلْنٰا ... مُهِينٌ

شیطان و القاء موانع در کار پیامبران

و ای پیامبر! از پیش از تو هیچ رسولی (پیامبری صاحب شریعت و کتاب) و نه نبی ای (پیامبری خواه صاحب شریعت و کتاب و یا تابع شریعت و کتاب پیامبر پیشین خود) نفرستادیم مگر (اینکه آرزوی پیشرفت کار دعوت خود را داشت و) وقتی آرزو کرد، شیطان در (میان) آرزوی او (دوید و مانعی) افکند، پس (خدا القاءات شیطان را ناچیز و باطل و زائل ساخت و دستورهای خود را استوار کرد، ای پیامبر! بهمین - گونه) خدا، آنچه را که شیطان (در پیشرفت کار تو) می افکند ناچیز (و باطل و زائل) می سازد، سپس خدا آیات قرآن خود را استوار می سازد، و خدا داناست (به موانع القاءشدهٔ شیطان و دفع و رفع آنها) و کارهایش از روی أساس است.

(و جهت اینکه خدا دست شیطان را در آغاز کار باز می گذارد این است که) تا: (1 -) آنچه را شیطان می افکند بلائی بسازد برای کسانی که در دلهاشان بیماری است (منافقان) و آنها که دلهاشان سخت است (کافران)، و البته (همین دو گروه از) ستمکاران، در خلاف و نزاعی هستند دور (و دراز و در ستیزه و عنادی بی پایان).

(2 -) و تا کسانی که دانش به آنها داده شده است (از أهل کتاب - براثر پیشرفت

حق و درهم شکسته شدن باطل و برطبق بشارات پیامبران پیشین در کتابهای آنان) بدانند که آن پیامبر حق است (و) از جانب پروردگار تو (است) پس به آن پیامبر ایمان بیاورند؛ در نتیجه دلهاشان برای خدا آرام گیرد، و البته خدا کسانی را که ایمان آوردند (در مشکلاتی که برای ایشان پیش آمد می کند) راهنماست به راه راست.

و کسانی که کفر پیشه کردند پیوسته (و همیشه) از آن پیامبر در شك اند (و شکشان ادامه دارد) تا ناگهان مرگ به سروقتشان بیاید و یا عذاب روز عقیم (یعنی روز قیامت که «نازا» است زیرا دیگر بعد از آن روزی نیست) به ایشان بیاید.

آن روز پادشاهی (و فرمانروائی) از آن خداست (دیگری دخالتی ندارد) خدا میان مردم (از مؤمن و کافر) حکم می کند، در نتیجه آنهائی که ایمان آوردند و کارهای شایسته کردند در بهشتهای پرنازونعمت (بی رنج و محنت) اند، و آنهائی که کفر را اختیار کردند و آیات ما را تکذیب نمودند، پس آنان از آن ایشان است عذابی خوارکننده.

سوره الحج (22): آیات 58 تا 60

مقدّمه

بعضی از صحابه گفتند: یا رسول اللّه! ما با جمعی از برادران به جهاد می رویم و ایشان شهید می شوند و به عطیات الهی مشرف می گردند و اگر ما بمیریم و شهید نگردیم حال ما چون شود؟ این آیت نازل شد که چون همه در نیت جهاد متفق بودید همه را رزق حسن خواهیم داد (بنقل از تفسیر کاشفی):

58-60 وَ اَلَّذِينَ هٰاجَرُوا ... ذٰلِكَ

سؤال از پیامبر (ص)

و کسانی که در راه خدا (از مکه به مدینه) هجرت کردند سپس (در راه جهاد با دشمنان دین) کشته شدند یا (بدون نوشیدن شربت شهادت) مردند، قسم است که البته البته خدا آنها را روزی می دهد روزی نیکو (یعنی بهشت؛ زیرا همگی در نیت جهاد و شهادت متفق بودند) و البته خدا همان غیب مطلق بهترین روزی دهندگان

است(1) قسم است که البته البته خـدا آنها را به جایگاهی داخل می کنـد که آنجا را می پسـندند، و البته خدا دانا و بردبار است. این حکم خداست (که شنیدی).

سوره الحج (22): آیات 60 تا 66

مقدّمه

در تبیان آورده که: قومی از مشرکان در أواخر ماه محرم خواستند که با مسلمانان قتال کنند و أهل اسلام از قتال در ماه محرم اجتناب نموده گفتند: صبر کنید تا شهر محرم بگذرد. کافران راضی نشدند و مسلمانان با ایشان کارزار کرده مظفر و منصور شدند، این از آن خبر می دهد (تفسیر کاشفی):

وَ مَنْ عٰاقَبَ ... لَكَفُورٌ

کارزار در ماههای حرام

کارزار در ماههای حرام(2)

و هرکس (از مسـلمانان در ماه حرام در برابر مشـرکی که با او سر جنگ دارد) معامله به مثل آن کند که با او کرده شود آنهم بعد از اینکه (از طرف آن مشـرك) بر او سـتم شـده (یعنی او را از وطنش «مکه» بیرون کرده است) قسم است که البته البته خدا او را (یعنی آن مسـلمان را) نصرت می دهد، زیرا البته خدا عفوکننده و آمرزگار است (و از جنگ در ماه حرام عفو می کند).

دلیل قـدرت برآن نصـرت این است که: البته خـدا شب را در روز درمی آورد (روزها بلنـد و شـبها کوتاه می شود) و روز را در شب در می آورد (شبها بلند و روزها کوتاه می شود) و این است که: البته خدا شنوا و بیناست.

دلیل قدرت برآن نصـرت این است که: البته خدا همان غیب مطلق حق است و اینکه البته آنچه از جز خدا می خوانند هم او باطل است و اینکه البته خدا همان غیب مطلق بلندمرتبه و بزرگ قدر است.

آیا ندیدی (و ندانستی) که خدا از ابر آب فروفرستاده پس (در پی آن) زمین

1- جلد هفتم همین تفسیر ص 11 سورهٔ جمعه را ببینید.

2- رجب، ذوالقعده الحرام، ذوالحجه الحرام، محرم الحرام.

(که پژمرده و افسرده است) سرسبز و خرم می گردد؟ زیرا البته خدا در همه جا نافذ و (از همه چیز) خوب با خبر است.

از آن خداست آنچه در آسمانها و آنچه در زمین است، و البته خدا همان غیب مطلق بی نیاز است و ستوده است.

آیا ندیدی (و ندانستی) که خدا برای شما رام ساخته است آنچه را در زمین است و کشتی را که در دریا بفرمان او می رود؟ و (کرات) آسمان را نگاه می دارد از اینکه بر زمین فرود آید (و تصادف کند) مگر به اذن خدا؟ البته خدا به مردم، نوازش کننده و مهربان است.

و آن غیب مطلق کسی است که شما را زنده ساخت (از جماد) سپس شما را می میراند سپس شما را زنده می سازد، البته انسان ناسپاس است [که بااین همه دلائل بر یکتائی خالق (خواه در وجود و خواه در عبادت) باز قائل به شرك می باشد].

سوره الحج (22): آیات 67 تا 70

مقدّمه

یهودان که خود را شعب برگزیدهٔ خدا می دانستند با پیامبر صلّی اللّه علیه و آله که خاتم پیامبران است نزاع می کردند دائر بر اینکه: اولین و آخرین شریعت الهی همان شریعت موسی است. قرآن کریم به آنها جواب داده که از آغاز آفرینش، هر أمتی دارای شریعتی بوده و هیچ أمتی بی شریعت نبوده است. چگونه ممکن است خدا تمام امتها را بی برنامه و دستور و بی پیامبر بگذارد و فقط برای نژاد اسرائیل پیامبر و دستور و برنامه بفرستد؟! 67-70 لِكُلِّ أُمَّةٍ ... يَسِيرٌ

عدم اختصاص شریعت به موسی (ع) و یهودان

ای پیامبر! برای هر أمتی راه عبادتی و شریعتی قرار دادیم که آن امت عامل به آن شریعت بودند، پس البته البته (یهودان) دراین باره نباید با تو نزاع کنند، و ای پیامبر! بسوی پروردگارت دعوت کن زیرا البته تو بر راه راستی، و اگر با تو مجادله

کردند پس (در جوابشان) بگو: خدا به آنچه می کنید داناست. خدا در روز قیامت میان شـما دربارهٔ آنچه که در آن اختلاف می کنید، حکم می کنـد، (ای معترض مـدعی!) آیا ندانستی که خدا آنچه را در آسـمان و زمین است می داند، البته آنچه در آسـمان و زمین است در کتاب (کتاب الهی یعنی لوح محفوظ) ثبت است، البته ثبت آن بر خدا آسان است.

سوره الحج (22): آیات 71 تا 72

اشاره

71 و 72 وَ یَعْبُدُونَ ... اَلْمَصِیرُ

عبدهٔ بت «بت پرستان»

و کافران از جز خدا چیزی را می پرستند که خدا به آن حجتی (و برهان و کتابی) فرونفرستاده است و چیزی را که آنها را دانشی به آن نیست (و بمحض تقلید جاهلانه بدون هیچ گونه استدلال عقلی و یا نقلی در پرستش آنها به خود ظلم می کنند).

و برای ظالمان از هیچ گونه یاوری نیست (نه در دنیا و نه در آخرت) و چون آیات قرآن ما که مقرون به دلائل واضح است بر آنها خوانده می شود أثر نفرت و کراهت را در چهرهٔ کسانی که کفر را اختیار کرده اند می شناسـی (از شدت خشم) نزدیکند که حمله برند نسبت به کسانی که آیات ما را بر ایشان می خوانند.

ای پیامبر! (به آنها) بگو: آیا پس شما کافران را به بدترین از این حالتان (یعنی مکروه تر از قرآنی که می شنوید) مژده (و خبر) بدهم ؟ (بدتر از این) آتش (است). خدا آن آتش را به کسانی که کفر را پیشه کردند وعده داده است و (انتقال به آتش) بدسرانجامی است.

سوره الحج (22): آیات 73 تا 76

اشاره

73-76 یٰا أَیُّهَا اَلنّٰاسُ ضُرِبَ ... اَلْأُمُورُ

مقایسهٔ خدایان مشرکان با خدای مؤمنان

ای مردم! (برای پرستش شما از جز خدا) مثلی زده شده است پس آن را بشنوید:

البته کسانی که از جز خدا می خوانید (و می پرستید) (و سیصد و شصت بت در اطراف کعبه گذارده اید) یك مگس نمی آفرینند (زیرا نمی توانند بیافرینند) و گرچه همه (همهٔ بتان) برای آفرینش یك مگس جمع بشوند (و دست به دست هم بدهند!).

و اگر مگس، چیزی را (مانند زعفرانی که به بتها مالیده اید) از آنها برباید، آنها (یعنی بتان) توانائی آن را ندارند که از آن مگس پس بگیرند. طالب و مطلوب (بت و مگس، پرستندهٔ بت و پرستیده شده) ضعیف (و سست و زبون) است.

خدا را آن گونه که سزای شناختن است (مشرکان) نشناخته اند، البته خدا نیرومند و غالب است.

خدا از فرشتگان، رسولان برمی گزیند، و از مردم. زیرا البته خدا شنوا و بیناست.

خدا آنچه را پیش روهای مردم است (آیندهٔ مردم) و آنچه را از پس پشت ایشان است (گذشتهٔ مردم) می داند، و بسوی خدا تمام کارها بازگردانیده می شود.

سوره الحج (22): آیات 77 تا 78

اشاره

77 و 78 یٰا أَیُّهَا اَلَّذِینَ آمَنُوا ... اَلنَّصِیرُ

خلاصهٔ کلام و ختم سوره

ای مؤمنان! رکوع کنید و سجود کنید و پروردگارتان را بپرستید و کار خوب بکنید تا شما رستگار شوید، و در (راه) خدا (ظاهرا و باطنا) جهاد کنید آن اندازه جهادی که شایستهٔ او است، آن غیب مطلق، شما (امت اسلام) را برگزید، و در (أحکام) دین بر شما هیچ تنگی ای نگرفت. (روش اسلام توحید خالص است) مانند روش پدرتان ابراهیم (که سمت پدری بر تمام مسلمانان دارد: بعضی حسبا و نسبا و بعضی حسبا) ابراهیم از پیش (از نزول قرآن) شما را مسلمین (یعنی مسلمانان) نامیده است و در این قرآن. [شما مسلمین و مسلم (یعنی مسلمانان و مسلمان) نامیده شده اید] تا پیامبر بر شما زبان (و مشار بالبنان) باشد و شما بر مردم (امتها)، زبان (و مشار بالبنان) باشید(1). پس نماز را به پابدارید و زکات را بپردازید و به خدا چنگ در زنید، آن غیب مطلق کارساز شماست، پس نیکو (خدائی و) کارسازی است و نیکو مددکاری است.

«پایان»

1- محرر این تفسیر.

تعالیق

الصابئه

«الصائبة» قوم ذکرهم القرآن بین أهل الکتاب و منهم من کان یعبد الکواکب.

مقرّهم فی حرّان بین النهرین. خرج منهم علماء و فلاسفة و منجمون (المنجد ج 2).

صابئه SabeenS به سه فرقهٔ ممتاز اطلاق شده:

1 – «مغتسله» و این فرقه برخلاف یهود و نصاری و مسلمانان اند و فقط مخالفتی محسوس با زرتشتی ندارند.

2 – صبیان که فرقهٔ «یهودی – مسیحی» بین النهرین (پیرو یحیی معمد) می باشند.

3 – صابئان حرّان، فرقهٔ مشرکی که مدتی دراز در عهد اسلام وجود داشته و صابئی بودن آنها واقعیت ندارد.

علامهٔ قزوینی در یادداشتهای خود ج 5 ص 246 منقولاتی دارد که در فرصت دیگری به آن پرداخته و نظر خود را می نویسم.

یادی از...

أول باری که به درس تفسیر حاضر شدم در نائین در مسجد «بابا عبد اللّه» در خدمت جامع معقول و منقول و حاوی فروع و أصول العارف باللّه حاج ملا محمّد حسن نائینی مؤلف کتاب گوهر شب چراغ و کتب دیگر بود که شرح أحوال این دانشمند را در أول کتاب تاریخ نائین نوشته ام. و اول بار که حاضر شدم آن مرد بزرگ، سورهٔ «حج» را از کتاب تفسیر «صافی» بیان می کرد، البته بیش از سه بار در آن جلسه حضور نیافتم و لیکن لذت آن محضر از کامم بدر نمی رود (رحمة اللّه علیه رحمة واسعة).

اکنون با خود این اشعار را از کتاب «خزائن» نراقی تذکره می کنم:

گیرم که فلك همدم و همراز آید *** ناسازی دهر بر سر ساز آید

یاران گذشته از کجا جمع شوند؟ *** وین عمر گذشته از کجا بازآید؟

ص: 230

کلمات (اللّه) به (خدا) ترجمه شده است و مراد از خدا، ذات مستجمع جميع صفات كمال است.

كلمات (هو) كه مراد خداست به (غيب مطلق) ترجمه شده است.

سورة المؤمنون

اشاره

حجة التفاسير كشاف:

سورة مؤمنون مكى.

مشتمل بر: 118 آيه.

1840 كلمه.

4802 حرف.

(تفسير أبو الفتوح رازى) داراى تعاليق.

ص: 231

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

سوره المؤمنون (23): آيات 1 تا 11

اشاره

1 - 11 قَدْ أَفْلَحَ اَلْمُؤْمِنُونَ ... خٰالِدُونَ

أوصاف مؤمنان

مؤمنان محققا رستگار شدند، همانها كه ايشان در نمازشان (براى خدا) دل باختگانند، و همانها كه ايشان از بيهوده از گفتار و كردار رخ تافتگانند، و همانها كه ايشان مر زكات را انجام دهندگانند، و همانها كه ايشان مر اندامهاى نهانى شان را نگاه دارندگانند، مگر بر زنانشان يا بر كنيزانى كه دستهاشان آنان را مالك شده است، پس البته كاشفين اندام نهانى بر اين دو دسته، نيستند سرزنش شدگان، پس هركه براى مباشرت، بيرون از زن حلال و كنيز مملوكه بجويد؛ پس او و هم مسلكانش، هم آنان از اندازه (همان اندازهٔ مقرر در شرع) درگذرندگانند (يعنى زناكارانند)، و همانها كه ايشان اماناتشان و عهدشان را رعايت كنندگانند، و همانها كه ايشان بر نمازهاشان محافظت مى كنند؛ آنان (كه داراى اين صفاتند) هم ايشان ميراث برندگانند، همانها كه بهشت را به ميراث مى برند، آنان در بهشت، جاويد ماندگانند.

سوره المؤمنون (23): آيات 12 تا 16

اشاره

12-16 وَ لَقَدْ خَلَقْنَا ... تُبْعَثُونَ

انسان از آغاز تا انجام

و قسم است كه انسان را از خلاصهٔ كشيده شده از گل آفريديم، سپس آن كشيده شده را آب منى گردانيديم (قرار گرفته) در قرارگاه استوار (يعنى در رحم)، سپس آن نطفه را پاره خونى بسته ساختيم، پس آن خون بسته را پاره گوشتى ساختيم، پس آن پاره گوشت را استخوانها ساختيم، پس آن استخوانها را به گوشت پوشانيديم، سپس آن را بوجود آورديم آفرينشى ديگر، پس بزرگ و بلند و توانا و حكيم است

خدا که نیکوترین آفرینندگان است(1). سپس البته شما بعد از آن میرندگانید(2).

سپس البته شما در روز قیامت بر انگیخته می شوید.

سوره المؤمنون (23): آیات 17 تا 22

اشاره

17-22 وَ لَقَدْ خَلَقْنٰا ... تُحْمَلُونَ

بدائع آفرینش

و قسم است که بر زبر شما هفت طریقه(3) آفریدیم و نبودیم از مخلوق، بی خبران. و از ابر، آب فروفرستادیم به اندازه، پس آن آب را در زمین جا دادیم، و البته ما بر بردن آب توانائیم، پس به آن آب برای شما باغها از خرما بنان و تاکها به وجود آوردیم، از آن شماست در آن باغها میوه های بسیار و از آن میوه ها می خورید.

و (به وجود آوردیم برای شما) درختی را که از کوه سیناء(4)بیرون می آید، می روید با روغن و نان خورش برای خورندگان (که هم از آن روغن، چراغ توان افروخت و هم از آن، نان خورش توان ساخت).

و البته مر شما را است در چهار پایان (از: شتر و گاو و گوسفند) چیزی که به آن عبرت گیرید، می نوشانیم شما را از بعض آنچه در شکمهای ایشان است (یعنی از شیر آنها)، و مر شما را است در این چهار پایان منفعتهای بسیار، و از (گوشت و چربی) چهار پایان می خورید. و بر شتران (که کشتی بیابان است) و بر کشتیها (در دریا) برداشته می شوید.

سوره المؤمنون (23): آیات 23 تا 30

اشاره

23-30 وَ لَقَدْ أَرْسَلْنٰا ... لَمُبْتَلِينَ

نوح و سرانجام قوم او

و قسم است که نوح را بسوی قوم او فرستادیم، پس نوح گفت: ای قوم من!

1- آفرینش، با ایجاد مادهٔ آن، کار خداست و بس. و آفرینش بدون ایجاد ماده بلکه با تصرفات در مواد موجود، هم کار خداست و هم کار خلق او.

2- تفسیر منهج الصادقین.

3- طریقه، چند معنی دارد از جمله حالت است.

4- سیناء، اسم مکانی است که این کوه در آن واقع شده است و این کلمه نبطی یا حبشی است (منهج الصادقین به خلاصه).

خـدا را بپرستید، نیست مر شـما را از هیچ گونه خدائی (معبودی شایسـته) غیر خدا آیا پس، از مخالفت خدا نمی ترسـید؟! پس رؤسائی که کفر پیشه کرده بودند از قوم نوح گفتند: نیست این (نوح) مگر بشـری مثل شـما، می خواهد که بر شما ریاست کند، و اگر خدا می خواست (پیامبر بفرسـتد) فرشتگان را نازل می کرد، در (اخبار) پدران پیشینیانمان نشنیدیم که آدمی پیامبر خدا تواند بود! نیست این کس مگر مردی که با او پریان(1) هستند پس تا مدتی (2) در حق او انتظار بکشید (تا بهتر شود یا بمیرد).

نوح گفت: ای پروردگار من! مرا مدد کن بسبب اینکه مرا تکذیب کردند.

پس بسوی نوح وحی کردیم که کشتی بساز بحضور ما و به تعلیم ما. پس چون فرمان ما دررسد و (آب از) تنور (آتشین) بجوشد، درآور در کشتی از هر نوعی، جفت (نر و مـاده) دوتـا و (درآور در کشتی) کسـان خود را مگر کسـی از ایشان که حکم عـذاب بر او از پیش گذشـته است، و دربارهٔ کسانی که سـتم کرده اند، با من سـخن مکن، زیرا البته آنان به غرق محکوم شدگانند. پس چون تو بر کشتی اسـتوار شدی و هرکه بـا تو است پس بگو: «اَلْحَمْـدُ لِلّٰهِ اَلَّذِي نَجّٰانٰا مِنَ اَلْقَوْمِ اَلظّٰالِمِينَ » : همـهٔ سـتایش، خاص خـدائی است که ما را از گروه سـتمکاران نجات داد (و رهانید)، و بگو: «رب أنزلنی منزلا مبارکا و أنت خیر المنزلین»: ای پروردگار من! (بعد از اینکه طوفان فرونشست) مرا فرود آر فرودآوردنی (در منزلی) مبارك و تو بهترین فرودآرندگانی.

البته در نجـات نوح و کسـانش و غرق کردن قومش نشانهـا از قـدرت مـا است و البته مطلب این است که ما (آن قوم را) آزمایش کننـدگان بودیم.

سوره المؤمنون (23): آیات 31 تا 41

اشاره

31-41 ثُمَّ أَنْشَأْنٰا ... اَلظّٰالِمِينَ

صالح، پیامبر قوم ثمود و سرانجام آن قوم

سپس از بعد قوم نوح، در عصر دیگری دیگران را بوجود آوردیم، پس فرستادیم

1- رجوع به صفحهٔ 77 جلد هفتم همین تفسیر.

2- پس مدتی او را حبس کنید (بقولی).

در (بین) ایشان پیامبری را از خود آن قوم (و او به قوم گفت:) که خـدا را بپرستیـد، نیست مر شـما را از هیچ گونه خدائی (معبودی شایسـته) غیر خـدا، آیا پس، از مخالفت خـدا نمی ترسـید؟! و رؤساء از قوم آن پیامبر، همانها که کفر را پیشه ساخته بودند و رسـیدن به روز قیامت را تکـذیب کرده بودند و نعمت بسـیار در زندگانی دنیا به ایشان داده بودیم؛ گفتند: نیست این کس، مگر بشـری مثل شـما، می خورد از آنچه شما می خورید از آن و می نوشد از آنچه شما می نوشید، و قسم است اگر بشری را که مثل شماست فرمان ببرید، البته شما آن هنگام زیان کارانید.

آیا این کس بشـما وعده می دهد که البته شما چون بمیرید و خاك گردید و استخوانها (شوید) البته شما (از گورها) بیرون آورده شدگانید؟ ! هیهات! هیهات! دور است، نهایت دور است آنچه وعده داده می شوید!! نیست زندگانی، مگر زندگانی همین دنیامان، می میریم و زنده می شویم (یعنی یکی از ما می میرد و دیگری می زاید) و نیستیم ما برانگیخته شدگان.

نیست آن کس (یعنی آن پیامبر) مگر مردی که دروغی را بر خدا فرا بافته است، و نیستیم ما این کس را باور دارندگان.

پیامبر گفت: ای پروردگار من! مرا مدد کن بسبب اینکه مرا تکذیب کردند.

خدا گفت: از پس اندك وقتی قسم است که البته البته (این قوم از تکذیب خود) می گردند پشیمانان.

پس ایشان را صیحه (همان نعرهٔ جبرئیل) فراگرفت به موجب وعدهٔ راست (که به ایشان داده شده بود) پس آنها را مانند خاشاکی ساختیم که سیل بر سر می گیرد.

پس دوری باد (از رحمت خدا) مر گروه ستمکاران را.

سوره المؤمنون (23): آیات 42 تا 44

اشاره

42-44 ثُمَّ أَنْشَأْنٰا ... لاٰ يُؤْمِنُونَ

امتهای دیگر

سپس از بعد این قوم، در اعصار دیگر، دیگران را بوجود آوردیم (و چون

وقت هلاکت ایشان در رسید، هلاك شدند) هیچ أمتی بر وقت مرگ خود پیشی نمی گیرد و از وقت مرگ خود بازپس نمی مانند (یعنی مرگ امتها نوسان ندارد).

سپس پیامبران خودمان را پی درپی فرستادیم، هرگاه که به هر أمتی پیامبر آن امت آمد، او را تکذیب کردند، پس از پی درآوردیم بعضی (از کفار) را به عقب بعضی (که پی درپی آنها را هلاك ساختیم) و ایشان را داستانهائی (تعجب آمیز و عبرت انگیز) ساختیم. پس دوری باد (از رحمت خدا) مر قومی را که ایمان نمی آورند.

سوره المؤمنون (23): آیات 45 تا 49

اشاره

45-49 ثُمَّ أَرْسَلْنٰا مُوسىٰ ... يَهْتَدُونَ

موسی و هارون و سرانجام فرعون و قوم او

سپس موسی و برادرش هارون را با معجزاتمان با حجتی (روشن کنندهٔ حق از باطل) بسوی فرعون و رؤساء کشور او فرستادیم، پس سرکشی کردند و گروهی گردنکش بودند، پس گفتند: آیا به دو آدمی که مانند ماینند ایمان بیاوریم ؟! و حال آنکه قوم این دو (یعنی بنی اسرائیل) برای ما خدمتگزاران (و فرمانبرداران) اند.

پس فرعون و رؤساء کشورش، موسی و هارون را تکذیب کردند، در نتیجه (بسبب این تکذیب) گشتند از هلاك شدگان (یعنی از غرق شدگان در دریای قلزم)(1).

و قسم است که به موسی کتاب دادیم تا ایشان(2) راهیاب شوند.

سوره المؤمنون (23): آیه 50

اشاره

50 وَ جَعَلْنَا ... مَعِينٍ

عیسی پسر مریم و مریم

و پسر مریم و مادرش (مریم) را نشانی (و برهانی بر قدرت کاملهٔ خودمان) قرار

1- یعنی بحر أحمر که در فارسی دریای سرخ گفته می شود.

2- مفسرین در بعض تفاسیر، مراد از «ایشان» را بنی اسرائیل نوشته اند و در بعض تفاسیر چیزی ننوشته اند. محرر این تفسیر گوید: اگر شریعت توراة، خاص بنی اسرائیل باشد همان که نوشته شده صحیح است و اگر شریعت توراة عام باشد مراد از «ایشان» مردم است. ب.

دادیم (که مریم بی تماس با آدمی بارور شد و پسری آورد) و مادر و پسر را به مکانی بلند(1) دارای آبادانی و آب روان، جا دادیم.

سوره المؤمنون (23): آیات 51 تا 61

اشاره

51-61 یٰا أَیُّهَا اَلرُّسُلُ ... سٰابِقُونَ

فرمان خدا بعموم پیامبران

ای پیامبران! از چیزهای (حلال و) پاکیزه تناول کنید (نه از چیزهای حرام و نه از چیزهای غیر پاکیزه یعنی مکروهات) و کار شایسته انجام بدهید، البته من به آنچه می کنید دانایم.

و البته (ای مردم!(2) راه و روش این پیامبران راه و روش شماست درحالی که راه و روش یکی است و من پروردگار شمایم پس از مخالفت فرمان من بترسید.

پس (چون پیامبر هر قومی وفات یافت) آن قوم راه و روش خود را در بین خود پاره پاره کردند (و فرقه فرقه شدند از: یهودان و مسیحیان و...)(3) درحالی که کتابها ساختند (و نوشته ها نوشتند و بر صحت مذهب خود و ابطال غیر آن، حجتها آوردند(4) هر گروهی (از این گروههای مختلف) به آنچه نزد ایشان است (از دین باطل و شبهه) شادمانان (و نازان) اند.

پس ای پیامبر! (این أحزاب مختلف را) واگذارشان در گرداب (و غرقاب

1- «دیر محرق» سمت غربی رود نیل مصر در بالای کوه است و نصاری معتقدند که مسیح چون وارد مصر گردید به این دیر وارد شد و منزل گرفت. جلد دوم مقدّمهٔ همین تفسیر (ص 721) و جلد اول مقدّمه (ص 548 و 549) نیز دیده شود. ضمنا باید دانست که مفسرین در بیان نام این زمین اقوالی دارند که از جمله: «مصر» است. ب.

2- تفسیر دیگر هم از آیه شده است.

3- سورهٔ أنبیاء آیه های 92 و 93.

4- یهودان از توراة تفسیرها از نزد خود نمودند و مسیحیان انجیل ها نوشتند، و کتابهای گوناگون بر مردم عرضه کردند و کتابهائی که مطابق أهواء آنان نبود بعنوان «أبو کریفا» یعنی ساختگی، از اعتبار انداختند. ب.

جهالت و ضلالت) خودشان تا مدتی (که کشته شوند یا بمیرند).

آیا (این کافران) می پندارنـد که البته آنچه مدد می دهیم ایشان را به آن از مال و پسـران، برای ایشان در خوبیها شـتاب می کنیم ؟ (نه چنین است که می پندارند) بلکه نمی فهمند (و در نمی یابند که این امداد ما برای استدراج است که پیمانهٔ آنان پر شود).

البته کسـانی که آنـان از ترس پروردگارشـان ترسـندگانند، و کسـانی که آنـان به آیـات پروردگارشـان ایمـان می آورنـد، و کسانی که آنان به پروردگارشان شرك نمی آورند، و کسانی که می دهند آنچه را (از: صدقه و زکات و خمس و کفارات و سایر انواع خیرات در راه خدا) بدهند و حال آنکه دلهاشان ترسان است زیرا (می داننـد که) البته آنان بسوی پروردگارشان رجوع کنندگاننـد؛ آن گروه (که دارای این صـفاتند) در نیکوئیها می شتابند و آنان برای خیرات سبقت (و) پیشی گیرندگانند.

سوره المؤمنون (23): آیات 62 تا 74

اشاره

62-74 وَ لاٰ نُكَلِّفُ ... لَنٰاكِبُونَ

کفار مکیان

و هیـچ کس را تکلیف نمی کنیم مگر به گنجـایش او (یعنی بقـدر طـاقت او) و نزد ماست کتابی که (أعمال مردم در آن ثبت می شود و آن کتاب) راست می گوید و مردم ستم کرده نمی شوند (و لیکن کفار باین أمر معتقد نیستند) بلکه دلهاشان از این کتاب در غفلت است، و از آن ایشانست عملهائی (ناپاك و پلید) از جز شرك، که آنان، آن أعمال را انجام دهندگانند، (و این رویه شان ادامه دارد) تا وقتی که ثروتمندان خوشگذران ایشان را به عذاب بگیریم، ناگهان ایشان به فریاد می آیند (و به آواز بلند استغاثه می کنند).

(به ایشان گفته می شود:) امروز فریاد مکنید، زیرا البته شما از جانب ما یاری کرده نخواهید شد.

علی التحقیق آیات قرآن ما بر شـما خوانده می شد، در نتیجه شما بر پاشنه های پاهای خود بازمی گردیدید (و پس پس می رفتید) درحالی که به آن کتاب تکبر کنان

بودیـد، درحالی که به طعن به قرآن، در شب، حـدیث کنندگان بودید، درحالی که هذیان(1) می گفتیـد آیا پس در قرآن تفکر نکردند؟ (که کلام بشـر نیست)، آیا چیزی (یعنی پیامبری و کتابی) به ایشان آمده ؟ که برای پدران پیشین ایشان نیامده(2)؟ (و به نظرشان تازه آمده)، آیا (کفار مکه) پیامبر خود را (حسـبا و نسبا) نشناخته اند که در نتیجه ایشان او را ناشناسندگان باشند؟ یا (آیا) (کفار مکه) می گویند: با پیامبر، پریان(3) هسـتند؟ (که قرآن را به او تعلیم می دهنـد) (چنین نیست) بلکه پیامبری با سـخن حق (یعنی قرآن) به ایشان آمده است، و بیشتر ایشان سخن حق را ناخوش دارندگانند.

و اگر حق تابع هوسهای ایشان شده بود(4) البته آسمانها و زمین و هرکه در میان آنهاست فاسد (و تباه) می شدند، بلکه به ایشان آوردیم (و دادیم) کتابی که عزت و آوازهٔ شرف ایشان در آن است، پس ایشان از عزت و شرف خودشان رخ تافتگانند.

یا ای پیامبر! (آیا) از ایشان مزدی می خواهی ؟ (که از مال خود ترسیده اند)، پس مزد پروردگار تو، به است. و آن غیب مطلق بهترین روزی دهندگان است.

و ای پیامبر! البته تو (بی دریافت مزدی) ایشان را به راه راست دعوت می کنی.

و البته کسانی که به آخرت ایمان نمی آورند از راه (راه راست) یك سوشوندگانند.

سوره المؤمنون (23): آیات 75 تا 77

مقدّمه

ثمامة بن أثال(5) حنفی اسلام آورد و به یمامه رفت و نگذارد که از یمامه طعام

1- «هذیان» (بر وزن سرطان) است.

2- تذکر: این نیز دلیل بر نظریهٔ محرر این تفسیر در سورهٔ «یس» است که آیهٔ: «لِتُنْذِرَ قَوْماً مٰا أُنْذِرَ آبٰاؤُهُمْ » را تفسیر کرده ام.

3- رجوع به صفحهٔ 77 جلد هفتم همین تفسیر.

4- «می بود» (شرح قاموس) در حرف «لو».

5- ثمامه (بر وزن عصاره) و أثال (بر وزن سلام) است و او پادشاه یمامه بود (رجوع به جلد دوم مقدّمهٔ همین تفسیر ص 1135 و 1136).

به مکه ببرند و أثر دعاء پیامبر صـلّی اللّه علیه و آله و سلّم بر أهل مکه بظهور رسیده به بلاء قحط گرفتار شدند تا به مرتبه ای که مرده و مردار و علهز(1) می خوردند. أبو سـفیان به مدینه آمد و به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله عرض کرد که: تو دعوی می کنی که من رحمت عالمیانم ؟ فرمود: بلی.

گفت: پس چرا أهـل مکه را هـدف تیر دعـاء و نفرین کردی و ایشـان را به قحـط و غلاـء مبتلاـ ساختی ؟ پـدرانشان را به شمشـیر کشتی و فرزندانشان را به آتش گرسنگی سوختی! آیه آمد که(2):

77-75 وَ لَوْ رَحِمْنٰاهُمْ ... مُبْلِسُونَ

نفرین پیامبر (ص) و درخواست أبو سفیان

و اگر ببخشـائیم بر ایشـان (یعنی بر کفار مکه)، و آنچه را که به ایشان است از سـختی قحطی، برداریم؛ لجاج نماینـد (یعنی ثابت و راسـخ شوند) در افراط خود در کفر درحالی که سرگشته باشند (در أمر حق و راه هدایت).

و قسم است که ایشان (یعنی أهل مکه) را به عـذاب (جنگ و قتل روز «بدر») گرفتار کردیم، پس برای پروردگارشان فروتنی نکردند و زاری نمی نمودند، تا چون برایشان دری دارای عذاب سـخت (که قحطی و گرسـنگی است) گشودیم، ناگهان ایشان در آن عذاب فروماندگان (و نومیدان و اندوهناکان) بودند (تاحدی که توانگران ایشان از تو طلب عطوفت و مرحمت می نمایند).

سوره المؤمنون (23): آیات 78 تا 80

اشاره

80-78 وَ هُوَ ... أَ فَلاٰ تَعْقِلُونَ

کلماتی دربارهٔ مبدأ المبادئ

کلماتی دربارهٔ مبدأ المبادئ(3)

و آن غیب مطلق کسی است که: برای شما گوش و دیدگان و دلها به وجود آورد، بسیار کم (او را) سپاسگزاری می کنید.

1- علهز (بکسـر عین و کسـر هـاء و سـکون لاـم) طعـامی است از خون و پشم شتر که در سال مجاعه درست می کردنـد (شـرح قاموس اقتباسا).

2- این آیات با این شأن نزول، مدنی است و مکی نیست.

3- «مبادئ» بر وزن مساجد است.

و آن غیب مطلق کسی است که: شما را در زمین آفرید و منتشر ساخت و (در قیامت) بسوی او جمع کرده می شوید.

و آن غیب مطلق کسی است که: زنده می سازد و می میراند، و از آن او است آمد و شد شب و روز، آیا پس تعقل نمی کنید؟

سوره المؤمنون (23): آیات 81 تا 90

اشاره

81-90 بَلْ قٰالُوا ... لَكٰاذِبُونَ

دنبالهٔ سخن دربارهٔ معاد

بلکه (کفار مکه تعقل نکردند و) گفتند: مانند آنچه پیشینیان گفتند، گفتند: آیا چون بمیریم و خاك بشویم و استخوانهائی (بی گوشت و پوست)؟ آیا البته ما برانگیخته شدگانیم ؟! قسم است که وعده داده شدیم ما و پدرانمان باین سخن از پیش (پیش از آمدن «محمّد»)، نیست این قول مگر افسانه های پیشینیان.

ای پیامبر! (به این کافران) بگو: از آن کیست زمین و هرکه در زمین است.

اگر هستید که می دانید؟ (یعنی اگر أهل دانشید نه أهل جهل).

البته (در جواب) می گویند: از آن خداست. ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: آیا پس شما (که اقرار می کنید که خدا دارای چنین قدرتی است، متذکر نمی شوید و) اندیشه نمی کنید؟ (که معاد را انکار می کنید!).

ای پیامبر! (به این کافران) بگو: کیست پروردگار آسمانهای هفتگانه و پروردگار عرش بزرگ ؟ البته (در جواب) می گویند: (آسمانهای هفتگانه و عرش بزرگ) از آن خداست (خدا پروردگار آنهاست).

ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: آیا پس، از مخالفت چنین خدائی نمی ترسید؟ ای پیامبر! (به این کافران) بگو: کیست که ملکوت (یعنی کلید هستی) هر چیز به دست اوست و آن غیب مطلق زنهار می دهد و به کسی زنهار داده نمی شود برخلاف او، اگر هستید که می دانید؟ (یعنی اگر أهل دانشید نه أهل جهل).

البته (در جواب) می گویند: (این صفت ها) از آن خداست.

ای پیامبر! (در جوابشان) بگو: پس از کجا (و چگونه) سحر کرده می شوید؟ (و فریب داده می شوید!).

(افسانه های پیشینیان نیست) بلکه سخن حق را به ایشان آوردیم و البته ایشان (یعنی کفار مکه) دروغگویانند.

سوره المؤمنون (23): آیه 91

اشاره

91 مَا اِتَّخَذَ اَللّٰهُ مِنْ وَلَدٍ

دلیل بر اینکه خدا فرزند ندارد

خدا هیچ گونه فرزندی نگرفته است [نه نرینه چون عزیر و یا عیسی، و نه مادینه چون فرشتگان (بزعم کفاری که فرشتگان را ماده و دختران خدا می گفتند)] (زیرا گرفتن فرزند برای خدا از دو صورت خارج نیست:

1 - یا فرزند از خود اوست در این فرض لازمهٔ فرزند داشتن، داشتن زن است و خدائی که کادر عائله تشکیل بدهد محتاج است زیرا اگر احتیاج نداشت عائله تشکیل نمی داد، و لکن محتاج، خدا نیست، زیرا خدا محتاج نیست.

2 - یا فرزند از دیگری است و خدا او را به فرزندی خود پذیرفته است زیرا باین فرزند احتیاج داشته است چه آنکه اگر احتیاج نداشت فرزند دیگری را به فرزندی خود قبول نمی کرد و لکن محتاج، خدا نیست، زیرا خدا محتاج نیست.

بعلاوه فرزند دیگری را به فرزندی پذیرفتن نشانهٔ این است که خدا فرزند می خواسته است و چون برای خود او فراهم نشده است لذا دست نیاز نزد دیگری دراز کرده است و در این فرض گیرندهٔ فرزند، هم عاجز است و هم محتاج، و لکن عاجز و محتاج خدا نیست، زیرا خدا عاجز و محتاج نیست).

قسمتی از 91 وَ مٰا كٰانَ مَعَهُ مِنْ إِلٰهٍ إِذاً لَذَهَبَ كُلُّ إِلٰهٍ بِمٰا خَلَقَ

دلیل عدم تفرقهٔ بین مخلوقات بر یکتائی خدا

و با خدا هیچ گونه خدائی (معبودی شایسته) نیست (زیراکه اگر خدای

دیگری یا خدایان دیگری با خدا شـریك می بود، نظر به این که خدا آفریدگار است، هر دو خدا، آفریده و مخلوق داشـتند) در این هنگام هر خدائی (معبودی) آنچه را آفریده بود می برد (ولی تا کنون دیده و شـنیده نشده که مخلوقات - بین دو خدا یا بیشتر - تقسیم شده باشند. پس نبودن هیچ گونه نشانی از دودسـتگی بین مخلوقات، خود دلیل است بر اینکه خدا یکتاست و خدای دیگری چه در وجود و چه در پرستش؛ وجود ندارد).

قسمتی از 91 وَ لَعَلاٰ بَعْضُهُمْ عَلیٰ بَعْضٍ

دلیل عدم نزاع و جدال در خلقت بر یکتائی خدا

و [با خدا هیچ گونه خدائی (معبودی شایسـته) نیست زیرا اگر خدای دیگری یا خدایانی با خدا شریك می بود، خدایان برای جدا کردن بلوك خود از یکدیگر دست به کار نزاع و جدال می شدند و] برتری می جست بعضی از این خدایان بر بعض دیگر (و چون تا کنون دیده و شنیده نشده که دو خدا با یکدیگر جنگ و ستیزه و نزاع کرده باشـند، پس خود دلیل است بر اینکه خدا یکتاست چه در وجود و چه در پرسـتش، و حکم از آن اوست و خدای دیگری وجود ندارد).

تتمهٔ 91 سُبْحٰانَ اَللّٰهِ عَمّٰا یَصِفُونَ

دلیل کمال تام مندرج در معنی «الله» بر یکتائی او

«اللّه» از آنچه (کفار) وصف (و بیان) می کنند، پاك است (زیرا «اللّه» بمعنی ذات مستجمع جمیع صفات کمال است، و لازمهٔ چنین ذاتی این است که همیشه زنـده و بی مرگ و به همه چیز دانـا و بهر کار توانا و هر چیز را دریابنـده و خواهان و یا ناخواهان باشـد و چنین ذاتی که دارای این صـفات است تصور تعـددش در عقل نمی گنجـد، زیرا دو توانای تام که هریك بتوانـد آن دیگری را از پا در بیاورد و خود از پا در نیاید تصور نمی شود).

و برای سـاده شـدن مطلب می گویم: اگر فرض کردیم دو پهلوان مسـلح در میـدان زورآزمـائی، بـا هم روبه رو هسـتند؛ در این صورت یا قدرتشان مساوی است یعنی هیچ کدام بر یکدیگر غالب نمی شوند در این فرض هر دو عاجزاند و یا قدرت یکی از این دو

بر دیگری غـالب است، در این فرض، پهلوان، همان است که غالب شـده و بازوبنـد پهلوانی به بازوی او بسـته می شود، و مغلوب، از مقام پهلوانی درجهٔ أول کشور خارج می گردد، پس علی هذا با این بیان ساده، مورد استدلال را هم بایستی مقایسه کرد)(1).

سوره المؤمنون (23): آیه 92

اشاره

92 عٰالِمِ اَلْغَیْبِ وَ اَلشَّهٰادَةِ (2)

دلیل علم مطلق بر یکتائی خدا

(خدا، همان) خدائی (است) که دانای نهان و آشـکارا است (هرکس را در هر مقامی فرض کنیم علم مطلق ندارد که همه چیز را بداند، تنها ذات خـداست که دانا است به همـهٔ نهان ها و به همـهٔ آشـکارها، پس غیر خدا نسـبت به آنچه نمی داند «جاهل» است و جاهل همسـنگ خدای دانا نمی شود چه در وجود و چه در پرستش).

تتمهٔ 92 فَتَعٰالیٰ عَمّٰا یُشْرِکُونَ

با ملاحظهٔ دلائل مذکوره، شرك، محکوم به بطلان است

پس (با ملاحظـهٔ دلیل بر فرزنـد نداشـتن خـدا و فرزند نگرفتن خدا، و دلیل عدم تفرقه بین مخلوقات، و دلیل عدم نزاع و جدال در خلقت، و دلیل کمال تام مندرج در معنی «اللّه»، و دلیل علم مطلق)، خدا بزرگوار و افراشـته است از آنچه آن را با خدا شریك می سازند (خواه شرك در وجود و خواه شرك در عبادت و پرستش)(3).

1- محرر این تفسیر گوید: این دلیل متن را باید دلیل «تمانع» نامید. و اما آیهٔ: «لَوْ کٰانَ فِیهِمٰا آلِهَةٌ إِلاّٰ اَللّٰهُ لَفَسَدَتٰا» مذکور در سورهٔ أنبیاء آیهٔ 22 را بایـد دلیل «نظام» گفت یعنی نظم موجود در کرات و... دلالت بر یکتائی ناظم آن می کنـد زیرا اگر ناظم متعدد بود (در اثر اینکه هر ناظم ارادهٔ خاص خود را به کار می برد) آسـمان و زمین تباه شـده بودنـد. و لیکن معلومم نیست که چرا بعض أرباب حکمت این آیهٔ: «لَوْ کٰانَ فِیهِمٰا...» را بجای «دلیل نظام»، «دلیل تمانع» گفته اند.

2- عالـم را بعضی بضم میم و بعضی بکسر میم خوانده اند.

3- تحقیقات تفاسیر آیات 91 و 92 و ذیل آن، خاص محرر این تفسیر است.

سوره المؤمنون (23): آیات 93 تا 98

اشاره

قُلْ رَبِّ ... أَنْ يَحْضُرُونِ

کلمات خدا با پیامبرش

ای پیامبر! بگو: «ای پروردگار من! اگر البته البته بنمائی مرا عـذابی را که (کفار مکه) وعده داده می شوند؛ ای پروردگار من! پس مرا در میانهٔ قوم ستمکاران قرار مده» (و خارج کن)(1).

و ای پیامبر! البته ما بر اینکه آنچه را که به ایشان (یعنی به کفار مکه) وعده می دهیم بنمایانیمت، توانائیم.

ای پیامبر! بدی (کفار) را به آن صـفتی (و اخلاقی) که بهترین صفات (و اخلاق) است دفع کن، ما به آنچه (کفار) وصف (و بیان) می کنند دانائیم (کار مجازات ایشان را به ما واگذار).

و ای پیـامبر! بگو: «ای پروردگـار من! به تو پناه می گیرم از وسوسه های شـیاطین، و به تو پناه می گیرم ای پروردگار من! از آنکه شـیاطین بر گرد من حاضر شوند».

سوره المؤمنون (23): آیات 99 تا 114

اشاره

99-114 حَتّٰى إِذٰا ... تَعْلَمُونَ

سرانجام کفار و کفر به خدا

(ای پیامبر! کفار در بیان سـخنان ناروای خود می باشـند نسـبت به تو و به من) تا وقتی که مرگ یکی از ایشان فرارسد، گوید: «رَبِّ اِرْجِعُونِ (2)لَعَلِّي أَعْمَلُ صٰالِحاً فِيمٰا تَرَكْتُ » : ای پروردگار من! مرا بازگردانید (به دنیا) شاید که من عمل شایسته ای کنم در آنچه (که از دنیا و مال) ترك کردم (و رها کردم).

چنین نیست (که او بازگردد) البته این سـخن، سـخنی است که او (یعنی آن جان بلب رسـیده از نهایت حسرت) گویندهٔ آن سخن است (و سخنش حقیقت ندارد که:

1- دلیل استجابت دعاء پیامبر (ص) همان هجرت اوست.

2- جاء الخطاب علی لفظ الجمع، هذا لفظ یعرفه العرب للجلیل الشأن (تفسیر مجمع البیان).

«و لو ردوا، لعـادوا، لما نهوا عنه(1) و از پیش ایشـان «برزخی» (یعنی فاصـلهٔ بین دنیـا و آخرت) است (که ثواب و عقـاب برزخی در کار است(2) تا روزی که بر انگیخته می شوند.

پس چون در صور دمیـده شود، پس در آن روز میان ایشان هیچ گونه قرابتها (مفید) نباشد و (از أحوال یکدیگر) پرسـش نمی کنند(3). پس هرکه ترازوهای (سنجش أعمال) او گران (و سنگین) باشد پس او و امثال او، هم ایشان رستگارانند.

و هرکه ترازوهای (سنجش أعمال) او سبك باشد، پس او و أمثال او، همانها هستند که در حق خودهاشان زیان کردند (و) در جهنم، جاوید ماندگانند. آتش، روهاشان را می سوزاند و آنان در جهنم مانند سر گوسفند بریان، بریان کرده شدگانند.

(به ایشان گفته می شود:) آیا نبود که آیات من بر شـما خوانـده می شد؟ پس بودید که به آن آیات تکذیب می کردید!؟ (آنان در جواب می) گویند: ای پروردگار ما! بدبختی ما بر ما غالب شد و بودیم گروهی گمراهان.

(بعد می گویند:) ای پروردگار ما! ما را از جهنم بیرون بیاور، پس اگر (بکفر) بازگردیم پس البته ما ستمکارانیم.

(خدا در جوابشان می) گوید: (همچون سـگان که مردم آنها را از خود می رانند) از من دور شوید (و ذلیل افتاده باشـید) در آن جهنم، و با من سخن مگوئید. البته مطلب این است که: گروهی از بندگان من بودند که می گفتند: «ای پروردگار ما!

1- سورهٔ أنعام آیهٔ 28.

2- تفسیر صافی.

3- «وَ أَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلیٰ بَعْضٍ یَتَسٰاءَلُونَ » مذکور در سورهٔ صافات آیهٔ 27 و سورهٔ طور آیه 25 و نیز «فأقبل...» مذکور در سورهٔ صافات آیهٔ 50 که حاکی است از اینکه أحوال یکـدیگر را می پرسـند. مربوط به موقع محاسـبه است و عدم پرسـش مذکور در متن در موقع دمیده شدن در صور است (تفسیر صافی).

ایمان آوردیم، پس ما را بیامرز و بر ما رحم کن و تو «خَيْرُ اَلرّٰاحِمِينَ » (یعنی بهترین رحم کنندگان) هستی»، پس آنان را مسخره گرفتید تا شما را از یاد کردن من فراموش گردانیدند (یعنی فرط اشتغال شما به سخریهٔ ایشان یاد مرا بر شما فراموش ساخت)، و شما بودید که از (مشاهدهٔ) ایشان می خندیدید.

البته من امروز ایشان را در برابر صبری که کردند مزد دادم به آنکه البته ایشان، هم ایشان، پیروزانند.

(آنگاه خدا به کفار می) گوید: چقدر در زمین درنگ کردید به (حساب) شمار سالها؟ (در جواب می) گویند: درنگ کردیم یك روز یا قسمتی از روز، پس، بپرس از شمارکنندگان.

(خدا در جوابشان می) گوید: درنگ نکردید (در دنیا) مگر اندکی.

(فرشته گوید:(1) کاش (در دار دنیا) بودید که می دانستید (که دنیا نسبت به آخرت جاوید، حکم آبخوردی دارد).

سوره المؤمنون (23): آیات 115 تا 118

اشاره

115-118 أَفَحَسِبْتُمْ ... خَيْرُ اَلرّٰاحِمِينَ

خلاصهٔ کلام و ختم سوره

(1 -) آیا پس شما پنداشتید که البته شما را برای بازی آفریدیم ؟! و (پنداشتید که) البته شما (برای حساب) بسوی ما بازگردانیده نمی شوید؟! (2 -) پس بزرگوار و افراشته است خدائی که پادشاه است و سزاوار خدائی است.

(3 -) نیست هیچ گونه خدائی (معبود شایسته ای) مگر آن غیب مطلق که پروردگار عرش کریم(2) است (یعنی نیکو).

(4 -) و هرکس با خدا، خدای دیگری را بخواند (و بپرستد) همان خدای دیگری که هیچ گونه برهانی (و حجتی) برای آن پرستنده نسبت به آن پرستش شده

1- ب.

2- عرش کریم یعنی زیبا و در تفسیر مجمع البیان نوشته که: «الکریم فی صفة الجماد بمعنی الحسن».

نیست، پس جز این نیست که حساب آن کس (و جزای او) نزد پروردگارش است.

(5 -) زیرا البته مطلب این است که کافران رستگار نمی شوند(1).

(6 -) و ای پیامبر! بگو: ای پروردگار من! بیامرز و رحم کن و تو بهترین رحم کنندگانی.

«پایان»

تعالیق

اشاره

«وَ لَقَدْ خَلَقْنَا اَلْإِنْسٰانَ ...» آیهٔ 12

مغز انسان

یکی از جهات اینکه قرآن، موضوع آفرینش انسان را شاهکار آفرینش گفته این است که: مغز انسان از هر ماشینی شگفت انگیزتر است. اگر بخواهند ماشینی بسازند که کم وبیش کار مغز را انجام دهد عظمت آن دو برابر بزرگترین عمارات خواهد بود و تمام برق حاصله از «آبشار نیاگارا» را مصرف خواهد کرد.

ماشینی که کارهای آن از نظر علمی بمراتب حیرت انگیزتر از ماشینهای عجیب و غریب ساختهٔ دست بشر مانند: آدم مکانیکی - ماه مصنوعی - موشك - تلویزیون - رادیو و غیره می باشد، ماشین مغز انسانی است.

یکی از وظائف متعدد مغز آدمی ثبت و ضبط وقائع گوناگون است که مسئلهٔ حافظه را تشکیل می دهد، حافظهٔ انسانی فقط به قسمت کوچکی از مغز ارتباط دارد بدین معنی که تنها محیط کوچکی از مغز انسان مسئول ضبط وقائع گوناگون می باشد.

برای آن که بیشتر به عظمت این دستگاه واقعا عجیب پی ببرید مثال ساده ای می زنیم، فرض کنید مرد یا زنی که پنجاه سال از عمرش گذشته باشد بخواهد خاطرات خود را بدون کم و کاست بر روی کاغذ بیاورد. برای درج این خاطرات معادل 160

1- در آغاز سوره فرموده: مؤمنان رستگار می شوند و در اینجا فرموده: کافران رستگار نمی شوند. ب.

میلیون نسخه روزنامهٔ (ط) که آن هم در 20 صفحه و مخصوصا سراسر با حروف ریز چاپ شده باشد مورد نیاز خواهد بود! عده ای از دانشمندان آمریکائی و اروپائی پس از سالها تجربه و تحقیق و کوشش دریافته اند که اصولا انسان زنده در هیچ موردی فراموشی ندارد! بدین معنی که هرکسی هر چیز اعم از واقعه، تصویر، مطالب خواندنی و شنیدنی را یك بار درك کرد و باصطلاح از راه حواس پنجگانه وارد مغز خود نمود؛ محال است که آن را دیگر از دست بدهد.

مثل نوار ضبط صوت

دانشمندان آمریکائی با کمال تعجب دریافته اند که مکانیسم به یاد آوردن خاطرات گذشته از بسیاری جهات عینا مانند نوارهای ضبط صوت است که بوسیلهٔ الکتریسیته کار می کند منتهی نوارهای قرقرهٔ مغز به اندازه ای ظریف و حساس و الکتریسیتهٔ محرك آن به اندازه ای ناچیز است که اصولا نمی توان آنها را با نوارهای سنگین و ناقصی که در زندگی مورد استفادهٔ ماست مقایسه نمود.

الکتریسیتهٔ مورد نیاز نوار مغزی از اعصاب بدن تأمین می شود و در آنجا بدون آنکه احتیاجی به چرخیدن نوار باشد بوسیلهٔ مکانیسم مخصوصی زائده های بسیار ریز و حساس عصبی، آنها را تحریك کرده و خاطره یا واقعهٔ مربوطه را از بایگانی مغز به صحنهٔ ضمیر آگاه انسان می آورد و آن هنگام است که ما بخوبی جریان یك روز گردش، یك خاطرهٔ شیرین و یا هر چیز دیگری را به یاد می آوریم.

گاه اتفاق می افتد که هرچه به مغز خود فشار می آوریم نمی توانیم نام شخصی و یا جزئیات یك حادثه را به یاد آوریم، این موقعی است که بنا به عللی سوزن حاوی الکتریسیته بر روی نوار مربوطه فشار نمی آورد، درست مثل آنست که ما بدون وصل کردن جریان برق بخواهیم نوار ضبط صوت را به حرکت آورده و صدای آن را بشنویم، در اینجا به هیچ وجه نمی توان گفت که خاطره یا واقعهٔ مزبور بکلی از یاد ما رفته و از مغز ما خارج شده است بلکه این أمر علل گوناگون دارد که یکی از آنها

بی میلی و کراهت باطنی خود ما نسبت به یاد آوردن جریان مزبور است! بدین معنی که ما شخصا ممکنست در باطن میل نداشته باشیم این واقعه به یادمان بیاید. مانند مقدار وجه بدهی! و یا جریان حادثه ای که باعث رسوائی ما گردیده و بالاخره به یاد آوردن نام یك رقیب و کسی که از ما نیرومندتر است.

مطابق حساب دقیق کارشناسان اگر مهندسین امروزی بخواهند با استفاده از دقیق ترین اختراعات کنونی ماشینی بسازند که کم وبیش کار یك مغز انسانی را انجام دهد می بایستی دستگاهی به اندازهٔ دو مقابل عمارت «امپایراستیت بیلدینك» یعنی بزرگ ترین ساختمان جهان واقع در آمریکا تهیه نمایند و برای تأمین نیروی برق آن تمام الکتریسیتهٔ حاصله از «آبشار نیاگارا» را به آن اختصاص دهند! و چون ناگزیر – لامپ های الکترونی و سیمهای این ماشین عظیم، گرم می شود؛ باید تمام آن آبشار نیاگارا را برای خنك کردن آن گرداگرد ماشین بگردانند! و بااین همه ماشین اختراعی نخواهد توانست تمام وظائف مغز یك انسان معمولی از نقطه نظر تفکر را انجام دهد! درحالی که خدا با ساختن این مغز کوچك و کم حجم که به الکتریسیتهٔ بسیار کمی نیازمند است بزرگترین شاهکار خلقت را انجام داده است.

(ط: سه شنبه 11 آذر ماه 1337 اقتباسا).

«وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنٰاءَ ...» آیهٔ 20

درخت زیتون

درخت زیتون معروف به درخت صلح و طول عمر است.

زیتون دارای أملاح معدنی زیادی مثل: فسفر، پتاسیم، گوگرد، منیزیم، کلسیم، کلر، آهن، مس و منگنز می باشد.

زیتون، سرشار از ویتامین: (آ – د – ث) و مواد روغنی خیلی مغذی است.

زیتون وقتی سبز باشد خیلی سخت و طعم آن تلخ است و برای اینکه آن را قابل خوردن سازند آن را در تیزاب مخصوصی خیس می کنند و بعد در آب نمك –

معطری نگهداری می نمایند و بدین ترتیب زیتون سبز بوجود می آید که شما هم آن را دیده و یا خورده اید.

اما برای اینکه زیتون سیاه را بدست آورند، میوهٔ زیتون را وقتی کاملا رسید می چینند و روی آن نمك می پاشند و آن را در سبد چیده و در آفتاب می گذارند تا خشك شود، پس از اینکه خشك شد آن را در روغن مایع زیتون، کنسرو می کنند.

زیتون سبز کمی ثقیل است و به همین جهت است که باید آن را با دقت جوید و سپس فروداد.

میوهٔ زیتون

میوهٔ زیتون اگر خوب رسیده باشد و آن را بکوبند و نرم کنند و بشکل ضماد روی دمل و آبسه بگذارند بزودی آن را خواهد رسانید و سر آن را باز خواهد کرد.

روغن مایع زیتون

روغن مایع زیتون، سرشار از ویتامین ها و أملاح معدنی مخصوصا پتاسیم است و بهترین روغنی است که می توان آن را برای تهیهٔ سالاد و غذاهای سر میز مصرف کرد.

قرن هاست که روغن زیتون با نان، یکی از منابع اصلی غذائی را به انسان ارزانی داشته است. روستائیان «آراگون» در کشور اسپانیا احترام خاصی را برای زیتون و روغن آن قائل هستند و آن را فوق العاده دوست دارند و همیشه مقدار زیادی از آن را روی نان خود گذاشته و با سبزیهای مخصوص می خورند و در اثر خوردن آن از تندرستی کامل برخوردار بوده و خیلی عمر می کنند.

میوهٔ زیتون

میوهٔ زیتون را اگر با فشار معتدلی نرم کنند اولین روغنی که از آن گرفته می شود بنام روغن دست نخورده می باشد.

اگر فشاری که بر میوهٔ زیتون موقع روغن گیری وارد می شود زیاد باشد روغنی که از آن استخراج می شود بنام روغن معمولی می باشد.

اگر میوه های زیتون را قبل از روغن گیری تخمیر کننـد و سـپس روغن آن را بگیرنـد روغنی که از آن بـدست می آید موسوم به روغن تخمیر شده می باشد و طعم آن زیاد مطبوع نیست.

بالاخره اگر تفاله های زیتون را با آب جوش و داغ مخلوط کنند و فشار دهند روغن پستی از آن بدست می آید که موسوم به روغن جهنم می باشد و آن را در صابون سازی به کار می برند.

روغن زیتون

داروئی ضد سم است و خاصـیت آن در این مورد معروف می باشد بدین ترتیب که وقتی خورده شود سـموم را در خود حل کرده و بعلاوه جدار روده و معده را اندود خواهد کرد تا سموم نتوانند به خون راه یابند.

ولی بـااین حـال در مـورد مسـمومیتهای مختلف وقـتی بایـد آن را اسـتعمال کنیم که دواهـای مهوع و قی آور معمولی به نـتیجه ای نرسـد مخصوصا در مورد مسمومیت از فسفر باید از مصرف آن خودداری کرد زیرا روغن زیتون عناصر اصلی سم را حل می کند.

برای کمك به درآوردن دنـدان بچه ها بایـد انگشت را در روغن زیتون زده و لثهٔ بچه ها را مالش داد (ط: یکشـنبه 6 مهر 1335) (نویسنده: لئونس کارلیه.

مترجم: مهدی نراقی).

«فٰارَ اَلتَّنُّورُ» آیهٔ 27

«تنّور»

(بر وزن منصور) جمع آن تنانیر بر وزن مصابیح است و آن چیز مجوف اسـطوانه ای است از گل که در زمین کار گذاشـته و در آن نان پخته می شود و کلمه، سـریانی است و «تنّوره» (بر وزن منصوره) جزء پـائین از لباسـهای زن است و وجه تسـمیه، این است که شـکل آن شبیه شکل تنّور است (و لغت تنّوره عامیانه است و أصل کلمه سریانی است) (المنجد به ترجمه).

ص: 252

رساله در چگونگی و خواص «نحل» (زنبور عسل) و رساله در فواید سرما

اشاره

ص: 253

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِيمِ

رساله در چگونگی و خواص نحل

اشاره

سورهٔ «نحل» زنبور عسل (یکی از سور این جلـد) زنبور عسل که می توان آن را رفیق بالـدار انسان نام نهاد دارای فوایـد عدیده است. تاریخ پیدایش زنبور عسل هم مانند تاریخ موجودات دیگر مخلوط با افسانه است(1) و تاریخ آن قدیم است زیرا بشر از روزگار قدیم آن را شناخته و به شـیرینی عسـل پی برده است و آن را علاـمت فراوانی نعمت دانسـته و عسـل را مائـدهٔ بهشـتی خوانـده و قرآن کریم آن را شـفاء بخش بیماریهائی گفته.

عسل

در کتب پزشـکان قدیم نوشـته شده که: عسل شـفاءدهندهٔ استسـقاء، یرقان، عسر البول است. یکی از پزشکان یونانی گفته است: هیچ چیز برای تهیـهٔ دارو و نفع بـدن بهتر از عسل نیست. عسل عطش و اسـتفراغ را ساکت می کند، برای تحلیل ورم عضـلات حلق و لوزتین کام و زبان مفید است. غرغرهٔ آن نافع و در دهان گردانیدن آن با سرکه جهت استحکام لثه و رویانیدن گوشت و تقویت دندان و جلاء آن خصوصا که به انگشت بمالند فایده دارد.

عسل با آب پیاز برای درد چشم مفید و برای سـنگینی و درد گوش اگر با أنزروت چند قطره در گوش بچکانند أثر مفید دارد، برای آرامی درد سینه بایستی عسل را

1- چون زنـدگی این حیوان بر بعض طوائف مجهول بوده افسـانه هائی دربارهٔ پیـدایش آن ساخته انـد: برخی آن را فرشـتهٔ رحمت دانسـته، «ملك» خطابش می کردند، بعضـی پیدایش آن را از زمان عیسـی بن مریم دانسـته و افسانهٔ خلقت آن را چنین ذکر کرده اند: عیسـی مسیح پیغمبر در حین عبور، قطعه چوبی را در سـبدی انداخت سـپس زنبور عسل بوجود آمد، حواریون عیسـی نیز بتقلید استاد خود زنبور قرمز را بوجود آوردند. محرر این تفسیر گوید: واقعا عجب زنبورهای قرمز بی خاصیت و قتالی!!

با روغن گل بیاشامند. ضـماد آن با آرد گندم جهت دمل نافع است. اگر کسـی به واسـطهٔ افیون مسـموم شده باشد از آن بیاشامد و استفراغ نماید رفع مسمومیت خواهد شد. آشامیدن آن با آب برای علاج گزیدگی سگ هار نافع است.

بااینکه امروزه انسان شـیرینی های لذیـذ در دست دارد باز هم از اهمیت عسل کاسـته نشـده چنانکه، بعضـی از کشورها بخصوص آمریکا متجاوز از صدهزار تن در هر سال صادر می نماید و بیش از چهارمیلیون کندوی زنبور عسل در آن کشور وجود دارد.

زهر زنبور عسل

خواص زهر زنبور از مسـائلی است که به تازگی آن را کشف نموده انـد، گرچه انسان از نیش زنبور گریزان است ولی اگر خواص عجیب این دارو (زهر) را می دانست ترس از نیش زدن این حیوان کوچـك که جان خود را در این راه تلف می نمایـد مرتفع می شـد. ممکن است زهر زنبور در بعضی اشخاص خطر جانی داشته باشد چون ساختمان بدنی آنها طوری است که بزودی مسموم می شوند.

پزشـکان قدیم ایران خواص زهر زنبور را می دانسته اند ولی پزشکان امروزی زهر آن را معالج بعضی از امراض غیر قابل علاج از قبیل: درد مفاصـل، عرق النسا و غیره می داننـد و از سم زنبور عسل مرهمهائی ساخته در دسترس مبتلایان می گذارنـد تا با اسـتفاده از آن، خود را از چنگال مهیب بیماری رهائی دهند.

طول عمر

چیزی که جلب نظر پزشـکان را نموده طول عمر زنبور داران است که – معمرترین اشـخاص بوده و هسـتند، پس از بررسی، طول عمر را از زهر زنبور تشخیص داده اند.

در سال 1880 دانشمندان اطریش بفکر استفاده از زهر زنبور در مداوای بیماریها برآمدند ولی به دو اشکال مهم برخوردند: یکی اینکه نیش زنبور نامطبوع است دیگر اینکه تعداد زنبور لازم برای بیمار نامعلوم بود. بعدها این دو اشـکال را به طریقهٔ داروسازی رفع کردند که بعدا ذکر خواهد شد.

در جنوب شـهر «باواریا» یکی از شـهرهای آلمان که کندو داران زیادی در آنجا هسـتند به زنبور از نظر تهیهٔ عسل توجه نمی کنند بلکه فقط بمنظور سم گیری از آنها استفاده می نمایند.

سم گیری را دختران ورزیده و ماهری که سـر و صورت و دسـتهای خود را برای محافظت خود با پارچهٔ نازکی پوشانده اند انجام می دهند: در یکدست انبرکی و در دست دیگر بشـقابی که از جنس مخصوص سـلولوئید ساخته شده دارند، با انبر زنبور را از کندو بیرون کشیده روی ظرف نگاه می دارنـد تا نیش خود را به ظرف فرونمایـد، این ظرفها زهر را خالص نگهداری می نماید، پس از هر زهرگیری زنبور بیش از سـه روز دیگر زنـده نخواهدمانـد. مهارت غریبی که دختران در کار خود دارنـد این است که: از سالخورده ترین زنبوران سم گیری می نمایند و متجاوز از پنـج هزار زنبور را در روز سم گیری می نماینـد. پس از اینکه سم را تهیه کردنـد با روغنی که دارای ذرات متبلوری است مخلوط کرده این ذرات متبلور به واسطهٔ مالش روغن، پوست بدن را خراش داده تا زهر از خراشیدگی داخل بدن شود و أثر خود را ظاهر سازد.

برای اینکه زنبور جهت تغـذیه مسافت زیادی را نه پیمایـد و از گلی به گلی نرود، در نزدیکی کند و شـکر یا عسل می گذارند که زنبور از آن استفاده کند و زحمت زیادی را متحمل نشود.

زحمت زنبور عسل

زحمتی را که یـك زنبور عسل برای جمع آوری 454 گرم عسل بایستی تحمل کنـد غیر قابل تصور است، بایستی هیجـده سال تمام بدون تعطیل کار کند و برای جمع آوری شیرهٔ گل مسافتی را معادل سه برابر محیط زمین به پیماید.

گرده افشانی

فایـدهٔ مهم دیگری که این حیوان کوچـك برای انسـان دارد و دو فایـدهٔ مـذکور در بالا را تحت الشـعاع قرار داده است فایـدهٔ کشاورزی این حیوان است که بدون

اینکه خود متوجه باشد عامل «گرده افشانی» است.

همـان طور که در حیوانـات، نر و ماده وجود دارد؛ در نباتات نیز نظیر آن دیـده می شود - - گردهٔ گل نر بایستی به واسـطهٔ عامل خارجی به گل ماده منتقل شود تا قادر به تولید مثل گردد.

عوامل مهم گرده افشانی باد و حشـرات هستند که از بین حشرات، زنبور عسل عهده دار تهیهٔ میوه های لذیذ است که انسان به آن فخر کرده و سلامتی مزاج خود را با خوردن آنها تأمین می کند.

استفاده از زنبور عسل در جنگ

زنبور عسل، این حیوان ظریف دارای غریزهٔ مخصوصـی برای پیدا کردن کندوی خود است. أغلب اتفاق می افتد که زنبور به واسـطهٔ طوفانی شدن هواء در صـحراء در شـکاف دیوار یا در زیر برگها شبها و روزهائی را سر کرده و پس از برطرف شدن انقلاب هواء دوباره بدون اشتباه به محـل خود مراجعت می نمایـد. ارتش بعضـی از کشورها از جمله ژاپن از این غریزهٔ زنبور عسل بمنظور نامه بری اسـتفاده کرده با وسائلی قطعات کوچك نامه را به پای این حیوان بسته او را رها می نمایند.

و چون نه جاسوس دشـمن و نه خطر گاز، مانع پرواز این موجود با هوش می توانـد بشود، با کمال اطمینان نامه را به محلی که کنـدو در آن محل قرار دارد می رساند(1).

محرر این تفسیر گوید: برای توضیح اهمیت شفاء در عسل که قرآن کریم فرموده، به مقالهٔ ذیل توجه شود.

تجدید جوانی

جوانی که بهار زندگانیش می خوانند درخشانترین و شکوفاترین ادوار حیات است. در جوانی قوای جسمی و روحی به حد اعلای نمو خود می رسد و استعدادهای مختلف انسانی با درخشندگی شگرفی عرض وجود می نماید.

جوانی هم زمان و مترادف با: تندرستی، نیرومندی و زیبائی است و هم بدین

1- به خلاصه از مجلهٔ شهربانی سال 4 ش 5 ص 29 و 30.

جهت است که جوان ماندن و تجدید جوانی رؤیای ازلی و ابدی بشریت می باشد.

انسان در دورهٔ اساطیری تا کنون همواره در پی آن بوده که با پیری و فرسودگی بستیزد و جوانی و شادابی خود را حفظ کند.

در اساطیر یونان هبه Hebe الههٔ جوانی، فرزند ژوپیتر خدای خدایان است که پس از وصول به مرتبهٔ الوهیت با هرکول رب النوع مزاوجت می کند.

چشمهٔ ژووانس LaFontaine-Jouvence یکی از مظاهر قدرت ژوپیتر می باشد که هرکس با آب آن، تن خویش را بشوید جوانی خود را بازمی یابد.

در افسانه های کهن ما نیز «چشمهٔ آب حیات» که در ظلمات جای دارد مقام مخصوص را حائز است.

پهلوانان افسانه ای ما در اثر نیروهای مرموز و تدابیر آسمانی قوت لایزالی بچنگ می آورند. رستم دستان به یاری سیمرغ از عوارض فرسودگی و جراحات مهلك جان بدر می برد و هیچ گونه سلاحی بر اسفندیار روئین تن کارگر نمی گردد.

پس از دورهٔ اساطیری به کوششها و کاوشهای انقطاع ناپذیر کیمیاگران قرون وسطی برمی خوریم که در جستجوی اکسیر حیات شب و روز در تکاپو بوده اند.

در قرن هیجدهم و نوزدهم در پرتو ظلمت شکاف دانشها، حجاب خرافات به یك سو زده می شود و مجاهدت برای تجدید دوران جوانی در طرق مثبتهٔ علمی دنبال می گردد.

براون اسکار Brown-Squard نخستین دانشمندیست که به هنگام پیری در صدد تجدید جوانی خود با عصارهٔ غدهٔ تناسلی برآمد (1869) ولی نخستین موفقیت هائی که از این طریق حاصل شد بسیار موقتی و ناقص بود. دانشمندان دیگر با الهام از تجارب براون اسکار دست به آزمایشهای دیگری زدند من جمله ورونوف Vronoff بیضهٔ میمونهای آدم نمای جوان را به پیران پیوند زد (1918) ولی چون پیوند نسجی بین دو نوهٔ EsPeee مختلف ناپایدار است نتایج حاصله از این طریقه نیز گذران بود. از لحاظ تجربی آزمایشهای استیناش Steinch بر روی موش سفید حائز اهمیت

است و او توانست در این جانوران بتوسط اعمال جراحی بر روی مجاری تناسلی، آثار جوانی را بازگرداند.

ولی همهٔ این روشهای جراحی و هورمونی، ناقص و غیر عملی است و اغلب نیز بدون خطر نمی باشد چه با اتخاذ این روشها علل پیری حذف نمی گردد بلکه به واسطهٔ تحریك مصنوعی، دستگاه بدن دستخوش یك تهییج شدید و زودگذر می شود درست همانند آنکه با ضربات تازیانه، اسب فرسوده و پیری را به تکاپو برانگیزند.

دانشمندان با توجه باین حقائق در صدد مبارزه با علت اصلی پیری که ضعف و فرسودگی سلولی است برآمده اند.

زیست شناس معروف فرانسوی بلوفر Belvefer در جریان مطالعات مشهور خود دربارهٔ زنبور عسل به مسئله حیرت انگیزی یعنی زندگی دراز و توأم با نیرومندی و جوانی ملکهٔ زنبوران برخورد و در خصوص علت آن بتفحص و تجسس خستگی ناپذیری پرداخت.

وی در ضمن مطالعه دریافت که ملکهٔ زنبوران از خوراکی مخصوص که توسط کارگران فراهم می آید در تمام عمر تغذیه می نماید، در صورتی که دیگر زنبوران فقط در سه روز نخستین زندگی از این مائدهٔ اسرارآمیز برخوردارند. این غذای حیرت انگیز چیست و آیا رمز جوانی و زیبائی و عمر دراز ملکه (ملکه، چهارصد برابر دیگر زنبوران زندگی می کند) در این مادهٔ غذائی نهفته است ؟ زیست شناس فرانسوی از سال 1938 ببعد با مطالعات شبانه روزی در پی حل این مشکل برآمد و به موفقیتهای بزرگی نائل گشت.

ترکیب این مائده یعنی شهد شاهانه LaGeleeRoyale اسرارآمیز بوده و فقط معلوم گشته است که حاوی: کربن – هیدرژن – ازت – ارگوسترول – ویتامین های B و مخصوصا بمقدار معتنابهی اسید بانتوتنیك می باشد.

بلوفر در طی تجارب 14 سالهٔ خود ثابت کرد که تحول و رشد أشکال جنینی زنبوران و عمر دراز و جوانی پایدار زنبور ملکه به واسطهٔ تأثیر شگفت انگیز شهد شاهانه

می باشـد، و همچنین توانست با اسـتحصال این ماده که بنام آپی سـرم APiserum معروفست و تجـویز آن در اشـخاص فرسوده و پیران؛ نتایج حیرت آوری بدست بیاورد.

بلوفر بـا اتکـاء بر صـدها تجربه اعلام داشـته است که تأثیر شـهد شاهانه در انسان گواینکه از پیری جلوگیری نمی کنـد ولی دوران جوانی را طولانـی و توأم با تنـدرستی و نیرومنـدی می سازد و در حقیقت آپی سـرم، داروی بخصوصـی نبوده بلکه مائـدهٔ معجزآسا و حیاتبخش می باشد.

اکنون در فرانسه شـهد شاهانه (آپی سـرم) طرفداران بیشـماری دارد و مقالات متعددی دربارهٔ آن نوشـته شد، و حتی جمعیتی بنام جمعیت دوستداران آپی سرم تشکیل گردیده است.

اشتهار شهد شاهانه از مرزهای فرانسه نیز فراتر رفته و در تمام دنیای متمدن با شور و اشتیاق عجیبی مواجه گشته است.

آیا آرزوی تجدید جوانی، رؤیای صادق بشـریت بوده و آپی سـرم همان اکسـیر موعود است ؟ آینده بدین پرسـش پاسخ خواهد داد (ط: 28 بهمن 1334).

رساله در فواید سرما

اشاره

بِسْمِ اَللهِ اَلرَّحْمٰنِ اَلرَّحِیمِ در قرآن کریم در سورهٔ «نحـل» آیـهٔ 81 فرموده: «جَعَلَ لَکُمْ سَرٰابِیلَ تَقِیکُمُ اَلْحَرَّ وَ سَرٰابِیلَ تَقِیکُمْ بَأْسَکُمْ ...» که سخن از وقایهٔ گرما شده است و لیکن وقایهٔ سرما را بیان نکرده است و خود رمزی دارد که از قرائت شرح ذیل معلوم می گردد:

سرما در خدمت جراحان

جراحی با سرما جان بیمار را نجات می دهد: استفاده از سرما سرانجام منجر باین خواهد شد که بتوانیم انسان و موجودات

زنده را بصورت «کنسرو» درآوریم و بعد از هر مدتی آنها را دوباره «زنده» نمائیم.

هشت سال پیش پروفسور «اگل» آلمانی توانست چندین سال گرده های گیاهی را در سرما سالم نگاه دارد و این کار در آن زمان هیجان و سر و صدای زیادی به پاکرد.

در یکی از بیمارستان های هامبورك، پروفسور «هوراتز» مدت مدیدیست که از سرما برای بی هوش ساختن بیماران استفاده می کند. این بیماران باور نمی کنند که پروفسور، آنها را از نظر طبی به مدت 30 دقیقه «می کشد» چون قلبشان در این مدت بکلی از حرکت می افتد.

پروفسور مزبور می گوید: «حسن استفاده از سرما این است که می توان بیماران را در حالتی شبیه خواب زمستانی فروبرد و سخت ترین أعمال جراحی را روی آنها انجام داد».

آمریکائیها، روسها و ایتالیائیها تا بحال با سرما مطالعات جالبی روی حیوانات انجام داده اند. از جمله پروفسور «اوگلیتوی» استاد دانشگاه تورین بعد از «کشتن» حیوانات بوسیلهٔ سرما آنها را دوباره زنده می سازد. خون حیوان را از بدنش وارد دستگاه مخصوص می کنند، بعد او را 6 ساعت در یخچال می گذارند، آنگاه جریان خون را دوباره برقرار می کنند، ظرف چهل دقیقه حرارت بدن عادی می شود و حیوان «زندگی دوباره» می یابد.

از «تکنیك سرما» بخصوص برای انجام أعمال جراحی روی قلب می توان استفاده کرد. موقعی که حرارت بدن به پانزده درجه برسد می توان به مدت سی دقیقه روی قلب باز عمل جراحی انجام داد.

دکتر شلینك آمریکائی حتی توانسته است درجهٔ حرارت بدن را تا 10 درجه سانتیگراد پائین بیاورد (ط: دوشنبه 15 فروردین 1345).

ص: 261

أسماء السّور

اسم سوره --- شمارهٔ صفحه --- شمارهٔ سوره

الحجر 3 --- 15

النّحل 19 --- 16

بنى اسرائيل 55 --- 17

الكهف 101 --- 18

مريم 139 --- 19

طه 161 --- 20

الأنبياء 185 --- 21

الحج 209 --- 22

المؤمنون 231 --- 23.

ص: 262

فهرس مطالب عمدهٔ «مقدمه» و «تعالیق» و «حواشی»

جلد چهارم حجة التفاسیر و بلاغ الاکسیر عنوان صفحه

«جان». 6

هفت کاروان. 11

سه سال دعوت سرّی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله. 12

خلاصهٔ وقائع دنبالهٔ جریان آشکار شدن دعوت پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم. 13و 14

«پنج نفر بزرگان مستهزءین». 14

«حجر». 15

پاسداران آسمان برای کجاست ؟. 15

جهنم هفت طبقه و هر طبقه دری دارد ولی بهشتها در عرض یکدیگر است. 15

وجه تسمیهٔ «جنت». 15 و 16

تعداد بهشتها. 16

«سجیل». 16

اسامی شهرهای ویران شدهٔ قوم لوط. 16

«أیکه». 16

اهمیت سورهٔ «حمد». 16

«مقتسمین». 17

اولین شبههٔ ابلیس که هفت شبهه از آن منشعب شده. 18

استهزاء قریش که اگر عذاب راست باشد بتها شفاعت می کنند. 20

سؤال قبائل عرب در موسم حج از کار پیامبر صلّی اللّه علیه و آله. 23

تبلبل السنه. 24 «فلبئس» لام آن جاری مجرای قسم است. 24

عنوان صفحه چگونه قسمی «جهد الیمین» است. 26

هجرت مسلمانان به «حبشه». 27

رد بر اینکه: «پیك خدا باید از ملائکه باشد». 28

نقد بر تفسیر روح البیان. 28

تحقیق محرر این تفسیر دربارهٔ آیات. 50-30:57

دلیل ظلی.

دلیل ملکی و تصرفی.

دلیل بقاء.

دلیل فطری.

شریعت ساختگی بت پرستان. 32

أبو جهل - عمار - سمیه و کشته شدن او. 38 و 47

رد قول منکرین قیامت که أجساد خاك شده از کجا تشخیص می شود. 38

جهت اینکه خدا گرما را فرموده و سرما را نفرموده. 40

عهد نباید چون کار «ریطه» باشد که زنی «حمقاء» بود. 42

ناراحت شدن یهود از تغییر أحکام. 44 و 45

اهمیت قرآن. 45

یاسر و سمیه اولین مرد و زن شهید در راه اسلام و گریه کردن عمار،. 47 و 38

(حکم مرتد و حکم مکره).

اشاره به واقعهٔ تاریخی یهودان و اندرز به مشرکان. 49

مثله شدن شهداء جنگ أحد از جمله «حمزه» عموی پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و... 52

چرا حنظله مثله نشد. 52 «زنبور»، «نحل»، «عسل»، «شهد»، «انگبین». 53

معنی «روح». 53

ص: 264

عنوان صفحه «نطفه». 53

«أنعام». 54

فرق بین «طریق» و «صراط» و «سبیل». 54

«یمین» و «شمائل». 54

«وئد»: زنده به گور کردن دختران. 54 و 66

چرا «سمع» مفرد و «أبصار» جمع است. 54

فرق «عهد» و «وعد». 54

تحقیقات دربارهٔ «اسراء» و «معراج». 56-58

وضع دولت بنی اسرائیل پس از وفات حضرت سلیمان علیه السّلام. 59 و 60

و طغیانهای بنی اسرائیل.

مرغ عقل و... 62 و 63

حکمتهای عالیه (طی هیجده شماره). 65-68

تسبیح موجودات. 69 و 70

استبعاد مشرکین از نبوت یتیم. 72

ابتلاء مشرکین به قحط و غلاء. 73

تقاضای معجزات اقتراحی «دلبخواه». 74

به خواب دیدن پیامبر صلّی اللّه علیه و آله بوزینگان را. 75

«شجرهٔ ملعونه»، بنو أمیه اند. 75

ملائکه افضلند یا بنی آدم و تحقیق آن. 77 و 78

پیشنهادهای فریب آمیز مشرکین و رد شدن آنها. 79

نقشه کشی بر ضد پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و طراح آن. 80

وجوب نمازهای پنجگانه. 81

«مقام محمود». 82

ص: 265

عنوان صفحه ورود پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در سفر فتح مکه به «مکه» و کلمات تعلیمیه. 82

«مشفع» و «مشفع». 82

رفتار پیامبر صلّی اللّه علیه و آله با بتان در سفر فتح مکه. 83

جهت جاودان ماندن جهنمیان در جهنم و بهشتیان در بهشت، و معنی «شاکله». 83 و 100

معانی «روح»، «عالم خلق»، «عالم أمر». 84 و 85

بهانه جوئی مشرکین مکه. 86 و 87

نبی من الغربان... 87

شبهۀ مشرکین مکه. 88

گواه بر پیامبری پیامبر صلّی اللّه علیه و آله. 88

توصیف بخل مشرکین. 89

تفسیر آیۀ: «وَ مٰا کُنّٰا مُعَذِّبِینَ ...». 92

تفسیر آیۀ: «وَ قَضیٰ رَبُّکَ ...» و «أحکام عشرۀ توراة». 92 و 93

تفسیر آیۀ: «... إِذاً لاَبْتَغَوْا إِلیٰ ذِي اَلْعَرْشِ سَبِیلاً» و برهان تمانع. 93

تفسیر آیۀ: «وَ اَلشَّجَرَةَ اَلْمَلْعُونَةَ ...» و تاریخچۀ زندگانی معاویه، 93-99

تلفات جنگ صفین، شرافت مردم سجستان، جریر سجستانی، خلیدۀ سجستانی، تاریخچۀ زندگانی یزید و جنایات او، فرزندان معاویه، فرزندان یزید، تاریخچۀ زندگانی معاویة بن یزید، کشته شدن عمر قوصی معلم این معاویۀ اخیر الذکر.

تفسیر آیۀ: «فَمٰا یَزِیدُهُمْ ...» و ذکر دو کلمۀ «یزید» در این سوره. 100

تفسیر آیۀ: «قُلْ کُلٌّ یَعْمَلُ عَلیٰ شٰاکِلَتِهِ ». 100 و 83

تفسیر آیۀ: «وَ لَقَدْ آتَیْنٰا مُوسیٰ تِسْعَ آیٰاتٍ ...» و بلاهای دهگانه، و تحقیق آن. 100

سؤالهای عدیده از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و تحقیق دربارۀ آنها. 102-104

عنوان صفحه تاریخ أصحاب کهف. 105-115

تحقیق «فتیه». 105

«دقیانوس» و «دقیوس». 105

تحقیق دربارهٔ «رقیم». 106

«لیتلطف» حروف قرآن را نصف می کند. 110

پیشنهاد دادن مسلمانان، اسلام را به مسیحیان نجران. 113

مدت خواب أصحاب کهف و تحقیق دربارهٔ آن. 114 و 115

پیشنهاد دادن أغنیاء مشرکین به پیامبر صلّی اللّه علیه و آله در مورد طرد فقراء. 115

مسلمانان و رد شدن پیشنهادشان.

سرنوشت عجیب دو برادر: «قطروس» و «یهودا». 117

مثل زندگانی دنیا. 119

طعنه زدن رؤساء مشرکین به پیامبر دربارهٔ نداشتن مال و پسر. 120

جهت تعدد نقد بر ابلیس و شیطان، رد بر عقائد شیطان پرستان است. 121 و 145

ملاقات موسی و خضر و چهارده تحقیق از محرر این تفسیر دربارهٔ آن. 123-127

دو غلام. 129

فرق یتیم انسان با یتیم بهائم. 129

فرق بین مسکین و فقیر. 130

سخت ترین حالات موسی. 130

تحقیق ذو القرنین. 131-133

موضوع «یأجوج» و «مأجوج». 133-135

«جغرافیا». 137و 138

فرق بین «کهف» و «غار». 138

فایدهٔ خواندن آیهٔ 138.110

ص: 267

عنوان صفحه معنی «حنان». 141

تصحیح بعض اشتباهات دربارهٔ زکریا و یحیی. 141

تولد «یحیی» و تولد «عیسی». 140-144

معنی «نسی». 143

معنی «سری». 143

تحقیق استغفار ابراهیم. 146

تاریخ پیامبر شدن هارون. 146

وادی أیمن. 146

پیامبران ناپدید شده از جمله «ادریس» در ما قبل طوفان و از جمله. 147و 160

«عیسی» در ما بعد طوفان و در امت اسلام هم نظیر دارد.

فرزندان دختری هم از «ذریه» اند. 149

«غی». 149

در بهشت روز و شب نیست ولی... 150

اظهار اشتیاق پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم به آمدن جبرئیل بیش از پیش. 150

صفات خدا. 151

أبی بن خلف و استخوان پوسیده آوردنش برای انکار معاد. 152

معنی «سمی». 152

افتخار مشرکین به مال و جمال. 153

حواله دادن عاصی طلب خباب آهنگر را به قیامت. 154

لطائف «فردا» در آیه. 155

همه بنده اند و جهت آن. 156و 157

تعداد کلمهٔ «رحمان» در سورهٔ مریم. 158

ختم آیهٔ نور با «کهیعص» مذکور در سورهٔ مریم و... 158

و 159

ص: 268

عنوان صفحه برهان تمانع، برهان مسئولیت، برهان اجماع، برهان قدرت.

غاوی بن عبد العزی چرا مسلمان شد؟ 191

فرشتگان مجبور بر طاعت نیستند. 192

همه از آب آفریده شده اند. 193

معنی «فجاج» و «سبل». 193و 208

«کل فی فلك» و «ربك فكبر» مقلوب یکدیگر است. 193

تفسیر قول ابراهیم علیه السّلام از محرر این تفسیر. 198

معنی نصرت خدایان از محرر این تفسیر. 199

رد بر اهانت توراة تحریف شده. 199

ترافع «ایلیا» و «یوحنا» نزد داود و حکم داود و سلیمان و تحقیق 201

محرر این تفسیر.

چون «لبوس» بمعنی «درع» است و آن مؤنث سماعی است مؤنث 201

محسوب شده.

جهت برکات زمین شام. 202

تحقیق دربارهٔ وزش باد سلیمانی. 202

بعض شیاطین بطور موقت مسخر شده اند. 202

مردان «قورباغه ای» و لغت «قورباغه». 202

پیامبران در یکتائی خدا همه یك قولند و... 204و 205

معنی امت. 205

کفار در برزخ معذب اند. 205

«سجل». 206

«مهدی» علیه السّلام از نسل فاطمه علیها السّلام زمین را به ارث می برد. 207

استعلام کفار از تاریخ موقع حساب. 207

و 208

ص: 269

عنوان صفحه تفسیر آیهٔ: «فَأَجٰاءَهَا اَلْمَخٰاضُ ...» و اشتباه نصاری دربارهٔ درخت 159 و 160

جشن میلاد.

امامزاده حارث. 160و 147

لغت «ود». 160

«عرش» و «شرع» مقلوب هم است. 162

دو نعل. 163

«طوی». 163

رمز نماز. 163

قیامت در شریعت موسوی بوده و تحریف شده. 163

مردن در غیر این زمین. 168

تحقیق دربارهٔ شکافته شدن دریا. 171و 172

«لعب العجل». 174

سامری گوساله ساخت، نه هارون. 174

تحقیق دربارهٔ کار سامری. 175

معنی «لا مساس». 176و 177

قصه های قرآن ساختگی نیست. 177

سؤال مشرکین از پیامبر صلّی اللّه علیه و آله و سلّم دربارهٔ حال کوهها در قیامت. 178

«شجرهٔ ممنوعه». 180و 181

توبهٔ آدم علیه السّلام. 181

آدم و حواء. 183

از فرزندان خلف. «محیی الدین بن عربی» و از فرزندان ناخلف، «داروین». 184

مذاکرات انجمن سرّی مشرکین مکه. 186

براهین بر یکتائی خدا: برهان حکمت، برهان ملکیت، 189-193

ص: 270

عنوان صفحه تحقیق دربارهٔ «فجاج» و «سبل». 208

و 193

انکار «نضر بن حارث» و «أبی بن خلف». 210

آیهٔ: «بِظَلَّامٍ لِلْعَبِيدِ» در چند سوره مذکور است. 212

نکوهش از اسلام یك جانبهٔ بعضی. 213

تقسیم بندی آیه از محرر این تفسیر. 213

دشمن پیامبر و اسلام انتحار کند. 214

جلوگیری کفار مکه از أعمال عمرهٔ پیامبر و أصحاب در «حدیبیّه». 216

اختصاص رکوع و سجود به امت اسلام. 217

این هم یك نظری است از محرر این تفسیر در معنی «رجالا» و «ضامر». 217

بیان سنائی در فلسفهٔ کشتن حیوانات خوراکی. 218

قدمت تاریخ قربانی. 219

معنی «مناسك». 219

نزول فرمان جنگ از طرف خدا. 221

نظریهٔ محرر این تفسیر دربارهٔ آیات: 52-57.224

سؤال و جواب دربارهٔ جهاد و مفید بودن نیت آن. 225

نقض حرمت ماه حرام در صورت مقاتلهٔ مشرکین بخشوده است. 226

ماههای حرام. 226

شریعت، منحصر به بنی اسرائیل نیست. 227

صابئه. 230

یادی از عهد تفسیر خواندن محرر این تفسیر. 230

آفرینش دو گونه است. 233

معنی «طریقه». 233

لغت «سیناء». 233.

ص: 271

الصورة

ص: 272

درباره مرکز

بسمه تعالی

جَاهِدُواْ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ

با اموال و جان های خود، در راه خدا جهاد نمایید، این برای شما بهتر است اگر بدانید.

(توبه : 41)

چند سالی است که مرکز تحقیقات رایانه‌ای قائمیه موفق به تولید نرم‌افزارهای تلفن همراه، کتاب‌خانه‌های دیجیتالی و عرضه آن به صورت رایگان شده است. این مرکز کاملا مردمی بوده و با هدایا و نذورات و موقوفات و تخصیص سهم مبارك امام علیه السلام پشتیباني مي‌شود.

براي خدمت رسانی بیشتر شما هم می توانید در هر کجا که هستید به جمع افراد خیراندیش مرکز بپیوندید.

آیا می‌دانید هر پولی لایق خرج شدن در راه اهلبیت علیهم السلام نیست؟

و هر شخصی این توفیق را نخواهد داشت؟

به شما تبریک میگوییم.

شماره کارت :

6104-3388-0008-7732

شماره حساب بانک ملت :

9586839652

شماره حساب شبا :

IR390120020000009586839652

به نام : (موسسه تحقیقات رایانه ای قائمیه)

مبالغ هدیه خود را واریز نمایید.

آدرس دفتر مرکزی:

اصفهان -خیابان عبدالرزاق - بازارچه حاج محمد جعفر آباده ای - کوچه شهید محمد حسن توکلی -پلاک 129/34- طبقه اول

وب سایت: www.ghbook.ir

ایمیل: Info@ghbook.ir

تلفن دفتر مرکزی: 03134490125

دفتر تهران: 88318722 ـ 021

بازرگانی و فروش: 09132000109

امور کاربران: 09132000109

مرکز تحقیقات رایانه‌ای
قائمیه
اصفهان
www
برای داشتن کتابخانه های تخصصی
دیگر به سایت این مرکز به نشانی
www.Ghaemiyeh.com
www.Ghaemiyeh.net
www.Ghaemiyeh.org
www.Ghaemiyeh.ir
مراجعه و برای سفارش با ما تماس بگیرید.
۰۹۱۳ ۲۰۰۰ ۱۰۹